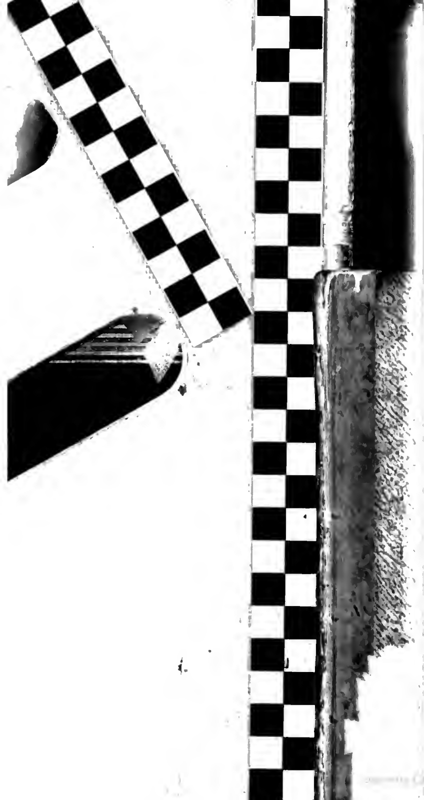
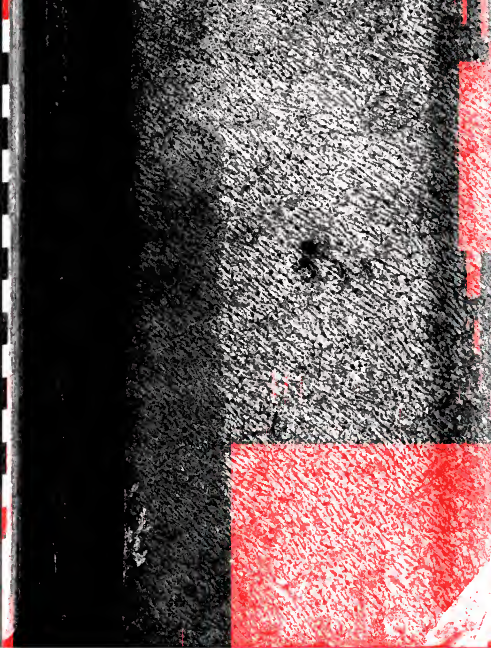
image
not
available

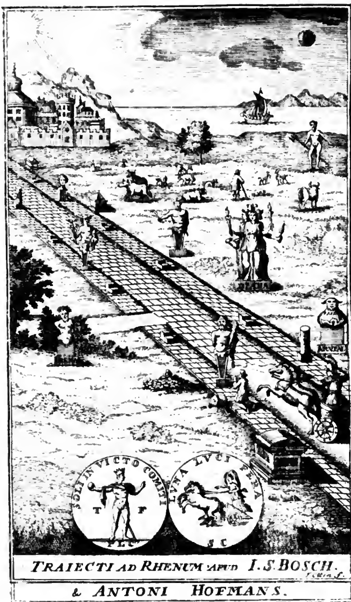

701. **Ottonis** (E.). De tutela viarum publicarum liber singularis, cujus pars prima est de Diis vialibus, secunda, de Magistratibus viacuris, et tertia de legibus ad viarum securitatem pertinentibus. *Trajecti ad Rhenum*, 1731, in-8, dem.-rel., v. *Front. gravé.* 3 f.

SOLI INVICTO COMITI
T F
PLC
LUNA LUCIFERA
S C
TRAIECTI AD RHENUM APUD I.S. BOSCH.
& ANTONI HOFMANS.

EVERARDI OTTONIS,

JCti & Antecessoris,

DE

TUTELA VIARUM *PUBLICARUM*

LIBER SINGULARIS;

CUJUS

Pars I. est de Diis Vialibus, II. de Magistratibus Viocuris, & III. de Legibus ad viarum securitatem pertinentibus.

TRAJECTI ad RHENUM,
Apud A. HOFMANS ET J. S. BOSCH,

MDCCXXXI.

PRÆFATIO.

Introite, fultis, nam & hic Dii ſunt! Heraclitus olim, ad furnum caleſcens, hoſpitibus adventantibus dixiſſe fertur: idem & mihi in limine hujus opuſculi uſurpare liceat, ſi qui forte impiam illam viatorum pietatem oculis animiſque ſubjicere non dedignabuntur. Titulum a voce latiore *Tutelæ* ſumſi, quæ non modo viarum munitionem, ſed Deos etiam viales, & Magiſtratus viocuros, ac Leges, itinerum ſecuritatem præſtantes, ambitu ſuo comprehendit. Deos ſane Deaſque, a certis, quas terra vel mari habebant, tutelis nomen hoc tuliſſe, memorata toties apud Ovidium, Petronium, & in Marmoribus priſcis *Tutela proræ*, *hortorum*, *loci & navigii* evincit abunde. Horatius

quoque Augustum, curatorem viarum maximum, *tutelam Italiæ* præsentem vocavit, deque alia ITALIÆ TUTELA, ad pulcherrimum Nervæ nummum, erudite Tristanus. Celsus autem noster, proprio significatu, legati *ad tutelam viæ Aureliæ* meminit; sicut Clodius, ex reditu legato Reip. Campanorum, VIAE TUTELAM præstitisse dicitur, in lapide Gudii. Verum de libri inscriptione satis: nunc ejus quoque occasionem paucis accipe. Quum totus olim juvenilibus annis essem in conquirendis, quæ ad Ædilium Curulium munia pertinerent, omnino Viri præclari, Nicolai Bergierii opus, *de publicis & militaribus Imperii Romani viis*, una cum eruditis Cl. ejus interpretis Henninii notis, in decimo Thesauri Antiquitatum Romanarum tomo, mihi perlustrandum censui. Admirabar vastum ingenium, & uberem rerum copiam, quibus Syndicus ille Remensis instructus stupendæ hoc, & pæne incredibilis magnitudinis Romanæ argumentum tam diligenter pertractavit, ut omnibus post se metam posuisse videatur. Sed cum inter legendum animadverterem, instituti

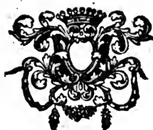
ſtituti ejus rationem non tuliſſe, ut de Diis vialibus, aut de Legibus, viatorum gratia latis tractaret, adhæc ſpicilegium quoddam de Magiſtratibus viocuris, ab illo relictum, memoriæ meæ obverſaretur, tentare cœpi, num opis aliquid & adjumenti, communibus Muſarum ſacris hac parte adferre poſſem. Calcar addebat, quod, præter ea, quæ ſummus Scaliger, ex locuplete ſua penu, ad Catalecta depromſit, de Diis vialibus pauca tantum, eaque ſparſim literis tradita reperirem: quæ vero magnus Reineſius, ad cl. I. n. 140 ſe alibi de eodem argumento dixiſſe ſcribit, ex manuſcripto ejus, inter ſchedas, exciderint omnia. Sic ergo Halæ Magdeburgicae A. cIↃ IↃcc xiv. in lucem publicam tripartiti hujus libelli pars prior, *de Diis vialibus*, prodiit: alteram vero & tertiam partem ratio muneris tunc mandati pertexere non ſinebat: id quod ſubjecta Epiſtola dedicatoria monſtrat, quam omittere religio fuit, etſi Vir ille Maximus, inter Cœlites nunc beatus, cultus noſtri inania non cernat. Vel ſola autem illa pars prior, ci-

tra ſpem, judiciis Eruditorum non modo benigne excepta eſt, ſed doctiſſimos quoque viros, ſic uti non vano augurio prædixeram, ſtimulavit, ut in hac priſcæ Theologiæ parte mecum deſudare non inglorium ſibi eſſe putarint. Quadriennio enim interjecto Vir Cl. Gottlib. Sigefridus Bayer, eruditam Regiomonti diſſertationem edidit, *de Diis vialibus Græcorum*; nec minore apparatu Rev. Chriſtianus Weiſius *Numina* Hebræorum, Chaldæorum aliorumque *vialia*, binis diſſertationibus expoſuit Lipſiæ A. MDCCXXIV. Ab his Duumviris ſubinde, dum varia, ut fieri ſolet, in hac editione corrigo, expungo vel ſuppleo, adjutum me eſſe profiteor: plura autem ab iis ſumere potuiſſet Nob. Blanchardus, qui vulgaria tantum, *de religione peregrinantium*, Gallico ſermone delibavit, tom. 11. Hiſt. Acad. reg. De utilitate porro hujus operulæ ſi quæratur, rara quidem temporum felicitate, Ethnicorum Numina vana & ſtercorea eſſe didicimus; attamen his quoque vinea Domini ſtercoratur, & varia Juris Romani, veterumque Auctorum capi-

capita illustrantur. Quod si autem vitio creati Censores finium regundorum mecum experiantur, fictosque hos viarum tutores nil ad Edictum Prætoris facere, sed Juvenes ad magna natos a litterarum studio sic deterreri, nullo veri colore criminentur; eos quidem judicio suo facile relinquam, satis certus, veterum me Jurisconsultorum, inprimis autem Labeonis exemplo, operam hanc suscepisse: is enim, auctore Servio, *libros de Diis, quibus origo animalis est, conscripsit. Hi autem sunt Dii Penates & Viales.* Quinimo si prima forte pars pedem alieno in choro ponit, atque extra viam ambulat, altera certe, & magis tertia ab eo crimine me absolvent. Magna pars, ajebat Plinius, studiorum amœnitates quærimus; nec video, quid vetet, tetrica Jurisprudentiæ studia cum jucundioribus his distingui, modo antiquum servetur, Prodesse quibus possis, nocere nemini. Nunquam vero reverentiæ, quam viris præstantibus debeo, nec modestiæ, quæ mitiorum Musarum alumnos decet, sum oblitus; ideoque sicubi in biviis & triviis a vera via

cum Diis meis vialibus aberravero, Lector honeſtus viciſſim cogitabit, illos homines fuiſſe, & a me nihil humani alienum eſſe.

Trajecti ad Rhenum
MDCCXXXI.

Dedicatio primæ parti olim præmissa.

VIRO

ILLUSTRISSIMO ATQUE EXCELLENTISSIMO,

D. MARQUARDO LUDOVICO

DE PRINZEN,

POTENTISSIMI BORUSSORUM REGIS SUPREMO AULÆ MARESCALLO, ET MINISTRO STATUS INTIMO, ORDINIS REGII AQUILÆ NIGRÆ EQUITI, CONSISTORII PRÆSIDI, RERUM ECCLESIASTICARUM ET FEUDALIUM DIRECTORI, ETC. ETC. ETC.

PERENNEM FELICITATEM!

anos ac commentitios Gentium Deos sat longis commentariis exposuerunt Viri celeberrimi; Deorum autem Vialium tam parca ab iis fit mentio, ut ipsa vetustate oppressi pæneque oblitterati videantur. Factum itaque me operæ pretium existimavi, si hos, in triviis & compitis olim celebra-

tos, ex monumentis veterum in lucem revocarem, aut saltem, tentata eorum illustratione, alios accenderem, qui feliciore ingenio nobilissimam hanc priscæ Theologiæ partem essent interpretaturi. Jacent quidem reconditæ hujusmodi & abstrusioris eruditionis studia, quique rebus agundis sese accingere jactant, parum ad gloriam, parum ad rem familiarem ea conferre clamitabunt: at mihi sufficit summorum omni memoria Jurisconsultorum exemplum, qui cum humanis divina, antiqua cum recentibus felici semper connubio junxerunt; & sine ipsis Diis hisce, nonnulla Sacræ Scripturæ Jurisque civilis capita vix recte intelligi aut explicari posse videbantur. Quicquid est, Vir Excellentissime, ego hanc Opusculi, De Tutela viarum publicarum *partem primam, Illustrissimo Nomini Tuo consecrare ausus sum, non singulari tantum illa indulgentia, qua me æternum Tibi devinxisti, sed & dignitatis, virtutum & personæ, quam sustines, ratione permotus. Inter tot enim purpuratos Regis Proceres Sacrorum cum maxime curam geris, ut ne violentur, aut corrumpantur, pravisque ethnicorum superstitionibus corrumpantur; has autem in viis passim regnare ostendi. Adhæc raro, si ad alias aulas respicimus, exemplo litte-*

ra-

arum studia foves inprimis, ac iis deditos homines liberalitate sublevas, ut re & nomine togatæ militiæ Principem *Te prædicent omnes, atque ego de Te dixerim sæpius, quod de Titinio Capitone Plinius junior:* Vir est optimus, & inter præcipua sæculi ornamenta numerandus: colit studia, studiosos amat, fovet, provehit, multorumque, qui aliqua componunt, portus, sinus, præmium, exemplum; ipsarum denique litterarum jam senescentium reductor ac reformator. *Non alienum forte ab hoc loco erat,* Illustrissime Mæcenas, *in laudes Tuas excurrere, sed ingenii mei paupertas id tentasse veretur, & seris annalibus, si ulla virtutis & posteritatis memoria, illarum cura erit relicta. Alii in Te prudentiam, alii comitatem, purioris religionis custodiam alii, & morum integritatem, & maxima in Rempublicam merita Tua mirabuntur. Hoc unicum patere, ut in præsens dicam, Dei munere fugientibus Musis Te datum esse statorem, qui viris eruditione claris Regias Academias ita instruis, ornas & auges, ut optimo jure bonarum artium officinæ & litteraria Europæ totius emporia dici queant. Neque vero aliorum id exemplo facis, qui litteris quidem & litteratis, sed aliena fiducia, favent: tanta enim Tua in*

omni

omni litterarum genere est præstantia, tanta bonarum artium peritia, ut jam de doctis præcipuum Tuum judicium existimetur. Me quidem, licet in his nullus mihi locus, dignum esse voluisti, cui Juris docendi provincia in Academia Duisburgensi mandaretur. Non habeo dicere, quam acriter hæc me benevolentia ad majorem in studiis juris Romani & Germanici recolendis alacritatem impellat; & pro tanto beneficio nisi in vita mea omnibus modis hanc animi grati voluntatem tester, impius sim & hominis appellatione indignus. Fuit hæc antiquorum ratio, ut statuas iis, qui de se bene meriti essent, ponerent, caussamque in basi subscriberent BENE MERENTIBUS. *Quod si etiam Deorum Vialium hoc libro descriptis statuis & columnis immortale Nomen Tuum adscribi sinas, meæ in Te observantiæ ac pietatis sponsores erunt, donec gravioris argumenti opus, Teque ut spero dignius, in lucem prodibit. Faxit modo Deus, ut diu salvus & incolumis superstes sis Regi, Ecclesiæ & Scholis: sic enim domi militiæque bene erit, Religio florebit, Musis suus constabit honos, eorumque cultores Te Mæcenatem prolixum & benevolum venerabuntur. Dabam in Academia Fridericiana a. d.* XXI. *Kalend. Augusti* MDCCXIV.

NO-

NOTITIA CAPITUM

PARS I.

DE

Diis Vialibus.

Cap. I. *de Religione & Superstitione veterum peregrinantium.* pag. 1
II. *de Statuis, Aris & Templis Deorum vialium.* 22
III. *de Diis vialibus Ægyptiorum, Judæorum & Syrorum.* 44
IV. *de Diis vialibus Chaldæorum, Arabum & Persarum.* 63
V. *de Diis vialibus Germanorum, Gallorum, Britannorum, Hispanorum, Indorum, Turcarum & Russorum.* 73
VI. *de Jove, Græcorum & Romanorum summo viarum præside.* 97
VII. *de Apolline, Baccho & Jano.* 112
VIII. *de Diana, Hecate, Venere & Iside.* 127
IX. *de Mercurio.* 152
X. *de Hercule.* 178
XI. *de Laribus vialibus & Geniis viarum.* 204
XII. *de Silvano, Priapo, Fortuna, Bivia, Quadrivia &c.* 233
XIII. *de Neptuno, Dioscuris & ceteris Diis marinis* 254
XIV. *de Fatis Deorum vialium.* 293

PARS II.

DE

Magistratibus Viocuris.

Cap. I. *de Regia cura viarum publicarum.* 314
II. *de Censoribus primis præfectis viarum Romanarum.* 325

III. de

Cap. III. de Ædilibus Curulibus & Municipalibus, viarum Urbanarum Curatoribus. 341
IV. de magnifica viarum structura, secundum legem viariam Gracchi, Tribuni. 353
V. de Quatuorviris, Duumviris & Curatoribus viarum. 371
VI. de Augusto, tutore viarum maximo. 384
VII. de Præsidum cura viarum in provinciis. 401

PARS III.

DE

Legibus, ad viarum securitatem pertinentibus.

Cap. I. de Edicto viario Ædilium Curulium. 414
II. de occasione & necessitate hujus Edicti. 427
III. de sententia Edicti. 442
IV. de sanctione Edicti, ejusque æquitate. 454
V. de Edicto Prætoris, de Dejectis, effusis & periculose positis. 471
VI. de Edictis Prætorum adversus Nautas, caupones & stabularios. 493
VII. de Edicto Prætoris adversus Publicanos. 507
VIII. de Interdictis Prætorum viariis, & de via reficienda. 521
IX. de Pœnis Raptorum, Latronum & Piratarum. 533
X. de Cæde viatorum expianda, & de Damnis Spoliatis resarciendo. 543
XI. de variis Legibus viariis. 560

EVERARDI OTTONIS, DE TUTELA VIARUM PUBLICARUM,

PARS I.

DE DIIS VIALIBUS.

CAPUT I.

DE RELIGIONE ET SUPERSTITIONE VETERUM PEREGRINANTIUM.

Unum Gentilibus fuit Numen, cujus varii ministri, quos inter Dii viales. Proficiscentes religiosi invocabant Deos; nuncupabant vota; in itinere adorabant; reversi Diis agebant grates, & vota solvebant. Apuleji lectio vindicata. Superstitiosi vero, consultis Mathematicis, auspicia & omina captabant; die-

 bus

bus atris & Saturni proficisci non audebant; in viis aqua se lustrabant; adorabant fluvios; abeuntes & revertentes terram osculabantur.

Ere Apostolus, in epistola ad urbium principem, nationes, ait, ex operibus naturæ ad notitiam Numinis pervenisse; sed ingrato eas animo, veritatem in injustitia detinentes, æterni Dei gloriam transscripsisse rebus interitui obnoxiis. Nulla enim gens usquam adeo extra leges moresque fuit projecta, ut non Deos esse crederet; quin etiam sapientioribus plerisque ratione magistra patebat, unum esse rerum principium, summum Deûm hominumque rectorem & patrem, cujus nutu & consilio universum hoc gubernetur. At vero cum miselli hi rerum visibilium argumenta sectabantur, veram veri Numinis formam rimari non poterant; sed ex diversis ejus operibus Deos sibi fingebant inferiores, quibus sua cuique procuratio, & cœlestium & terrestrium, esset commissa, quorumque cultus in supremum illum omnium parentem redundaret. Eleganter Plinius lib. II. cap. 7. *Fragilis & laboriosa mortalitas in partes ista digessit, infirmitatis suæ memor; ut portionibus quisque coleret, quo* ma-

maxime indigeret. Itaque nomina alia aliis gentibus, & numina in iisdem innumerabilia reperimus. Sicut ergo, in vita communi, alia à pistore, alia à fabro, alia ab aliis utensilia petuntur: ita necessaria olim erat cognitio, quam quisque Deus vim & potestatem haberet, ut cujusque rei causa is invocaretur, qui eam facultatem sortitus esset, ne, quod mimi solebant, à Libero optaretur aqua, vel à Lymphis vinum, ut ex Varrone tradit Augustin. de civ. Dei lib. IV. c. 22. Addo Arnobium lib. II. adv. gent. pag. 89. *Dii certe certas apud vos habent tutelas, licentias, potestates, neque eorum ab aliquo id, quod ejus non sit potestatis ac licentiæ postulatis: aliud Neptunum creditis, aliud posse Junonem, Fortunam, Mercurium, Vulcanum; rerum esse singulos certarum & singularum datores.*

Græci in primis & Romani, quemadmodum majorem, quam ceteri, in homines præ se tulerunt humanitatem, sic & Deorum numero studioque religionis omnes populos alios superarunt. Parum est, quod illa apud Virgilium sacerdos *Tercentum tonat ore Deos;* Hesiodus triginta millia in terris numerat, & Augustinus trecenta millia Idolorum fuisse testatur. Unus vero Jupiter Deorum ipsis erat Optimus,

propter beneficia, & Maximus, propter vim; θεὸς ὕψιστος, & *Exuperantissimus*, uti in nummis & inscriptionibus, apud Sponium & Gruterum vocatur: reliqui autem Dii erant Θεοῦ παῖδες, & συνάρχοντες θεῷ, auctore Maximo Tyrio. Optime Tertullianus in Apolog. cap. 24. *Nonne conceditis, de æstimatione communi, aliquem esse sublimiorem & potentiorem, velut principem mundi, perfectæ potentiæ & majestatis? Nam & sic plerique disponunt divinitatem, ut imperium summæ dominationis esse penes unum, officia ejus penes multos velint; ut Plato Jovem magnum in cœlo comitatum exercitu describit deorum & dæmonum. Itaque oportere & Procurantes, & Præfectos, & Præsides pariter suspici.* Adeo autem πολυθεΐᾳ erant infatuati, ut cuivis negotio, etiam rebus leviculis & minimis, suum assignarent numen; geniculis culmorum Nodotum, spinis Spiniensem, cubili Cubam, cunis Cuninam; &, uni custodiendæ januæ, tres, foribus Forculum, cardini Cardam, & limini Limentinum. Tertullianus de corona cap. XIII. *At enim Christianus nec januam suam laureis infamabit, si norit, quantos deos, etiam ostiis, diabolus affinxerit: Janum a Janua, Limentinum a limine, Forculum & Cardam a foribus & cardinibus, & apud Græcos,*

cos, Thyreum Apollinem, & Antelios dæmonas.

Nullam igitur admirationem habet, si, quæ majoris momenti sunt, viis & compitis, peculiares præfecerunt Deos, quorum munus esset, itinera ignota & interrupta errantibus aperire, ac per vias præcipites, ferisque obsessas, per syrtes, per saxa, per hostes, itum & reditum à periculo præstare tutum. Videbant enim alios vehiculo lapsos, properantem spiritum excussisse, ut ait Petron. c. 115. alios vehiculo eversos via Hostiensi, apud Gruter. pag. 752. n. 2. alios in latrones & piratas incidisse, cum vitæ & bonorum dispendio, apud Spon. Miscell. pag. 202. denique quo plura a diei fervore, vel a cœcitate noctis, a ventis & tempestatibus, viatori & nautæ pericula imminebant, eo magis Diis Tutelaribus & Averruncis opus esse videbatur, qui ea depellerent: nam & ipse Deus vivus & æternus angelos suos illis præmittere dicitur, quorum iter secundat, Genes. XXIV. vs. 7. & Malach. III. vs. 1. Deorum vialium non una fuit conditio; sed præcipui eorum sunt Apollo, Diana, & Mercurius; qui ideo Græcis θεοὶ ὅδιοι, ἐνόδιοι, ἡγεμόνιοι, ἀγυιεῖς, εὐόδιοι & σωτῆρες, quod in viis versarentur & iter salvum præstarent; Latinis *Dii viales, viaci, compitales, semitales, comites & reduces*

dicti. Item Neptunus, Castor, Pollux & Isis, qui θεοὶ διαπόντιοι, in Glossis; ἀρωγοναῦται δαίμονες, in Epigr. veteri; θαλάττιοι & ἐνθαλάττιοι apud Pollucem *lib.* I. *c.* I. *n.* 23. Latinis vero *Dii marini*, *Lares permarini* & *Dii littorales* appellantur. In illis fiduciam collocabant iter per regiones facturi: horum auxilium implorabant, navibus proficiscentes, & quemadmodum omnibus rebus incipiendis gerendisque Deos adhibebant, sic & sine illorum ope, auxilio & tutela, ne pedem se promovere posse, pro certo habebant. Neminem sane apud Græcos adeo vecordem fuisse, ut quicquam magni aut parvi susciperet, priusquam Deorum consilium implorasset, indicat Plato in Timæo; nec aliter Romae, nisi a diis immortalibus, rerum agendarum primordia capta fuerunt, quod nihil rite, nihilque providenter homines, sine deorum ope, consilio, honore auspicari crederentur, ait Plin. init. Paneg. & ex Cicerone, Livio aliisque confirmat Alciat. lib. IX. Parerg. c. 6. Juvabit hoc illustribus quibusdam exemplis eorum, qui pro salute itus Deos Deasque invocarunt, hic illustrasse.

Et ecce tibi e Graecis Homerum, ubique veterum Heroum pietati testimonium perhibentem. Agamemnon Iliad. VIII. vs. 238. felix sibi iter a Jove poscit, quod nullam

lam aram, honori ejus dicatam, nave praeterierat, quin adipem boum & femora combusserit. Achilles Iliad IX. vs. 357. ut εὐπλοίην, sive prosperam navigationem obtineret, Jovi & omnibus Diis sacra facit. Rursus Ajax Iliad. XIII. vs. 818. Hectorem monet, supplicandum Jovi patri & aliis immortalibus, ut equi velociores accipitribus eum ad urbem ferrent. Nestor denique custos Argivorum, inter ceteros, alta voce vota facientes, manus porrigens in cœlum stellatum, ita precatur Iliad XV. vs. 372.

Ζεῦ πάτερ, εἴποτέ τις τοι ἐν Ἄργεΐ περ πολυπύρῳ,
Ἢ βοὸς, ἢ οἴος κατὰ πίονα μηρία καίων,
Εὔχετο νοστῆσαι, σὺ δ' ὑπέσχεο καὶ κατένευσας,
Τῶν μνῆσαι.

Jupiter pater, si unquam aliquis tibi in
Argo, tritici ferace,
Vel bovis, vel ovis pinguia femora comburens,
Precatus est, ut rediret, tu autem promisisti & annuisti,
Horum memento.

Similiter Orpheus Argonaut. vs. 347. Deos, qui Oceano & arenosis ripis imperant, implorat omnes, ut vivi redeant ad domos suas singuli, & vs. 449.

Ἄρης ἐκ σκοπιῆς, ὁ γέρων ἀνὰ χεῖρας ἀείρων
Φιλλυρίδης ἠρᾶτο, θεοὺς δ' ἐπεκέκλετο πάντας
Νόστον μὲν μινύαισιν ἰδὲ κλέος ἐσθλὸν ἀρέσθαι.

 Alta

Alta ex specula senex in altum manus tendens
Phillyrides precatus est. Deosque invocavit omnes,
Ut reditum Minyæ & Magnam gloriam referant.

Eadem religione Tlepolemus Apollinis auricomi oraculum consuluit, quorsum navium classem verteret; μαντεύσατο δ' ἐς Θεὸν ἐλθών, ait Pindarus Od. VII. vs. 56. Rhodios item, quotiescunque a littore longius prodibant classes, solitos fuisse prius Phorbantis adventui sacrificare, scribit Hyginus lib. II. fab. 14. ut talis eventus inopinatæ virtutis suis accidat civibus, qualis inscium Phorbanta casus futuræ laudis ad sidera gloriæ pertulit. His addamus Arrianum in Epictetum lib. III. cap. 21. Ἀλλ' ἀπολιπόμενος μὲν οὐδεὶς ἀνάγεται μὴ θύσας τοῖς θεοῖς, καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς βοηθοὺς οὐδὲ σπείρουσιν ἄλλως οἱ ἄνθρωποι, εἰ μὴ τὴν Δήμητραν ἐπικαλεσάμενοι. Τηλικούτου δ' ἔργου ἁψάμενός τις, ἄνευ θεῶν ἀσφαλῶς ἅψεται; καὶ οἱ τούτῳ προσιόντες εὐτυχῶς προσελεύσονται. *At nemo e portu solvit, nisi sacra Diis fecerit, eorumque opem implorarit: neque aliter ferunt agricolæ, nisi Cerere invocata. Tantam autem rem qui neglecto Numine aggreditur, num tuto aggreditur? Num qui illum adeunt, feliciter adibunt?*

Latinorum plura habeo testimonia; sed suffi-

sufficient selectiora. Primum feret Livius lib. XXVII. cap. 45. *Deos omnes Deasque precabantur, ut illis faustum iter, felixque pugna, matura ex hostibus victoria esset.* & lib. XXIX. cap. 27. Scipio in Africam trajecturus: *Divi Diveque*, inquit, *qui maria terrasque colitis, vos precor quæsoque; uti quæ in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanæ, sociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam sectam, imperium, auspiciumque terra, mari, amnibusque sequuntur, bene verruncent: eaque vos omnia bene juvetis: bonis auctibus auxitis: salvos incolumesque victis perduellibus victores, spoliis decoratos, præda onustos triumphantesque, mecum domos reduces sistatis.* Plinius lib. XXVIII. cap. 2. *Cæsarem Dictatorem post unum ancipitem vehiculi casum* (vid. Sueton. Julio cap. 37.) *ferunt semper, ut primum consedisset, id quod plerosque nunc facere scimus, carmine ter repetito, securitatem itinerum aucupari solitum.* Apud Tacitum Nero, in provincias Orientis iturus: *super ea profectione adiit Capitolium, illic veneratus deos,* lib. XV. Annal. cap. 36. Petronius Satyr. cap. 117. *His ita ordinatis, quæ bene feliciterque evenirent, precati Deos, viam ingredimur.*

A 5 Diis

Diis etiam, qui peregre proficiscebantur, vota faciebant. Anacharsis, quum per Hellespontum navigans tenuisset Cyzicum, vovit Matri deorum, si salvus sospesque domum revertisset, sacrificaturum se eodem ritu, quo Cyzicenos sacrificantes vidisset & pervigilium instituturum, quod etiam in Scythiam redux solvit, auctore Herodoto lib. IV. c. 76. Romanorum Consules, Prætores & Præsides, cum in provinciam proficiscebantur, vota pro itu nuncupabant, multisque præsentibus in tabulas referebant, signabant & aliquando Deorum genibus affigebant, auctore Festo, in *nuncupata*. Virgilius l.V. v. 235. Cloanthum manibus ad cœlum tensis ita refert Deos in vota vocasse:

Di quibus imperium est pelagi, quorum æquora curro,
Vobis lætus ego hoc candentem in littore taurum
Constituam ante aras voti reus, extaque salsos
Porriciam in fluctus, & vina liquentia fundam.

Plautus Amphitr. Actus III. sc. 2

Jube vero vasa pura adornari mihi,
Ut quæ apud legionem, vota vovi, si domum
Rediissem salvus, ea ego exsolvam omnia.

Ti-

Tibullus lib. III. Eleg. 3. vs. 27.

*At si pro dulci reditu quæcunque vo-
ventur,*
Audiat aversa non meus aure Deus.

Maxime vero solennia vota pro incolumitate Principum peregre euntium, in quibus quasi publica salus, suscipiebantur. Sueton. Tiberio c. 38. *Vota pro itu & reditu suo suscipi passus.* & in Calig. c. 14. *Cum paucos post dies in proximas Campaniæ insulas trajecisset, vota pro reditu suscepta sunt.*

Nec tantum antequam se in viam darent, sed & in ipsa via viatores, oblato quopiam loco sancto, veniam postulare, preces fundere & paullisper adsidere solitos; indicat locus insignis L. Apuleji lib. I. Floridorum; *Ut ferme religiosis viantium moris est, cum aliquis lucus, aut aliquis locus sanctus in via oblatus est, veniam postulare, donum apponere, paullisper assidere: ita mihi, ingresso sanctissimam istam civitatem, quanquam oppido festino, præfanda venia, & habenda oratio, & inhibenda properatio est.* Antiquiores editiones: *votum postulare, portum apponere, paullisper adsidere.* Rutgers. lib. V. Var. lect. c. 5. inversis vocibus legit: *votum apponere, portum postulare;* sed portus nil ad viam terrestrem; nec *fortum* probo, pro ferto, libi

libi genere, uti Sellius conjiciebat Obſ. c. 14. quia ſic priora ſunt conſtituenda, ut poſtremis reſpondeant. Ovidius lib. 1. Triſt. Eleg. xi. vſ. 21.

Ipſe gubernator tollens ad ſidera palmas,
Expoſcit votis, immemor artis, opem.

Horat. lib. III. Ode 29. vſ. 57.

Non eſt meum, ſi mugiat Africis
Malus procellis, ad miſeras preces
Decurrere, & votis paciſci,
Ne Cypriæ Tyriæque merces
Addant avaro divitias mari.

Reduces vero, pro periculis in itinere repulſis, & moleſtiis peregrinationis feliciter exantlatis, Diis agebant grates. Sic Agamemnon domum reverſus, apud Æſchylum Agamemn. vſ. 819.

Πρῶτον μὲν Ἄργος, καὶ θεοὺς ἐγχωρίους
Δίκη προσειπεῖν τοὺς ἐμοὶ μεταιτίους
Νόστου

Primo quidem Argos, Deoſque loci præſides
Fas erit alloqui, qui mihi reditus cauſæ ſunt.

Ita Soſia, Thebas incolumis reverſus, apud Plautum Amphitr. Act. 1 ſc. 1.

- - - numero mihi in mentem fuit.
Dîs advenientem gratias pro meritis agere, atque alloqui.

Et Mneſilochus, Epheſo adveniens in Piræeum,

eum, Bacchid. II. sc. 3.

Deos atque amicos iit salutatum ad forum.

Solvebant denique vota thure, vino & cæsis hostiis. Heroës apud Homerum Odyss. III. vs. 4.

Οἱ δὲ πύλον, Νηλῆος ἐϋκτιμένον πτολίεθρον,
Ἶξον· τοὶ δ' ἐπὶ θινὶ θαλάσσης ἱερὰ ῥέζον,
Ταύρους παμμέλανας Ἐνοσίχθονι κυανοχαίτῃ.

Illi autem in Pylum, Nelei bene ædificatum oppidum,
Venerunt, illique in littore maris sacra faciebant,
Tauris nigerrimis Neptuno cærulea cæsarie.

Idem innumeri lapides, aræ & tabellæ testantur, apud Gruterum, in quibus vota PRO SALVTE. ITV. ET. REDITV, pag. 8. n. 2. PRO. FELICI. ITV. AC. REDITV, 1014. n. 6. PRO FELICI EX VRBE REDITV, 115. n. 6. HERCVLI. QVOD. PROFICISCENTES. EXPEDITIONIBVS. SACRIS. VOVERANT. REGRESSI. LIBENTES. VOTVM. SOLVERVNT, p. 46. 10. NEPTVNO. VOTVM. IN. SICVLO. FRETO. SVSCEPTVM. SOLVIT, 62. n. 6. OB. FELICEM. IN. PATRIAM. REDITVM. TOT. SVPERATIS. NAVFRAGII. PERICVLIS. 1016. n. 3. Inprimis si Princeps salvus

vus ex voto rediisset, victor & triumphator, adventum ejus, publica celebratione, togati pariter ac sagati prosequebantur; inde ADVENTUI AVG. cum ara, in nummis Trajani & Hadriani; & PRO REDITV. IMP. apud Grut. p. 22. n. 3. 63. n. 9. & 1068. n. 2. Catullus carm. IV. Phaselum, quo e Ponto ad larem suum revectus, Dioscuris dedicans, pro secunda navigatione.

Nec ulla vota littoralibus diis
Sibi esse facta, cum veniret à mare
Novissimo, hunc ad usque limpidum
lacum.

Virgilius 1. Georg. vers. 436.

Votaque servati solvent in littore nautæ,
Glauco, & Panopeæ, & Inoo Melicertæ.

Philocomasium, ex adversa tempestate servata, apud Plautum Mil. glor. II. sc. 5.

Inde ignem in aram, ut Ephesiæ Dianæ laudes lautas
Gratesque agam, eique ut Arabico fumificem odore amœne:
Quæ me in locis Neptuniis, templisque turbulentis
Servavit, sævis fluctibus ubi sum afflictata multum.

Ovid. Heroïd. ep. 1. vs. 25.

Argolici rediere duces: altaria fumant.
Po-

Ponitur ad patrios barbara præda Deos.
Grata ferunt Nymphæ pro salvis dona maritis:
Illi victa suis Troïa fata canunt.

Juvenalis *Sat. XII. vs.* 10. ob reditum Catulli:

Si res ampla domi similisque affectibus esset,
Pinguior Hispulla traheretur taurus, & ipsa
Mole piger, nec finitima nutritus in herba,
Læta sed ostendens Clitumni pascua sanguis
Iret, & à grandi cervix ferienda ministro,
Ob reditum trepidantis adhuc horrendaque passi
Nuper, & incolumem sese mirantis amici.

Multa id genus alia in Propempticis Poëtarum occurrunt, quæ sciens prætermitto, ne et meo et Lectoris otio abuti videar.

Potius, ne ut emansor a signis absim longius, ad alterum capitis hujus membrum pergo, quod est de superstitione hominum prave religiosorum, qui viam essent ingressuri. Hi vero iter non suscipiebant, nisi auspiciis captis Mathematicos consuluissent, aut

aut genesi ab illis facta cognovissent, iter faustum sibi fore ac felix. Philostratus de vita Apollonii lib. II. c. 39. Ὑπολαβὼν οὖν ὁ Ἀπολλώνιος, ἐφ' ἱεροῖς οὖν ἔφη, ποιεῖσθε καὶ ταύτας ὥσπερ τὰς ἐξόδους τε καὶ τὰς στρατείας. *Respondens autem Apollonius auspicatone, inquit, hæc quoque facitis, sicut itinera & militares expeditiones?* Apulej. lib. II. Metam. *Corinthi nunc apud nos passim Chaldæus quidam hospes miris tamen civitatem responsis turbulentat, & arcana fatorum stipitibus emerendis edicit in vulgum: qui dies copulam nuptialem adfirmet; qui fundamenta mœnium perpetuet; qui negotiatori commodus; qui viatori celebris, qui navigiis opportunus: mihi denique proventum hujus peregrinationis inquirenti multa respondit, & oppido mira & satis varia.* Juvenal. Sat. VI. vs. 577.

Ad primum lapidem vectari cum placet, hora
Sumitur ex libro

Vulgus etiam, credens principiis omina inesse, mustelæ occursum scævum habebat, nec pergere audebat, nisi tribus lapidibus, ante se missis, ut Theophrastus ridet in charact. eth. c. 16. Aliis pedum offensiones, & abruptiones corrigiæ, & sternutamenta sinistri ominis erant, uti, præter Ciceronem lib. II. de Divinat. c. 40. Valer. Maximum lib. I. c. 4. & Plinium lib. II. c. 7. docet

docet Ovid. lib. I. Amor. Eleg. 12. vſ. 3.

Omina ſunt aliquid, modo cum diſcedere vellet,
Ad limen digitos reſtitit icta Nape.
Miſſa foras iterum limen tranſire memento
Cautius, atque alte ſobria ferre pedem.

Multa etiam obſervatio de cœlo, nubium atrarum & fulgurum. Hinc cum Eutychus dixiſſet apud Plaut. Merc. Act. V. ſc. 2. vſ. 37.

Recipe te ad terram, Charine, huc, nonne ex adverſo vides?
Nubis ater imberque inſtat; adſpice nunc ad ſiniſtram:
Cœlum ut ſplendore eſt plenum, ex adverſo vides?

Charinus, quaſi religatus, & à ſuſcepto itinere prohibitus, addit:

Religionem illic objecit: recipiam me illuc.

Dierum diſcrimen ut navigantes attendant, peritiæ ratio jubet: alios enim præ aliis tempeſtatibus plenos & metuendos eſſe, Vegetius oſtendit, lib. V. de re mil. c. 10. ſed Auguſtus eos in profectionibus ſuis obſervavit, ominis cauſa. Sueton. lib. II. c. 92. *Obſervabat & dies quoſdam, ne aut poſtridie nundinas quoquam proficiſceretur: aut Nonis quicquam rei ſeriæ inchoaret: nihil in hoc quidem aliud devitans, ut ad Tiberium ſcribit, quam δυσφημίαν ominis.* Caſaubonus

in notis addit Ambrosium, qui ad illa Pauli verba ad Galatas cap. IV. ἡμέρας παρατηρεῖσθαι καὶ μῆνας, καὶ καιροὺς, καὶ ἐνιαυτοὺς: *Dies*, inquit, *observant, qui dicunt, ut puta, Crastino proficiscendum non est: post crastinum enim non debet aliquid inchoari.* Maxime autem vetabat superstitio, sabbatho iter facere. Ovid. lib. I. Art. amat. vs. 415.

Quaque die redeunt rebus minus apta gerendis
Culta Palæstino septima festa Syro.

& Remed. amor. vs. 219.

Nec pluvias vites, nec te peregrina morentur
Sabbatha, nec damnis Allia nota suis.

Romani enim, non minus ac Athenienses, a suis ad aliena sacra facile exorbitantes, *festi diei Sabbatha, Judaico more, & diem Saturni otio & victui decernebant*, ut ait Tertullian. lib. I. ad Nat. c. 13. & in Apolog. c. 16. Revera autem Judaici moris originem & scopum non intelligebant, ut ex Tacito lib. V. Hist. c. 4. et Juvenale Sat. V. vs. 106. apparet: neque omni prorsus itinere Hebræis interdictum, sed longiore, et postremis temporibus certum spatium bis mille cubitorum fuit constitutum, quod emetiri die Sabbathi liceret, de quo Interpretes ad Act. I. vs. 12. Pleraque itinerariæ superstitionis capita, velut uno fasce, complexus est Tibullus lib. I. Eleg. 3. vs. 9.

Delia

Delia non usquam, quæ me quam mitteret urbe,
Dicitur ante omnes consuluisse Deos.
Illa sacras pueri sortes ter sustulit; illi
Rettulit e trinis omina certa puer.

et mox de se ipso vs. 17.

Aut ego sum causatus aves, aut omina dira:
Saturni aut sacram me tenuisse diem.
O quoties ingressus iter mihi tristia dixi
Offensum in porta signa dedisse pedem.

His addamus, quod superstitiosi aqua lustrali, quæ in templis, et ad fores ædium privatarum, etiam in viis præsto erat, sese, purificandi et expiandi causa, si forte mortuarii aliquid aut immundi tetigissent, adspergebant. Theophrast. Char. d. c. 16. Ἐπὶ ταῖς τριόδοις ἀπελθὼν κατὰ κεφαλῆς λούσασθαι. *In compitis, antequam inde discedat, aqua in caput adspersa se lustrat.* Vid. Numer. cap. XIX. vs. 8. Ovidius lib. VI. Fast. vs. 639. Plin. lib. XV. c. 30. et Mag. lib. IV. Miscell. c. 10. Ad anilem præterea superstitionem pertinet, quod fluvium transituri eum adorabant manusque lavabant. Hesiod. Op. et dier. vs. 737.

Μηδέ ποτ' ἀενάων ποταμῶν καλλίρροον ὕδωρ
Ποσσὶ περᾶν, πρίν γ' εὔξῃ ἰδὼν ἐς καλὰ ῥέεθρα,
Χεῖρας νιψάμενος πολυηράτῳ ὕδατι λευκῷ,

 Nec

Nec unquam perennium fluviorum limpidam
aquam
Pedibus transito, priusquam oraveris, ad-
spiciens pulcra flumina,
Manus lotus amœna aqua limpida.

Militares copiæ sacrificantes, id θύειν τὰ διαβατήρια vocabant: sic Alexander M. Hydaspem fluvium, ut et Acesinem et Indum, in suæ navigationis initio, invocavit, referente Arriano lib. VI. idemque Istro sacrificavit, ὅτι οὐκ ἄπορος αὐτῷ ἐγένετο, *quod se haud difficilem in transitu præbuisset*, auctore eodem lib. I. Romani Petroniam amnem, in Tiberim desluentem, inauspicato transire nefas ducentes, *peremne auspicari* eos dicebant, qui omnem aquam, ex sacro ortam, auspicato transibant, auctore Festo, in *Peremne* et *Petronia*. Jam olim Æneas, Italiam salutaturus, apud Virgil. lib. VII. Æneid. vs. 176.

- - - Geniumque loci primamque Deorum
Tellurem, Nymphasque, & adhuc ignota
precatur
Flumina.

Silius lib. VI. vs. 171.

- - - Nymphas Numenque precamur
Gurgitis ignoti.

Deniqne peregre abeuntes oscula dabant, non modo carissimis propinquis, sed et domui ac terræ patriæ, Genio ejus hoc ri-

tu

tu valedicentes. Ovidius lib. XIII. Metam. vſ. 420.

- - - *dant oſcula terræ*
Troades, & patriæ fumantia ara relinquunt.

Valer. Flaccus lib. IV. Argon. vſ. 373.

Ultima tum patriæ cedens dedit oſcula ripæ:

Rutilius Itiner. lib. I vſ. 43.

Crebra relinquendis infigimus oſcula portis.

In aliam mox terram appulſi ſimiliter, oſculo terræ infixo, τοὺς ἐπιχωρίους θεοὺς venerabantur; ut Ulyſſes in Phæaciam adveniens, κύσε δὲ ζείδωρον ἄρουραν, *oſculatus eſt terram*, apud Homer. Odyſſ. V. vſ. 463. Ovidius lib. III. Metam. vſ. 24.

Cadmus agit grates peregrinæque oſcula terræ
Figit: & ignotos montes agrosque ſalutat.

Iidem ad lares ſuos tandem reverſi patriam et domum ſalutant; apud Homerum Odyſſ. XIII. vſ. 345.

Χαίρων ᾗ γαίῃ· κύσε δὲ ζείδωρον ἄρουραν,
Gaudens ſua terra: oſculatus autem eſt almam tellurem.

Seneca Agamemn. vſ. 782.

Tandem revertor ad patrios lares,
O cara ſalve terra!

Hoc ritu antiquo Carolus V. Imperator, in portum Lauredunum appulſus: *Ubi terram tetigit, proſtratus oſculum fixit, & Salve, inquit, mihi optatiſſima mater*, auctore Thuano lib. XVII. Hiſtor.

CAPUT II.

DE STATUIS, ARIS ET TEMPLIS DEORUM VIALIUM.

In honorem Deorum Vialium statuæ & aræ collocatæ, in plateis, pontibus & portis; quæ vel ideo divini juris recte dicuntur, in l.1. D. & . §.10. Inst. de rer. divis. Lucretius illustratus. In compitis templa. L. 10. C. Th. de pagan. explicata. Luci prope vias. Lapides viales in biviis. Deorum marinorum aræ & statuæ in litoribus & insulis. Termini cur rudes, coronati, & uncti. Lux Mosi Genes. XXVIII. vs. 18. Apulejo & aliis. Columnæ Deorum vialium an à columna nubis divina, an ab obeliscis Ægyptiorum, an vero a columnis milliaribus petitæ? Earum usus & cultus antiquissimus, ex Levit. XXVI. vs. 1.

idimus Gentiles alios suo modo vere religiosos, alios autem perquam timidos, metu divini numinis usque ad superstitionem; his vero tertium genus addendum est, qui Deorum providentiam negantes, aut ignorantes, preces, vota et gratiarum actiones, tanquam inania Philosophorum, negligebant. Horum igitur in memoriam ut una cum

cum religiosis revocaretur, a Diis Vialibus iter fortunatum concedi, vulgo in plateis, in portis, pontibus, littoribus, biviis, triviis et viarum divortiis erexerunt statuas, aras, ædiculas, templa, lucos, lapides et columnas, tanto numero, ut non ab re Petronius dixerit: *utique nostra regio tam præsentibus plena est numinibus, ut facilius possis Deum, quam hominem invenire.* Athenienses non modo in templis, sed et in vicis, ad januas ædium, Mercurii statuas, quas Hermas vocabant, positas habebant ac dedicatas, quæ nomen ex domino ædium accipiebant. Nepos Alcibiade cap. III. *Priusquam classis exiret, accidit, ut una nocte omnes Hermæ, qui in oppido erant Athenis, dejicerentur, præter unum, qui ante januam Andocidis erat, Andocidisque Hermes vocabatur.* Suidas in Ἑρμῶν. Ἑρμαῖ ἦσαν ἐν τῇ Ἀθηναίων πόλει λίθινοι ἐν προθύροις καὶ ἐν ἱεροῖς. *Hermæ erant Athenis lapidei, in vestibulis ædium atque templis.* In honorem Apollinis Agyiei, præ foribus ibidem constituebantur aræ, myrrha fragrantes; quod ex Sophocle docet Scholiastes Aristophanis in Vespis vs. 870. et ex eo Suidas in Ἀγυιαί. Εἰσὶν δ' ἂν οἱ παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς λεγόμενοι Ἀγυιεῖς, οἱ πρὸ τῶν οἰκιῶν βωμοί. *Erant vero apud Atticos aræ ante ædes positæ, dictæ Compitalitiæ, sive Agyieis.* Eustathius eas ἀγυιάτιδας θεραπαίνας dictas pu-

tat; quæ tamen Stephanus earum propylæa interpretatur. Triviæ quoque simulacrum Ἑκάταιον, id eſt, ἱερὸν Ἑκάτης, vel Ἑκάτης ἄγαλμα ante fores collocabatur, ut Ariſtophanes auctor eſt in Veſpis vſ. 798.

Κἂν τοῖς προθύροις ἀνοικοδομήσῃ πᾶς ἀνὴρ
Αὑτῷ δικαστηρίδιον μικρὸν πάνυ,
Ὥσπερ Ἑκάταιον πανταχοῦ πρὸ τῶν θυρῶν.

Et unus ante quiſque cauſidicum fores
Strueret tribunal admodum parvum, velut
Hecatæum ubique delubrum ad fores ſolent.

Similiter urbium portæ quaſi ſedes erant et templa deorum vialium, quæ vel ob hanc cauſam recte *quodammodo divini juris* fuiſſe dicuntur, a Cajo et Juſtiniano in *l.* 1. *D.* & *§.* 10. *Inſt. de rer. div.* Apud Harpocrationem, ex Demoſthenis oratione adverſus Euergum et Mneſibulum, laudatur: Ἑρμῆς ὁ πρὸς τῇ πυλίδι. *Mercurius, qui ad portulam,* et Philochorus lib. V. Atthidis tradidit: ὡς οἱ ἐννέα ἄρχοντες ταῖς φυλαῖς ἀνέθεσαν Ἑρμῆν πρὸς τὸν πυλῶνα τὸν Ἀττικόν. *Novem Archontes dedicaſſe tribubus Mercurium, qui ad portam Atticam.* Pauſanias in Meſſenicis, ſive lib. IV. pag. 143. Ἰόντι δὲ τὴν ἀπ' Ἀρκαδίας ἐς Μεγάλην πόλιν, ἔστιν ἐν ταῖς πύλαις Ἑρμῆς τέχνης τῆς Ἀττικῆς. Ἀθηναίων γὰρ τὸ σχῆμα τὸ τετράγωνόν ἐστιν ἐπὶ τοῖς Ἑρμαῖς, καὶ παρὰ τούτων μεμαθήκασιν οἱ ἄλλοι. *Qua ad Arcadiæ urbem Megalopolin egreſſus patet, in ipſa porta Mercurii ſignum, Attici operis.*

Athe-

Athenienses enim quadrangula figura Hermas fecere; & eam ab illis alii Graeciæ populi acceptam formam in Mercurii sigillis usurparunt. In Italia quoque Anagniæ *Hermam ante portam istam*, Livius scribit lib. XXVII. c. 4. si Rubenii et Gronovii lectionem sequamur. Nec trunci tantum Mercurii, manibus pedibusque carentes, sed & alii, Apollinis vel Herculis figura, προπύλαιοι ad portas statui solebant. Hinc portæ *Joviæ*, *Herculaneæ* et *Minervæ* crebro memorantur, et ἱερὰς πύλας vocavit Theophrastus char. c. 14. Varro lib. IV. de L. L. *nam neque quas Ambracia ante portas statuit, duas viriles species æneas Dii magni.* Has petasati transeuntes religiosa observatione salutabant; et quemadmodum apud Plautum *limen superius &. inferum* quadam religione *salutatur*, & apud Maronem amplexi tenent postes, atque *oscula figunt;* ita longius aliquod iter adornantes, dextris deorum oscula figebant. Egregie hoc docuit Lucretius lib. 1. vers. 316.

Strataque jam vulgi pedibus detrita viarum
Saxea conspicimus, tum portas propter ahena
Signa manus dextras ostendunt attenuari
Sæpe salutantum tactu, præterque meantum.

Nescio qui in mentem venerit Alciato, ut lib. VIII. Parerg. c. 10. hunc locum refer-

ret ad patronos, qui, cum copiam sui facere non possent, pro valvis statuam suam æneam posuerint, quam clientes venerarentur; quum satis pateat, Lucretium loqui de signis Deorum vialium & tutelarium, quorum manum dextram, qui exirent ex urbe, & qui ingrederentur, osculari solebant. Receptior quidem habitus adorantium fuit, ut eminus stantes manum signis porrigerent, eamque ad os suum relatam suaviarentur; neque tamen Thomas Crech desperare debebat, an ullus veteris scriptoris locus, ad id demonstrandum, quod ait Lucretius, adferri possit: omnino enim nonnulli simplicius mentum, genua vel dextram deorum ore suo attingebant. Cicero IV. in Verr. c. 43. apud Agrigentinos ait fuisse simulacrum Herculis, *cujus rictum ac mentum paullo attritius, quod in precibus & gratulationibus non solum id venerari, verum etiam osculari solebant.* Crebris etiam unctionibus & votis, cera affixis, simulacra detrita esse, indicat Philostratus Heroic. c. 2. ubi de Protesilai statua, Navarchi habitu à navigantibus culta, ait: παρατρέψας γὰρ αὐτὸ ὁ χρόνος, καὶ νὴ Δία οἱ ἀλείφοντές τε, καὶ οἱ ἐπισφραγιζόμενοι τὰς εὐχὰς, ἐξηλλάχασι τοῦ εἴδους. *Atterendo eam & tempus, & illi, ita me amet Jupiter, qui inungere solent, aut vota cera affigunt, speciem immutarunt ejusdem.* Via-

Viatoribus extra urbem delatis in pontibus, compitis & quadriviis iidem occurebant Hermæ, tum ædiculæ patentes, & templa Diis Vialibus sacrata, in quibus rem divinam facere, thura dapesque libare possent. Ammianus Marcellinus XXXI. 1. *Quales*, ait, *in commarginandis pontibus effigiati stipites dolantur incomte in hominum figuras.* Erant enim valde informes, securi & ascia simplici, nullo artificio politi, ut ille Priapus pastoris Deus apud Virgilium in Culice:

Illi falce Deus colitur, non arte politus.

Nec non apud Lucanum lib. III, Pharf. vs. 412.

- - - *Simulacraque mœsta deorum*
Arte carent, cæsisque exstant informia truncis.

De templis deorum, ad vias exstructis, auctorem habeo Athenæum lib. XV. c. 9. De ædiculis sive sacellis vetus Scholiastes Persii Sat. IV. ad voces *pertusa compita* notat: *Compita sunt loca in quadriviis, quasi turres, ubi sacrificia, finita agricultura, rustici celebrabant. Merito pertusa, quia per omnes quatuor partes pateant, vel vetusta: vel compita non solum sunt in urbe loca, sed etiam viæ publicæ ac diverticula aliquorum confinium, ubi ædiculæ consecrantur patentes.* Junius etiam Phi-

lar-

largyrus in 2. Georg. scribit, in locis, ubi competerent viæ, aras & ædes sacras fuisse: atque ad has pertinere puto *l. X. C. Th. de paganis*, in qua Impp. Gratianus, Valentinianus & Theodosius præcipiunt: *Judices quoque hanc formam contineant, ut si quis profano ritui deditus templum uspiam vel in Itinere vel in Urbe adoraturus intraverit, quindecim pondo auri ipse protinus inferre cogatur.* Extra muros urbis Romæ aliarumque, quæ Romanos agnoscebant fasces, frequentia templa fuisse, ex Pausania, Ovidio, Festo aliisque ostendit celeberrimus hujus Codicis interpres: sed vox *itineris* hic maxime respici jubet, ad ea, quæ Diis vialibus, Dianæ & Herculi erant dedicata, in viis, quæ Romam ducebant. Ita enim Servius ad IV. Æneid. vers. 511. *Dianam ob triplicem potestatem triformem triplicemque finxerunt: cujus in triviis templa struxerunt.* Dionysius lib. I. Antiq. cap. 40. Πολλαχῆ δὲ καὶ ἄλλη τῆς Ἰταλίας ἀνεῖται τεμένη τῷ Θεῷ, καὶ βωμοὶ κατὰ πόλεις τε ἵδρυνται καὶ παρ᾽ ὁδοῖς, καὶ σπανίως ἂν εὕροι τις Ἰταλίας χῶρον, ἔνθα μὴ τυγχάνει τιμώμενος ὁ Θεός. *In multis etiam Italiæ locis aliis, templa huic deo* (Herculi) *sunt sacrata, & in urbibus ac in ipsis Viis aræ sunt erectæ: nec facile reperias ullum in Italia locum, ubi deus iste non colatur.* Tale quoque fuit templum

Dia-

Dianæ Limnatidis apud Lacedæmonios, in via, quæ Bœis Epidaurum ducebat, & apud Messenios, ad vicum, quem vocabant Calamas, exstructum, de quo Pausanias lib. IV. & Tacitus IV. Annal. cap. 43. adeundi. Item Dianæ Aricinæ templum, haud longe ab Aricia collocatum; cujus meminerunt Lucanus lib. VI. vers. 74. & Hyginus fab. 261. Duarum *Fortunarum* templa, ab utraque parte viæ Latinæ collocata, Strabo signat lib. V. pag. 249. De *Herculis* templis ad vias non est dubitandum; is enim non delectatus fuit vita sub dio, sed peregre solitus degere, nec indigena fuit, sed hospes & peregrinus, uti Plutarch. ait, Quæst. Rom. cap. 28. Hinc Tyriorum legati, apud Curtium lib. IV. c. 2. Alexandro respondent: *esse templum Herculis extra urbem.* Apud Romanos Herculis templi extra portam Collinam meminit Livius XXVI. cap. 10. Fanum ejusdem in via Appia, frequentia salutantium viatorum fervuisse scribit Martialis lib. III. Epigr. 47. Atque illustre illud, quod extra portam Latinam Domitianus statuit, idem lib. IX. epigr. 65. depingit; cujus verba, cum ad rem præsentem maxime facere videantur, apponere lubet. Sunt autem hæc:

Her-

Herculis in magni vultus descendere Cæsar
Dignatus, Latiæ dat nova templa viæ:
Qua Triviæ nemorosa petit dum regna viator,
Octavum domina marmor ab Urbe legit.

Prope templa & facella vanæ Deorum imagines, in viis, *redimita vittis arbore, vel erecta effossis cespitibus ara*, honorabantur, ut ait Theodosius M. in *l.* 12. *C. Th. de pagan.* Nec minus frequentes *luci* erant & nemora viis imminentia, in quibus viatores tacito horrore secretum illud, quod sola reverentia videtur, adorabant. Indicat Apulejus lib. I. Florid. *Neque justius religiosam moram viatori objecerit, aut ara floribus redimita, aut spelunca frondibus inumbrata, aut quercus cornibus onerata, aut fagus pellibus coronata, vel enim colliculus sepimine consecratus, vel truncus dolamine effigiatus, vel cespes libamine humigatus, vel lapis unguine delibutus.* Aggenus in Frontin. pag. 62. *Lucos frequenter in trifinio & quadrifinio invenimus, sicut in suburbanis, & circa publica itinera constitutum esse perspicimus.* Nimirum solitudo locorum, & admiratio umbræ, præsertim in calidioribus regionibus, apud vulgus rusticum, opinionem excitabat, Deos illic habitare, ipsique urbani, non magis auro fulgentia atque ebore simulacra, quam lucos, antiquitate verendos, & in iis silentia ado-

adorabant. vid. Deut. XII. vſ. 2. 3. XVI. vſ. 21. Ezech. VI. vſ. 13. Plin. lib. XII. c. I. Ruben lib. II. Elect. c. 34. & qui hanc eruditionis partem ſupra omnes illuſtravit, Pinto Ramirez, in Spicileg. ſacro tract. 1. cap. 6. Offerebant autem ſeſe in primis Dianæ ſilvarum potentis luci, variis in locis, ut Petrus Faber lib. III. ſemeſtr. cap. I. obſervavit. Erat Epheſi lucus Dianio, ſive Dianæ magnæ fano proximus, Tacito III. Annalium 61. Strabone & Achille Statio auctoribus. Lucus Daphnes, ad ſuburbium Antiochiæ Syriæ, Apollinis & Dianæ cærimoniis fuit conſecratus, *l.* 2. *C. de cupreſſis* (XI. 77.) *l.* 12. *C. Th. de jure Fiſci.* Strabo, Sozomenus, Libanius. In Latio quoque *Lucus Dianius eſt, in ſiniſtra parte viæ, qua Aricia aſcenditur*, inquit Strabo lib. V. pag. 165. & Plinius ſuis temporibus, in ſuburbano Tuſculani agri colle, lucum antiqua religione Dianæ ſacratum fuiſſe tradit, lib. XVI. Nat. hiſt. cap. ult. Unde Virgilius: *Jam ſubeunt Triviæ lucos.* Horatius: *cum lucus & ara Dianæ.* Ovidius lib. VII. Metam. vſ. 94.

- - - per ſacra triformis
Ille Deæ, lucoque foret quod numen in illo,
Eventusque ſuos tantaque pericula jurat.

Præter Dianam Lares quoque viales in lucis habitare credebantur; quod eſſent animæ

mæ defunctorum, quorum fepulchra arboribus lucifque erant circumfepta. Servius ad Æneid III. verf. 302. *Lucum nunquam ponit fine religione. Nam in ipfis habitant manes piorum, qui lares Viales funt.* Varro lib. IV. de L. L. *Et unde afcendebant ad imam novam viam, lucus eft & facellum Larum.* Ipfi de fe apud Virgilium lib. VI. Æneid. verf. 673.

Nulli certa domus, Lucis habitamus opacis.

In litoribus, infulis, portubus & navium ftationibus Diis quoque marinis templa, aræ & ftatuæ fuerunt erectæ, ad quas mare ingreffuri precabantur, & reduces vota nuncupata folvebant. Hinc θεοὶ αἰγιάλιοι, five *litorales dii* dicuntur, & Strabo lib. VIII. pag. 343. Eleæ folum totum in lucis donariorum refertum effe ait, συχνὰ ἢ Ἑρμεῖα ἐν ταῖς ὁδοῖς, Ποσείδεα δ᾽ ἐπὶ ταῖς ἀκταῖς. *Crebra etiam in viis funt Mercurii, Neptuni in ripis donaria.* Cum enim cenferent divino & mortali generi convenientiffima quæque loca effe maxime commoda & grata, ἀκταί ἢ ᾗ νῆσοι πελαγίοις δαίμοσι, *litora & infulas numinibus marinis facras putarunt*, ait Dionyf. Halic. lib. I. cap 39. Servius ad Virgilii lib. III. Æneid vf. 12. *Simulacra duo virilia, Caftoris & Pollucis, in Samothracia, ante portum fita, quibus naufragio liberati vota folvebant.* Ipfe Virgil. lib. III. Æn. vf. 404. *Et*

Et positis aris jam vota in litore solves.

Hercules item Pollium rogat, ut sibi in litore aras exstruat, in queis nautæ prætervavigantes sacrificarent, apud Statium lib. III. Sylv. vs. 106.

Da templum, dignasque tuis conatibus aras,
Quas puppes velis nolint transire secundis.

Lapides porro & stelæ, non tantum deorum nominibus & figura insignes, sed etiam rudes, in viis publicis, ubi divortia erant & ditionum diversarum coibant termini, statuebantur. Ita Strabo Mercurii statuas, in viis ad Alphei fluminis ostia, crebras fuisse, scriptum reliquit lib. VIII. & lib. XVII. pag. 818. de via Syena, in Ægypto, Philas tendente: *Per totam viam videre licebat utrinque, multis in locis, quasi statuas Mercuriales, lapidem altum, rotundum, satis lævem, propemodum sphæricum, ex nigro & duro saxo, ex quo mortaria fiunt, majori lapidi impositum, ac rursus super eo alium.* Qui locus memorabilis nos monet, ut ab Ægyptiis natales hujus superstitionis repeteramus, a quibus deinde ad alias gentes fluxit. Pausanias lib. VII. in Achaicis, ubi de Mercurio Pharis culto: Εστήκασι, inquit, δὲ ἐγγύτατα τοῦ ἀγάλματος τετράγωνοι λίθοι τριάκοντα μάλιστα ἀριθμόν. Τούτους σέβουσιν οἱ Φαρεῖς ἑκάστῳ θεοῦ τινος ὄνομα ἐπιλέγοντες. Τὰ δὲ ἔτι παλαιότερα καὶ τοῖς πᾶσιν Ἕλλησι, τιμὰς θεῶν ἀντὶ ἀγαλμάτων εἶχον ἀργοὶ λίθοι.

Prope ipsum Dei signum lapides fere triginta erecti sunt, quadrangula figura: singulos certis Deorum nominibus appellantes venerantur. Et sane Græcis olim omnibus patrium fuit, rudes lapides pro diis, perinde ac simulacra ipsa, colere.

Maxime vero apud Romanos invaluit Terminorum religio, postquam Numa lapides finales Jovi Terminali sacravit, omnesque jussit quotannis, in festo Terminalium, libis & fructuum primitiis sacra illis facere, uti, præter Plutarchum, multis describit Dionys. Halicarn. lib. II. c. 76. Hinc pœnæ termini moti illustrantur, quia religio furtum augebat; adeo ut si quis ignorantia, aut fortuito lapides alienos moverit, verberibus decidere liceat, quum lapides illi Jovi sacri essent, *l. 2. D. de term. mot.* Deut. XXVII. vs. 17. Plato lib. VII. de LL. Seneca Hippol. act. II. vs. 528.

- - - nullus in campo sacer
Divisit agros arbiter populis lapis.

Propertius lib. I. Eleg. 4.

Nullas illa suis contemnet fletibus aras,
Et quicunque sacer, qualis ubique, lapis.

Ovidius lib. 2. Fastor. v. 641.

Termine, sive lapis, sive es defossus in agro
Stipes, ab antiquis sic quoque numen habes.

Dii Terminales quidem à Vialibus differunt

runt ratione & loci, & officii; sed tamen quandoque termini, Hermarum habitu, pro Diis vialibus habebantur, ubi viarum divortia fines distinguebant: nam Ulpianus ad Demosthenem scribit, terminos vultum Mercurii in vertice, in fronte autem inscriptionem habuisse. Termini effigiem, in truncum desinentis, dedit Oisel. tab. 41. Aliam Sponius, sed quam Fabrettus statuam sepulchralem rectius existimavit c. 1. Inscr. Declarat id quoque Statua Terminalis, στήλη ἰφορία, ut Polluci dicitur, in nummis Augusti, apud Goltz. numm. Aug. pag. 23. n. 20. ita efformata, ut caput promineat, ceteræ vero corporis partes, in pyramidis inversæ speciem confusæ, et fasciis involutæ videantur. Pausanias in fine Corinthiac. Ἑστήκασι δὲ ἐπὶ τοῖς ὅροις Ἑρμαῖ λίθοι. *Erecti sunt in terminis lapides Hermæ.* Julius Frontinus de coloniis pag. 142. *Aliis vero locis ager determinatur per muros, Hermulas, macerias, scorpiones, congeries* &c. Atque hujus generis fuit *lapis* ille *unguine delibutus*, qui religiosam moram viatori objiciebat, auctore Apulejo, *dict. loc.* Apud Judæos tabernaculum, altare & omnis supellex divina, Dei mandato, uncta erat & consecrata Exod. XL. vs. 9. 10. Num. VII. vs. 1. at miseri gentiles, uti victimas & animalia Deo consecrata oleo ungebant, ita & lapides;

des ; quod deos ejus pinguedine & odore delectari credebant. Discimus hoc ex Theophrasto περὶ δεισιδαιμονίας, & Luciano in Pseudomante. Clemens Alexandrinus lib. VII. Stromat. λιπάρους λίθους, *pingues lapides*. Arnob. lib. I. adv. gent. pag. 22. *Lubricatum lapidem, & ex olivi unguine sordidatum*, vel, ut alii malunt, *odoratum* vocat. Porro quemadmodum Deorum statuæ plerumque aureis coronis ornatæ in nummis conspiciuntur, ita lapides quoque ornabant floribus, sertis & coronis, *l. 7. & l. 12. C. Th. de pagan.* Tibull. lib. I. Eleg. 1. vs. 15.

Nam veneror, seu stipes habet desertus in agris,
Seu vetus in trivio florea serta lapis.

ubi Loënsis lib. II. Miscell. c. 18. in primo versu deum semitalem, qui semitas custodit, in altero vero lapidem terminalem intelligi voluit, quocum non ubique facit Broekhusius in notis. Lapidem unctum cum ramo coronato conjungit Apulejus in Apol. *Negant vidisse se, qui fuere, unum saltem, in finibus ejus, aut lapidem unctum, aut ramum coronatum.* Minucius Felix c. 3. *lapides effigiatos, unctos & coronatos* vocat, & denique Siculus Flaccus de condit. agror. pag. 5. *Cum enim terminos disponerent, ipsos quidem lapides in solidam terram rectos conlocabant, proxime ea loca, quibus fossis factis*

defixu-

defixuri eos erant, & unguento, velaminibusque & coronis eos ornabant.

Cur autem, ais, lapides isti sæpius impoliti & rudes? Joannes Spencerus de legibus Hebr. lib. II. cap. 6. rationem adfert, quod Gentes, naturæ quodam instinctu, res naturales, nullo artificio adulteratas, sine signis & figuris, Numini existimarint gratiores. Dio Chrysostomus Serm. XII. ex artis penuria & defectu informes lapides deducit. Aliter rursus Lactantius lib. I. c. 20. *Quid, qui lapidem colunt informem atque rudem, cui nomen est Terminus? Hic est quem pro Jove Saturnus dicitur devorasse.* Eundem lapidem, per vomitum iterum ejectum, Jupiter sub jugis Parnassi statuit, ut posteris insigne monumentum existeret, auctore Hesiodo Theogon. vs. 498. & Apollodoro Bibliothec. lib. I. Scribit etiam Pausanias, in Phocicis, *singulis diebus, & maxime festis, oleo eum perfusum, succidaque lana velatum fuisse.* Sed, qui universam Gentilium Theologiam ab Hebræis petitam contendit, Vir Cl. Petrus Daniel Huetius, morem istum dimanasse putat à lapide, quem unxerat Jacob in Bethel. Is enim in itinere lapidem, cui innixus scalam in somnis viderat, posuit in titulum, addito voto, eum locum fore domum Dei, si salvus reverteretur: *erexit in stelam, fuditque oleum de-*

desuper. Deinde vocavit nomen istius loci Beth-el. Genes. XXVIII. vs. 18. 19. Et sane, Judæos lapidem hunc deduxisse in speciem cultus divini, eique similes, successu temporis, alios fecisse, ex 1 Reg. XIV. 23. constat, atque ex traditionibus Judæorum firmat illustris Scaliger animadvers. Eusebian. pag. 216. ad annum 2150. A *Bethel* quoque, quod Phœnicum lingua significat *domum Dei*, lapides animatos Græcis Βαιτύλους vocatos existimat; eique viri Clariss. Cuperus ad Lactant. de M. P. pag. 154. & Buddeus Hist. Eccl. tom. I. pag. 319. adstipulantur. Aliis autem verisimilius videtur, ut Grotio & Pottero, doctissimo Oxoniensium Episcopo, Archæol. Græc. lib. II. c. 2. Jacobum morem antea usitatum secutum fuisse; quia Moses hanc rem non ita narrat, quasi eam instituerit Patriarcha, sed ut ex veteri more usitatam: nam & Martis signum e lapide rudi in Petra Arabiæ, apud Suidam; & Venus, apud Cyprios in modum metæ culta, apud Servium; & Pallas Attica, sine forma, rudi palo & solo staticulo ligni informis, apud Tertullianum repræsentata memoratur. Bætuliorum meminit Damascius apud Photium cod. 242. Τῶν βαιτύλων ἄλλον ἄλλῳ ἀνακεῖσθαι Θεῷ, Κρόνῳ, Διΐ, Ἡλίῳ, καὶ τοῖς ἄλλοις. *Bætulorum alium alii deo consecratum esse, Saturno, Jovi, Soli & aliis.*

aliis. Sanchoniathon, & ex eo Philo Biblius, apud Euseb. Præp. Evang. lib. I. cap. 10. ἐπενόησε Θεὸς Οὐρανὸς βαιτύλια, λίθους ἐμψύχους μηχανησάμενος: *Invenit Deus Uranus bætulia, lapidibus animatis factis*: sed lapidibus *unctis* eum scripsisse, & Philonem errasse, contendit Bochartus Phaleg. lib. II. c. 2. Iidem forte sunt *Lapides, qui Divi dicuntur*, apud Lamprid. Heliog. cap. VII. Multa fabulosa de his narrant Græculi nugatores, in vulgus nota; sed impuro aliquo dæmone agitante bætulos moveri, Isodorus Philosophus, insignis artium magicarum architectus, fatetur.

Restat de Columnis dicamus, quæ in honorem Deorum vialium erigebantur. Has inter primum locum occupant obeliscatæ illæ, quas Athenienses in vestibulis ædium, in vicis & angiportibus Apollini Agyieo posuerunt. Meminit earum Aristophanes in Thesmophoriaz. vs. 495. & in Vespis, v. 870. ubi Scholiastes: Πρὸ τῶν θυρῶν ἔθος εἶχον, κίονας εἰς ὀξὺ λήγοντας, ὡς ὀβελίσκους ἱδρύειν εἰς τιμὴν Ἀπόλλωνος Ἀγυιέως. *In more positum erat, ante fores statuas in acutum desinentes, obeliscorum instar, collocare in honorem Apollinis Agyiei.* Scholiastes Euripid. ad Phœniss. vs. 634. ὅτι τὸν Ἀγυιέα πρὸ πυλῶν ἵστασαν. Κίων δὲ οὗτος ἦν εἰς ὀξὺ λήγων. Harpocration in ἀγυιᾶς: Ἀγυιεὺς, inquit, δέ ἐστι κίων εἰς ὀξὺ λήγων,

ὃν ἱςᾶσι πρὸ τῶν θυρῶν. Ἰδίας, ἣ εἶναί φασιν αὐτὰς Ἀπόλλωνος, οἱ δὲ Διονύσου, οἱ δὲ ἀμφοῖν. Ἀγυιεὺς *vero est columna in acumen definens, quam ante fores statuunt. Dicunt nonnulli eas columnas Apollinis esse proprias, alii Dionysi, alii utriusque communes.* Decantatæ item ubique sunt Herculis columnæ, terrarum ac itinerum termini, de quibus in diversa abeunt Veteres; Calpen & Abylam eas putantibus aliis: aliis æneas columnas in templo Herculis, aliis aliter. Vide Strabonem lib. III. 96. & Eustath. ad Dionys. v. 64. Quicquid est, de origine moris istius si quæratur, Huetius, unam istam columnam, in qua delitescens Dominus ducem se itineris præbuit Ebræis, tot sacras viales columnas peperisse, existimat, Dem. Evang. prop. IV. cap. 4 8. & Dickinsonus Delph. Phœn. c. 10. In inviis namque Arabiæ desertis, ubi incerta erant itinera, Jehovah, tanquam dux viæ & Imperator, ipsis præibat, *per diem in columna nubis, ad ducendum eos in via, & per noctem in columna ignis, ad lucendum illis.* Exodi XIII. vs. 21. & XL. vs. 38. Psalm. LXXVIII. v. 13 14. Nehem. IX. vs. 12. Et sane corpus hoc fuit materiæ cœlestis, simile columnæ, in rotundam figuram pressum, ut ab omnibus per tota castra videri posset: hinc non modo *lux ignis*, sed & *columna nubis* & *ignis* vocatur Exod. XIV. vs.

vſ. 19. Pſalm. CV. vſ. 39. Illud quoque palam ſcribit Moſes, Dominum in nube Iſraëlitas anteceſſiſſe, tum ut noctu illos duceret via, qua eundum eſſet, tum ut eos adverſus æſtum Solis muniret Exod. XIII. vſ. 21. Deut. I. vſ. 33. Hinc nonnullis admodum veriſimile videtur, veterem illum ſerpentem, ad animas hominum corrumpendas, μίμησιν hanc ſceleſtam inſtituiſſe. Auctor enim 1 Macc cap. III. vſ. 48. gentes, ait, evolviſſe libros legis, in quibus ſcrutarentur ſimilitudinem idolorum ſuorum; & Clemens Alexandrinus lib. I. Stromat. pag. 255. columnam igneam, Thraſybuli ducem, cum divina illa componit; immo expreſſe Bacchi & Apollinis columnas, ἐκ τῆς παρ' Ἑβραίοις ἱστορίας fluxiſſe ſcribit. At Celeb. Vitringa lib. V. diſſert. ſacr. c. 16. §. 1. in notc, ob Xenophontis, Nepotis & Diodori ſilentium, nullam Clementi fidem habet; et ſi cuipiam iſthæc columnarum origo longius petita videatur, is, per me licet, earum cunabula ab litteratis repetat Obeliſcis, Soli ab Ægyptiorum Hierophantis conſecratis; quos deſcribunt Plinius et Ammianus Marcellinus. Vel ad Pharos recurrat, in nautarum præſidium, ex albo lapide exſtructas, quas inter vetuſtate et artificio eminuit illa, cujus in Ægypto utiliſſimæ, meminit Strabo lib. XVII. cum inſcriptione: ΣΩΣΤΡΑΤΩΣ

ΚΝΙΔΙΟΣ. ΔΕΞΙΦΑΝΟΥΣ ΘΕΟΙΣ ΣΩΤΗΡΙΣΙΝ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΠΛΩΙΖΟΜΕΝΩΝ. SOSTRATVS CNIDIVS, DEXIPHANIS FILIVS, DIIS SERVATORIBVS PRO NAVIGANTIBVS. Poſſet quoque origo referri ad στήλας & *columnas* milliares, quæ Deorum vialium munere fungebantur. Scribit enim Sextus Empiricus, quæcunque proſunt vitæ humanæ Deos eſſe habitos; nihil autem magis viatorum animos ac vires reficit, quam lapides iſti notis numerorum inciſi. Belle Quintilianus lib. IV. Inſt. orat. 5. *Partitio reficit audientem, non aliter, quam facientibus iter, multum detrahunt fatigationis notata inſcriptis lapidibus ſpatia.* Uſus eorum apud Cananæos, Indos & Romanos quoque eſt antiquiſſimus. Nam Geneſ. XXXVIII. 14. ſecundum quorumdam ſententiam τὸ עינים accipitur pro Mercuriali ſtatua, vel aliquo ſigno, quod viam monſtrat; &, ſi fides Maimonidæ in Rozeach cap. 8. in biviis & triviis, quæ ad urbes refugii ducebant, lapides fuerunt erecti, quibus inſcriptum מקלט *Miklat*, i. e. Refugium. Hos autem lapides ſpeciem cultus ethnici præbuiſſe, non tantum ex eo patet, quod Deus מצבה, στήλην, cippum et columnam ſuperſtitioſam erigi prohibet; Deut. XVI. 22. ſed expreſſus eam in rem eſt locus Levit. XXVI. verſ. 1. ubi verba leguntur iſta: *Ne faciatis vobis idola, & ſculptile,*

nec

nec ſtatuam vobis erigatis, *neque* אבן משכית Ebhen Maſcith *detis terra veſtra*, *ad adorandum penes illum*. R. Bechai transfert lapidem *effigiei*, hoc eſt, pictum vel cælatum. R. Salomo interpretatur lapidem *pavimenti*, à שכך *cooperuit*, quia is terram tegit. Onkelos intelligit lapidem *adorationis*. Moſes vero Maimonides de idolól. cap. VI. n. 8. indicari putat morem, quo ante idola pavimentum lapide ſternebatur, ſuper quo ſe proſternerent adoraturi. Sed Aben-Ezra unus optime, ad ritum colendi Mercolis, id eſt Dei vialis, heic reſpici monuit; &, ſi notationem ſequamur, *Ebhen Maſcith* eſt lapis index, viſum ſeu oculos dirigens ad viam rectam. LXX. Interpretes λίθον σκοπὸν, *lapidem inſpectorem* verterunt, quales in Ægypto freqentes fuiſſe, ſupra ex Strabonis lib. XVII diximus. Viderint ergo qui hariolationes & conjecturas amant, num ab retuſis his obeliſcatæ Apollinis columnæ enatæ fuerint; aut hæ ſi non ſufficiunt, ad petram recurrant, é qua Solis ignes elicitos finxit vetuſtas, de quibus infra cap. VI. dicturi ſumus. Simpliciter & vere ſcribit Clemens Alexandrinus lib. I. Strom. pag. 348. *Priusquam accurate perfecteque tenerentur imaginum habitus*, *Veteres columnas erigentes eas colebant*, *tanquam ſtatuas Dei*. Adde Illuſtr. Spanhem. de Veſta n. 21.

CA-

CAPUT III.

DE DIIS VIALIBUS ÆGYPTIORUM, JUDAEORUM ET SYRORUM.

Vulgus lapides Deos esse credebat: Sapientiores Solem & Lunam fere ubivis gentium venerabantur. Variæ ejus rei rationes. Deorum vialium duæ classes, Corpora cœlestia, & Heroës Divis adscripti. Ægyptii hujus superstitionis auctores, quorum Numina vialia Osiris & Isis, id est Sol & Luna, sub symbolo bovis. De Vitulo aureo Hebræorum variæ sententiæ. Nobis videri Osiridis symbolum fuisse, viæ ducis in deserto. Exodi XXXII. vs. 1. Psalm. CVI. vs. 19. & Act. VII. vs. 39. explicantur. Astarte Syrorum numen itinerarium, a multis populis, etiam a Judæis, cultum. Huic cœli reginæ amphiphontes in viis oblatæ. Verus Hieremiæ sensus cap. VII. vs. 17. Gad & Meni, an Sol & Luna, apud Esaiam LXV. vs. 11. Dea Cœlestis Afrorum eadem, quæ Astarte, apud Ulpian. tit. XXII. §. 6.

Absit vero putemus, tam hebetes ac truncos Ethnicos fuisse omnes, ut lapides, statuas & columnas pro Diis vialibus habuerint: quas & sensu carentes, et mortali opere factas,

& ævum passuras facile videbant. Pueri, fateor, & anus, & vulgus superstitione mancipatum, immo quotquot religionem, non ratione, sed sensibus hauserant, nisi figuris hominum, animalium, aut lapidum constitutis, nihil poterant de Deo cogitare, ideoque statuas consecratas, velut Deorum domicilia, aut Dei spiritu animatas, adorabant, iisque, tanquam diis, publice supplicabant. Theophrastus in Charact. περὶ δεισιδαιμονίας, sive cap. XVI. Καὶ τῶν λιπαρῶν λίθων τῶν ἐν ταῖς τριόδοις, παριὼν ἐκ τῆς ληκύθου ἔλαιον καταχεῖν, καὶ ἐπὶ γόνατα πεσὼν καὶ προσκυνήσας, ἀπαλλάττεσθαι. *Lapides unctos, qui sunt in triviis, solet oleo ex ampulla perfundere, nec prius discedere, quam posito genu eos fuerit veneratus.* Dio Chrysostomus Serm. XII. Πολλοὶ τῶν βαρβάρων, πενίᾳ τε καὶ ἀπορίᾳ τέχνης, ὄρη θεοὺς ἐπονομάζουσι, καὶ δένδρα ἀργὰ, καὶ ἀσήμους λίθους. *Multi è barbaris, ex artis penuria & defectu, montes Deos vocant, & arbores impolitas, & informes lapides.* A se ipso quoque, adhuc profano idololatra, id factum queritur Arnobius lib. I. pag. 22. *Picturatas veternosis in arboribus tænias si quando conspexeram, lubricatum lapidem & ex olivi unguine sordidatum, tanquam inesset vis præsens, adulabar, affabar & beneficia poscebam, nihil sentiente trunco.* Prudentiores etiam, quo facilius animos imperito-

ritorum, ad deorum cultum, a vitæ pravitate converterent, vel ne, tanquam reip. turbatores, cum Socrate, capitis periculum subirent, subridentes licet, more populi, Deos vocabant, qui λεγόμενοι θεοὶ, ut Paulus ait 1 Corinth. VIII. vs. 5. Ita Cicero Verrin. IV. c. 47. simulachris sublatis, deos ablatos queritur, cum Siculorum vulgo. Virgil. lib. II. Æneid. vs. 351.

Excessere omnes adytis, arisque relictis
Dii, quibus imperium hoc steterat.

Horat. lib. I. Sat. 8.

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum:
Cum faber, incertus scamnum faceretne Priapum,
Maluit esse Deum.

Juvenalis Sat. VIII. vers. 111.

Ipsi deinde Lares, si quod spectabile signum.
Si quis in ædicula Deus unicus.

Ipsimet vero in rebus naturalibus & corporeis, præsertim in astris, Deos quærebant, ac honore divino siderum principes, Solem & Lunam prosequebantur. Cum enim Dei ipsius invisibilis formam ignorarent, & vellent tamen habere aliquid, in quo sensus hærere posset, ad hæc luminaria animum jam adjecerunt primi mortalium; unde lux, alimenta, voluptates, imo vita

vita iis universa. Satis quidem aperte videbant, Dei immensi ideam astrorum angustia non absolvi; cum circulo suo inclusa sint, nec precum habeant intellectum, nec libertatem huic magis, quam illi benefaciendi, nec libere moveantur; adhæc plura sint, & materia constent, ut ex Homeri & Arati versibus liquet; neque tamen, post obliteratam, & quasi extinctam creati mundi historiam, quam Moses nobis diligenter descriptam reliquit, eorum stupendam magnitudinem, splendorem, cursus celeritatem, vim & tantam in tam variis cursibus convenientiam, sine numinis cogitatione, contemplari poterant. Ipse Jobus hoc sibi evenisse fatetur, cap. XXXI. vs. 26. Plato lib. X. de LL. recte quosdam reprehendit, qui corpora cœlestia motum a Deo accipere negent; at lib. XI. de LL. et in Epinomide, astra appellat *deos magnos* et *adspectabiles*, qui cernuntur et acutissime cernunt. Plinius, in magnifica illa Solis descriptione, lib. II. cap. 6. opera ejus æstimantes, inquit, credere decere, hunc *mundi totius mentem*, & *principale naturæ regimen*, *ac numen esse*. Immo omnes, quotquot fuerunt gentes, in lucida hæc cœli decora, in hos lucis et tenebrarum dominos religionis suæ studia collocasse, notum est vel mediocriter eruditis, et

Char-

Charron Christianus, Solem Deum esse sensibilem, Deum Solem esse insensibilem, luxuriante ingenio dixit. Ad hos etiam præcipue referendum videtur, quicquid Gentium Mythologia de viarum præfectis fabulata est. Lux enim solaris de die vias monstrat, Luna, in calidioribus præsertim climatibus, iter noctu facientes juvat, certe ab utraque, discusso tenebrarum horrore, cœlique tristitia, multiplex utilitas in viatores redundat. Hac propter in nummis Imperatorum, qui in Orientem expeditiones susceperunt, frequenter legitur: ORIENTI SOLI COMITI: SOLI ÆTERNO COMITI: vel PROGVGNATORI AVGVSTO, SOLI INVICTO COMITI. et collegium Pabulariorum, qui pabula militiæ advehebant, APOLLINI INVICTO ET LVNAE AETERNAE statuam æneam dedicarunt, apud Spon. Miscell. pag. 68. Moses ait, Deum fecisse duo illa luminaria magna, luminare majus, ad præfecturam diei, et luminare minus, ad præfecturam noctis, Genes. I. vs. 16. vetat autem, ne pulchro adspectu impellamur ad ea colenda, quæ Deus omnibus impertitus est Deut. IV. vs. 19. Cicero lib. I. Tuscul. quæst. cap. 30. Solem *omnium moderatorem & ducem* vocat. Apud Livium pastor quidam dux viarum à Charopo missus:

Nocte

Nocte itinera fieri jubet: & pernox forte Luna erat, lib. XXXII. cap. 11. Sol etiam apud Julianum orat. IV. Κοινὸς ἡγεμὼν, *communis dux*: & Luna apud Jucundum, in sententiis, ὁδευόντων παρηγορία, *peregrinantium consolatio* appellatur. Diserte Augustinus lib. VII. de civit. Dei cap. 16. *Apollinem quamvis divinatorem & medicum velint, tamen, ut in aliqua parte mundi statuerent, ipsum etiam Solem dixerunt; Dianamque, germanam ejus, similiter Lunam & viarum praesidem. Unde & virginem volunt, quod via nihil pariat: & ideo ambos sagittas habere, quod ipsa duo sidera de coelo radios terras usque pertendant.* Post Astra inter Deos quoque viales relati & honore divino culti fuist gentium duces ac rerumpublicarum conditores, reges & reginae; sive ob res inclyte gestas, sive ob beneficia ab iis profecta, sive ob Heroum ambitionem & eruditorum adulationem: cum enim illi supra meritum in admirationem venissent, in Solem, aut Lunam, aut Veneris & Mercurii stellas consecrati sunt, addita animalis istius figura, in quam sidera illa formata, aut quae vim eorum efficacius repraesentare videbantur. v. Grot. ad Exod. XX. vs. 3. & Selden de Diis Syr. proleg. c. 3.

Caput & fons bipartitae hujus superstitio-

nis ab Ægyptiis repetendus est. Hi enim, sicut omnis profani cultus feruntur auctores, & primi aras, simulacra & delubra diis statuerunt, auctore Herodoto lib. II. c. 4. et apud Lucianum, initio Deæ Syriæ, πρῶτοι τῶν ἀνθρώπων λέγονται Θεῶν ἐννοίην λαβεῖν: *primi hominum dicuntur Deorum notitiam percepisse*: sic & Deos viales φυσικὰς καὶ ἀθανάτους agnoscebant Solem & Lunam, quos sub Osiridis & Isidis nomine, qui itineribus erant celebres, venerabantur. Patet id ex Diodoro lib. I. & Plutarcho de Isid. & Osir. Ostendunt simulacra, quibus ille cum sceptro, cui oculus superimpositus, hæc navigio vehens, velut Luna corniculata, fingitur; & Pseudo-Mercurius Trismegistus in τῇ κόρῃ κόσμου, ex sententia Ægyptiorum, Osiridem appellat σωμάτων ἑκάστου ἔθνους ἡγεμόνα. καὶ ἰσχύος καὶ ῥώμης καθηγητήν, corporum, adeoque itinerum uniuscujusque gentis, virium item ac roboris ducem. Isidem vero navigantibus salutarem fuisse, Lucianus plus uno loco indicat. Hinc navis crebro *Isis* dicitur a tutela, Isidis simulacro; & mansio Ægyptiaca *Ibis* dicitur, in itinerario Antonini, quia hoc animal Isidi sacrum, viatoribus ad serpentes fugandos proderat, in primis Alexandriam tendentibus, auctore Strabone lib. XVII. & Pignorio in expos. mens. Isiacæ fol. 39. Eandem Isi-

dem

dem, tanquam navium ducem, invocat Statius, in Propemptico ad Metium Celerem lib. III. Silv. 2. vs. 102.

Nunc regina Phari, numenque Orientis anheli,
Excipe multisono puppem Mareotida sistro;
Ac juvenem egregium, Latius cui ductor Eoa.
Signa, Palestinasque dedit frenare cohortes,
Ipsa manu placida per limina festa, sacrosque
Duc portus, urbesque tuas. Te præside noscat
Unde paludosi fecunda licentia Nili.

Ex illustri hac superstitionis schola, ut dixi, ceteræ gentes, velut pestilenti sidere afflatæ, mox deos suos, & semitales & marinos acceperunt, iisque eadem signa, quibus sibi præcederent, formarunt. Nomina quidem & cultus idolorum, in tantis rerum, linguarum & imperiorum varietatibus mutata sunt; prudentiæ vero adscribebant plerique, quod Ægyptii formas Deorum temere referre non ausi, in bestiarum symbolis eos repræsentarint, occulti aliquid sensus ex astrologia habentibus, quo magis venerabiles viderentur, auctore Philostrato, de vita Apollonii lib. VI. c. 19. & Luciano περὶ ἀστρολογίας. Taurum, mansuetorum animalium principem, vel bubulum caput, aut cornua boum, apud illos Solis & Lunæ Symbola fuisse, testis est Hero-

dotus lib. II. c. 41. & Claudius Menetrejus, in expositione Symbolicæ Dianæ Ephesinæ statuæ, sub titulo *Bovis* illustravit, tom. VII. Thes. Gron. Macrobius lib. I. Sat. cap. 21. *Taurum ad Solem referri, multiplici ratione Ægyptiorum cultus ostendit.* Tacitus lib. V. Hist. c. 4. *Bos immolatur, quem Ægyptii Apin colunt.* Plinius lib. IX. cap. 49. *Bos in Ægypto Numinis vice colebatur: Apim vocabant.* Strabo lib. XVII. de urbe Memphi: Ἔχει δὲ ἱερὰ, τότε τοῦ Ἄπιδος, ὅς ἐστιν ὁ αὐτὸς καὶ Ὄσιρις, ὅπου ὁ βοῦς Ἄπις ἐν σηκῷ τινι τρέφεται. *Habet etiam templa, Apidis nimirum, qui idem est Osiris, ubi bos Apis in delubro quodam alitur.* Id denique ex Apidis figura liquet, apud Montfauconium tom. II. Antiquit. p. 2. pag. 310. & Fabrettum cap. VII. Inscript. pag. 533.

Idem vero symbolum Hebræorum natio insulsa, ac, per longam moram, inter lateres & idola, Ægyptiorum cultu inquinata sibi poposcit, cum in montem ascendisset Moses, ibique per dies quadraginta commoraretur. Dicebant enim Exodi XXXII. v. 1. Fac nobis Deos, qui ילכו לפנינו. *præeant nobis, quoniam isti Mosi viro, qui eduxit nos ex terra Ægypti, nescimus quid contigerit.* Et vers. 4. postquam Aaron vitulum conflasset, ajebant; *Isti Dii tui, Israel,*

Iſrael, qui eduxerunt te de terra Ægypti. Nonnulli Rabbinorum inepte a bove cœleſti vituli figuram arceſſunt, cujus fauſti ſideris influxus Aaroni cognitus fuerit. Alii bovis figuram, in monte Sinai, inter Cherubinos, conſpectam fuiſſe nugantur. Longe veriſimilius Seldeno, de diis Syris Synt. 1. cap. 4. in memoriam revocandus videtur βοῦς διάχρυσος, in Oſiridis luctu, ſeu ἀφανισμῷ & εὑρέσει oſtendi ſolitus. Aliter rurſus Vir plurimum Reverendus, & Collega noſter conjunctiſſimus, David Millius, in diſſert. de Vitulo aureo, ad Typhonis ſimilitudinem ſimulacrum illud effictum contendit: is enim terribilis cacodæmon ab Ægyptiis, ne ſibi noceret, ſub forma bovis colebatur, auctore Philone Judæo de temulentia: *Prævaricari auſus eſt ita, ut corporeum Deum ſibi finxerit, inſtar Typhi, quem Ægyptii maxime colunt: cujus ſymbolum eſt aurei tauri fabrica.* Et quamvis Bochartus in Hieroz. part. 1. lib. 11. cap. 34. pag. 340. Philonem, virum impenſe doctum, & in Ægypto natum, magni erroris accuſet, quod Typho, vel Typhoni tribuat, quæ Oſiridi erant propria, ipſe tamen pag. ſeq. fatetur, Typhonis nomine Iſraelitarum ducem ſignificari, a quo ex Ægypto in Chananææ fines deducti ſunt. Quidquid hujus eſt, mihi certum fixumque ſedet,

 non

non alia fini gentem iſtam ſine via viatricem ſtercoreum illud idolum petiiſſe, quam ut haberet ducem Deumque vialem, in locum Moſis, quem Tacitus apte *ducem cœleſtem* vocavit, lib. v. Hiſt. c. 3. Liquido hoc teſtantur Stephani protomartyris verba Act. VII. verſ. 39 *Averſi ſunt cordibus ſuis in Ægyptum, dicentes Aaroni, fac nobis Deos, qui præeant nobis,* (οἱ προπορεύσονται ἡμῶν, *qui nobis iter monſtrent ac proſperent*, Grotius) *& vitulum fecerunt per illos dies, obtuleruntque ſacrificium idolo.* Eandem rationem profert Jeroboamus, quum vitulos, quibus populus in Ægypto adſueverat, in Dan & Bethel collocaret, cantato enim velut hymno, numini viali dicato, *Ecce*, inquit, *Dii tui, qui eduxerunt te de terra Ægypti.* 1. Reg. XII. 28. prorſus ac Iſraelitæ de vitulo Aaronis ſupra. Nec tamen puto adeo eos ineptos fuiſſe, ut vere pro diis præeuntibus habuerint ſimulacra, quæ pedes habent, & non ambulant Pſ. 115. vſ. 7. Potius enim id intendebant, ut ſub imagine & ſymbolo dei vialis, æternum verumque futuri itineris ducem, numenque viale colerent. Atque ideo probabilior evadit ſententia vulgata, vitulum aureum ad ſimilitudinem Oſiridis confictum eſſe. Enimvero ipſe Deus, qui forti manu eos eduxerat, queritur

ritur apud Ezechielem cap. XX. verf. 6. & feqq. ftercoreos Ægypti Deos, ab egredientibus Ifraëlitis non effe derelictos. Qui locus adeo planus eft, ut gratis dicatur, non effe verifimile, Ifraëlitas, omni vitæ ratione ab Ægyptiis difcrepantes, ad Deaftros eorum reverti voluiffe, in quos judicium exercuerat Deus, Exod. XII. vf. 12: nam feftinanter, & ex eo die, quo e terra Ægyptia educti, obliti funt operum Dei fui, & *fecerunt vitulum Chorebi*, & *incurvaverunt fe fufili*, & *mutantes honorem fuum in formam bovis*, *comedentis herbam*, *obliti funt Dei fortis*, *fervatoris fui*, *qui fecerat res magnas in Ægypto*. Pf. 106. vf. 19. feqq. His addamus, quod Amofus exprobrat domui Ifraëlis, nulla facrificia in deferto, quadraginta annis, vero Deo oblata; fed eam portaffe tabernaculum Meleci, & bafin imaginum fuarum cap. V. vf. 25, 26. Quæ verba ad vitulum aureum quoque referenda, et ex confuetudine gentium explicanda effe, exiftimavit Spencerus de LL. Ebr. rit. l. III. c. 3. diff. 1. fect. 1. iter enim longum fufcepturi, aut cum hofte congreffuri, parvulum dei fui σκήνωμα et ναΐδιον, ut itineris focium, et viæ ducem, fecum portare folebant, qua de re plenius infra cap. XI. Hoc ipfum denique confirmat Lactantius lib. IV. cap. 10. *In luxuriam*

prolapsi ad profanos Ægyptiorum ritus animos transtulerunt. Cum enim Moses dux eorum ascendisset in montem, atque ibidem quadraginta dies moraretur, aureum caput bovis, quem vocant Apim, quod eos signo præcederet, figurarunt. Qui plura cupit, adeat ad Bochartum d. c. 34. Kircher. Oedip. Ægypt. t. 1. synt. 1. c. 3. n. 9. & s. 4. c. 1. & 3. Natalem Alexandrum diss. v. H. E. t. 1. pag. 507. aliosque.

Ego ad Syros & Phœnices me confero, quorum Dea Astoreth vel Astarte, sub eadem bubuli capitis specie colebatur; ut ostendit Eusebius, in primo Præparat. Evangel. ex Sanchoniathone, scriptore antiquissimo: Ἡ δὲ Ἀστάρτη ἐπέθηκε τῇ ἰδίᾳ κεφαλῇ βασιλείας παράσημον κεφαλὴν ταύρου. *Astarte capiti suo, tanquam regni insigne, tauri caput imposuit.* Est autem eadem Astarte, quæ Ægyptiorum Isis, sive Luna, si fidimus homini Syro, Luciano Samosatensi de Diis Syris: Ἀστάρτην δὲ ἐγὼ δοκέω σεληναίην ἔμμεναι. *Astartem autem ego puto Lunam esse.* Sanchoniathon vero, & Tullius, & Suidas Venerem interpretantur, alii Uraniam, Junonem alii faciunt, apud Plut. in Crasso: at sunt ista diversæ appellationes, pro varietate locorum, uni Lunæ & Syro numini attributæ. Quidam nomen ejus derivant ab Astroarcho, vel concisius ab Astarto,

to, Tyri Rege, alii a regina, Veneris stellæ consecrata; sicut Rex Phœnicum Κρόνος, in eam stellam, quam Græci, à Phœnicibus edocti, Κρόνον, Latini Saturni vocant, sacratus est. Frequens hæc Dea apud Vaillantium, in nummis Sidonis, Tyri & Beryti seminuda, instar Veneris, aliquando tutulata conspicitur, & cultum ejus antiquissimum in Palæstina fuisse, ex Josepho novimus, lib. VI. Antiq. c. 15. Judæi quoque, a vero Deo deficientes, & immemores interdicti Deut. IV. vs. 19. sacra ei fecerunt in templis, nemoribus & lucis; qui *Astaroth* appellantur Jud. II. vs. 13. & III. vs. 7. 1 Reg. XI. vs. 5. ubi LXX. Interpretes vertunt *Astarten*. Eandem Carthaginienses Africæ, ut infra dicam, & Athenienses, sub Ἀφροδίτης Οὐρανίας nomine, teste Pausania in Attic. summa veneratione coluerunt. Elagabalus quoque, cum summus Solis esset sacerdos, eam jussit adferri Romam, ut Solis & Lunæ matrimonium conciliaret, auctore Herodiano. lib. V. c. 6. Multa de Astarte Scaliger ad fragm. vet. Script. Græc. Selden. de diis syr. Synt. II. c. 2. Florid. Sabinus lect. subc. lib. II. c. 7.

Ad nostrum institutum pertinet, quod Achilles Tatius Clitoph. amor. pag. 3. refert, eos, qui procellas evasissent, σῶστρα Astartæ sacrificasse, si in portum Sidonis

appulissent; quodque Judæi, more Phœnicum, eidem, tanquam Deæ Biviæ, in viis publicis adorea liba obtulerunt. Auctor mihi est omni exceptione major Hieremias cap. VII. verf. 17. et 18. *Nonne vides quid faciant in urbibus Judææ & in plateis Hierosolymæ? Filii legunt ligna, patres accendunt ignem, & uxores depsunt massam, ut parent* בונים למלכת השמים *placentas reginæ cœlorum, & fundant libamina Diis alienis.* Ubi ante omnia notari velim voces בחוצות, id est *in plateis*, ubi itinerum initia capiuntur. Dein *ut faciant* כונים χαυῶνας LXX. retinent, id est placentas circum circa lucentes, à כוה *urere*: alii Codices legunt καιῶνας, Aldus χαμῶνας, Chrysostomus πόπανα, Olympiodorus πέμματα, cupedias interpretatur: at reddere potuissent ἀμφιφῶντας: nam Hesychius πλακοῦντας ἀμφιφῶντας Lunæ sacras fuisse scribit. Salomon Jarchi addit, icunculas Deæ in libis illis fuisse, quod Grotius probat ad *h. l.* Frequens harum placentarum, e farre et farina subactarum, et ante victimarum sacrificium offerri solitarum, fit mentio apud Aristophan. Pluto. vs. 659. et Ælian. lib. XI. V. H. c. 5. ad quos Spanhemius et Perizonius multos erudite cumularunt. Pollux lib. VI. cap. XI. illas sacras vocat: Μάζαι δὲ, αἱ μὲν ἱεραὶ, ἀμφιφῶντες μὲν, ἃς ἔφερον

εἰς

εἰς Μουνυχίας Ἀρτέμιδος, δᾷδας ἡμμένας περιπήξαντες. *Placentæ vero, ſacræ quidem, amphiphontes, quas ferunt in Munychiæ Dianæ, faces accenſas circum figentes.* Etymologici auctor: Ἀμφιφῶν, εἶδος πλακοῦντος, τελούμενος τῇ Ἀρτέμιδι, διὰ τὸ κύκλῳ φωτίζεσθαι ὑπὸ δᾴδων. Ἢ διὰ τὸ πανσελήνου οὔσης πέμπεσθαι τῇ Ἑκάτῃ. *Amphiphon, genus placentæ, ſacratæ Dianæ; quia in circuitu illuminatur ab facibus: aut quia quum Luna eſt integra mittitur Hecatæ.* Hæ vero, ut fauſtum & fortunatum iter eſſet, in biviis & triviis offerebantur. Elegans Athenæi locus lib. XIV. Deipn. c. 13. pag. 645. Ἀμφιφῶν. πλακοῦς Ἀρτέμιδι ἀνακείμενος ἔχει δ' ἐν κύκλῳ καόμενα δᾴδια. Φιλήμων ἐν Πτωχῷ. Ἐνοδία Ἄρτεμι φίλη δέσποινα τοῦτόν σοι φέρω ὦ πότνι' ἀμφιφῶντα καὶ σπονδήσιμα. *Amphiphon: placenta Dianæ ſacra, circumpoſitis in orbem accenſis faculis. Philemon in Mendico:*

Viarum præſes Diana, amica domina,
Hunc affero tibi Amphiphontem, o veneranda,
Et ad libandum quæ ſunt opus.

Denique Propheta Deam noſtram appellat מלכת השמים *Melecheth Haſſamaym*, hoc eſt, ut LXX. στρατιὰν, vel ut alibi βασίλισσαν τοῦ οὐρανοῦ, *reginam cœli*, vertunt c. 44. vſ. 17. nam quemadmodum Plinius lib. II. H. N. cap. 6. Solem terrarum, ſiderum, *cœlique rectorem* vocat, ita Lunam Horatius, carm.

carm. sec. vs. 35. *siderum reginam*, et lapides *Junonem Reginam*, vel *Junonem Coelestem* appellarunt, apud Grut. pag. 25. Reines. pag. 56. et Gudium p. 3. n. 7.

Hæc poterant ad hujus loci illustrationem sufficere, sed priusquam ab eo discedamus, duo addenda esse reor. Primum est quod Esaias cap. LXV. vs. II. Judæos carpit, quod, obliti montis sanctitatis, mensam instruxerint τῷ GAD, et poculum impleverint τῷ MENI. Varie hæc explicant eruditi. Septuaginta Seniores prius idolum per δαιμόνιον, alterum per τύχην interpretati sunt. Tremellius et Junius turmis mensam, et numeris libamen assignant. Cl. Huetius, in dissert. ad *h. l.* singulari, per GAD Lunam, per MENI autem Solem intelligit. Contra Cl. Vitringa in comm. ad h. l. GAD Solem facit, et MENI Lunam. Alius Vir. Clariss. in dissert. *ad h. l.* unam Lunam, bonam Deam, utroque nomine designari existimavit, quo cum facit Cl. Lakemacherus, qui p. IV. Obs. Philol. 2. Hecaten et Lunam interpretatur. Ego vero non multum causæ video, cur prior vox, vel ad Solem cum Vitringa, vel cum Grotio, ad Fortunam referri nequeat, quam Plinius et Pausanias dearum potentissimam in rebus humanis appellarunt, quæque Hebræis et Chaldæis *Gad* vocatur Gen. XXX. vs.

II.

11. Altera vero vox, ad θεὸν Μῆνι, quem in Armenia et Phrygia cultum dicit Strabo; vel ad Hecaten ſive Lunam pertinet, quæ ſimiliter Græcis et Latinis antiquis μήνη, et dea *Mena* apud Diodorum Siculum et Auguſtinum appellatur. vid Philipp. a Turre de mithra c. 4. Huic quoque novilunii temporibus menſa parabatur, *Hecates cœna* dicta, uti Clericus ad Heſiodi Theog. vſ. 411. ad hunc Eſaiæ locum illuſtrandum, recte obſervavit, et infra capite IX. pluribus dicemus. Sponius item Miſcell. Sect. 1. art. 1. Deos Syrorum viales, Aglibolum et Malachbelum ad Solem et Lunam ex Palmyrena inſcriptione revocavit. Fuit, cum chiaſmum hic latere cenſerem, et cum Hieronymo atque Procopio menſam Lunæ tribuerem, ut Eſaiæ cum Jeremia per omnia conveniret. Acutiſſime vero Dodwellus in prælect. 11. ad Spartiani Hadrianum §. 4. vulgatam lectionem ex Orientalium aſtrologorum traditionibus et Platonicorum philoſophia confirmavit: hi enim Δαίμονα Soli, τύχην vero Lunæ tribuebant; illique τράπεζα, edulia, ſacrificiis deſtinata, in delubris et ſpeluncis, huic vero κέρασμα, libamen, in ſepulchris offerebant; quæ duo loca Propheta diſtinguit vſ. 4. ut de diverſis idolis haud dubitandum eſſe videatur.

Alterum eſt, quod eadem, cum Aſtarte, fue-

fuerit *Dea Cœlestis* Salinensis Carthaginis, quam Ulpianus in catalogo Dearum refert, quæ ob jus liberorum, ridicule a Senatu vel a Principe concessum, heredes institui possunt *tit. XXII. §. 6.* Dido enim, urbis ejus instauratrix, Astartes cultum illuc è Phœnicia attulit, teste Herodian. lib. V. eaque sicut aliis Dea Syria, vel Juno Assyria, aliis Atergatis vel Derceto, aliis rursus Juno et Regina cœlestis vocabatur; ita Africani suum dæmonem *Cœlestum* in masculino, (rectius *Scelestum* vocassent) vel *Virginem*, et *Invictam Cœlestem* appellarunt. Meminit ejus Capitolinus in Pertinace, Ammianus Marcellinus, Tertullianus, Augustinus, Salvianus aliique. Vide Petrum Fabrum lib. III. Sem. c. 2. Pith. l. I. Adv. c. 4. Loënf. lib. VII. Misc. c. 12. Forner. lib. II. rer. quot. c. 8. et Cl. Schulting. ad d. l. Vlpiani. His adde, quæ amplius de *Luno* deo, & *Luna* dea, sive Μὴν & Μήνη, dicemus cap. 8. initio.

CAPUT

CAPUT IV.

De diis vialibus Chaldæorum Arabum et Persarum.

Sol populorum Orientalium deus, sub diversis nominibus. Chaldæi Teraphim de prospero itinere consuluerunt. Ezech. XXI. vs. 16. Judic. XVIII. vs. 5. & Genes. XXIV. vs. 19. illustrantur. Stella, quæ magis præluxit Bethleemam, dux itineris, & omen novi imperii. Cum Matth. II. vs. 19. duo Virgilii loca comparata. In locis Arabiæ inviis astra pro ducibus. Persis nulla olim simulacra. Eorum religio in itineribus capessendis. Cur orto Sole demum procedant. Mithræ cultus divinus, an civilis, adversus Thomam Hyde.

Quod de Ægyptiis et Syris diximus, idem de reliquis Orientis populis habendum est, Solem et Lunam omnium commune numen fuisse, quæ tamen in unaquaque civitate aut urbe peculiare cognomen sortiebantur. Sic Babyloniorum *Belus*, Palmyrenorum *Malachbelus*, Emissenorum *Elagabalus*, et Persarum *Mithres* nihil aliud fuerunt, quam Sol,

Sol, qui ἭΛ, ΒῆΛ, *Baal* & *Belus* dicebatur, ut, præter Photium, Servius testatur ad lib. 1. Æneid. vs. 646. *Omnes in illis partibus Solem colunt, qui ipsorum lingua* EL *dicitur, unde & ἥλιος*. & ad vs. 733. *Belus primus Rex Assyriorum, quos constat Saturnum, quem eundem & Solem dicunt, Junonemque coluisse: quia numina etiam apud Afros postea culta sunt, unde & lingua Punica* BAL *dicitur deus. Apud Assyrios autem* BEL *dicitur, quadam sacrorum ratione, & Saturnus & Sol.* Etsi enim illi rursus ex dictato rationis & lumine conscientiæ didicissent, Deum esse, cum tamen ille lucem habitet inaccessam, nemoque eum viderit, nec ab homine mortali videri possit, symbolum & imaginem ejus sibi solem adsciverunt: ipseque Deus astra istis dedisse dicitur, sinendi, non approbandi sensu, cum gentes dimisit ingredi vias suas. Deut. IV. vs. 19. Act. XIV. vs. 16. Ipse Plato *cum de* τ' ἀγαθῷ *loqui esset animatus, dicere quid sit, non est ausus: hoc solum de eo sciens, quod sciri quale sit, ab homine non potest. Solum vero ei simillimum de visibilibus Solem reperit*, auctore Macrobio lib. 1. in somn. Scip. c. 11.

Caput Chaldaicarum gentium fuit Babylon, cujus idolum *Belum*, toto orbe celebratissimum, Herodotus *Jovem* vocat, qui-

iste, ut Græcis Ζεὺς, erat deorum summus: idem quoque templi augustissimi meminit, quod in ejus honorem à Nabuchodonosere structum, Xerxes evertit, lib. III. c. 159. Chaldæi vero, huic vicini vel indigenæ Philosophi, diuturna observatione siderum, & divinatione ex virgis credebantur prædicere posse, quid cuique eventurum, & quo quisque fato natus esset, & quam viam ingredi in bivio oporteret. Hinc Ezechiel prædicit eventurum, ut Nabuchodonosor in bivio per Chaldæos ῥαβδομαντίαν instituat, & consulat deos viales, quorsum sit iturus; *Stabit rex Babyloniæ in bivio, in capite duarum viarum, ad divinandum divinationem, terget cultros, consulet imagines, inspiciet jecur*, cap. XXI. vs. 26. Mitto nunc quæ de *Theraphim*, sive imaginibus loquentibus fabulantur Judæi, apud Selden. de diis Syris Synt. I. c. 2. nec tantum otii est, ut repetam & refellam Spenceri commenta, Urim & Thummim putantis cum illis paria fecisse, lib. III. diss. 7. Illud autem huc pertinere putem, quod Danitica tribus, cum sibi quæreret possessionem, Michæ sacerdotem rogarunt, ut *consuleret Deum*, id est Teraphim, *quo scirent, an prospero itinere pergerent* Judic. XVIII. vs. 5. 14. Forte etiam, quod Rachel surripuit Labani Theraphim, Dei

Syrorum Beelſamen, id eſt Solis, imagines, ut haberet viarum & periculorum ſuorum comites Geneſ. XXIV. vſ. 19. nam licet Joſephus & Abeneſdra alias rationes protulerint, ſi tamen cap. XXXV. vſ. 2. & 3. conferatur, Teraphim iſta opponuntur Deo forti, qui *adfuit Jacobo in via, quam profectus erat.*

Chaldæi præterea artem ex aſtris divinandi tantopere coluere, ut quod nomen gentis fuerat, factum ſit nomen profeſſionis. Tacitus *ſcientiam Chaldæorum artis* lib. VI Annal. c. 20. appellavit. *Si modo ars eſt, non vaniſſimi cujuſque ludibrium,* ait Curt. lib. VII. c. 4. Multa de illis Lipſius ad lib. II. Annal. Taciti Exc. G. & Interpretes ad Collat. legum Moſaic. tit. XV. quæ non ſunt hujus loci. Nec tamen prætereundum eſt, quod Deus aliquando, cum ſtella ex Jacobo oritura erat, pios quoſdam ſiderum contemplatores, tanti fecerit, ut novam condiderit ſtellam, quæ ipſos ad Chriſtum perduceret, Matth. II. vſ. I. Unde autem venerint illi μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν, Sapientes Orientales, non una eſt Eruditorum ſententia: Chalcidius Platonicus ad Timæum Platonis, eos appellat *ſapientes Chaldæorum:* alii vero ex Meſopotamia, alii ex Perſia eos veniſſe putant: Grotio perplacent vetuſtiſſimi Chriſtianorum,

rum, qui ex Arabia, ab ortu Judæis adsita, eos adventasse scripserunt, quum Chaldæi contra Septentrionalium nomine censerentur. Verum de his non altercabimur: ex eo autem quod Matthæus ait vs. 9. *Stella, quam viderant in Oriente, præibat eis, donec staret supra, ubi erat puer*, valde credibile fit, stellam hanc, non cometam, sed aliud quodcunque sidus, novi imperii magnitudinem portendens, ut Mithridati apud Justinum, Magis simul ducem itineris fuisse: nam προῆγεν ita est præcedere quempiam, ut sit tanquam dux & numen viale. Chrysostomus sane Homil. VI. ad Matth. stellam hanc *quasi ducem itineris* vocat, sicut in eremo columna nubis fuerat; Augustinus serm. 2. & 3. de Epiphan. *linguam cœlorum* appellavit. Sed quia Magi tantum dicunt, se vidisse regis Judæorum stellam in Oriente, non vero addunt, illam sibi comitem fuisse, nec tam vehementer gavisi fuissent, cum ultra spem istam iterum viderunt; ideo Vir Clar. Christophorus Augustus Heumannus in Pœcile, tom. II. lib. 1. ep. 13. *stellam præcessisse* explicat, in tempore plusquam perfecto, hoc sensu: stella, *quam viderant in Oriente, præcesserat eos*, sicut Matth. XXVI. vs. 32. & XXVIII. vs. 7. Adjicit, Magos ex vaticinio Danie-

 lis

lis ſciviſſe, Meſſiam illo tempore eſſe naſciturum, eoſque nova exorta ſtella, a Deo per ſomnium, hanc eſſe indicem & præconem regis, edoctos ſimulque Judæam adire juſſos, ibi ſubito eandem, quam in patria viderant, ſtellam in cœlo obſervaſſe. Idem fere ſederat Clario, in annot. ad Matthæum, cui nec ego calculum adjicere dubitarem, niſi facer textus miraculum diſerte expreſſiſſet.

Comparari cum his quodammodo poteſt, quod Varro ſcripſerat, referente Servio ad illud Virgilii lib. I. Æneid. vſ. 386.

Matre dea monſtrante viam, data fata ſecutus,

Hoc loco per tranſitum tangit hiſtoriam, quam per legem artis poëticæ aperte non poteſt ponere: nam Varro in ſecundo Rerum divinarum dicit: Ex quo de Troja eſt egreſſus Æneas, Veneris eum per diem quotidie ſtellam vidiſſe, donec ad agrum Laurentium veniret, in quo eam non vidit ulterius. Haud quoque diſſimile eſt aliud ex ſtella augurium, apud eundem Maron. II. Æneid. vſ. 694.

Stella facem ducens multa cum luce cucurrit;
Illam, ſumma ſuper labentem culmina tecti,
Cernimus Idæa claram ſe condere ſilva,
Signantemque vias:

Addamus quod in Oriente & locis Syriæ vicinis, per amica ſilentia Lunæ, & hac deſi-

deficiente, affulgentibus ſtellis itinera fieri debebaut; quia Solis ardor nimis moleſtus, & aliquando lethalis erat; unde *lues vaſtans in meridie* Pſalm. XCI. vſ. 6. & *expandit nubem pro tegumento, & ignem ad illuſtrandam noctem* Pſalm. CV. vſ. 39. Neque ſtellæ, ut Helice & Cynoſura, navium tantum rectrices, ſed qui iter terreſtre per loca arenoſa, monteſque ingeſto pulvere cumulatos, faciebant, nullis aliis viæ ſignis exſtantibus, ex Sole interdiu itineris rationem obſervabant, aſtris vero noctu pro ducibus utebantur, uti Freinshemius ad Curtium docuit, ubi is de Bactriana terra ita ſcribit lib. VII. c. 4. *Qui transeunt campos, navigantium modo, noctu ſidera obſervant, ad quorum curſum iter dirigunt,* & *propemodum clarior eſt noctis umbra, quam lux: ergo interdiu invia eſt regio, quia nec veſtigium, quod ſequantur, inveniunt, & nitor ſiderum caligine abſconditur.* De Syrte minore Plinius lib. V. Hiſt. nat. c. 4. *E terra, ſiderum obſervatione, ad eam per deſerta arenis, perque ſerpentes iter eſt.* De Pompejo Florus lib. III. c. 5. *In Septentrionem Scythicum iter, tanquam in mari, ſtellis ſecutus.* De Ammonitide Silius lib. III. vſ. 662.

Has obſervatis valles enavimus aſtris:
Namque dies confundit iter, peditemque profundo

 Er-

Errantem campo, & semper media arva videntem
Sidoniis Cynosura regit fidissima nautis.

Lucanus lib. IX. vs. 493.

Jamque iter omne latet, nec sunt discrimina terræ
Ulla, nisi ætheree, medio velut æquore, flammæ;
Sideribus novere viam.

Veniamus ad Persas, Parthos & Medos, quibus sub uno imperio una etiam religio fuit. Hi ceteris gentibus hactenus fuerunt sapientiores, quod neque defunctos adorarunt, neque Diis statuas aut aras erexerunt, ullasve numinis imagines habuerunt. *Persas scio, his institutis uti, neque statuas, neque templa, neque aras exstruere consuerunt, sed & facientes stultitiæ accusant: ut mihi videtur, quod non crediderint, ut Græci, Deos esse forma humana,* ait Herodotus lib. I. c. 31. Eadem tamen insania, qua ceteri, naturam ejusque partes, Ignem Tellurem & Ventos, quam maxime vero Solem & Lunam venerati sunt, ut testis oculatus Strabo refert lib. XV. pag. 732. Cumque sine Deorum auxilio nihil rite & providenter inchoari crederent, itinerum suorum initia ab iis cœperunt. Cyrus plus semel in procinctu, & alias, Jovem patrium, id est cœlum, & heroas terræ præsides

fides precatus esse fertur apud Xenophontem lib. I. II. III. & VII. παιδ. init. Μετὰ δὲ ταῦτα αἰτησάμενος Δία πατρῷον ἡγεμόνα εἶναι καὶ σύμμαχον, ἀνέβαινεν ἐπὶ τὸν ἵππον. *Posthæc, implorato Jove patrio, ut & dux & opitulator esset, equum ascendit.* Nondum tunc norat Cyrus, Deum esse unum mundi opificem & verum numen viale, qui ipsi *præiret*, & *inæqualia omnesque vias ejus æquaret*, ut ait Esaias cap. XLV. vs. 2. 4. 13. etsi id postea ab Hebræis, una cum animorum immortalitate, didicisse videatur, Es. XLI. vs. 25. & Joseph lib. XI. c. 1. Cyri pater Cambyses, cum Persiam relinqueret, similiter Deos tutelares rogabat, ut faverent & feliciter propositum iter conficere paterentur, apud Xenophontem lib. I. & Xerxes, expeditionem adversus Græcos parans, Deos præsides terræ Persidis salutavit, auctore Herodoto lib. VII. Quinam autem fuerint Dii isti, docet Curtius lib. III. cap. 3. *Patrio more Persarum traditum est, orto Sole demum procedere.* Ait *orto Sole*, quia is dux exercituum & viarum præses. Hesychius sane Mithram πρῶτον ἐν πέρσαις θεὸν, *primum Persarum Deum* vocat; & Justinus ex Trogo lib. I. cap. 10. *Solem unum Deum esse credunt, & equos eidem deo sacratos ferunt.* Non equidem me fugit, Virum Cl. Thomam

 Hy-

Hyde, in historia relig. vet. Perf. a cap. IV. totum in eo esse, ut falsum hoc idololatrarum de Persis judicium demonstret, cum ipsi eorum sacerdotes affirment, veteres Persas Soli Deo cultum divinum, Mithræ vero & Igni civilem tantum præstitisse, & falli contrarium affirmantes. Sed quia his nec libet nec licet immorari, tantum dicam, quod Cyrus apud Xenophont. lib. V. Memorab. pag. m. 830. *Mithren juratus testatur*, & Statius Thebaid. lib. I. fin. Mithram & Titanem, & Apollinem, & Osirim eundem esse, ait. Mithræ quoque cultus duravit apud Romanos, donec Hieronymi & Prudentii tempore tolleretur. Plura de Mithre vide apud Gyrald Synt. VII. Hist. Deor. Voss. lib. II. de orig. & progr. idol. c. 9. Reines. cl. I. Inscript. 48. & addesis quæ contra Hydium disputavit Philippus a Turre ad tabulam Solis Mithræ c. 2.

C A-

CAPUT V.

De diis vialibus Germanorum, Gallorum, Britannorum, Hispanorum, Indorum, Turcarum et Moscovitarum.

Sol Germanorum Deus universalis; Belenus deus vialis topicus Noricorum, apud Tertullianum. Luna Germanorum dea, interpretatione Romana Isis, sub specie capitis bubuli culta, tanquam dea vialis. Monumentum Childerici illustratur. Dea Nehalennia Zelandorum. Hercules Deusoniensis. Quercus Jovi sacra. Tamfana cujas. Germani & Galli Teutatem coluerunt, tanquam viarum & itinerum ducem; quem Cæsar & Tacitus minus recte sua lingua Mercurium explicarunt. Quando hostiis humanis ei litatum. Tuisto, dux Germanorum, & heros insignis, cur terra dea editus, ac inter Deos sit relatus. Irmensula, an Hermæ, Harminio, vel Hermioni posita; ejus columna & effigies. Marti Gallico, apud Ulpian. tit. 22. §. 6. memorato, votum pro reditu factum. Mercurii & Herculis cultus quando translatus ad Gallos, Germanos, Britannos, Hispanos, Danos & Sueonas. Slavorum Suantevi-

tus & Radegastus. Sol Indorum Deus vialis. Luna Turcarum. Zlotobaba Russorum.

INjurius sim in populos Europæos, si Deos eorum viales tacitus prætermisero. Et primum quidem Majores nostri, cum omnem, qua late patebat, orbem sint pervagati, nec prorsus religionis fuerint negligentes, vix est, ut sibi non constituerint Deos, viarum duces. Hos autem priusquam videamus, Dii eorum dividendi sunt in Catholicos & Topicos; sive in universales, qui ab universa gente, & particulares, qui in certo tantum pago & tractu colebantur, v. Cl. Keysleri Antiq. select. Sept. & Celt. pag. 297. De antiquis Germanis certum est, quod in cœlum suspicientes, eadem superstitione, qua ceteri populi, obstupuerint conspectu Solis & Lunæ, iisque divinitatem inesse, juxta cum aliis, arbitrati sint. Auctorem habeo Cæsarem, lib VI. de bello Gall. cap. 21. *Germani*, inquit, *deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte juvantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt.* Maximus ergo Deorum Sol erat, cujus cultus, in illa temporum caligine, donec Christianæ do-

ctrinæ lux affulgeret, apud eos remansit. Saxones, quum in Angliam venissent, à Rege Britonum de religione interrogati, respondent: *Si vero de religione quæritur, noveris nos, juxta morem paternum, Solem adorare.* v. Werner. Rolevincc. de situ & mor. Westphal. lib. I. cap. 6. Boji similiter, qui in agrum Noricum transierant, eundem sub nomine Beleni colebant. Tertullianus in Apologet. cap. 24. *Unicuique etiam provinciæ & civitati suus Deus est, ut Syriæ Atargatis, ut Arabiæ Dusares, ut Noricis Belenus.* Antiqui Codices non *Belenus*, sed *Tibilenus* præferunt, quos sequuti Fabritius origin. Saxon. lib. 1. & Hector Gothofredus Masius in Schediasm. Hist. de Diis Obotritis, seu Idolis Mecklenburgens. cap. 2. §. 3. eum malum esse Dæmonem autumant, quem Slavi *Zeernebocb* appellabant, quique adhuc Tibileni nomine, *Dievel, Duvil, Teuffel.* Germanis vocatur. Sed Jac. Nicol. Loënsis, Miscellan. Epiphillid. lib. V. cap. 15. Petrus Pithœus lib. I. Advers. cap. 4. & Pamelius, in notis ad Tertull. *Belenus*, vel *Dius Belenus*, vel *Belinus* legendum esse monuerunt. Pro quibus facit, quod ab Aquilejensibus, in agro Carnorum vicinis, id nominis accepere Norici; illi vero Apollinem suum Belenum appellarunt. Vide-

desis Capitolin. in Maximinis cap. 22. Herodian. lib. 8. cap. 3. & Gruter. pag. 36. n. 12. ubi ex saxo veteri hæc adfertur inscriptio:

APOLLINI
BELENO
C. AQVILEIENS
FELIX.

Numinis hujus originem Vossius ab Hebræo *Beel*; Ludovicus Thomassinus ab ἥλιος, seu *sole* derivat; Pithœus à βέλος, *sagitta*, sive radiis solaribus; Jac. Boulducus a *Bel-Enos*, seu deo Enoschi; Reinesius e Græco βέλις vel βέλιν; denique Seldenus et Bochartus a *Belo* deducunt; quorum sententiam physiologice veram esse concedit Philippus à Turre, in monum. vet. Antii, Historice vero Belenum *Helenum* illum esse putat, qui Trojanis ducibus, capta urbe fugientibus, divino instinctu ad lætas uberrimasque sedes viam monstravit. Ego autem putem, Belenum, sive à Græcis, sive a Gallis primum ita appellatum, nil aliud, quam Solem flavum, et auricomum, aut, quasi a βέλα, splendorem Solis notare, eumque ceu *viarum præsidem*, sub eo nomine, apud priscos Venetos, Germanos, et, ut statim dicemus, Gallos, cultum fuisse. Plura de Beleno, locali et adscititio Germanorum deastro, congessit

vir

vir multijugæ eruditionis, Thomas Reinesius ad Cl. I. Inscript. n. 51. cui addatur Fabrettus c. 4. Inscript. pag. 325. ubi Eliæ Schedii hac in re errorem castigavit. Hæc de Sole.

Luna, ejus æmula, pari superstitione apud majores nostros fuit celebrata: neque enim fas, nec consuetudo iis erat, ante novam Lunam prœlio contendere, ut scribit Cæsar lib. I. de bell. Gall. c. 50. Immo non Germani solum, sed populi omnes Boreales, Lunam magis, quam Solem venerati, & in ea, tanquam in πανθείῳ & totius virtutis cœlestis receptaculo, reliqua numina complexi fuerunt. Hinc nox diem non subsequebatur, sed ducebat; cumque aliis tres Soles sint tres dies, illi per noctes computabant, more apud Anglos adhuc hodie usitato, *senigt*, id est *septem noctes;* festorumque solennitates, pariter ac Hebræi, a vespera præcedente inchoabant. Atque hæc est Isis illa, cui partem Suevorum sacrificasse putat Tacitus de morib. Germ. cap. 9. *Pars Suevorum & Isidi sacrificat. Vnde caussa & origo peregrino sacro, parum comperi; nisi quod signum ipsum in modum liburnæ figuratum, docet advectam religionem.* Isis enim Luna erat, auctore Porphyrio apud Eusebium l. III. præparat. c. 11. & tanquam Dea navigationi

tioni præfecta, honorabatur. Non tamen cum Bocharto Geogr. sacr. p. 2. lib. 1. c. 23. Germanorum originem ex Ægypto idcirco derivare ausim; quam Scythicam esse vix quisquam nunc ambigit: neque in animum meum induco, Germanos indigenas Isidis numen, cujus tam sera Græcis & Romanis notitia, coluisse; quæ tamen de ea fabulantur, ad Lunam referre possumus: & quamvis insigne fuerit discrimen, quod Germani idolum Lunæ viri specie finxerint, & cum Hebræis masculino genere dixerint, tamen Romani ex suo ingenio deastros effinxere, quorum aliquam cum suis similitudinem deprehendebant. An apud Gallos Isis fuerit cognita aut adorata, dubitat vir eruditus in Histor. Acad. inscript. t. 3. pag. 296. sed post adventum Romanorum LUNAE ET ISIDI in inscriptione Nemausensi votum solvitur, apud Grasser. in antiq. Nemaus. ejusdemque cultum similiter Germani recentiores, per manus aliorum accepisse videntur, quia in saxo apud Schedium ISIDI, et in alio apud Mabillon itin. Germ. sub fin. ISI MYRIONIMAE vota solvuntur. Ut adeo quod de Iside Apulejus ait lib. II. Miles. *cujus numen unicum, multiformi specie, ritu vario, nomine multijugo totus veneratur orbis*, etiam in nostris videamus.

Fran-

Franci vero non liburnæ ſigno, ſed bubuli capitis imagine Lunam efformarunt. Illuſtre ejus rei documentum præbet Childerici I. Francorum regis theſaurus ſepulchralis, quem Tornaci Nerviorum A. 1653. effoſſum, libro commentario illuſtravit Joh. Jacobus Chifletius, cui titulus *Anaſtaſis Childerici.* Repertum enim inter alias reliquias ſepulchrales exhibet bubulum caput, ex auro obryzo totum, Solis imagine in fronte notatum, adjectis aureis apibus, pluſquam trecentis. Nemo ibit inficias hunc vel eſſe Ægyptiorum Deum illum, qui à fanaticis Iſraëlitis ac Ægyptiaca religione imbutis, tanquam Deus vialis, colebatur, vel Iſidem, ceu Lunam, quæ apud Plutarchum κερασφόρος appellatur, ob cornuum emblema. Ælianus lib. X. de animal. cap. 27. *Iſim bubulis cornibus Ægyptii & fingunt & pingunt.* Porphyrius lib. de carn. abſtinent. *Ægyptios Lunæ Apim conſecraſſe, Solis & Lunæ ſigna geſtantem.* Bovi ſunt apes additæ, quia has in totum amiſſas ventribus bubulis recentibus reparari poſſe, præter Virgilium & Plinium, tradit Ovidius lib. XV. Metam. vſ. 364.

I quoque delectos, mactatos obrue tauros,
(Cognita res viſu) de putri viſcere paſſim
Florilegæ naſcuntur apes.

Nec

Nec dubium est, quin apes Lunæ sint consecratæ. Ex omni enim volatilium & insectorum genere solæ hæ Dianæ Ephesinæ erant adscriptæ, & ternæ utrinque, latera Deæ muniebant, tanquam *duces* deductæ Ephesum coloniæ, ut tradit Philostratus lib. II. Icon. n. 8. Id quod, à Bellorio, in notis ad Numismata Ephesiorum apibus insignita, præteritum, monuit ὁ πάνυ ad Callim. p. 86. Addo Porphyrium de Antro Nympharum p. m. 262. *Lunam Apim vocabant: quam & alio nomine Taurum dixerunt. Et exaltatio Lunæ est Taurus: Bovigenæ autem apes sunt.* Idolum igitur hoc *populorum omnium numen*, ut ait Mela lib. I. cap. 9. in sacra sua adscivit Childericus, tanquam bellicarum expeditionum comitem, ducem et *Larem Vialem*. Pulchre Chifletius, in Anastasi, monstravit, eum fanaticum adorasse idola, ac avium bestiarumque finxisse formas; rectius prisci Germani arbitrabantur, Deos in humani vel bruti oris speciem assimilare, ex magnitudine cœlestium non esse. Rorico lib. I. de Meroveo Rege: *Hic genuit Childericum, patrem Clodovei Regis excellentissimi. Erant autem Franci tunc fanatici, adorantes idola, & non agnoscebant Regem cœli, qui creavit omnia.* Liquet itaque ex his satis, non priscos tantum Germanos, sed

ſed & recentiores, Solem & Lunam pro Diis Vialibus habuiſſe.

Ad Lunam referenda videtur dea Zelandorum Nehalennia, cujus ſtatuas, aras, aliaque monumenta, A. 1647. Domburgi reperta, Boxhornius & Keiſlerus illuſtrarunt. Imagines deæ Olivarius Vreedius, in Addit. ad prodromum II. Hiſtoriæ Comitum Flandriæ, & Montſauconius tom. II. Antiq. pag. 444. dederunt. Neque enim illis aſſentimur, qui vocis originem ab Hebræo *nabal*, vel a Syro *Nebalin*, vel a Græco νέα ἐλήνη, vel a Belgico *neelke*, vel a *nebis*, aquaticis Nymphis Celtarum, vel denique a *neu* novus, & *hen* vetus, cum Pezron. Antiq. Celt. pag. 341. & 355. repetunt, poſtquam Menſo Altingius, majori veritatis ſpecie, a Germanico *nie hel*, quod novum lumen indicat, nomen Divæ deſcendere conjecit, in Notit. inf. Germ. p.I pag.101. cujus ſententiam Cl. Gundlingius p. XXV. Obſ. 3. ex Cæſare lib. I. c. 50. & Tacito de M. G. cap. XI. firmavit, ubi: *coëunt certis diebus, cum aut inchoatur Luna, aut impletur*. Addo Plinium lib. XVI. c. ult. qui Gallis ſextam Lunam principia menſium & annorum feciſſe, teſtatur. Fuiſſe autem deam hanc vialem, ex eo liquet, quod reduces in portum, vota in itinere ſuſcepta, ei ſolvebant; id quod vel una in-

ſcriptio docet, apud Vreedium, Sponium, Reineſium alioſquo memorata, quamque doctiſſimus Keiſlerus de dea Nehalennia §. 18. & 45. 46. 47. pluribus illuſtravit:

DEAE NEHALENNIAE
OB MERCES RECTE CONSER-
VATAS SECVND. SILVANVS
NEGOTTOR CRETARIVS
BRITANNICIANVS
V. S. T. M.

Quamvis autem Nehalennia numen Zelandorum ἐπιχώριον fuerit, alibi tamen non prorſus ignota fuiſſe videtur: nam & Nemauſi deam cum iiſdem ſymbolis obſervarunt Galli eruditi, & DEA NEHA, apud Gruter. p. 89. n. 1. non alia eſſe videtur. Lapis ille repertus eſt in oppido Deuſonis, *Duits*, à quo *Hercules Deuſonienſis* in nummis Poſtumi, apud Smetium, nomen accepit, quia eodem in caſtello, ſicut alibi Hercules *Ogmius*, *Maguſanus* & *Ilunus* in Gallia colebantur, extra municipium ſuum, apud alias nationes non honorati; vid. Montfaucon t. 2. Antiq. p. 251. et Auctor libri de la religion des Gaulois lib. II. c. 10. et 11. ubi Lucianum erroris accuſat, et lib. IV. c. 17. 18. In Haſſia, haud procul Geiſmaria, altiſſima quercus Jovi ſacra, a peregrinantibus colebatur, ex Druidum inſtituto, quibus, ut Plinius ſcribit lib. XVI.

c. 44.

c. 44. *robore nihil fuit sacratius*; Lucanus *robora sacra*, & Claudianus *robora numinis instar* cecinerunt. Quercus in tutela Jovis est, eique sacra & fatidica, ait Servius ad Ecl. I. vs. 17. & III. vs. 13. Quomodo arborem illam Bonifacius destruxerit, aliaque ad quercus cultum pertinentia Nobiliss. Schminckius, in erudita dissertatione, de cultu religiosæ arboris Jovis, explicavit. *Lucos ac nemora consecrant, deorumque nominibus appellant secretum illud, quod sola reverentia videtur*, ait Tacit. de M. G. c. 9. ubi de Tanfanæ, campestris deæ templo, erudite disseruit Clariss. Ditmarus, in notis: sed an numen illud mere Germanicum sit dubito, propter inscriptionem Gudii p. 55. n. 11.

TAMFANAE SACRVM
DECVRIONES INTERAMN
QVINQVENN SIG. D. D.

Quid autem est, quod Tacitus ait de Moribus Germ. cap. IX. *Deorum maxime Mercurium colunt, cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas habent.* Num forte falsus est Cæsar, qui Solem & Lunam solos esse Germanorum Deos existimavit? an vero Cæsaris tempestate Mercurius nondum erat cognitus, qui postea per hospites demum innotuit? Ita conjectant Lipsius ac Salinerius, & facere pro his videtur ipse

Cæſar, lib. VI. de bello Gallico cap. 16. ubi vicinis Gallis Mercurium ſummum quoque Deorum ac *Viacum* fuiſſe, ſcribit. Verba ejus ſunt iſta: *Deum maxime Mercurium colunt. Hujus ſunt plurima ſimulacra: hunc omnium inventorem artium ferunt; hunc VIARUM ATQUE ITINERUM DUCEM; hunc ad quæſtus pecuniæ mercaturaſque habere vim maximam arbitrantur.* At quis credat, Mercurii planetam majori & Germanos & Gallos in veneratione habuiſſe, quam Solem & Lunam? Hos certe ſiderum principes maximo cultu ſunt venerati: at quia eos diverſimode expreſſerunt, ideo diverſis quoque Deorum ſuorum nominibus, eos appellarunt ſcriptores Romani; parum tamen appoſite! cum ſatius fuerat barbaras appellationes retinuiſſe, ut Voſſius monuit lib. I. de orig. & progr. idolol. cap. 37. Suis enim nominibus Deos Deaſque ſuas vocabant Germani, *Sunna*, *Mana*, *Tuiſto*, *Wodan*, *Thorons*, & *Freya*, nec eadem Galli, quæ Græci & Romani, colebant numina: nam Mercurius apud Lucian. in Jove Tragœdo negat, a Diis Gallorum ſe poſſe intelligi, nec ſe ipſum eos intelligere poſſe. Quemadmodum vero Romani, Galliam occupantes, *Taranim* Jovem tonantem, *Eſum* Martem, & *Teutatem* Mercurium, licet

tales

tales non essent, interpretabantur; ita apud Germanos veteres, qui distincta deorum signa non habebant, nec eos in ullam humani oris similitudinem adsimilabant, Tacitus, ex cultus similitudine vel muneris paritate, eosdem fecit Deos, quos Quirites in patria colebant. Aliter Warnefridus de gest. Langob. lib. I. c. 10. *Wodan*, ait, *quem adjecta litera Govodan (a Woden*, ferocire, quia Martis Deus) *dixerunt ipse est, qui apud Romanos Mercurius dicitur, & ab universis Germaniæ Gentibus ut deus adoratur*. Ipse Tacitus de M. G. cap. 43. *Deos*, inquit, *interpretatione Romana, Castorem & Pollucem memorant*. hoc est, Deos quosdam, quos Romani eosdem esse, ac Castorem & Pollucem judicant. Neque aliter accipiendum est, quod idem Tacitus de M. G. c. 3. ait: *Herculem primum omnium virorum fortium ituri in prælia canunt*. Quamvis enim *silva Herculi sacra* ad Visurgim, ab eodem memoretur lib. II. Annal. c. 12. & Herculis Magusani, Deusoniensis & Alemannici alii mentionem fecerint, illa tamen appellatio a Romanis est profecta, Germani nullum Herculem Tyrium, Ægyptium, vel Thebanum deum vialem novere. Vid. Cl. Clericus Art. crit. p. 11. s. 1. c. 13. n. 11.

Similiter Cæsar, cum numen aliquod

ἡγεμόνιον, bonum fauſtumque iter præſtans, à Gallis coli videret, facili lapſu ex ritu gentis ſuæ Mercurium eſt interpretatus; quod tamen ex mente Gallorum Sol erat, & ſub Beleni nomine in Aremorica provincia Galliæ celebrabatur. Id enim non modo conſtat ex Gregorio Turonenſe de glôr. conf. c. 5. ubi montis Belenatenſis, a Beleni templô dicti, meminit, ſed etiam ex inſcriptione apud Simeoni, in deſcript. Avern. pag. 113.

ALLIA. T. LA
BIENI UXOR
BELLINO D. D.

Auſonius præterea, de Profeſſoribus Burdigalenſibus carm. 4. *Beleni ſacratum ducis è templo genus.* & carm. 10. *Qui Beleni æditiuus.* Atque hic fortaſſis eſt Apollo, quem à Gallis cultum idem Cæſar tradit lib. VI. c. 17. Ipſi vero illum, qui viis præerat, patria lingua, Teutatem appellabant, eique humanis litabant hoſtiis. Lucanus lib. 1. verſ. 444.

Et quibus immitis placatur ſanguine diro Teutates.

Lactantius lib. I. c. 21. *Galli Heſum, atque Teutatem humano cruore placabant.* Hic autem nomen traxiſſe quibuſdam videtur à *Theut*, vel *Thait*, quod Aremorica lingua & Britannica veteri, quarum utraque

que a Gallica manavit, viam significat: ita ut Teutates idem sonet, ac *Deus via*, sive ὁδιός, auctore Cambdeno in Britann. pag. 13. & Huetio dem. Evang. prop. IV. c. 7. §. 3. Mihi vero magis placet eum derivare, a *Teut*, terra, ditio, populus, & *Tata* pater, ut notet populi patrem: sicut *mammas atque tatas* habes apud Martialem, id est matres atque patres, lib. 1. Epigr. 101. Cæsar vero, cum sciret, Thoth Ægyptiorum apud Græcos Mercurium esse, Teutatem quoque Gallorum Mercurium est interpretatus; qui tamen nihil habet quo conjungatur cum Ægyptio illo literarum repertore, sive cum Phœnicum *Taauto*, præter solam vocis similitudinem, quæ in significationibus diversissimis apud alias aliasque gentes non potest non existere, ut Grotius recte monuit in proleg. ad Hist. Goth. pag. 21. Cicero lib. III. de Nat. Deor. c. 22. *Mercurium Ægyptii Thoth appellant*. Philo Byblius, apud Euseb. præparat. Evangel. lib. I. cap. 9. *Ægyptii Thoyth vocarunt, Alexandrini Thoth, Græci Hermen, hoc est, Mercurium interpretati*. Servius in IV. Æneid. vs. 577. *Mercurius in Ægypto invenisse primum disciplinam literarum & numerum dicitur, qui lingua Ægyptiorum Thoth appellatur*. Tertullianus etiam Apologet. c. 9. Teu-

tatem Mercurium interpretatur, & Minucius in Octavio c. 30. *Mercurio Gallos humanas inhumanos hostias cædere.* Non soli vero Galli, sed etiam Germani, & inter hos *Franci, Heruli & Saxones Deos suos humana credebant cæde mulceri*, teste Ennodio in vita S. Antonii; nec tamen perpetuo, sed tunc maxime, quando ex bello, pestilentia, aut frugum inopia, publicæ metuerentur calamitates, carissimorum aliquis, publicis suffragiis, ad placandam deorum iram, delectus mactabatur, Tacit. I. Annal. c. 61. more antiquissimo, forsan ex Abrahami historia profecto, & Cananæis, Pœnis, ipsisque Romanis usitato. Scriptor Sapientiæ eos τέκνων φονέας ἀνελεήμονας, *immisericordes liberorum interfectores* appellavit cap. XII. vs. 5.

Quemadmodum vero Galli, apud Cæsarem lib. VI. c. 17. se omnes a Dite patre prognatos prædicabant, ita Tuisto, pronunciatione tantum a Dite diversus, Germanorum conditor & Deus Vialis laudatur à Tacito de morib. Germ. cap. 2. *Celebrant carminibus antiquis Tuistonem Deum, terra editum, & filium Mannum, originem gentis conditoresque.* Forsan autem Tacitus carmina Germanorum male interpretatur: nam Teuto, Teutates, vel Tuisto fuit nomen Herois, qui Celtas, quorum principes erant Germani, ex Scythia edu-

eduxit, eodemque fato, quo alii coloniarum ductores, ob beneficia, pro deo habitus est. Ita Velser. lib. III. Rer. Boic. Brunner. lib. IV. Ann. Boic. & Leibnit. t. I. Misc. Berolin. Cl. Gundlingius vero p. VIII. Obs. I. Tuistonem gigantem fuisse, ait, atque ideo terra editum vocari: *nam & vulgus terræ filios vocat, quorum genus incertum,* ait Tertullian. Apol. c. 10. Sed magis putem, hic latere vestigia confusa creati ex terra Adami, & Noachi, ejusque trium filiorum: nam idem Tacitus de M. G. c. 39. de Semnonibus: *per humum evolvuntur, eoque omnis superstitio respicit, tanquam inde initia gentis.* & cap. seq. de Suevis: *In commune Herthum, id est terram matrem colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehi populis arbitrantur.* Terram ergo coluerunt, tanquam principium universi, & initium gentis suæ, terrigenæque ducis; a terra quoque, (olim *tud, thiod, diet,*) Teudisci, ipseque Tuisto nomen tulerunt. De cultu terræ apud Asiaticos & Septentrionales Grot. ad Judic. II. vs. 13. Olaus Rudbeek Atlant. part. II. c. 6. & Worm. lib. I. mon. Dan. c. 5. conferantur. Græcis quoque & Romanis Tellus MATER DEVM SVMMA PARENS, vocatur, in lapide apud Reines. epist. 69. pag. 630. *Alma parens* Virgilio; *hominum Divûmque æterna crea-*

trix Statio dicitur, & Plin. lib. II. cap. 65. *Terræ, uni naturæ, eximia propter merita in naſcentes, natos, ſemel editos, & jam a reliqua natura abdicatos, nomen indidimus maternæ venerationis.*

Abunde ex his apparet, quam accurate Tacitus dicto cap. 9. primum Germanorum Deum, Romana lingua Mercurium appellarit, qui Deorum miniſter tantum fuit & MENESTRATOR appellatur apud Spon. Miſc. ſ. 111. pag. 91. Liquet etiam, quam inepte Gobelinus, Fabritius & Turckius in faſtis Carolinis, *Irminſul*, vel *Hermenſul*, Saxonicæ gentis vetus idolum, ab *Hermin* & *Suyle*, quaſi *Mercurii columna* deducant; cum potius *Harminio*, id eſt Hermanno, vel Irmino Cheruſcorum duci, ac Germaniæ liberatori, Romanis bellis exercito, dedicata videatur: nam Regino lib. II. ad A. 772. eam *Hermenſaul* appellavit. Deinde, ut ineptias compoſitionis ex voce Græca & Teutonica prætercam, apparatus idoli, prout a Munſtero in Coſmogr. l. III. c. 433. minus tamen recte, & velut ex recente Heraldorum officina, eſt deſcriptus, nihil habet ad Mercurium ſpectans, Martem ſonant omnia; ideoque Spelmannus in Gloſſ. Martis columnam tutelarem interpretatur. Poſſet quoque dici, eam *Hermioni*, ſi modo Tacitus cum recte Man-

Manni filium facit, positam esse, secundum Aventini sententiam lib. I. c. 6. & IV. c. 2. Annal. Bojor. quam Ill. Leibnitius calculo suo probavit, in notis ad Taciti Germaniam, tomo I. Scriptor. rer. Brunſ. pag. 9. Columna illa olim Eresburgi, quod nunc Stadtberga dicitur, conspicua fuit, deinde a Carolo dejecta & Corbejæ defossa, sub Ludovico Pio autem eruta, et Hildesiam translata est, ubi, in memoriam sublatæ superstitionis, festum anniversarium celebratur. v. Meibom. et Wasserbach. de Irmensula, juncto Calvœrio Sax. inf. fol. 43.

Nullus ergo proprius Mercurius, Germanorum et Gallorum Deus vialis, antiquis istis temporibus reperitur. Si quis vero, post crebra illa cum Romanis bella, commercia et colonias deductas, Mercurium, Herculem ceterosque Deos sensim admixtos, et tam ante Cæsarem, quam post Galliam subactam, civitate donatos esse, cum Montfauconio tom. II. p. 2. antiq. pag. 414. contendat, ei non admodum refragabor. Julius sane Cæsar Mercurio aram in Gallia erexit, quæ demum à D. Materno eversa fuit. Plinius lib. XXXIV. c. 7. scribit, Zenodorum, Mercurio facto in civitate Galliæ Arvernis, per annos decem, H. S. cccc. manipretio, postquam satis ibi artem probaverat, a Nerone Romam accitum

tum esse. Ulpianus Martem in Gallia, a civibus Romanis, heredem institui concessum ait, tit. XXII. §. 6. nec mirum! Nam Tencterorum legati apud Tacit. lib. IV. Hist. c. 64. *præcipuum inter communes deos Martem* celebrant; et Pomponius, Atellanarum poëta, huic, à Gallis Transalpinis, votum pro reditu factum, memoravit, apud Gellium lib. XVI. c. 6.

Mars tibi voveo facturum, si umquam redierit, bidenti verre.

Tres Dii viales Hercules, Mercurius, Castor et Pollux cum equis, in antiqua inscriptione, Viennæ Allobrogum reperta, memorantur apud Joh. Poldum in antiquitat. Nemaus. pag. 53. sed pro *carpusculis* Casaubonus et Salmasius in ea malunt *carpisculis*, ad Vopisci Aurelianum c. 30. ubi: *Carpisculum genus calciamenti esse, satis notum est.* In Germania quoque Mercurii cultum ostendit, statua ejus Niwenheimii in Palatinatu, et ara Rorbachii MERCURIO TIMONIA VITTVO inscripta, auctore Frehero p. II. Orig. Palat. p. 186. Chaucos item, Germaniæ populos, in honorem Mercurii, Viarum præsidis, lapidum acervos congessisse, Schildius auctor est de Chaucis II. 3. *Videre est*, ait, *eximiæ celsitudinis tumulos Bremam inter & Præsulis arce nobilem Fordum, è lapidibus accumulatos, & quidem*

dem ἐνοδίους, hoc eſt in ipſo propemodum militarium margine viarum. Tum & ii, quibus iter iſthac faciundum eſt, ut ſolent ſæpe tædia viarum non fabulis modo diſpungi commeantium, ſed & repetitis è domeſtica antiquitate ludicris levari, ſuum quiſque colliculis iſtis lapidem adjiciunt, & indies è magnis faciunt majores.

Cum Romanis & Saxonibus Mercurii iſte cultus migravit in Britanniam. Teſtis Cambdenus, vir doctiſſimus, in tractatu *Germani in Britannia* ſcribens: *Ejus*, Mercurii, *ſtatuæ quadratæ, Hermæ dictæ, olim ubique per vias diſpoſitæ fuerunt.* Et huc referrem lapides illos ingentes, in planitie Sarisburienſi congeſtos, vulgo *Stone-heng* dictos, de quibus Idem de Stoneheng. Britan. p. m. 102. Du Frene quoque *Erminſtreat*, unam e quatuor Angliæ viis militaribus, a Mercurio, *Irmen*, quod viis præeſſe crederetur, dictam eſſe putat, ſed Spelmannus *Ermundſtraet*, quaſi viam Martis immunem, ex L. L. Eduard. confeſſ. c. 12. interpretatur.

Celtæ cum moribus ſuis ac religione Mercurii Viales tumulos intulerunt in Hiſpaniam; ibi enim prope Carthaginem novam, *egreſſus Scipio in tumulum, quem Mercurii* (alii *Mercurium Teutatem*) *vocant, animadvertit, multis partibus nudata defenſori-*

foribus mœnia esse, scribit Livius lib. XXVI. cap. 44. Similiter promontorium Africæ, quod vulgo nunc *Cap de bon* vocant, *Mercurii promontorium* a Plinio, *Hermæum* a Ptolomæo, & *pagus Mercurialis* vocatur, in inscriptione Tunetana, apud Sponium *Miscell. erud. antiq. pag.* 191. Accitani quoque, Hispaniæ populus, simulacrum Martis, radiis ornatum, magna religione colebant, *Neton* vocantes, auctore Macrob. lib. I. *Saturn.* c. 19. Et cui denique ignotus est *Hercules Gaditanus?* ab Ulpiano inter deos illos relatus, qui jure liberorum a Senatu, vel a Principe accepto, heredes institui poterant tit. XXII. *§.* 6. Fanum ejus apud columnas a Phœnicibus conditum esse, Appianus de Bell. Hisp. pag. 256. hoc argumento probat, quod ad suam usque ætatem Tyrius in eo Hercules, Phœnicio ritu colatur. Mela lib. III. cap. 6. *Templum Ægyptii Herculis, conditoribus, religione, vetustate, opibus illustre Tyrii condidere.* Adde Strabon. lib. III. & XVI. Plin. lib. II. Hist. Nat. c. 97. Dani præterea, ac ceteræ gentes, a Germanis oriundæ, Mercurium coluerunt. vid. Olai Wormii monum. Dan. lib. I. cap. 4. Sueonas, aliosque ad Septentrionem vergentes, Deos ac genios quosdam marinos coluisse, post Tacitum de M. G. in fin. auctor est Procop.

cop. lib. II. rer. Goth. c. 15. Neptunus ipsis *Neckur*, *Neccim*, *Neccus*, *Nocca* vocabatur, Wormius d. l. & Loccen. Antiq. Sueo Goth. p. 17. Slavorum dii præcipui fuerunt Suantevitus & Radegastus; ab utroque bellorum et pacis arbitro itinerum et bellorum auspicia sumebant; Ritum, quo prior consuleretur, descripsit Saxo Grammaticus lib. XII. Hist. Dan. c. 2. De posteriore Ditmarus lib. VI. Chron. Merseb. p. 136. *Hunc ad bella properantes salutant, illum prospere redeuntes muneribus debitis honorant*. Vid. Ill. Ludewigium de Idolis Slavor. t. 2. Opusc. p. 525, et 530.

Verbum adjiciemus de Indis, Turcis, Arabibus et Russis, qui itidem Deos suos viales maxima cum superstitione semper coluerunt, et nunc venerantur. Refert Hugo Lindschottanus itin. Ind. p. m. 69. quosdam Indiæ populos, ad omnes montes, petras et speluncas Idola sua excisa habere, juxta et lintrem aqua refertum; ubi viatores transeuntes ablutis pedibus Deastro supplicare, et nonnunquam sacrificii aliquid offerre consueverunt. Hæc autem signa Soli et Lunæ esse consecrata, neminem latere arbitror; siquidem ab antiquo loca sacra ἐπ' ὀνόματι τιμῶσιν ἡλίου καὶ σελήνης, ait Photius apud Ctesiam in Indicorum opere. Clemens Alexandrinus in Protrept. καὶ πρό-

στ-

προσεκύνησαν ἥλιον ὡς Ἰνδοὶ, καὶ σελήνην ὡς Φρύγες. *Et adorarunt Solem, ut Indi; & Lunam, ut Phryges.* Adde Philostratum de vita Apollonii lib. III. cap. 33.

Ad Turcas Lunæ cultus per Arabes & Saracenos venit, cujus corniculatæ effigies, velut sacrum quoddam insigne in templis, turribus, & forte viis, conspicitur. Apud hos vero lapides jaciendi consuetudo, in honorem Veneris, sive Lunæ, obtinet ex prisco ritu, quem eleganter descripsit homo Christianus, verbis Arabicis, quæ Latine reddita legere est apud Vincentium Bellovacensem lib. IV. Speculi Histor. & sunt hujusmodi: *Duarum Indiæ gentium, quæ vocantur Zechiam & Albarachuma, antiqua consuetudo fuit, nudos & decalvatos, magnisque ululatibus personantes, simulacra dæmonum circumire, angulos quoque osculari, & projicere lapides in acervum, qui quasi pro honore diis exstruebatur. Inde est, quod in libro Salomonis dicitur: qui projicit lapidem in honorem Mercurii. Faciebant autem hoc bis in anno; Sole scilicet existente in primo gradu Arietis, & rursum, cum esset in primo gradu Libræ: hoc est, initio Veris & Autumni.* Denique in confinibus Lithuanorum ac Moscovitarum Zlotababa statua certis munusculis à viatoribus est placanda, si quam ve-

velint fuſcepti itineris ſecuritatem. Olaus Magnus de ritibus gent. Septentrion. lib. III. c. 1. in fin.

CAPUT VI.

DE JOVE, GRÆCORUM ET ROMANORUM SUMMO VIARUM PRÆSIDE.

Athenæ & Roma urbes religioſiſſimæ, & omnium deorum cultrices. Monſtra Ægyptiorum Romæ publice adorata, eorumque ſymbola ibi recepta. Sed Juppiter princeps Deus peregrinantium, & terra, & mari: inde Servator, Hoſpitalis, Redux & Tempeſtatium potens audit. Marmora antiqua, Horatius & l. 25. §. 6. D. locati illuſtrantur. Bruta deorum vialium ſymbola; hinc taurus in navis prora Jovis index. Ab avibus auſpicia itinerum capta. Columbæ, cygni, accipitres & corvi a diis miſſi, viarum duces. Aquila, Jovis ales, dux viæ & inſigne principatus Romani. Proprium hoc legionum numen a Perſis deſumtum. Aquilarum militarium religio & cultus. Vulgata lectio legis. 7. §. fin. D. ad l. Jul. maj. vindicata. Serpentes, lupi & arietes viarum duces.

 Sa-

Satis, opinor, evicimus plerasque gentes, & veteres & recentiores, Deos suos viales ad Solem, Deas vero ad Lunam retulisse. Nunc ad Græcos & Romanos propius accedamus, qui iisdem tenebris immersi, vix alios, quam qui in oculos incurrerent, sidereos deos cognovere. Inter Græcos religione eminebant Athenienses, quorum urbem Aristophanes in Equit vs. 579. ἱερωτάτην, *sanctissimam*, Æschylus Eumen. vs. 872. θεοφιλεστάτην *Deo acceptissimam*, Sophocles Oed. Col. vs. 264. θεοσεβεστάτην *pientissimam* appellarunt: gravi ratione, quod cives ejus *in Deorum cultu erant religiosissimi*, Isocrates in Panegyrico; & *majorem pietatis rationem habebant erga Deos*, Pausan. Attic. c. 3. Inter propria enim illius Reip. instituta fuit omnibus numinibus hospitium præbere publicum, & θεοὺς ξένους colere quam plurimos. Hesychius Θεοὶ ξενικοὶ, παρὰ Ἀθηναίοις τιμῶνται, ὡς καταλέγει Ἀπολλοφάνης ἐν Κρησίν. Adeo ut aram θεοῦ ἀγνώστου erexerint, ne quis deorum incultus maneret Act. XVII. vs. 22. ubi Paulus, in medio Areopago, *Viri Athenienses*, ait, *conspicio vos quasi religiosiores; inveni enim aram, cui inscriptum erat* IGNOTO DEO. Similiter Roma singulari quodam Deorum cultu passim commen-

mendatur, & *numinum cunctorum cultrix* vocatur apud Arnob. lib. VI. pag. 195. Minucius in Octavio: *Dum undique hospites Deos quaerunt, & suos faciunt, dum aras exstruunt, etiam ignotis Numinibus & Manibus, sic, dum universarum gentium sacra suscipiunt, etiam regna meruerunt.*

Ipsa Ægyptia sacra, quibus stultiora nulla sunt, quæque *omnigenum Deûm monstra* Virgilius appellavit, lib. VIII. Æneid. vs. 698. sensim non modo licita, sed & publice recepta fuerunt, uti ex Varronis aliquot locis Colerus ad Valer. Max. lib. 1. c. 3. ex Minucio Ampl. Bynkershoekius probavit, de relig. peregr. dissert. 2. Inde tam multa Isidis, & Osiridis, ejus mariti, & Serapidis templa, in variis urbis regionibus, multique ejus cultores, apud Juvenal. Sat. VI. vs. 529. & IX. vs. 22. Sueton. Domit. c. 1. Othon. c. 12. Lamprid. Comm. c. 9. Spartian. Carac. c. 9. Gruter. pag. 22. 32. 85. n. 2. 3. 4. 8. & Fabrett. Inscript. pag. 488. memorantur. Hinc etiam Romæ, pariter ac Athenis, eadem rursus, aut certe iis, quæ apud tot gentes supra vidimus, non dissimilia Deorum vialium symbola deprehendere licet. Lunæ quippe, non secus, quam Isidi apud Ægyptios, boum cornua sacrata fuerunt, in vestibulo

templi Dianæ montis Aventini: id quod ex vetustissimo ritu per manus tradito, non casu, ut Plutarchus censet, factum esse, opinor. Livius lib. I. cap. 45. *Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ, monumentum ei fuere miraculo.* Apium sub forma Musas duxisse coloniam scribit Philostratus Iconum lib. II. 8. Ἀθηναῖοι τὴν Ἰωνίαν ὅτε ἀπῴκιζον, Μοῦσαι ἡγοῦντο τοῦ ναυτικοῦ, ἐν εἴδει μελιττῶν. *Cum Athenienses Ionicas colonias deducerent, Musæ classis duces fuere, sub apum forma.*

Ut autem via quadam & ordine, in tanto Deorum vialium numero, nostra procedat tractatio, primum in memoriam revocanda est varia Deorum divisio, ex Tertulliano lib. II. ad nationes c. II. in majores & minores; veteres & novitios; mares & feminas; cives & peregrinos; nominatos & innominatos. Dii majorum gentium pro iisdem haberi possunt apud Græcos & Romanos, quia deorum cultus Romæ ex Græcorum ritibus maxime est institutus. Inter hos vero primum locum tenet Juppiter, quasi *Jovis*, Deorum atque hominum *Pater*, ab Hebræorum *Jehovah*, dictus, ut nonnulli voluerunt. Hinc OPTIMVS MAXIMVS CAELVS AETERNVS IVPPITER apud Grut. p. 4. n. 12. & SVMMVS, EXSVPERANTISSIMVS, θεὸς ὕψιστος, in

In inscriptionibus apud Sponium pag. 71. 72. 345. vocatur. A Jove ergo principium Musæ! Athenienses ἱερὸν τοῦ Διὸς τοῦ Σωτῆρος, *ædem Jovis Servatoris* habuerunt, auctore Strabone lib. IX. pag. 396. Romæ quoque IVPPITER OPT. MAX. CONSERVATOR crebro occurrit, apud Gruter. p. 18. & in argenteis Philippi & Maximiani nummis: eique templum omnium magnificentissimum, in monte Tarpejo, fuit dedicatum, in quo Imperatores, ad bellum ituri sacra faciebant, & vota nuncupabant, Liv. lib. XLII. c. 49. victores quoque reversi, triumphali pompa, ad vota solvenda, eo deducebantur Virgil. lib. VI. Æn. vs. 837. Idem quoque peregrinantium præses jura hospitibus dedisse creditur: hinc ξένιος Ζεὺς apud Homerum Odyss. ξ. vs. 55. & 283. & *Juppiter hospitalis* apud Plinium vocatur lib. 37. H. N. c. 5. Virgil. I. Æneid. vs. 735.

Juppiter; hospitibus nam te dare jura loquuntur.

Eidem tonanti Jovi Augustus ædem consecravit, liberatus periculo, cum expeditione Cantabrica per nocturnum iter lecticam ejus fulgur præstrinxisset, Sueton. lib. II. c. 29. Idem quoque PEREGRINVS, SALVATOR & SERENATOR dicitur in marmoribus literatis apud Gruter. p. 18. 19. seqq. et Gudium pag. 4. 7. 8. 21. 23. Juppiter

CVSTOS a Petro Bellorio p. 2. n. 1. et Leon. Auguſtino p. 1. n. 106. notatus eſt. Alibi I. O. M. ET FORTVNAE REDVCI PRO SALVTE ITV ET REDITV votum ſolvitur, Grut. 8. n. 2. PRO REDITV IMP. CAESARIS, JOVI OPTIMO MAXIMO ludi votivi facti, Grut. XI. n. 1. Rurſus PRAESTITI IOVI PROFICISCENS aram ponit Grut. 22. n. 1. Pro ſalute et reditu caeſaris, templum IOVIS REDUCIS exornatur, Grut. 22. n. 3. I. O. M. PEREGRIN. RED. eſt apud Gudium 7. n. 4. ubi Juppiter redux, eſt qui reducit, ut apud Ovid. Ep. 13. vſ. 50.

Et ſua det reduci vir meus arma Jovi.

Neque tantum qui terra proficiſcebantur, ſed etiam qui fluminibus aut mari iter inſtituebant in tutelam Jovis, Optimi patris, quem Æſchylus apud Pauſan. lib. II. c. 24. *maris regem* vocat, ſeſe commendabant. Indicat hoc monumentum antiquitatis pulcherrimum, in choro Eccleſiæ Cathedralis Pariſienſis A. 1711. inventum, quod Baudelotii, Malturii, Leibnitii & Eccardi ingenia exercuit. In primo ejus lapide hæc occurrit inſcriptio, apud Anonymum de la religion des Gaulois, t. 2. cap. 11.

TIB. CAESARE
AUG. JOVI. OPTUM.
MAXUMO. M.
NAVTAE. PARISIACI.
PVBLICE. POSIERVNT.

Apud

Apud Sponium Sect 3. p. 76. legio tertia Augusta JOVI. O. M. TEMPESTATIUM DIVINARUM POTENTI votum solvit: Juppiter enim æther est, et possidet tempestates, ita ut eas vel immittere, aut versis aquilonibus serenitatem præstare possit. Isthæc est vis *major* et *divina*, quam Græci θεῖ βίαν *l.* 25. *§.* 6. *D. locati*; Ovidius *iram Jovis*, Capella *vim sacram Jovis* appellavit. Sponius recte infrequens hoc Jovis epitheton vocat; sed eodem loquendi genere utitur Horat. Epod. 18. vs. 1. *Sylvarumque potens Diana.* Idem l. 1. Od. 3. vs. 1. *Sic te diva potens Cypri*, id est quæ potestatem habes in Cyprum, et Od. 5 *potenti maris deo.* Multa id genus alia Græcorum et Romanorum testimonia congerere facili negotio liceret, ex quibus constat, Jovis planetam bonum, uti in omnibus rebus suscipiendis, ita etiam a nautis imploratum esse, v. gr. Euripid. in Troad. vs. 78. Lycophron. Cass. vs. 512. Virgil. IX. Æneid. vs 614. sed animalia deorum vialium symbola et ministræ alites nos monent, ut semel hoc loco de iis dicamus.

Refert Diodorus Siculus lib. 1. c. 87. Ægyptios religiosa veneratione canes esse prosecutos, quod Isidi, Osiridem investiganti, duces fuerint. Apollonius etiam, apud Philostratum lib. VI. c. 19. ait, Ægyptiis

lupum Solis, noctuam Palladis, canem Mercurii symbolum fuisse: & notum est, imitatores eorum Græcos similiter lupi simulacrum in Delphico templo posuisse, atque noctuam Palladi, Mercurio canem junxisse. Juppiter autem sub tauro, in quem mutatus, adumbratus, ταῦρος Gregorio Nazianzeno dicitur. Hinc Lycophron Cass. vs. 1299. Europam, ait, raptam navi ταυρομόρφῳ, cujus in prora pictus fuerit taurus. Isidorus lib. 8. Orig. de Jove: *Impudicus in extraneis, quem modo Taurum fingunt, propter Europæ raptum, fuit enim in navi, cujus insigne erat taurus.* De eadem re apertius Festus, *in Europam*, inquit; *Nave, quæ Jovis tutelam effigie tauri habuerit, in eam regionem esse delatam;* & Fulgentius Planciades lib. 1. Mythol. *Europam in tauro rapuisse fertur, id est, in nave, tauri picturam habente.* Taurus ergo hæc navis dicta, à figura, qua prora fuit adornata, sicut Virgil. X. Æneid. vs. 166. navim, cujus rostrum in similitudinem tigridis erat, tigrin appellavit:

Massicus ærata princeps secat æquora tigri.

Sic Bacchi navis, in prora, ad aureæ pantheræ formam efficta dicitur, apud Philostrat. lib. 1. Icon. 19. & Alexius belluarum capita, auro exornata, navium rostris adaptavit, teste Anna Comnena Alexiad. pag. 335. Fre-

Frequentius autem in navium ornamentis aves deligebantur; tum quia has e cælo missas viarum putabant esse duces; tum etiam, quod navigandi artem ab avibus aquaticis didicerant; quamobrem integra navis, avi similis, & rostra habet, & alas; ut Maro cecinit: *velorum pandimus alas.* Quemadmodum ergo *multas volucresque ferasque Ægypti posuere deos*, auctore Lucano lib. X. vs. 158. & Romæ, qui auspiciis operam dabant, spectare solebant, an aves abdixissent, nec ne; ita Græci non nisi ab avibus auspicati ad iter terrestre vel maritimum sese accingebant, ut tradit Aristoph. in Avib. vs. 718. & 596. ubi ait:

Προερεῖ τις ἀεὶ τῶν ὀρνίθων μαντευομένῳ περὶ τοῦ πλοῦ,
Νυνὶ μὴ πλεῖ, χειμὼν ἔσαι· νυνὶ πλεῖ, κέρδος ἐπέσαι.

Prædicet semper quædam ex avibus homini
auspicium capienti de navigatione
Nunc ne naviges, hyemabit; nunc naviga,
nam lucrifacies.

Eminebant inter has columbæ, quas Homerus aves boni ominis, Plinius lib. X. c. 37. in rebus magnis *internuncias* vocat. Vellejus Paterculus lib. I. cap. 4. *Nec multo post Chalcidenses, Hippocle & Megasthene ducibus, Cumas in Italia condiderunt. Hujus classis cursum esse directum alii columbæ antecedentis volatu ferunt.* Virgil. VI. Æn. vs. 194. de iisdem:

 Este

Este duces, o, si qua via est, cursumque per auras
Dirigite in lucos.

Propertius lib. II. El. 20.

Dux erat ignoto missa columba mari

Et l. IV. Eleg. 1.

O quali ducta est Dardana puppis ave.

Columbam Græcis quoque e navi dimittere moris fuisse, in omen felicis reditus, discimus ex Apollonii Scholiaste, quia avis illa ad domicilium gestit reverti. Huc quoque pertinet, quod Auctor magni Etymologici navem Cygnum, ait, appellatam, quod cygnos habeat effigiatos in prora. Verba ejus sunt quæ sequuntur: ἔστι καὶ εἶδος πλοίου; ὀνομάζεται δὲ, ὅτι κύκνους ἔχει ἐντετυπωμένους ἐπὶ τῆς πρώρας. Cygni enim ab Apolline divinationem habere credebantur, & in Veneris marinæ tutela erant, unde nautis augurium faciunt apud Virgilium lib. I. Æneid. 392.

Ni frustra augurium vani docuere parentes,
Aspice bis senos lætantis agmine cygnos.

Vetus Poëta in Ὀρνιθογονία:

Cygnus in auguriis nautis gratissimus augur,
Hunc optant semper, quia nunquam mergitur undis.

Hinc Stephanus Vinandus Pighius, in Hercule Prodicio, lucem adfert celeberrimæ illi historiæ vel fabulæ, quam de principe

cipe familiæ generisque Cliviensis Helia à Graële ferunt scriptores. Hunc enim anno post Christum natum DCCXI. navicula, quam cygnus aurea catena collo vinctus trahebat, appulsum ad castrum Neomagense, ibique Theoderici unicam filiam, & Cliviensis ditionis heredem, matrimonio sibi junxisse perhibent. Redolet vero hæc narratio cygnum navis insigne, quod Ælius ille Princeps Romanus, ex majorum instituto, navigio suo ita præfixit, ut natare & aurea catena navem trahere videretur. Accipiter porro Ἀπόλλωνος ταχὺς ἄγγελος, *Apollinis velox nuncius* vocatur, apud Homerum Odyss. ό vs. 526. Idem Minervam, ait, boni ominis causa, misisse δεξιὸν ἐρωδιὸν ἐγγὺς ὁδοῖο, *dextram ardeam prope viam*, Iliad κ' vs. 274. Corvum denique sacrum Apollini fuisse, ait Ælianus, & comitem, & divinationis symbolis aptum lib. I. Hist. anim. c. 48. Hunc ergo Cyrenæis ducem itineris misit, eumque intelligit Papinius lib. IV. Silv. 8.

Tu ductor populi longe emigrantis Apollo,
Cujus adhuc volucrem, læva cervice sedentem,
Respiciens blande felix Eumelis adorat.

Aquila vero, avium regina, Jovi sacra, ejusque nuncia, plus ceteris avibus in auguriis valebat: unde Priamus, Græco-

corum classem adoriturus, Jovem rogat, ut in bonum omen alitem illam mittere dignetur, apud Homerum Iliad ω vs. 310.

Πέμψον δ' οἰωνὸν ταχὺν ἄγγελον, ὅς τέ οἱ αὐτῷ
Φίλτατος οἰωνῶν, καὶ οὗ κράτος ἐστὶ μέγιστον,

Mitte autem alitem velocem nuncium, qui tibi ipsi
Gratissimus alitum, & cujus robur est maximum.

Ovidius lib. V. Fastor. vs. 732.

Grata Jovi fulvæ rostra videbis avis.

A Jove ergo velut missa dux itinerum habebatur, apud veteres, qui nihil fere majoris rei, publice privatimque, nisi auspicato gerebant. Tacit. I. Hist. c. 62. *Lætum augurium Fabio Valenti exercituique, quem in bellum agebat, ipso profectionis die, aquila leni meatu, prout agmen incederet, velut dux viæ, prævolavit.* Suetonius Vitellio cap. 9. *Præmisso agmine lætum evenit auspicium. Siquidem à parte dextra repente aquila advolavit, lustratisque signis ingressos viam sensim antecessit.* Cicero I. de divinat. c. 15. de Dejotaro: *Nihil unquam, nisi auspicato gerit, qui cum ex itinere quodam proposito & constituto revertisset, aquilæ admonitus volatu: conclave illud, ubi erat mansurus, si ire perrexisset, proxima nocte corruit.* Merito igitur Seneca Nat. quæst. II. c. 32. dixit, Aquilæ hunc hono-

honorem datum esse, ut magnarum rerum faceret auspicia, ejusque rei exempla plura Alexander collegit dier. genial. V. c. 13.

Romanis aquila insigne principatus erat, & omen victoriæ, quoscunque bello peterent; quod & sit validissima, & universarum avium regnum tenebat, ut ait Joseph de bell. Jud. l. III. c. 8. & Spanhem. de præst. & usu num diss. IV. pag. 171. & VII. pag. 431. pluribus illustrat. In singulis quoque legionibus singulæ Aquilæ castrorum numina erant, & militum præsides viales. Germanicus apud Tacitum II. Annal. 17. *Irent, sequerentur Romanas aves, propria legionum numina.* Juppiter imaginis auctor fertur, quod illa ipsi contra Saturnum omen victoriæ fuisset. Ζεὺς ἀετὸν ἥλετο, *Juppiter aquilam delegit*, ait Aristophanes, in Equit. Multi, cum Aldrovando, ipsos Romanos ejus signi inventores faciunt; sed Lipsius, ad Taciti Germaniam, a Persis usum derivat: nam Xenophon lib. VII. παιδ. initio refert, Cyro majori signum fuisse aquilam auream in hasta longa extensam; & lib. I. ἀναβάσ. pag. 271. Cyro minori, ait, βασίλειον σημεῖον, regium insigne fuisse, aquilam auream, in hasta extensam. Idem quoque lib. II. παιδ. pag. 59. augurii, ab aquila capti meminit; ut inde usus aquilarum ad Romanos manasse videa-

videatur. Multa de harum religione, facello altaribusque dici possent, nisi Lipsius de Mil. Rom. IV. d. 5. & Cuperus IV. Obs. c. 19. pleraque occupassent. Apud eas Imperatores concionabantur, jus dicebant, legebant literas, ibi juramenta & nonnunquam animadversiones exigebantur, uti Bernartius ostendit, ad Statii illud *domumque verendam signorum* lib. X. Thebaid. vs. 171. Per aquilas has milites jurabant Liv. l. XXVI. c. 48. easque, cum reliquis signis & Cæsarum imaginibus, non secus ac deos, adorabant. Sueton. Calig. c. 14. Jacobus Gothofredus ad Tertull. lib. I. ad nat. c. 12. ad eas referendum existimavit, quod Modestinus ait, in *l. 7. §. fin. D. ad L. Jul. maj. Crimen majestatis facto, vel violatis statuis, vel imaginibus, maxime exacerbatur in milites*: nam pro *statuis*, reponit, *signis;* quia hæc violasse militi maxime crimini fuit, et Vegetius lib. II. de re mil. c. 6. Aquilam *præcipuum signum;* in Romano exercitu appellavit. Verum si prior particula *vel* per *veluti* explicetur, neque hac, neque aliorum mutatione opus est. Videsis plura, quæ ad hunc locum dixi, in Præfat. ad tom. II. Thes. juris Rom. pag. XIX. Alia vero id genus exempla avium, vel quadrupedum, quæ nutu divino itinerum duces se præbuisse creduntur,

tur, collecta & illustrata invenies apud Scaliger. ad Catalecta pag. 281. Victorium lib. III. var. lect. c. 14. Spanhem. ad Callimachi Hymn. in Apollin. vſ. 66. Brouckhuſ. ad Propert. lib. IV. Eleg. I. &, qui recentiora adjecit, Rupert. ad Vellej. Paterc. lib. I. c. 4. Adde quod Antinoe ſerpentem itineris ducem ſecuta fertur, apud Pauſan. lib. VIII. c. 8. & Feſtus in *irpini* ait: *Samnites, lupum ducem ſecuti, agros occupavere.* Servius denique ad IV. Æneid. vſ. 196. Herculem, in Libyæ deſertis, arietem ducem ſecutum narravit.

C A-

CAPUT VII.

DE APOLLINE, BACCHO ET JANO.

Triplex Theologia apud Græcos & Romanos, fabularis Poëtarum, civilis Vulgi, & naturalis Philosophorum. Secundum hos Sol fuit omnia & Juppiter ipse. Apollo Sol, Dianæ Lunæ frater, inde Didymæus appellatus apud Ulpian. tit. 22. §. 6 Idem deus averruncus, σωτὴρ, *defensor & tutelaris. A cura itinerum, & terra & mari, dictus Agyeus,* ἐπιβατήριος, ἀρχήγετος *& navalis. Aræ Athenis ei ante fores positæ; inde* θυραῖος, προπύλαιος *& Vicinus. Plauto lux. Spanhemius, Seldenus & Helladius notati. Columnæ ei positæ, cur obeliscatæ & lapideæ. Bacchus, cum taurinis cornibus, dux viæ, idem qui Sol,* λαμπτήρ *& ignigena vocatur. Janus, rector viarum, Solem notat; an quasi Eanus? cur Biceps, Quadrifrons & Claviger.*

Vidimus Jovem patrem, deum summum, & superstitiosæ gentilitatis choragium ducentem: nunc ad varios ejus liberos, sive ministros, potestates & præsides proficiscimur, quorum

rum frequentior, quam ipsius Jovis, in viis & compitis occurret cultus, quia vulgus visibilibus eorum symbolis, Soli, Lunæ & Planetis magis inhærebat, atque hæc ab ipsis rursus deorum ministrantium idolis plerumque in templis, sacrificiis, marmoribus & nummis distinguebat. Non aliter Poëtæ Solem & Apollinem, Lunam & Dianam, velut diversa numina, subinde depingunt: sed Philosophi, rerum naturam investigantes, rectius Apollinem pro Sole, Junonem pro aëre, Neptunum pro mari, Vulcanum & Vestam pro igne, Magnam matrem pro terra, Cererem pro frugibus habuerunt, atque ita multiformem theologiam per elementa explicarunt, ne despectui haberetur. Quum enim Poëtæ, qui apud Græcos Sapientum nomen meruerant, narrationes de diis ambagibus longis de industria involvissent, nec posteriores de rebus divinis aliter, quam a majoribus acceperant, diu exponere ausi fuissent, Zeno, Chrysippus, aliique Stoici philosophi, quos pudebat numerosæ deorum gentis, carmina Homeri, Hesiodi & Orphei de universo interpretati sunt. vid. Pausan. lib. VIII. c. 8. & Tertullian. lib. I. adv. Marcion. c. 13.

Quo igitur omnis illa veterum religio melius intelligatur, omnino hic observan-

da eſt diſtinctio in Theologiam fabularem, civilem & naturalem, ad quam præivit Q. Mucius Scævola, Publii filius, cujus judicium deinde Terentius Varro in libris Divinarum ſecutus eſt. Hunc vero Tertullianus lib. 2. ad Nationes, Auguſtinus lib. IV. VI. VII. de Civit. Dei & Lactantius, libris tribus prioribus Inſtitutionum divinarum refutaruut. Et ſane fabulari illa Poëtarum Theologia ipſis Gentilibus nihil inſulſius magiſque nugatorium videbatur, quod multa de Diis indigna, furta & adulteria fingit. Nec uſquequaque placebat civilis, quæ tamen, ne apud vulgus Deorum majeſtas eviléſceret, retinebatur; unica vero naturalis Philoſophis ſufficere viſa fuit, & diis immortalibus digna. Ad hanc referebant phyſiologicas naturalium rationum interpretationes, corpora in cœlis eminentia, quæ nominibus eorum, quos ingens evexit ad æthera virtus, denotabantur. Laboravit in hac doctrina Porphyrius, in opere περὶ τῆς ἀλληγορημένης Ἑλλήνων καὶ Αἰγυπτίων θεολογίας, cujus Julianus meminit, & ex quo Euſebius quædam excerpſit. Quid multa? Sol erat omnia: *Sol Juppiter ipſe*, eſt in Catalectis Virgilii, et multis Macrobius diſputat lib. I. Sat. c. 23. Hinc in inſcriptionibus tam Græcis, quam Latinis ſæpe legas ΔΙΙ ΗΛΙΩ ΜΕΓΑΛΩ ΣΑΡΑΠΙΔΙ, et εἷς Ζεὺς Σάραπις,

ῥαπις, *unus est Jupiter Sarapis*, vel JOVI SOLI INVICTO SARAPIDI; unde quoque lucem accipit inscriptio, prope hoc Trajectum reperta, apud Spon. Miscell. pag. 72. et Reines cl. I. Inscr. 244.

JOVI O. M. SUMMO
EXSUPERANTISSIMO
SOLI. INVICTO. APOLLINI
LUNAE. DIANAE etc.

Plerique igitur qui Solem et Lunam adorabant, illum Apollinem, hanc Dianam appellarunt. Cicero lib. III. de Nat. Deor. *Solem Deum esse Lunamque: quorum alterum Apollinem Græci, alteram Dianam nuncupant.* Sallustius Philosophus de Diis cap. VI. Ἀπόλλωνα γὰρ καὶ Ἄρτεμιν ἀνθ' ἡλίου καὶ σελήνης ληπτέον. *Apollinem & Dianam pro Sole & Luna desumimus.* Horatius carm. sæc.

Phœbe, silvarumque potens Diana
Lucidum cœli decus, o colendi
Semper & culti, date quæ precamur
Tempore sacro.

Utrumque numen uno Latonæ partu editum credebatur; quamobrem Apollo *Didymæi*, id est gemini, nomen adeptus est, apud Ulpian. tit. XXII. §. 6. Plinium lib. V. H. N. c. 24. et Sueton. Calig. c. 21. juncto Macrob. lib. 1. Sat. c. 17. Utriusque templa quoque congrue erant juncta; Æneas enim, cum vix arces, quibus altus

Apollo præſidet, petiiſſet, mox ſubiit Triviæ lucos, apud Virgil. lib. VI. Æneid. vſ. 9. 13. et paullo poſt vſ. 35. *Phœbi Triviæque ſacerdos.* Utrumque etiam itinerantium credebant eſſe numen tutelare, viæ cis et compitis præfectum; ſive quod interdiu et nocte eorum beneficio invia et tenebroſa loca penetrare liceret, ſive quod eſſent ἀποτροπαῖοι et ἀλεξίκακοι, Dii *averrunci*, mala quævis à viatoribus propellentes, ut Comici Scholia et Euſtathius voluere. Aperte Pauſanias initio Attic. Πρὸ δὲ τοῦ νεὼ, τὸν μὲν Λεωχάρης, ὃν δὲ καλοῦσιν Ἀλεξίκακον, Κάλαμις ἐποίησε. *Calamis vero pro foribus dicitur feciſſe Apollinem unum Leochares, alterum Alexicacon cognomento*; quod eſt ac ſi *Averruncum* dixeris, ab avertendo: *Deus, qui eis rebus præeſt, Averruncus*, ait Varro lib. VI. de L. L. *Apollo malorum avertendorum potens eſt*, ſcribit Servius ad X. Æneid vſ. 738. Inde Græcorum quidam ab ἀπαλλάττειν, ab abigendis malis, Apollinem, Medicinæ deum, dictum volunt, apud Euſebium lib. III. de præp. c. 1. Latinis ab *apellendo* dictus creditur apud Macrob. lib. I. Saturn. c. 17. ΑΠΟΛΛΩΝ ΣΩΤΗΡ vocatur, in nummo Lappitharum, apud τὸν πάνυ Spanhem. diſſ. VII. de præſt. pag. 416. quo nomine, a Jove ſumto, Apollo quidam ſapientiſſimus et de genere huma-

no

ro bene meritus homo dictus, eodemque elogio Sol etiam apud Megalopolitas Arcadas cultus fuit, teste Pausan. lib. VIII. pag. 507. *Is vero est Soter, qui salutem dedit*, ait Cicero in Verr. IV. c. 63. Plautus Merc. IV. sc. 1.

Apollo, quæso te, ut des pacem propitius,
Salutem & sanitatem nostræ familiæ.

Hinc PRO. SALVTE. AVGG. APOLLO. DEFENSOR invocatur apud Gruterum pag. 37. 9. Idem SALVTARIS, in nummis Volusiani, et TVTELARIS nuncupatur in marmore Grut. pag. 77. 1. Sed ad rem.

A curatione viarum Apollo Græcis vocatur Ἀγυιεὺς, *viarum & vicorum præses*. Pausanias in Atticis cap. XXXI. p. 78. Ἔστι δὲ Ἀχαρναὶ δῆμος. Οὗτοι θεῶν Ἀπόλλωνα τιμῶσιν Ἀγυιέα καὶ Ἡρακλέα. Rursus in Corinthiacis cap. 19. et in Arcadicis, cap. 53. apud Tegeatas signa Ἀπόλλωνι Ἀγυιεῖ dedicata refert, et Megalopolitanis Deos, ait, esse è quadratis lapidibus, quos inter Minerva Ergane et Ἀπόλλων Ἀγυιεὺς, *Compitalitius Apollo*. Apud Demosthenem quoque adversus Midiam, et Xenophontem lib. II. Κύρου παιδ. id nominis ei tribuitur; et Stephano Byzantino auctore, Apollo dicitur Ἀγυιεὺς, et Ἀγυιάτης, τουτέστιν ἐνόδιος, quasi *viarius*. Horatius ad Apollinem lib. IV. Ode 6.

Doctor argutæ fidicen Thaliæ
Phœbe, qui Xantho lavis amne crines,
Dauniæ defende decus Camœnæ,
Levis AGYEV.

Nominis rationem adfert Phurnutus de natura Deorum cap. XXXII. Ἀγυιεὺς δ' ἐπονομάζεται δεόντως, ἱδρυνθεὶς ἐν ταῖς ἀγυιαῖς. Καταυγάζει γὰρ ταύτας, καὶ πληροῖ φωτὸς ἀνατέλλων. *Agyieus putatur, quod vicos & vias luce sua illuminet, & propterea in viis ei statuæ ponuntur. Exoriens namque eas luce sua illustrat, atque implet,* Statius eum ductorem appellat lib. IV. Silv. 8.

Tu ductor populi longe emigrantis Apollo.

Virgilius etiam viis præficit lib. XII. Æneid. verf. 405.

Nulla viam fortuna regit, nisi auctor Apollo
Subvenit.

Vir illustris Ezechiel Spanhemius, in epistola ad Begerum II. Apollinem quidem a viis extra urbem arcet, solisque urbanis viis eum præpositum fuisse contendit; verum Æschylus Agamemn. vs. 153. eum a Græcis quoque invocatum scribit, ne quæ navigationi difficultates & remoræ crearentur. Apud Trœzenios Ἐπιβατηρίου Apollinis ædes fuit, qui præerat portu solventibus, auctore Pausania. Erat & oraculum Apollinis Ἀρχηγέτου, ductoris Principis: Thucydi-

dides lib. VI. de Sicilia agens: *Chalcidenses*, inquit, *Græcorum primi, Apollini Archigetæ aram posuerunt, ubi quoties è Sicilia solvunt, oracula petituri, primum sacrificant.* Apud Apollonium lib. 1. vs. 359. ingressuri mare Apollini Embasio faciunt, idemque Νηοσσόος, *navium servator* eidem vocatur lib. 2. Actius, Actiacus & Actæus dicebatur a Romanis, ob devictum ad Actium navali prœlio Antonium, Virgil. VIII. Æneid. vs. 704.

Actius hæc cernens arcum tendebat Apollo

Propertio *navalis* dicitur lib. IV. Eleg. 1.

Atque ubi navali stant sacra palatia Phœbo.

Athenis autem maxime viis præesse credebatur urbanis, intra urbis pomœria. Macrobius lib. I. Sat. cap. 9. ex Nigidio: *Apud Græcos Apollo colitur, qui* θυραῖος *vocatur: ejusque aras ante fores suas celebrant, ipsum exitus & introitus demonstrantes potentem. Idem Apollo apud illos &* Ἀγυιεὺς *nuncupatur, quasi viis præpositus urbanis. Illi enim vias, quæ intra pomœria sunt,* ἀγυιὰς *appellant.* Porphyrio, Horatii Scholiastes, ad lib. IV. Od. 6. vs. 28. *Agyiæ Atheniensi lingua vici dicuntur. Varro ait, quod ex responso sui oraculi, in viis publicis urbis suæ, Athenienses statutis altaribus sacrificare Apollini instituerunt & Agyieum appellavere.* Alius Cruquii Scho-

Scholiastes ibid. *Villane Apollo, quod in villis & vicis ejus statuæ erant.* Pulchre Aristophanes in Vespis vers. 870. ad Apollinem Pythium:

> Ὦ δέσποτ' ἄναξ, γεῖτον Ἀγυιεῦ, τοῦ μοῦ προθύρου προπύλαιε,
> Δέξαι τελετὴν καινήν, ὦναξ, ἣν τῷ πατρὶ καινοτομοῦμεν.

> *O Rex here, vicine & Agyeu, pro foribus vestibuli hujus*
> *Accipe hæc nova sacra meo nunc instaurata parenti.*

Hinc Plauto lux in Bacchid. Act. II. sc. I. ubi Chrysalus in patriam redux, pro itu & reditu gratias agit Apollini Agyeo:

> *Herilis patria salve! quam ego biennio*
> *Postquam hinc in Ephesum abii, conspicio lubens.*
> *Saluto te, vicine Apollo, qui ædibus*
> *Propinquus nostris accolis, & veneror.*

Vicinus Apollo, quia ante fores vicini constitutus, unde Thyræus dictus. Tertullianus de idololatria cap. XV. *Etiam apud Græcos Apollinem Thyræum, & Antelios dæmonas, ostiorum præsides legimus.* Προπύλαιον vocavit Aristides hymno ad Minervam, & προστατήριον Sophocles Electræ vers. 639. ὅτι πρὸ τῶν θυρῶν ἵδρυται, quoniam ante fores constituitur. Inde & *Prostans* nuncupatur in saxo vetere, ex emendatione Gudii

apud

apud Gruterum pag. 38. n. 8. APOLLINI. PROSTANTI. In vestibulis namque ædium, in vicis & angiportibus aræ & columnæ obeliscatæ in ejus honorem erant collocatæ, quod jam binis locis supra pag. 23. & 39. variorum testimoniis probatum dedimus, quibus nunc accedat Hesychius: Ἀγυιεὺς ὁ πρὸ τῶν πυλῶν ἑστὼς βωμὸς ἐν σχήματι κίονος. Eustathius ad Iliad. B. pag. 166. Ἀγυιεὺς, κίων ἱερὸς Ἀπόλλωνος πρὸ πυλῶν ἑστὼς, λήγων εἰς ὀξύ. Perperam Seldenus ex his colligit, Apollinis statuam fuisse lapidem, basi circulari, in conum desinentem: neque enim Apollo tali forma cultus, sed aræ & columnæ ei sacræ fuisse dicuntur. Suidas. Agyieum, cono similem turbinatam columnam interpretatur, Apollini sacram, quæ ante fores aularum statui soleret; laudato simul Sophoclis fragmento quodam fabulæ Laocontis, ubi Atheniensium ritus ad Trojam refert:

Λάμπει δ' ἀγυιεὺς βωμὸς, ἀτμίζων πυρὶ,
Σμύρνης σταλαγμοῖς, βαρβάροις εὐοσμίαις.

Meminit quoque harum ararum Helladius in Chrestomathia circa finem, sed perperam Loxiæ Apollini adscribit: *Loxiam*, inquit, *adorabant, quem pro foribus singuli ponebant. Præterea aram ibi rotundam collocabant, & myrteis coronabant, cui prætereuntes adstabant; aram autem il-*

illam ἀγυιᾶν λοξίαν *vocarunt, hoc dei nomen aræ tribuentes. At* κνισσᾶν ἀγυιὰς *apud Hesiodum significat, diis sacrificare.* De iisdem denique aris fidem facit Plautus Mercat. Actus IV. sc. I. ita Dorippam loquentem introducens:

> *Qui hanc vicini nostri aram augeam, Syra.*
> SY. *Da sane hanc virgam lauri.* DO. *abi tu intro.* SY. *eo.*
> DO. *Apollo, quæso te, ut des pacem propitius,*
> *Salutem & sanitatem nostræ familiæ.*

Columnæ illæ autem obeliscatæ erant, quia Apollini i. e. Soli sacræ: hujus enim simulacrum, quod Phœnices *Elagabalum* vocant, eandem figuram, velut Solis radium, repræsentabat, auctore Herodiano lib. V. cap. 3. Λίθος τίς ἐστι μέγιστος, κάτωθεν περιφερὴς, λήγων εἰς ὀξύτητα. Κωνοειδὲς αὐτῷ σχῆμα, μέλαινά τε ἡ χροιὰ, διοπετῆτε αὐτὸν εἶναι σεμνολογοῦσι. *Lapis est maximus, ab imo rotundus, & sensim fastigiatus, propemodum ad coni figuram. Niger lapidi color, quem etiam jactant cœlitus decidisse.* Plinius lib. XXXVI. cap. 8. *obeliscos Solis numini consecratos.* Ex lapidibus vero factæ columellæ, non tantum ob durationem, sed quod ignem Solarem è silice excussum sibi persuaderent. Ita apud Justinum Martyrem in Dialogo cum Triphone pag. 296. *illi qui Mi-*

Mithræ initia tradunt, è petra eum natum memorant. Commodianus instruct. 13.

Invictus de petra natus, si deus habetur
Nunc ergo retro vos de istis date priorem,
Vicit petra deum, quærendus est petræ
creator.

Illud denique hic non prætereundum est, quod licet plurimi soli Apollini Ἀγυιέας consecratos memorent, Comici tamen Scholiastes, &, qui eum exscripserunt, Harpocration & Suidas in ἀγυιᾶς, alios existimare scribant, columellas istas, vel soli Baccho, vel simul Baccho & Apollini fuisse dedicatas. Verba prioris in Vespas, vers. 870. sunt ista: ἰδίους δὲ φασιν τὰς ἀγυιέας εἶναι Ἀπόλλωνος, οἱ δὲ Διονύσου, οἱ δ' ἀμφοῖν. Id vero recte sese habet. Bacchus enim continuis itineribus totum terrarum orbem peragravit, quæ Nonnus Panoplita descripsit; ideoque à mercatoribus pro deo viali habitus, ejusque columnæ & imagines ad exitum januarum, qua itur in viam publicam, politæ fuerunt, ipseque περικίονος dictus. Apud Arabas vero Δευσάρης nominabatur, teste Hesychio, Suida & Tertulliano, quod simulacrum ejus lapideum, quadratum, nullam figuram habens, aureæ basi impositum colebatur. Confer Boissardum A. R. Tom. III. fig. 143. Ægyptiorum ritu taurinis cornibus fingebatur, & ταῦρος dictus fuit Ly-

Lycophroni vſ. 209. aliiſque Poëtis, etiam tauriformi habitu apud Cyzicenos cultus. Porphyr. de abſtinent. lib. III. §. 16. *Græci Bacchi ſimulachro tauri cornua affixerunt.* Sive quod primus boves ſub jugum miſit; ſive quod Ammonis credebatur filius, qui taurorum cornibus inſignis; ſive quod poculorum vice iis utebatur; ſive deinceps quod vinolentia proterviam parit: *Cornua Libero patri tribuuntur, eo quod homines nimio vino truces fiunt*, ait Feſtus; & Poëta Sulmonenſis lib. I. Art. amat. 239.

Tunc pauper cornua ſumit.

Liber autem & Phœbus idem antiquis Deus, idem qui Sol & Apollo; uti ex Eumolpi carminibus Bacchicis refert Diodorus Siculus lib. I. & ex Ariſtotelis Theologumenis Macrobius lib. I. Sat. cap. 18. Ægyptii ipſum luminis inventorem credebant, & cum face accenſa in manu repræſentabant. Græcis λαμπτὴρ, Ovidio *ignigena* vocatur, non ſolum quod a fulminata Semele ſit genitus; aut propter igneam vini naturam, ſed quod ſit ipſe Apollo; qua de re Petrus Seguinus, in ſelect. numiſm. n. 28. videatur. Optime Julianus Cæſar in orat. IV. quæ eſt de Solis laudibus: *Ita Sol Jovis vim effectricem continet, Apollinis eandem intelligendi ſimplicitatem, ſubſtantiæ ſtabilitatem & actionem, Bacchi* ve-

vero multiplicabilem & divinam efficientiam. Ita ut hæc & alia Deorum nomina in singularem & primariam unitatem Sol componens, omnia perficiat, fecundet & alat. Arnobius lib. III. p. m. 119. *Nam si verum est, Solem eundem Liberum esse, eundemque Apollinem, sequitur, ut in rerum natura, neque Apollo sit aliquis, neque Liber.* Ad Solem enim omnes dii relati, uti Ill. Cuperus, in Harpocrate, pag. 87. & seqq. ostendit. Hinc in aliis lapidibus SOLI INVICTO MITHRAE, in aliis IOVI SOLI INVICTO SARAPIDI, in aliis vero APOLLINI INVICTO MITHRÆ legitur; apud Grut. pag. 22. n. 9. 10. 11. & Gudium pag. 23. & 24. quibus Montefauconius jungatur tom. II. Antiq. tab. 121. 122. & Reinef. ad cl. 1. n. 236. qui solem *invictum*, ex Homero & Hesiodo dici monstravit. Servius ad lib. VI. Æneid vs. 78. *Id m*, ait, *est Apollo, qui Liber pater, qui Sol.* Unde Lucanus lib. V. Pharf. vs. 73.

Mons Phœbo Bromioque sacer, cui numine mixto
Delphica Thebanæ referunt Trieterica Bacchæ.

Nunc etiam patet, cur Janus in numero Deorum vialium, & *rector viarum* laudetur, apud Macrobium lib. I. Sat. c. 9. Nigidius enim Figulus pronunciavit: *Apol-*

pollinem esse Janum : Dianamque Janam. Et Janum Solem esse Aleander in tab. Heliaca & Vossius lib. II. de idolol. c. 14. pluribus monstrarunt. Unde *biceps* fingebatur, quia Sol Orientem respicit & Occidentem. In foro Nervæ quoque fuit statua & ædes Jani *Quadrifrontis*, qui hastam manu tenens in numismate Hadriani cernitur, quo itinera ejus ad remotissimas imperii regiones denotari, D. Boze, in erudita de Jano dissertatione existimavit. Quinimo sicut Mithras apud Montfaucon. diar. Ital. c. 14. manu clavem gerit, ita Janus dextra baculum, clavem sinistra tenet, quasi θυραῖος θεός, & omnium portarum custos, qui *viam pandere Deorum ad audientiam credebatur*, ait Arnob. lib. III. Ovid. lib. I. Fast. vs. 99.

Ille tenens dextra baculum ; clavemque sinistra ;
Edidit hos nobis ore priore sonos.

Forte etiam Janus quadrivius est deus quadriviorum, vid. Gruter pag. 84. n. 5. etsi sæpius significet transitiones pervias & fornices, in modum crucis positos, in quibus sedebant mercatores, ab imbribus & injuriis tuti. Hujusmodi Janos Quadrifrontes sex & triginta Victor in descript. urbis Romæ celebravit. vid. Casaubon. ad Sueton. lib. II. c. 31. & Cuper. monum. antiq. pag. 208.

208. A Jano etiam fores ædium *januæ*, & ipſe Janus, quaſi *Eanus*, ab eundo dictus, auctore Tullio lib. II. de nat. Deor. cap. 27. quem ridet Cornificius apud Macrob. d. l. ſed Servius ad lib. VII. Æneid. vſ. 610. ſimiliter alios ſentire refert: *Quidam Janum Eanum dicunt, ab eundo.*

CAPUT VIII.

De Diana, Hecate, Venere et Iside.

Diana, dea Luna, νυκτιλαμπής. φωσφόρος, *Lucifera & Lucina. Deus Lunus in Oriente a Græcis* Μήν *vocatus. Luna, ad Iſidis ſimilitudinem, cum taurinis cornibus. Fuit viarum dea, clavigera, cujus ſymbolum pedes. Ideo Soſpita, Redux, Enodia, Hegemone, Trivia & Trioditis appellatur Columna Herodis Attici illuſtrata. Eadem eſt Hecate, cujus ſimulacra ante ædium januas, ſed plura in triviis, compitis & ſilvis. Hecates triformis, triplicis & tergeminæ tria corpora ex uno trunco. Athenagoræ lectio firmata. Holſtenii, Cuperi, Spanbemii & Seguini ſententiæ excuſſæ. Canes quare Dianæ ſacri, eique immolati. Hecates cœna, cur in triviis tempore novilunii poſita, & a pauperibus conſumta. He-*

Hecate denique portuum inſpectrix; a qua Venus & Iſis, navigantium deæ; phyſice non differunt.

VEnimus ad Apollinis ſororem Dianam, ſive Lunam, quæ, tanquam vicaria Solis, idem viatoribus officium noctu præſtat, quod Sol de die; ideoque modo cum una, modo cum duabus facibus accenſis, in multis Græcorum & Romanorum nummis armata cernitur. Græcis inde appellatur Νυκτιλαμπής apud Dionyſ. Halicarn. de colloc. verb. in fin. θεὰ σελασφόρος, apud Pauſan. Attic. f. 59. φωσφόρος apud Athenæum lib. VII. p. 325. φαεσφόρος, apud Callimachum in Dianam v. 204. ἀμφίπυρος apud Sophoclem Trachin. v. 218. Ab eadem ratione Plautus in Curcul. Act. I. ſc. 3. vſ. 40. Venerem *Noctuvigilam*, Varro, lib. 4. de L. L. *Luna, quod ſola lucet noctu, dicta Noctiluca in Palatio.* Horatius *lucidum cœli decus*, carm. ſæc. vſ. 2. & *rite creſcentem face noctilucam*, lib. IV. Od. 6. Tertullianus lib. II. ad nat. c. 11. *Candeliferam*; Capella lib. II. de nupt. Philol. *Luceſiam*, & Servius ad lib. II. Æneid. vſ. 116. *Luciferam* appellarunt. v. Reineſ. ad cl. I. Inſcript. 57. & Spanhem. ad Callimachum pag. 132. In nummis aliquot Fauſtinæ et Juliæ Piæ DIANAE LUCIF. et

et LUNAE LUCIFERAE nomine signatur; quorum explicationem vide apud Begerum p. II. 683. & III. 160. In inscriptionibus apud Gruterum, pag. 41. DIANAE. LVCIF. LUNAE, & DIANAE, LVCINAE. INVICTAE. Apud Gudium pag. 30. n. 7. & 8. NOCTILUCAE DIANAE, & DIANAE LUCIFERAE vota fiunt aut solvuntur. Luna ergo a *lucendo* nominata, vel potius a λύειν, quod idem valet ac λάμπειν, eademque est Lucina; *Itaque ut apud Græcos Dianam, eamque luciferam, sic apud nostros Junonem Lucinam invocant*, inquit Cicero lib. II. de N. D. c. 27.

Scribit Macrobius lib. III. Sat. c. 8. Lunam & feminam & marem habitam fuisse; eique sacrificium facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili, *quod eadem mas æstimetur & femina.* Spartianus quoque refert, in vita Caracallæ cap. 6. eum Luni dei gratia Carras venisse, die natali suo, & cap. 7. joco addit, illos, qui Lunum marem crediderint, uxoribus dominari, at qui Lunam femineo nomine ac sexu nuncupent, eos mulieribus addictos semper servire, & *quamvis Græci vel Ægyptii eo genere, quo feminam hominem, etiam Lunam deam dicant, mystice tamen deum dicunt.* Sane in Oriente Luni dei cultus

frequens erat, & Græce Μὴν vocabatur. Hinc Μηνὸς κώμη, Menis, Phrygiæ pagus, in quo Luni templum, apud Athenæum lib. 2. c. 5. memoratur. In nummis quoque multarum Lydiæ & Pisidiæ urbium idem deus Lunus occurrit, cum inscriptione ΜΗΝ ΑΣΚΗΝΟΣ, tiara Phrygia hastaque munitus, apud Rev. Montefauconium supplem. Antiq. t. 1. lib. 6. c. 3. & Clariss. Liebe, in Gotha numaria c. 4. §. 9. pag. 120. 121. Græci vero & Romani, cum Ægyptiis, Lunam deam colebant, cujus eadem, quæ Apidis in dextro latere, & Isidis in capite, Lunæ scilicet bicornis simulacra, ut notat Plutarchus de Iside pag. 372. & ex Isidis imagine, apud Cuperum in Harpocr. pag. 109. cernere licet. Quemadmodum ergo Ovidius huic *lunaria cornua* tribuit, ita Diana βουκέρως παρθένος *virgo cum bovinis cornibus*, apud Eustathium ad Periegetem p. 19. & *siderum regina bicornis* ab Horatio in carm. sæc. vocatur. Curru etiam bijugibus tauris juncto vehens cernitur in Deliorum nummo, apud Goltzium Tab. Ins. 18. & tauro vecta, velut deductæ Miletum ab Atheniensibus coloniæ *dux*, visitur in nummo insulæ Icariæ, apud Harduinum, de Num. antiq. Unde à tauris hæc Dea non Ταυρικὴ solum, sed & Ταυροπόλος, ejusque templum in ea insulà Ταυροπόλιον dictum, prout eru-

erudite ex Sophoclis Ajac. v. 172. Euripid. Iphigen. v. 1450. & Strabonis lib. XIV. monuit Illustris Spanhemius, in Hymnum Callimachi in Dianam.

Viarum certe præsidem eam fore Juppiter auguratur, in laudato Callimachi hymno, vers. 39.

- - - - - - καὶ μὲν Ἀγυιαῖς
Ἔσσῃ, καὶ λιμένεσσιν ἐπίσκοπος.
- - - - - *Erisque*
Et præfecta viis & portubus.

Festus: *Juvenalia fingebantur Dianæ simulacra, quia ea ætas fortis est ad tolerandam viam. Diana enim viarum putabatur Dea.* B. Augustinus lib. VII. de C. D. cap 16. *Dianam similiter Lunam & viarum præsidem: unde & virginem volunt, quia via nihil pariat.* Nomen habet ab eundo; & quemadmodum Apollo dicebatur Janus, sic et Diana quasi Diva Jana, κατὰ συγκοπὴν, auctore Macrobio lib. I. cap. 9. Deinde sicut Janum supra clavigerum vidimus, sic Orpheus & Euripides in Iphigenia in Tauris vs. 132. Dianam κλῃδοῦχον vocant, uti Cl. Wesselingius lib. I. Obs. c. 3. contra Barnesium erudite disputavit. Porro sicuti ceteris Diis sua simulacra et symbola adfingebant, Jovi fulmen, Cereri spicas, Veneri pomum, Marti ensem, Minervæ aures, Mercurio linguam, Palladi ha-

hastam, thyrsum Baccho, Apollini sagittam, Herculi clavam, ita Dianæ appingebant pedes, quod viarum dux et præses esset. Adhæc venationi præerat alte succincta, montium custos nemorumque domina, unde his quibus per invios saltus iter faciendum, utilis habebatur. Hinc Probus, in Bucol. Virgilii, ex Varrone refert: *Antiquos agrestes, venandi peritos, cum plurimum in sylvis agerent, quod velut Diana duce ad investigandas feras paterent, Devianam appellasse Deam, mox Dianam.* Dicebatur et ἀγροτέρα, velut rura silvasque colens, aut, ut alii, ruri culta, apud Xenophont. lib. IV. Hist. Græc. Maro lib. IX. Æneid. vers. 403.

Suspiciens altam Lunam & sic voce precatur:

Tu, Dea, tu præsens nostro succurre labori,

Astrorum decus, & nemorum Latonia custos.

Seneca in Hippolyto v. 406.

- - - - - *Sola quæ montes colis,*

Et una solis montibus coleris Dea.

Atque ita facile apparet ratio, quare Diana, inter infinita cognomenta alia, quibus ab Ethnicis Theologis πολυώνυμος est honorata, dicatur *Sotera*, *Sospitatrix*, *Servatrix* et *Sospita*; vel cur aras ejus, lu-

lucos et ſtatuas in veterum monumentis reperire liceat tam multas; cui et Theſeus è Creta redux templum dedicavit, quo documentum daret, ſe divina ejus providentia labyrinthi difficultates ſuperaſſe, auctore Pauſania in Corinth. DIVAE DEANAE SERVATRICI, in lapide Romano legitur, apud Gudium pag. 31. n. 7. DIANAE REDUCI eſt in nummo Poſtumi patris, apud Smetium in Antiq. Neom. p. m. 241. Nec aliam ob cauſſam vocatur Ἐνοδία, licet Stephanus in τρίοδος, cum Theocriti Scholiaſte, ita appellari eam exiſtimet, quod ab Inacho in via reperta et nutrita fuerit. Herodes Atticus, vir doctus et antiquitatis amans, Trajani temporibus, inter alias inſcriptiones, in villa Triopia poſitas, in una, Ionicis literis, Enodiam hanc viarum præſidem, ad lapidem tertium, in via Appia, adverſus eos in teſtimonium vocavit, qui ſtatuas Cereri, Proſerpinæ et diis Manibus dicatas, loco moverint: ΜΑΡΤΥΣ ΔΑΙΜΟΝ ΕΝΗΟΔΙΑ, id eſt μάρτυς Δαίμον Ἐνόδια apud Gruter. pag. 27. et Montfaucon. Palæogr. lib. 2. pag. 141. Curioſas haſce columnas Salmaſius olim explicavit, quæ vel ob antiquiſſimam ſcripturam et eruditionem auctoris ſui maximi ſunt faciendæ. Eidem Enodiæ, quæ in via poſita aut amiſſa eſſent, conſecrat Plato lib.

XI de LL. Νομίζων φυλάττειν ἐνοδίαν δαίμονα τὰ τοιαῦτα. *Existimantes Deam itinerariam talia custodire.* Phurnutus de nat. Deor. cap. XXXIV. Ἐνοδία δέ ἐστιν οὐ δι᾽ ἄλλό τι ἢ διότι καὶ Ἀπόλλων Ἀγυιεύς. Etiam sub Ἡγεμονῆς, *Ducis viarum* nomine templum habuit apud Arcadas; cum prope Acacesion, tum apud Tegeatas, Pausanias lib. VIII. cap. 36. Apud Ambraciotas item, in templum Dianæ Hegemones confugit Deidamia, teste Polyæno stratag. lib. VIII. c. 52. & apud Athenienses quoque Ἡγεμόνη Diana culta; cujus auspiciis deductam à Neleo Miletum coloniam, hanc Præsidem suam eo nomine adscivisse, fusius ex Callimacho in Dianam v. 227. & ex Polluce lib. VIII. 9. ostendit Spanhemius ad Aristophanis Plutum vers. 1160.

A triviis, quibus præsidebat, dicta est TRIVIA. Hinc Flaminius Priscus, curator & magister TRIVII VICI Aurelii, apud Gudium pag. 26 n. 6. TRIVIAE. DIANAE. IVNONI. PROSERPINAE. INVICT. SACRUM. fecit. Rursus apud Holstenium in adnotat. ad Cluverii Ital. antiq. pag. 1179 & eundem Gud. pag. 26. n. 7. est DIANAE TIFATINAE TRIVIAE; sic enim legendum esse, Viri Cl. Koolius & Hesselius, in notis ad Gudii corpus docuerunt. Diana quoque *Titanis*

Tri-

Trivia apud Ennium vocatur, quod eam Latona Titani filia genuit. Varro lib. VI. de LL. *Titanis Trivia, Diana est, ab eo dicta Trivia, quod in trivio ponitur fere in oppidis Græcis: vel quod luna dicitur esse, quæ in cœlo tribus viis movetur.* Ita quod Plinius *nemus Dianæ* vocat lib. XXXV. c. 7. id Silius lib. VIII. *Triviæ nemus* appellavit. Catullus in carm. Sæc. ad Dianam 35.

Tu potens Trivia, & notho es
Dicta lumine Luna.

Ovid. lib. IV. Trist. Eleg. 4. vs. 73. *cruentæ*, & lib. III. ex Ponto epist. 2. vs. 71. *immitis Triviæ* aræ meminit; & erat quondam templum apud Achæos Dianæ Tricłariæ dedicatum, in quo quotannis virgo & puer, forma præstantiores immolabantur, ob causam a Pausania lib. VII. c. 19. expositam. Prudentius lib. I. in Symm. v. 365.

Denique quum Luna est, sublustri splendet amictu:
Quum succincta jacit calamos, Latonia virgo est,
Quum subnixa sedet solio, Plutonia conjux
Imperitat Furiis, & dictat jura Megæræ.
Si verum quæris, Triviæ sub nomine dæmon
Tartareus colitur.

Eadem ratione a Græcis passim vocatur θεὸς ἐν τριόδοις, & Τριοδῖτις. Phurnutus de natura Deorum cap. 34. Ἐντεῦθεν δ' ἤδη καὶ Τριοδῖτις ἐπεκλήθη, καὶ τῶν τριόδων ἔφορος ἐνομίσθη, διὰ τὸ τριχῶς μεταβάλλειν. *Hinc etiam* Diana *Trivia cognominata est, putaturque viarum esse præses, quod ternam accipiat mutationem.*

Nec differt à Diva nostra Hecate triformis, quæ idem nocturnum sidus, Lunam scilicet designat, ut Ἕκατος diurnum, Apollinem, scilicet, quem Simonides, Poëta Lyricus, magnæ laudis loco, Ἑκατὸν appellavit, auctore Juliano Imp. epist. 24. Sic Triviæ religionem, quam in Stratonicensium civitate cultam ait Tacitus; Hecatæ adscribit Strabo lib. XIV. & ululatus nocturnos, à matronis, vel ut Turneb. ait, lib. 15. Adv. c. 8. à veneficis in honorem Dianæ factos, Virgilius Hecatæ sacros facit IV. Æneid. vs. 609.

Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes.

Eadem quoque διπύρους ἀνέχουσα λαμπάδας, *duplices tenens faces*, apud Aristophan. Ran. vs. 1406. describitur, & δαδοῦχος nominatur apud Lycophron. Alex. vs. 710. Ἐνοδίαν vocat Artemidorus II. c. 42. & Sophocles Antig. vers. 1213. ubi Scholiastes: Ἐνοδίαν θεὸν, τὴν Ἑκάτην, ἢ τὴν Περσεφόνην. & Demetrius Triclinius ibidem: Ἐνοδίαν δὲ τὴν Περσεφόνην λέγει,

τὴν

τὴν ἐν ταῖς τριόδοις πορευομένην. ἡ αὐτὴ γάρ ἐστι τῇ Ἑκάτῃ. *Enodiam vero dicit Proserpinam, quæ in triviis versatur: nam hæc ipsa est Hecate.* Meursius lib. I. Miscell. Lacon. c. 2 eandem Deam Lacedæmoniis asserit ex Athenagoræ legat. pro Christian. initio: Λακεδαιμόνιος Ἀγαμέμνονα Δία, καὶ Φυλονόην, καὶ τὴν Ἐνοδίαν: At Suffridus Petrus mavult ὁδίαν, compitalem Proserpinam, sicut Mercurius ὅδιος dictus est, viarum præses. Optime vero Gesnerus & Dechairius Τέννην ὁ Τενέδιος, ex Ciceronis lib. III. de Nat. deor. ibi legendum esse ostenderunt, ut nihil ille locus ad viales deos facere videatur.

Hecaten porro Θεὸν ἐν τριόδοις appellat Theocritus Idyll. β' vers. 36. quia uti Scholiasta ibi addit, in viis urbanis ante fores colebatur: ἱδρύοντο, inquit, δὲ Ἑκάτην. καὶ πρὸ τῶν θυρῶν, ὡς φησὶν Αἰσχύλος,

Δέσποιν' Ἑκάτη, τῶν βασιλείων

Πρόδομος μελάθρων.

Idque firmat Hesychius: προπύλαια, ἡ Ἑκάτη. Ab eodem Aeschylo Sept. Theb. v. 455. προστατηρία: προθυρίδια apud Sextum Empiricum adv. Mathem. p. 340. & προθυραία apud Lycophronem appellatur. Aristophanes in Vespis vers. 798.

Κἂν τοῖς προθύροις ἐνοικοδομήσει πᾶς ἀνὴρ,

Αὐτῷ δικαστηρίδιον μικρὸν πάνυ,

Ὥσπερ Ἑκάταιον πανταχοῦ πρὸ τῶν θυρῶν.

Et unus ante quisque causidicum fores
Strueret tribunal oppido parvum, velut
Hecatæum ubique delubrum ad fores
solent.

Frequentius autem Hecate extra urbes, ruri, in silvis, compitis & triviis culta, & sicut Diana à triviis Trivia, ita ex τριόδου, τριοδῖτις dicta est. Athenæus lib. VII. Δέσποιν' Ἑκάτη τριοδῖτι, τρίμορφε, τριπρόσωπε. *Domina Hecate, Trivia, triformis, triplici facie.* Caussa nominis est, quia τὴν Ἑκάτην ἐν τοῖς τριόδοις ἐτίμων τὸ παλαιὸν, διὰ τὸ τὴν αὐτὴν Σελήνην, καὶ Ἄρτεμιδα, καὶ Ἑκάτην καλεῖσθαι. *Hecaten antiquitus coluere in triviis: propterea quod eandem & Lunam & Dianam, & Hecaten vocarent*, ait Aristophanis Scholiastes in Plutum Act. II. sc. 5. Heic loca umbrosa, luci & nemora, cum aris & sacellis, Dianæ Hecatæ erant consecrata; ut supra pag. 31. multorum testimoniis confirmavimus. *Triviæ lucos, lucosque Dianæ* generaliter memorat Virgilius: quos apud Ephesios, Epidaurios & Aricinos signat ὁ πάνυ ad Callim. pag. 156. Ariciam silvam Martialis lib. IX. ep. 65. *Triviæ nemorosa regna* vocat, & Lucanus lib. III. vs. 86.

Qua sublime nemus, Scythicæ qua regna
Dianæ,
Quaque iter est Latiis ad summam fascibus
Albam.

In

In triviis etiam simulacrum ejus triforme statuebatur, trinis capitibus & multis manibus horrificum: vel ob triplicem, qua pollet, nascendi, valendi & moriendi potestatem: vel quia supra terram est Luna, in terris Diana, sub terris Proserpina: vel ob varias, quas Luna induit, figuras; vel denique quod omnium prope deorum potestas triplici signo ostenditur; ut Jovis trifidum fulmen, Neptuni tridens, Plutonis canis triceps, quoniam *Numero Deus impare gaudet*, ait Poëta Ecl. 8. vs. 75. Atque ita Servius ad Ecl. V. vs. 66. ex Porphyrio docet, *Apollinis triplicem esse potestatem, & eundem esse Solem apud superos; Liberum patrem in terris; Apollinem apud inferos.* Præ ceteris autem deastris tergemina Diana laudatur, ob triviorum curam, cui etiam τρίγλη sacra fuit, ut Voss. in syllog. Epist. Matthæi p. 102. ostendit. Inde τρίμορφος apud Chariclidam, in laudato loco Athenæi; *Hecate triformis* à Seneca in Hippolyto, & TRIPLEX DIANA, in epigrammate aræ veteris, apud Gruterum pag. 28. n. 6. nuncupatur. Ovid. lib. 1. Fast. vs. 387.

Quæ semel est triplici pro virgine cæsa Dianæ,
Nunc quoque, pro nulla virgine, cerva cadit.

Idem

Idem Heroid. epist. XII. vs. 79.

Per triplicis vultus arcanaque sacra Dianæ,

Et si forte alios gens habet ista deos.

Quæ autem Deæ hujus tergeminæ fuerit forma, de eo non convenit inter eruditos. Lucas Holstenius, vir doctissimus, in explicatione picturæ veteris Nymphæum referentis, tria diversa ejus fuisse corpora existimat, proindeque Deorum trigam, uno ibi sacello dedicatam, Hecaten triformem interpretatur. At hujus sententia repugnat statuis, nummis & infinitis Veterum locis, qui Dianam nunquam *trigeminam*, aut *tregeminam*, ut in *l.* 3. *D. si pars her. pet.* sed ter geminam vocant, id est triplicem & triformem. Sic Lucretius *tergemini vis Gryonai*, & Catullus de Cerbero, *cui tres sunt linguæ tergeminumque caput.* Adde Cl. Dukeri, collegæ nostri, notas ad Florum lib. I. c. 3. Rectius ergo Vir multarum atque adeo reconditarum litterarum notitia Illustris, Gisbertus Cuperus, in Monum. antiq. p. 206. unum tantum corpus, cui tria capita fuerint imposita, ei assignat; partim quia ab Orpheo, in Argonauticis τρισοκέφαλος appellatur, & Artemidorus lib. II. cap. 47. Ἑκάτην τριπρόσωπον, super basi stantem, peregrinationes indicare scribit, partim etiam quod Virgilius IV. Æneid. vers. 511.

Ter-

Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianæ.

Et Ovidius lib. I. Faſt. vſ. 141.

Ora vides Hecates in tres vergentia partes,
Servet ut in ternas compita ſecta vias.

Plenius autem ſic dicendum videtur. Tria Hecatæ fuiſſe corpora, non diverſa tamen, ſed ex uno trunco formata, quibus ſingulis ſuum caput, à ceteris ſeparatum. Huc enim primo epitheta iſta nos ducunt: *Diva triformis*, apud Horat. III. Ode 22. Valer. Flacc. VII. vſ. 395. & Silium I. vſ. 120. *Tergemina Hecate*, apud Auſonium grypho v. 18. *Ternas Hecate variata figuras*, apud Claudianum de raptu Proſerp. lib. I. vſ. 15. Idem præterea multæ illæ (puta ſex) manus, quibus eam horrificam fuiſſe, Minucius in Octavio cap. XXI. prodit, indicare videntur. Illuſtris porro hanc in rem eſt locus Pauſaniæ in Corinthiacis, pag. m. 72. ubi hæc leguntur verba: Θεῶν δὲ Αἰγινῆται τιμῶσιν Ἑκάτην μάλιστα, καὶ τελετὴν ἄγουσιν ἀνὰ πᾶν ἔτος Ἑκάτης, Ὀρφέα σφίσι τὸν Θρᾷκα καταστήσασθαι τὴν τελετὴν λέγοντες. Τοῦ περιβόλου δὲ ἐντὸς ναός ἐστι. ξόανον δὲ ἔργον Μύρωνος, ὁμοίως ἓν πρόσωπόν τε, καὶ τὸ λοιπὸν σῶμα. Ἀλκαμένης δὲ (ἐμοὶ δοκεῖν) πρῶτος ἀγάλματα Ἑκάτης τρία ἐποίησε προσεχόμενα ἀλλήλοις, ἣν Ἀθηναῖοι καλοῦσιν Ἐπιπυργιδίαν. *Præ ceteris vero Diis in primis Hecaten colunt Æginetæ, cujus initia quotannis celebrant. Initiorum auctorem Thracem*

Orpheum perhibent. Maceria templum ambitur; in eo ligneum signum factum à Myrone, cujus unicum os, ut corporis truncus unicus. Nam primus, uti ego existimo, Alcamenes Atheniensibus triplex fecit junctis proxime corporibus Hecates signum, quam Epipyrgidian Athenienses appellant. Egregie quoque hoc ipsum patet ex Abraxeis figuris, apud Chifletium n. 56. 57. in quibus unico corpori tria capita & sex brachia afficta cernuntur. Fabrettus item c. VII. inscript. pag. 535. lapideam Hecaten ex museo suo produxit, tergemina manu instructam. Optime vero, ad mentem nostram Rev. Montfauconius tom. I. Antiq. pag. 152. ex Peirescii gaza, triplicem repræsentat, ita ut tres figuræ à dorso mutuo jungantur, & ora exterius exhibeant, cum cane adstante. Denique sententiam hanc confirmant bini nummi, in quibus tres figuræ muliebres exhibentur, obversis tergis junctæ, tribusque capitibus impositis, quarum pedibus canis assistit. Alterum Philippi Junioris protulit Petrus Abbas Seguinus, in selectis suis num. alterum Ezech. Spanhemius in lib. de Cæs. Imp. Jul. fol. 84. Uterque eos ad Furias pertinere credidit; sed ad Hecaten referendos esse, ex aliis ejusdem generis simulacris, ostendit Michaël Angelus Causeus de la Chausse, in Deorum simulacr. tab. 13. Pro-

Proxime Dianam Triviam fingebantur canes, tanquam assidui ejus in via comites, ut ex laudatis aliisque nummis signisque antiquis videre est in notis ad Callim. pag. 457. & Cuper Monum. antiq. pag. 197. ubi dea, cum cane ludens, Hecate Enodia esse videtur. Origo hujus rei rursus ab Ægyptiis est repetenda; cum enim Isis Osirim quæreret, canes eam juverunt, quos ideo in festo Isidis pompam præcedere, Diodorus lib. I. & Ælian. lib. v. Hist. anim. c. 45. memorarunt. Similiter Plutarchus, in libro de Iside, tradit, canes Dianæ sacratos esse; qui Idibus Augustis in ejus festo coronabantur. Papinius lib. 3. Silv. I. v. 57.

- - - ipsa coronat
Emeritos Diana canes, & spicula tergit
Et tutas finit ire feras: omnisque pudicis
Itala terra focis Hecatæas excolit Idus.

Veri quoque canes, non solæ Furiæ, ut Servius non inscite, Turnebo judice lib. XIII. adverf. c. 12. interpretatur, Hecates sacris aderant. Virgilius VI. Æneid. vs. 25.

- - - visæque canes ululare per umbram
Adventante dea

Tibullus lib. I. eleg. 2.

Sola feros Hecatæ perdomuisse canes.

In ejus sacrificiis canes immolabantur, non tantum in Samothracia, sed apud Græcos quo-

quoque & Romanos; uti ex Livio, Plinio, Luciano aliisque Bochartus docuit lib. II. de animal c. 56. Pausanias lib. III. cap. 14. Θύουσι γὰρ, καὶ Κολοφώνιοι μέλαιναν τῇ Ἐνοδίῳ σκύλακα: *Mactant etenim & Colophonii deæ, quam Enodiam appellant, nigrum catulum.* Ovidius lib. I. Fastor. vers. 389.

Exta canum Triviæ vidi libare Sapæos,
Et quicunque tuas accolit Hæme nives:

Hesychius ideo etiam canes vocat Ἑκάτης ἄγαλμα, *gaudium Hecates.* Plutarchus probl. cap. 51. *Græci Hecatæ, seu Proserpinæ canem immolabant pro domi nascentibus.* Et Lycophron denique, in Alexandra, eandem vocat κυνοσφαγῆ, canum mactatricem, versu 77.

Ζήρυνθον ἄντρον κυνοσφαγοῦς θεᾶς λιπών.

Zerynthi hiatum virginis canariæ linquens.

Ubi interpres canes ei sacros fuisse scribit, quod ipsorum latratus incantationes solvit & monstrosas visiones. At Plutarchus probl. 67. purgationis caussa id factum autumat. Quidni & ideo, quod canis amicum viatoribus est animal, comes fidelis, custos incorruptus & vindex constantissimus? Narrat Diodorus lib. I. Anubin Deum canina facie repræsentari apud Ægyptios, quod canis Isidi peregrinanti fuerit corporis custos, dux & socius. Et quamvis Plutarchus, in lib. de Iside & Osir. vene-

nerationem illam Ægyptiorum circa canes admodum deminutam esse, scribat, ex quo Cambyses occisum a se Apim disjici jussit, & ex omnibus animalibus solus canis ad carnes ejus edendas accurrit: id tamen ad quosdam tractus restringendum videtur, nam

- - - *Hic piscem fluminis, illic*
Oppida tota canem venerantur, nemo Dianam:

Juvenal. Sat. 15. vs. 8. cecinit. Denique nonne canis, ut viæ socius Mercurii Dei Viaci, in nummorum lapidumque monumentis conspicitur? Ovidius lib. v. Fastor. vers. 140. de Lare compitalitio cum cane stante:

Compita grata Deo, compita grata cani.

Ceterum illud jam omnibus notum est, Hecates istud sacrificium perparcam fuisse & impendio frugalem cœnam, quam ditiores quique pauperibus diripiendam in triviis ponebant, trigesimo cujusque mensis die. Athenæus lib. VII. cap. 21. Demosthenes adversus Cononem pag. 693. & Pollux lib. X. c. 23. ex Sophocle Ἑκαταίας μαγίδας δορπῶν, *Hecatææ magidis cœnam* celebravit. Optime Comici verbis rem omnem declarabimus in Pluto Actus II. Scena V. vers. 594.

- - παρὰ τῆς Ἑκάτης ἔξεστιν τοῦτο πυθέσθαι,
Εἴτε τὸ πλουτεῖν, εἴτε τὸ πεινῆν βέλτιον. φησὶ γὰρ αὐτὴ

τὺς μὲν ἔχοντας καὶ πλυτοῦντας δεῖπνον κατὰ μῆνα προπέμπειν.
τὺς δὲ πένητας τῶν ἀνθρώπων ἁρπάζειν πρὶν καταθεῖναι.

- - *ex Hecate hoc ſcire licebit,*
Utrum ſatius ſit ditem, quam inopem vivere. Nam ipſamet, inquit,
Opulentos & dites quovis menſe ſibi apponere cœnam.
Inopes vero & egenos prius auferre hanc, quam pæne feratur.

Ubi Scholiaſtes multis tradit: antiquitus cultam in triviis Hecaten, eo quod Luna, & Diana, & Hecate vocabatur. Quolibet autem novilunio divites veſperi cœnam, ut ſacrificium, Hecatæ obtuliſſe, & in triviis collocaſſe, ubi tum pauperes famelici accedentes oblata comedebant, dicentes, Hecaten illa comediſſe.

Ceterum in triviis magis, quam in biviis vel quadriviis, hæc cœna parabatur, quia Luna tres formas generaliſſimas oſtentat, curvatam, dimidiatam & plenam, & tribus nominibus Lucina, Diana & Hecate appellatur. Tempore *novilunii*, quia hoc Lunæ erat ſacrum, quaſi Numini menſium præſidi; notum enim eſt menſes ad Lunæ curſum fuiſſe dimenſos. Intelligitur autem hic tam ultimus menſis dies, quam primus ſequentis: quia tum vetus Luna deſinit,

finit, & nova incipit crescere ac reparari. *Pauperes* eam comedebant, quia è vilissimis cibis erat instructa, quos inter placentas vidimus supra pag. 58. ex farina, melle et oleo confectas. Erant et lictores sacerdotum; a fingendis libis ita dicti; hæc vero à λείβω, stillo, quia pars in ignem sacrificii injecta, diis libabatur. Plane Diogenes apud Lucianum, in dial. Diog. et Polluc. Hecates cœnam inter Cynicorum cibos refert, et cum purgamentis conjungit, quæ in lustrationibus ejiciebantur: hæc vero vel calcasse nefarium et inauspicatum habebatur. Inde et Petronius cap. 135. de muliercula pauperrima ait: *Digna sacris Hecates.* Beatiores enim, qui cœnam inferebant, ipsi nihil inde gustabant, propter tumultum et fumum, ut prodit Plutarch. Sympos. lib. VII. Atque hæc quidem de Hecates cura itinerum terrestrium sufficiant.

Priusquam vero hinc discedamus, paucis monendum est, Dianam non minus navigationis præsidem et adjutricem fuisse: unde Λιμενοσκόπος, *portuum inspectrix*, et λιμένεσσιν ἐπίσκοπος dici meruit apud Callimach. hymn. in Dian. vs. 39. et 259. ubi notat ὁ πάνυ, tot portuum ac urbium maritimarum nummos, sicut Ephesi, Smyrnæ, Cumæ, Mytilenes, Cyzici, Byzantii, Ami-

ſi; Syracuſarum, Meſſinæ, Neapoleos, Maſſiliæ, cum ſculptis in iiſdem Dianæ, tanquam tutelaris Deæ, iconibus, in pretioſis nummorum cimelarchiis hac propter reperiri. Nec aliam ob cauſſam ἑξήκοντα χορήτιδας Ὠκεανίνας, *ſexaginta Nymphas Oceaninas*, tanquam comites et pediſſequas, petiiſſe dicitur, apud eundem Callimachum v. 13. et v. 230. μείλιον ἀπλοίας placamentum impeditæ navigationis eidem offertur. Heſiodus Theogonia v. 440.

Καὶ τοῖς οἳ γλαυκὴν δυσπέμφελον ἐργάζονται,
Εὔχονται δ' Ἑκάτῃ, καὶ ἐρικτύπῳ Ἐννοσιγαίῳ

Et his qui cæruleum mare trajectu difficile exercent,
Votaque faciunt Hecatæ, & valde ſonanti Neptuno.

Venus porro, ſive eadem ſit, quæ Luna, auctore Macrobio lib. VIII. cap. 4. ſive ſtella ſalutaris, à nautis obſervata, et PELAGIA dicta eſt, in lapide Reineſ. cl. I. n. 93. et apud Artemidorum lib. II. c. 42. qui eam, in ſomnis viſam, navigantibus et peregre ituris bonam eſſe ſcribit. φιλορμίστειρα, *navium ſtationi præfecta* dicitur à Philodemo Anthol. I. c. 31. ep. 5. Gnidii *Euplœam* vocarunt, à proſpera navigatione. Ad ejus quoque ſimulachrum Heroſtratus Naucratides, cum tota vectorum turba, ſæviente tempeſtate et navi periclitante con-

confugiens, servatus putabatur, apud Athenæ. lib. XV. c. 6. *Marinam Venerem* celebrat Horatius, alii *Pontiam* appellant, quod ortum habet ex spuma maris, et sustentata à Tritonibus in cochleâ; cujus fabulæ pompam et magnificentiam Rev. Montfauconius repræsentavit tom. I. Antiq. pag. 166. Huc etiam referri debet, quod supra pag. 68. jam attulimus ex Varronis secundo rerum divin: *Ex quo de Troja est egressus Æneas, Veneris eum per diem quotidie stellam vidisse, donec ad agrum Laurentium veniret, in quo eam non vidit ulterius.* Unde apud Virgilium lib. I. Æneid. vs. 381. hanc matrem suam ducem laudat Æneas:

Bis denis Phrygium conscendi navibus æquor,
Matre dea monstrante viam.

Et lib. II. vs. 801.

Jamque jugis surgebat Lucifer Idæ,
Ducebatque diem.

Isidis denique numen navigantibus maxime salutare habebatur, non tantum apud Ægyptios, sed et Græcos atque Romanos. Erat illa ipsa Natura mater, quæ rerum omnium generationem et conservationem in se continet. *Ego sum omne quod fuit, est & erit*, templo ejus inscriptum fuisse memorat Plutarchus de Iside. Apud Græ-

cos Megarenses, Pausanias in Atticis Isidis ædem memorat, et in Corinthiacis pag. 48. propter inventam navigationem, eam Pelagiæ nomine honoratam tradit. Nam prope Acrocorinthum· Ἔϛιν, inquit, Ἴσιδος τεμένη ὧν τὴν μὲν Πελαγίαν τὴν δὲ Αἰγυπτίαν αὐτῶν ἐπονομάζουσιν, *sunt Isidis fana, alterum Pelagiæ, alterum vero Ægyptiæ cognomento.* Quantus apud Romanos ejus fuerit cultus, vel solæ statuæ colosseæ evincunt, quas Montfauconius tom. II. Antiq. & diligentius atque elegantius tom. II. supplem. lib. 6. c. 1. exhibuit. Licet enim Piso & Gabinius Consules, A. V. c. 696. sacra ejus Urbe ejecissent, mox tamen vicit sententia, ut publice coleretur, auctore Dione lib. 40. & 54. idque præter multitudinem templorum & cultorum, de quibus supra dixi pag. 99. vel hoc unum evincit, quod quotannis mense Martio, navigium Isidi dicari, onustumque muneribus largis pelago committi solebat. Lactantius lib. I. c. 11. *Certus dies habetur in Fastis, quo Isidis navigium celebratur: quæ res docet non tranasse illam, sed navigasse.* In Kalendario enim rustico apud Fleetwodum pag. 60. festum legitur mensis Martii, quod *Isidis Navigium* appellatur. Qui mos una cum dea ab Ægyptiis petitus. Auctore enim Fulgentio I. lib. Mythol. *Navigium Isidis Ægyptus colit:* &

& Lucianus in Navigio testatur, Ægyptios naves suas grandiores Isidis sæpe nomine adpellasse, ejusque effigiem in prora ac pupi effinxisse. Hujus etiam tutelæ commissos fuisse navigantes, idem in dialogis Deorum scribit; sistrumque ejus vim sedandi tempestates habuisse, doctissimus Tristanus tom. I. Comment. p. 726. ex hoc Petronii loco evincit, cap. 114. *Tu Encolpi, succurre periclitantibus, id est, vestem illam divinam sistrumque redde navigio*, ubi simul egregio Commodi nummo lucem fœnerat, in quo Isis sistrum sinistra, dextra fasciculum frumenti porrigit Commodo, qui navigio pedem impositum habet, quasi promittens tutam navigationem classi Africanæ. Inde Delia item sacra ejus obit, peregre mari abituro amatore, uti Turneb. lib. XVI. Adverf. c. 4. Propertium recte explicavit lib. I. Eleg. 3. Valerius etiam Flaccus lib. IV. Argonaut. ventorum & maris imperium à Jove ei datum multis describit, atque in hoc finit vs. 352.

- - Juvet nostros nunc ipsa labores,
Immissisque ratem sua per freta provehat Euris.

CAPUT IX.

DE MERCURIO.

Mercurius ὅδιος, ἐνόδιος, ἐνόδιος, & ἡγεμόνιος *Græcis*, *Latinis Viacus*, *non autem Deus Vius appellatur*, *uti Scaliger voluit*, *cujus emendationes rejiciuntur. Mercurius pro Sole censitus & magna religione a plerisque cultus*, *a Comicis vero convitiis proscissus. Variæ rationes*, *cur viarum cura ipsi propria*, *& mari & terra. Fuit petasatus*, *deorum internuntius*, *in triviis cultus*, *ultor injuriarum viatoribus illatarum. Parœmia* Ἑρμῆς κοινὸς *ex jure Romano*, *Theophrasto*, *Phurnuto*, *Seneca & Novella Leonis illustrata. Hermæ in biviis & triviis*, *a Pelasgis petiti ; cur quadrati*, *sine lacertis*, *& veretro longo. Iidem ante januas ædium privatarum*, *& ante portas urbium. In aliis nulla*, *in aliis una*, *in Hipparchicis vero duæ inscriptiones.* Jer. XXXI. vs. 21. explicatus. *Quid sit* ἕρμαιον, κ ἱεσᾶν ἀγυιᾶς, & Ἑρμῆς τρικέφαλος. *Acervi Mercuriales in viis ambiguis accumulati. Ad hos minus recte referri Proverb. XXV. vs.* 8. *a Beda*, *Vossio & Lipsio. De etymo Mercurii aliorum & nona sententia allata. Mercurius* κερδῷος, ἐμπολαῖος, ne-

negotiator, nundinator, deus mercimonii, ἐριούνιος & dives, cum marsupio.

POst Apollinem & Dianam in viis & semitis nobis occurrit Mercurius, Jovis & Majæ filius, gentium universarum deus, qui vias, non modo urbanas, sed & publicas ac militares iter facientibus monstrat, indeque ὅδιος, *vialis*, seu viam monstrans, ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, Græcis dictus est, auctore Hesychio et Stephano, in ὁδός; nonnunquam etiam ἐνόδιος, in *via sese offerens* vocatur, iisdem et Phurnuto testibus, cap. XVI. ubi in Aldina est εὐόδιος, *bonum faustamque iter parans.* Vocatur et ὁδηγὸς, ὁδίτης et ἡγεμόνιος apud Aristophanem in Plut. act. V. sc. I. vers. 1156. et 1160. Arrianus de venatione cap. 36. inter alia numina à venatoribus haud negligenda, Ἑρμοῦ ἐνοδίου καὶ ἡγεμονίου, Mercurii viarum ducis præsidisque meminit; item, Pausania teste, lib. VIII. apud Megalopolitanos quadrangula figura colebatur Ἑρμῆς τε ἐπίκλησιν Ἀγήτωρ. Huc etiam alludit Maximus Tyrius differt. IX. init. ἡγεμόνας παρακαλέσαντες τῆς ὁδοῦ Ἑρμῆν τὸν λόγιον, καὶ Πειθὼ &c. *duces viæ nobis assumamus facundiæ præsidem Mercurium, Suadam* &c.

Latinis dicitur *Viacus*, in inscriptione pervetusta, in Hispania Zamoræ reperta,

 quam

quam Surita inseruit præfat. ad Comm. in itin. Ant. p. m. 164. & exscripsit Gruterus pag. 55. n. 5.

DEO. MERcurio
VIACO
M. ATILIVS
EX. VOTO

De eodem accipiendus videtur lapis, in Brigantum Britannicorum agro inventus, qui est in appendice ad marmora Oxoniensia n. 4. pag. 309. & apud Reinesium classe 1. n. 141.

DEO. QVI. VIAS
ET SEMITAS. COM
MENTVS. EST. T. IR
DAS. S. C. F. V. L. L. M.

Nam apud Theocritum Senecio Herculi, de Augæo sciscitanti, ait Mercurii auspiciis vias esse munitas. Apulejus lib. XI. Milef. & in Apolog. *Deum Superûm & Inferûm commeatorem* appellavit.

Quod si Josephum Scaligerum audimus in Catal. Virg. p. m. 242. idem dictus est Deus *Vius*. Ita enim colligit ex Epigrammate de mercatore decimas persolvente Fortunæ Prænestinæ, quod vet. Epigr. lib. IV. sic edidit Pithœus & Boissard. T. VI. 81.

Fortunæ simulacra colens & Apollinis aras
Arcanumque Vii.

Ve-

Verum in inscriptionibus Mazochii & aliorum est *Arcanumque Jovem*: apud Pighium Herc. Prod. pag. 345. & Smetium, testes oculatos, exstat *Ægeriumque Jovem*: atque ita in collectione Gruteriana pag. 72. 5. relatum est. Nec magis audiendus est Scaliger, cum deos *Vios* apud Servium nobis obtrudit, ad Æn. VII. 678, ubi pro verbis: *Erant etiam fratres, qui DIVI appellabantur*, reponi jubet *Dii Vii*, & apud Solinum cap. ε'. ἀντὶ τῶν *Fratrum Digitiorum*, legi vult: *Fratrum Indigetum Viorum*. Reclamant enim Codd. Ms. ut ipse agnoscit, & post Vossium de idol. lib. VIII. cap. XI. ostendit Cl. Henninius, ad Bergierii lib. IV. Sect. 43. Hæc de nominibus Mercurii.

Nunc caussas videamus, cur stellæ Mercuriali viarum cura tribuatur: sine his enim putidius forsan videri possit, stellæ minutæ & rarius apparenti, eum honorem esse delatum. Sed multis argumentis ostendit Macrobius lib. I. Sat. cap. 19. secundum gentium Theologiam, Mercurium pro Sole esse censitum, ejusque cultum ab eruditis hominibus ad Solis sidus reduci: hæc vero cum plebs nesciret ex planeta isto singularem sibi Deum vialem effinxit, & NUMEN SANCTISSIMUM, uti in voto quodam Maximiani Herculii, vel MAXIMUM CON-

SER-

SERVATOREM ORBIS, ob proventus mercaturæ appellavit, apud Reinef. cl. I. n. 81. Neque mirum videri debet, quod Ariſtophanes in Pluto vſ. 1138. & ſeqq. licentia Comica eum, ut famelicum e trivio lurconem, mangonem fraudulentum, ſordidumque propolam perſtringit: nam & Sophocli apud Athenæ. lib. IX. pag. 409. Βοϊκλεψ, *boum fur*, & δόλιος eidem in Philoct. vſ. 134. φηλητῶν ἄναξ, *furum rex* Euripidi Rhæſ. vſ. 217. vocatur; quia una ex Mercurii artibus furtum eſſe credebatur, uti deorum irriſor Lucianus in Cataplo t. 1. p. 423. pluribus monſtravit.

Porphyrius vero apud Euſeb. lib. III. præparat. Evang. cap. 11. oſtendit, Lunam quandoque per Mercurium intelligi, & Hecaten nominari: hæc vero ἐνοδία erat, ut Mercurius ἐνόδιος. Julianus Imp. Epiſt. 20. *Ducet autem te publicus curſus uno vehiculo & parhippo. Quod ſi eſt præterea optandum aliquid, Enodiam tibi amicam; Enodiumque accerſivimus.* Inde Porphyrius eorum ſacra conjungit lib. II. de abſtin. §. 16. *Unius cujuſque menſis noviluniis Mercurium & Hecaten, coronis ornare & nitidos reddere, quinetiam ture, libis placentis Deos colere.* Patet ergo hic iterum, quam vere Auguſtinus dixerit, quicquid de viarum præſidibus finxerunt gen-

gentiles, ad Solem & Lunam esse referendum. Præsto tamen sunt & aliæ rationes peculiares, cur vulgus felix faustumque iter ab eo expectarit. Credebatur enim esse Deorum nuntius, alato qui pede carpit iter, unde Camillum alii, alii in marmore Fellineo p. 190. *menestratorem* appellarunt. Loquelæ præerat, ut viam indicare posset; hinc ἡγεμόνιος audit, & Lystrenses Paulum credebant esse Mercurium, quoniam præibat in loquendo Act. XIV. vs. 12. Idem ardentem facem manibus gestans solutas corpore animas ducebat illuc, unde negant redire quenquam; auctore Homero, Virgilio, Petronio aliisque. Hunc Græci ψυχοπομπὸν, Latini *Orci satellitem* vocant, quod animas vehit vel revehit. Ajax quoque gladio incubiturus, apud Sophoclem, invocat πομπαῖον ἑρμῆν καὶ χθόνιον, & femina Ceensis, mortiferam non prius dicitur hausisse potionem, quam *defusis Mercurio delibamentis, & invocato Numine ejus, ut se placido itinere in meliorem sedis infernæ partem deduceret*, apud Valer. Max. lib. II. c. 6. n. 8. Denique mercatorum habebatur Deus, qui ejus instinctu, ad commerciorum utilitatem, vias munitas esse, ejusque ope fures & latrones arceri vulgabant, ut infra pluribus ostendam.

Ob hasce igitur rationes Mercurius homines

mines ducere credebatur in via, ejusque erga viatores studium Homerus Iliad. XXIV. prolixe commendavit: Juppiter enim, de Hectore sollicitus, eum misit viæ ducem Priamo, ad Achillem tendenti, illumque ita alloquitur vs. 437.

Σοὶ δ' ἂν ἐγὼ πομπὸς καὶ κεκλυτὸν Ἄργος ἱκοίμην,
Ἐνδυκέως ἐν νηΐ θοῇ ἢ πεζὸς ὁμαρτέων.

Tibi vero ego viæ dux, vel ad inclytum Argos proficiscerer,
Sedulo in navi veloci aut via terrestri comitans.

Ait *navi*, aut *via*: nam θαλάττιος dicitur Eustathio & aliis apud Begerum num. fol. 87. omnesque libri loquuntur, astrorum rationes eum Ægyptios docuisse, quod & Manilius cecinit lib. 1. pr.

Tu princeps auctorque sacri, Cyllenie, tanti,
Per te jam cœlum interius, jam sidera nota,
Major uti facies mundi foret.

Sæpius vero peregrinantis habitu petasatus exhibetur in nummo gentis Mamiliæ, apud Fulvium Ursinum in hac gente pag. 163. & Choulium pag. 139. in cujus altera facie viator cum baculo & cane, vel, ut alii volunt, Ulysses tot peregrinationibus nobilis, & ut multoties alibi, pileatus, ex Nicomachi instituto, conspicitur. vid. Vitruv.

lib.

lib. VII. c. 5. Plin. lib. 35. c. 10. Fabrett. de col. Traj. cap. 7. & in addend. ad tab. Iliad. pag. 379. De Mercurio Arnobius lib. VI. pag. 188. *Cum petaso gnatus Majæ, tanquam vias aggredi præparet, & Solem pulveremque declinet.* Athenæus lib. XII. eidem petasum in capite, & caduceum in manu tribuit. Petasatos autem esse solitos, qui longo itineri se darent, Petrus Victorius lib. 1. var. lect. c. 24. ex Ciceronis lib. XV. Epist. 17. declaravit; & vel ex uno Plauto petasum peregrinantium fuisse liquet, Pseud. Act. II. sc. 4. ubi fallax servus, ut peregrinus videretur, inquit:

Etiam opus est chlamyde, & machæra,
& petaso.

Nuntiis præerat, quia ipse *internuntius* fuit *deorum*; auctore Servio ad lib. VIII. Æneid. vs. 138. Æschylus διάκονον, Euripides λάτρεον appellavit. Ipse quoque bonis se nuntiis homines afficere affirmat, apud Plautum in prolog. Amphitr.

Nam vos quidem id jam scitis concessum
& datum
Mihi esse ab aliis Diis, nunciis præsim
& lucro.

In triviis & compitis idcirco cultus a viatoribus, quibuscum, ut Homerus ait d. lib. XXIV. vs. 334. ipsi consuescere volupe erat. Orestes σωτῆρος nomine cum invocat, apud

apud Æſchylum initio Choëph. Vetus Palladæ epigramma in Antholog. lib. I. cap. 38. n. 9.

Τὸν Διὸς ἐν τριόδοισιν ἐθαύμασα χάλκεον υἱὰ
Τὸν πρὶν ἐν εὐχωλαῖς, νῦν παρερριπτόμενον.

Jovis in triviis admiratus ſum æneum filium,
Cui prius ſupplicabant, jam vero abjectum.

Idem ſevere vindicabat in eos, qui viam errantibus non monſtraſſent, quod olim in diris erat; & injurias viatoribus illatas ulciſcebatur: nam ira exæſtuat apud Theocritum Idyll. 25. vſ. 3. ubi viatorem lædi videbat:

Ἔκ τοι ξεῖνε πρόφρων· μυθήσομαι ὅσσ' ἐρεείνεις,
Ἑρμέω ἀζόμενος δεινὴν ὄπιν εἰνοδίοιο.
Τὸν γάρ φασι μέγιστον ἐπουρανίων κεχολῶσθαι,
Εἴκεν ὁδοῦ χρεῖον ἀνήνηταί τις ὁδίτην.

Tibi vero, hoſpes, libens aperiam quæcunque quæris,
Mercurii gravem iram timens itinerum ducis:
Hunc enim ferunt maxime e cœleſtibus iraſci,
Si quis indigentem itineris averſetur viatorem.

Ab eo etiam proverbium Græcis ἑρμῆς κοινὸς, de re quam forte in via inveniſſent, & ἕρμαιον, lucrum inſigne, forte objectum,

jectum, & inſperatum, quod ἑρμοῦ δῶρον vocat Libanius in epiſt. 149. ad Belæum, & Mercurio tribuebatur, non tantum quia ἐνόδιος & viarum præfectus erat, ſed etiam LUCRORUM POTENS in vet. inſcript. apud Spon. Miſc. pag. 91. & *Inventor* vocatur, apud Feſtum, voce *Herma*. Hinc Veteres, in jactu quodam, boni ominis cauſa, Mercurium præfari ſolebant, teſte Heſychio, & res inventas ipſi ſacras fuiſſe, Stanlejus ad Æſchyli ſept. contra Thebas 514. oſtendit, qua de re etiam in fine capitis ſequentis quædam dicemus. Phurnutus cap. XVI. Διὰ δὲ τὸ κοινὸν αὐτὸν εἶναι ἔν τε ἀνθρώποις πᾶσι καὶ πᾶσι τοῖς θεοῖς, ὁπόταν τις εὕρῃ τι παρά γων ἐν ὁδῷ, σύνηθες ἐπιφθέγγεσθαι, κοινὸν εἶναι τῷ ἑρμῇ. ὃς δὴ συνίστωρ ἐστὶ τῆς εὑρέσεως, ἐνόδιος ὤν, ἐμφαίνοντες ὅτι κοινὸν ἀξιοῦσιν εἶναι, καὶ τῶν εὑρημένων, ἐντεῦθεν καὶ τῶν εὑρημάτων ἑρμαίων λεγομένων. *Ideo autem quod communis tam deorum quam hominum ſit miniſter, ſi quis iter faciens forte fortuna quid invenit, conſuetudo inolevit, ut inventor exclamet: Rei inventæ partem etiam Mercurio competere. Inventionis enim adjutor eſt, cum ſit viarum præſes. Proinde merito acclamant, ſe rei inventæ Mercurium participes facturos: Hinc Græci omnia, quæ forte fortuna reperiuntur,* Ἑρμαῖα, *id eſt, Mercurialia apellant.* Non me fugit tritum illud, apud Ægyptios, Judæos, Græcos

& Biblios celebratum: *Quod non posuisti, non tollas*, de quo Josephus, Ælianus, Laertius aliique: sed mens hujus legis erat, ne quis animo retinendi tolleret, quod ipse non posuisset, sed alius amisisset: talem enim rem qui lucri faciendi caussa tollebat furti erat reus, etiam Romæ *l.* 43. *§.* 4. *D. de furt.* & Gell. lib. XI. c. 18. Quod autem Plato lib. XI. de LL. hujusmodi res ne quidem tangi, sed numinis vialis custodiæ relinqui jubet, id nimis Platonicum est; cum ubivis gentium res nondum occupatæ vel derelictæ ab inventore tolli, & cum sociis itineris acclamantibus dividi potuerint. Eleganter ad hunc morem alludit vetus Epigrammatista, cujus versus Antholog. lib. VII. ep. 44. videri possunt; & Persius Sat. VI. *Sum tibi Mercurius.* Alio quidem parœmiam traxit Simplicius in Epict. c. 72. ὁ μὲν λόγος κοινὸς Ἑρμῆς ἐστιν πᾶσι κατὰ τὴν παροιμίαν. *Ratio quidem communis omnibus est Mercurius, ut proverbio dicitur.* Usus etiam vocabuli ἕρμαιον tam late patet, ut non modo lucrum adventitium, sed rem omnem commodam & utilem notet, uti ex Platone & Athenæo docuit Stephanus, in animadvers. ad Erasmi adagia. Verum Apostolius triplicem ἑρμαίου significatum, quem omnem explicabimus, recte distinguit, cent. 9. Ἕρμαιον κοινὸν, καὶ Ἑρμῆς κοινός] Ἐπὶ τῶν εὑρόντων τι κέρδος

θεὸς ἀποσδόκητον; καὶ κοινὸν ποιησαμένων. ἢ ἀπὸ τῶν ἐν ταῖς ὁδοῖς τιθεμένων ἀπαρχῶν, ἃς οἱ ὁδοιπόροι κατεσθίουσι. ἢ ἀπὸ τῶν σωρῶν, οἱ τῷ Ἑρμῇ ἀνέκειντο. *Mercuriale commune, & Mercurius communis) De iis; qui lucrum aliquod præter opinionem nacti sunt, idque in commune partiuntur. Aut de primitiis, quæ in viis ponuntur, quas viatores comedunt. Aut ab acervis, qui Mercurio dicabantur.*

Mercurius ergo Communis proclamabant socii itineris & inventoris, non dissimili parœmia, qua nunc pueri in Germania utuntur; *Halb fund ist mein.* E Græcis hunc morem notarunt Lucianus in Votis: Κοινὸς Ἑρμῆς, φασὶ, καὶ ἐς μέσον κατατίθει φέρων τὸν πλοῦτον. Hesychius: Κοινὸς Ἑρμῆς, παροιμία ἐπὶ τῶν κοινῇ τὶ εὑρισκόντων. Theophrastus in charact. Eth. cap. XI. Καὶ τῶν εὑρισκομένων χαλκῶν ἐν ταῖς ὁδοῖς πρὸς τῶν οἰκετῶν, δεινὸς ἀπαιτῆσαι τὸ μέρος, κοινὸν εἶναι φήσας τὸν Ἑρμῆν. *Quod si quos pueri nummos æreos, ut fit, in via repererint, partem inde sibi poscet* (avarus) *illud usurpans, Mercurium esse communem.* ubi Casaubonus in commentario addit ex Leonis constit. Nov. 70. *Itinerum comites cum sæpe fortuito in rem quampiam incidunt, tametsi uno illo momento pariter non conspiciant, ejus tamen jus, propter itineris communionem, inter se communicant.* De Romanorum non absimili formula, Phædrus lib. V. fab. 6.

In-

Invenit calvus forte in trivio pectinem;
Accessit alter, æque defectus pilis,
Eja, inquit, in commune quodcunque est lucri.
Ostendit ille prædam, & adjecit simul.

Seneca epist. 119. *Quotiens aliquid inveni, non expecto, donec dicas, in commune: ipse mihi dico.* Vide ibi Gronovium in notis, Spanhem. ad Callim. hymn. in Dian. vs. 70. & Clar. Noodt lib. II. probabil. cap. 6.

Porro in biviis, triviis atque quadriviis in honorem Mercurii erigebantur statuæ quadratæ, quibus impositum caput humanum, infra autem epigramma inscriptum erat, quod viatorem doceret, quo singulæ viæ ducerent. Phurnutus de N. D. dict. cap. XVI. ἵδρυται δὲ καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς, καὶ Ἐνόδιος λέγεται, καὶ Ἡγεμόνιος, ὡς ἂν τῷ εἰς πᾶσαν πρᾶξιν ἡγεμόνι χρῆσθαι. Mercurius *vero etiam & in viis collocatur, & Enbodius dicitur & Hegemonius, sive Dux Viatorum, quia eo duce & auspice ad omne negotium utuntur.* Simulacra ista *Hermas* appellant Thucydides lib. VI. & Andocydes orat. περὶ μυστηρίων. Usum eorum non ab Ægyptiis, sed a Pelasgis Græcos mutuatos esse, scribit Herodotus lib. II. c. 51. Modum eos ponendi & dedicandi elixis leguminibus, Comicus indicat, in Pace pag. 660. Cur quadrati fuerint cubi specie, optime explicat

Sui-

Suidas in Ἑρμῶν. Quare brachiis & pedibus caruerint Servius disquirit ad VIII. Æneid. vſ. 138. Causam rigentis fascini, a feminis, procurandæ sibi fecunditatis causa, culti & exornati, Plutarch. libello εἰ πρεσβυτέρῳ πολιτευτέον & Macrobius lib. I. Sat. c. 18. dederunt. Philippus Athenienses statuis his comparabat, quæ tantum os habebant & magna pudenda, auctore Stobæo Serm. 2. Strabo lib. XV. hominem brachiis truncatum Hermam appellat; Dio lib. 54. Μειράκιον ἄνευ ὤμων, οἵους τοὺς Ἑρμᾶς ὁρῶμεν. *Adolescens sine humeris, quales Hermas videmus.* denique Pausanias ἀκώλους ἑρμᾶς vocavit lib. I. c. 4. Depinxit eos, post Sponium Miscell. sect. I. art. 4. ex gemmis, nummis ceterisque monumentis, Montfauconius tom. I. Antiq. pag. 136. & supplem t. III. lib. 2. c. 6. n. 6.

Ante januas ædium privatarum, aut in earum atriis & vestibulis, ἐπὶ τῆς αὐλῆς, in primo domus aditu, sub dio, eosdem visos, docent Athenæus lib. X. c 10. Cornelius Nepos in Alcib. cap. III. Plutarchus in vit. ejusdem c. 31. & Heraclitus Ephesius apud Clement. Alexandrin. protrept. ad gentes p. 33. ed. Morell. quorum verba huc adducere nihil attinet. Hinc Comicus in Pluto vſ. 1154. Mercurium στροφαῖον vocat, sive quod fures a foribus repelleret,

ut Scholia ibi putant, sive potius quod στροφεὺς de cardine ædium vulgo diceretur, qua ratione festi Dianæ στροφαίας etiam meminit Athenæ. lib. VI. pag. 259. Et forsitan, si conjecturis indulgere placeat, hinc ratio petenda est, cur convivæ discessuri, ultimum poculum, quod Ἑρμῆς, dicebatur, ei libarunt, teste Athenæo & Polluce. Vid. Meurs. l. III. animadv. c. 19. & Casaubon. ad Athenæ. lib. I. c. 25. Audiamus Ælianum lib. II. cap. 41. καὶ τὸν στέφανον λαβὼν, ὅτε ἐπανήει μετὰ τὸ δεῖπνον, τῷ Ἑρμῇ τῷ περὶ τῶν θυρῶν ἑστῶτι ἐπέθηκεν αὐτὸν, κατὰ τὸ ἔθος τῶν ἔμπροσθεν ἡμερῶν. *Sumta corona, cum à cæna reverteretur, Mercurio, qui stabat ante fores, eam imposuit, juxta priscam consuetudinem.* Veteres Critici ad Comicum Σφηκ. 699. ἔθος εἶχον Ἑρμῆν ἱδρύοντες περὶ τῶν θυρῶν, *erat iis in more, Mercurium erigere ante fores ædium.* In vestibulo Cœli, & in aditu Dionysii regiæ, ejusdem προπυλαίου statuam extitisse, docet Virorum maximus ad Callimachum pag. 231. Scholiastes Juvenalis ad Sat. VIII. vers. 49. *Hermas Athenienses ante januas pro religione positos habuere.* Athenis item ad porticum, Mercurius ex ære fuit, Ἑρμῆς ὁ πρὸς τῇ Πυλίδι, *Mercurius, qui ad portulam dictus*; cujus Demosthenes contra Euergum, Pausanias, Harpocration & Suidas meminere. Alius erat Mercu-

curius, in Delphinio, ante templum positus, qui Ἑρμῆς ἐπ' Αἰγέως πύλαις, *Mercurius ad Ægei portam* dicebatur, auctore Plutarcho, in vita Thesei.

Duas vero inscriptiones statuæ hæ Mercuri aliquando habebant, unam in sinistro latere, quæ exponeret, cur in medio Urbis staret populive, altera, quæ præceptum aliquod sapientiæ contineret, ut *Nosce te ipsum*, *Ne quid nimis.* Auctor hujus rei fuit Hipparchus, Pisistrati filius, quo eos, qui in agris habitabant, erudiret, si in Urbem venissent, ut Plato in Hipparcho pluribus docuit, allatis etiam inscriptionum exemplis v. c.

Μνῆμα τόδ' Ἱππάρχου στεῖχε δίκαια φρονῶν.
Præceptum Hipparchi est, Justitiam colito.

Verum hoc accipiendum est de Mercuriis, qui Ἱππάρχιοι Ἑρμαῖ apud Harpocrationem, Suidam & Hesychium dicuntur. In aliis vero una, in aliis nulla inscriptio legebatur. Ulpianus Demosthenis Scholiastes: Ξύλα ἢ λίθοι τετράγωνοι ἦσαν, ἔχοντες ὄψιν Ἑρμοῦ ἐπάνω, κάτω δὲ ἐν τῷ πλάτει τὰ ἐπιγράμματα. *Hermæ erant stipites, aut lapides quadrati, habentes sursum vultum Mercurii, deorsum, in latiore trunco, inscriptiones.*

Illud non prætereundum est, quod ad hosce Mercurios Junius & Tremellius re-

tulerint צִיּוּנִים ſtatuas, Jeremiæ XXXI. vſ. 21. *Statue tibi hermas, diſpone tibi pyramidas, adhibe animum tuum ad iſtum aggerem, qua via iviſti: revertere virgo Iſraelis*; alii vero ex nexu intelligunt ſtatuas ſepulchrales, de quibus Nicolaus de ſepulchr. Ebræor. l. IV. c. I. Ego commendo Siculi Flacci monitum de condit. agror. p. 4. conſuetudines Judæorum intuendas eſſe: *quoniam*, inquit, *ſepulchra in extremis finibus facere ſolebant, & cippos ponere, ne aliquando cippus pro termino, aut herma errorem faciat: nam & in locis ſaxoſis & ſterilibus ſepulchra faciunt.* Notum eſt illud Maronis;

Monte ſub hoc lapidum tegitur Balliſta ſepultus.

Ad Hermulas Græcorum porro in viis, ad recreandos viatores, & in honorem Mercurii, primitiæ apponebantur, quemadmodum ad Hecates ſtatuas cœna. Suidas: ΕΡΜΑΙΟΝ, τὸ ἀπροσδόκητον κέρδος ἀπὸ τῶν ἐν ταῖς ὁδοῖς τιθεμένων ἀπαρχῶν, ἃς οἱ ὁδοιπόροι κατεσθίουσι. HERMAEUM, *lucrum inſperatum ex poſitis in viis primitiis, quas peregrinantes comedunt.* Vicorum quoque luſtratio Athenienſibus oraculo mandata ad ſtatuas has fiebat. Demoſthenes adv. Midiam: χορὺς ἱςᾶναι κατὰ τὰ πάτρια, κνισσᾶν ἀγυιὰς. *Choros ritu patrio inſtituere, vicos nidore implere.* Quod Ulpianus

anus, doctissimus ejus Scholiastes, explicat, sacrificare ad statuas Mercuriales. Ἀγυιὰς enim vocabant Mercurios per privationem; eo quod neque pedes, neque membra haberent, γυῖα enim membra sunt, & hæc non solum in genere, sed pedes in specie ita dici, notant Nicandri Enarratores ad Ther. p. 56. γυῖα ὁ νῦν τὰς πόδας. quod Vlpiani explicationem valde confirmat, quia Hermæ sine pedibus fuerunt. Harpocration tamen, in v. ἀγυιᾶς, circumflectendum putat, tanquam deductum ab ἀγυιεύς, juxta Atticorum dialectum: tunc vero significabit Apollinis columnas, ante fores collocatas. Ceterum ejusdem phraseos meminit Aristophanes, in Equitibus vs. 1317. & Avibus vs. 1233. Apud Lucianum quoque Prometheus inter alias rationes, cur ignem e cœlo sustulerit, & hominibus usum ejus indicaverit, hanc adfert, ὅπως ἔχοιεν κνισσᾶν ἀγυιᾶς, quo in biviis & ante fores adium, Diis nidorem pararent. vid. Pollucem lib. 1. sect. 28.

Ad Hermas porro quod attinet, illi unum plerumque caput æneum vel marmoreum habebant, auctore Cicerone ad Attic. I. 7. & Juvenale Sat. VIII. vers. 53. bifrontis autem Mercurii meminit Nazianzenus ad Nemesium, & Athenis Mercurius, ex instituto Patroclidæ, ad viam Ves-

tam, tribus capitibus fuit cultus; vel quia rem habuit cum Hecate tricipiti, atque tres ex ea filias sustulit, vel quia in trivio positus, uti τετρακέφαλος in quadriviis, & in singulis capitibus inscriptionem habebat, quo duceret hæc via, quo rursus illa. Meminit Etymologici Auctor in τρικέφαλος ὁ Ἑρμῆς, Apostolius Cent. XIX. Prov. 51. Suidas, & plenissime Harpocration: Τρικέφαλος ὁ Ἑρμῆς ὥσπερ διδάσκων τὰς ὁδοὺς, καὶ ἔχων ὑπογραφὴν, ποῦ μὲν αὕτη φέρει ἡ ὁδὸς, ποῦ δὲ ἐκείνη. ἴσως δὲ πρὸς ἑκάστην ὁδὸν κεφαλὴν εἶχεν. ἔστι δὲ ὁ ἀναθεὶς τὸν Τρικέφαλον Ἑρμῆν (ὡς Φιλόχορός φησιν ἐν τρίτῃ) Πατροκλείδης, Ἱππάρχου ἐραστής. *Triceps Mercurius, ut monstrator viarum, & cui subscriptum, quonam hæc via, & quonam illa duceret. Forte autem caput ad viam unamquamque conversum habuit. Qui Mercurium Tricipitem dedicavit, ut Philochorus refert libro tertio, est Patroclides, Hipparchi amator.*

Circum Hermulas, aut si illi deficiebant, loco eorum accumulabantur acervi lapidum; quos paucos primum conjectos ac dispositos, dein ex pietate, an superstitione, viatorum quisque præteriens crebro jactu, in honorem Mercurii, augebat; eos vero Ἑρμαῖα, Ἑρμαίους λόφους, & Ἕρμακας vocabant, ut Etymologici Magni auctor, Suidas & Eustathius docuerunt. Meminit eo-

eorum Strabo lib. XVII. pag. 1173. Homerus Odyss. II.

Ἤδη ὑπὲρ πόλιος, ὅθι δ᾽ Ἑρμαῖος λόφος ἐστιν.

Jam ad locum urbi imminentem, ubi Mercurialis est acervus.

Tzetzes Chiliad. XII.

Ἑρμῆς καὶ σύμπας ἀνδριὰς, καὶ ὁ σωρὸς τῶν λίθων.

Herma est, & omnis statua, & acervus lapidum

Hesychius: Ἑρμαῖος λόφος, τοὺς σωροὺς τῶν λίθων Ἑρμᾶς τοὺς ἐν ταῖς ὁδοῖς γινομένους εἰς τιμὴν τοῦ Θεοῦ, Ἐνόδιος γάρ ἐστι. *Mercuriales acervi.* intellige acervos lapidum *Mercurii, qui fiunt in viis, ad honorem ejus dei; est enim Deus Vialis.* Ipse cumulus de se ita loquitur in Anytæ epigrammate IV. Antholog.

Ἱερὸν Ἑρμείῃ με παρερχόμενοι ἔχευαν
Ἄνθρωποι λίθινον σωρὸν - - -

Sacram Mercurio me prætereuntes fuderunt
Homines lapidum congeriem.

Quemadmodum innumeræ terminorum erant differentiæ, ita similes acervis his erant monticelli, pro terminis erecti, quos Auctores de agris limitandis vocant *scorpiones*, quia in metam desinebant. Siculus Flaccus pag. 4. de condit. agror. *Alii congeries lapidum pro terminis observant, & scorpiones appellant.* Sed horum lapides semel congerebantur, acervi autem Mercuria-

riales ſenſim ex jactu prætereuntium creſcebant, ut cecinit Severus Ætna vſ. 104.

- - - *Qualis acervus*
Exilit, imparibus jactis ex tempore ſaxis.

Loca ubi congerebantur erant viæ ambiguæ, trivia & quadrivia, etiam collium montiumque cacumina, quo è longinquo videri poſſent, teſte Frontino, de coloniis, & Iſidoro in Gloſſis: *Mercurius*, inquit, *lapidum congeries in cacumine collium.* Rupertus ad Flor. l. 1. c. 7. mavult *in cacumen collium*, id eſt, in formam cacuminis collium; ſed forſan aliter fuit apud alios, & plerique acervi in viis planis, rariores in collibus: nam, ut jam obſervavit Aleander, Mercurius in clivo quodam poſitus ita conquerens inducitur eod. lib. IV. Antholog.

Non enim montibus delector Hermes, nec in collibus verſor ſummis
Sed ut plurimum itineribus gaudeo.

Ἑρμακες dicuntur Nicandro in Theriaca, ubi Scholiaſtes explicat λίθους σεσωρευμένους εἰς τιμὴν τοῦ Ἑρμοῦ. Rabbinis מרקולים *Merkolis*, ſive *Marcolis*, voce ex Mercurii nomine depravata, vt omnes facile agnoſcent. R. Maimonides de idololatria cap. III. §. 2. ex interpretatione Dionyſii Voſſii. *Mercurius cujus cultus in eo erat, quod lapides in eum conjectarent, vel coram eo ſpargerent.* Ad hunc mo-

morem respexisse sapientissimum Israëlitarum Salomonem Proverb. XXV. vs. 8. existimat vulgatus interpres, quem tuetur Martinus Delrius in Adagial. sacris. Nec ab eo discedunt Beda, Vossius lib. II. de idol. cap. 32. Lipsius cent. v. epist 5. aliique Sed varie is locus translatus est a Græcis, & interpretum recentiores, vocem Hebræam מרגמה *Margemach*, cum Chaldæo *fundam* aut *balistam* transtulere; nec quicquam ille Sapiens de profano hoc ritu. Vide Seldenum De Diis Syris Synt. 2. cap 15.

Ceterum caussas horum λόφων Ἑρμαίων Mythologi gentilium attulerunt non unas, quas ipsis eorum verbis proponam. Et ecce tibi Phurnutum dicto cap. XVI. cujus verba, quia prolixiora sunt, semel, id est, latine tantum, ex versione Conradi Clauseri apposuisse sufficiat; sunt autem ista: *Statuis Mercurialibus accumulant lapides. Quilibet namque eorum, qui ejus statuam prætereunt, lapidem adjicit. Causæ autem ejus rei sunt plurimæ. Una est, quod quilibet utile quiddam faciat, quod ad communem omnium spectet utilitatem, dum viam purgat. Altera, quod obtestetur Mercurium lapidis adjectione, & suum declaret in ipsum honorem, quasi nihil nunc occurrat quod offerat. Alia est, quod statuam Mercurialem prætereuntibus manifestiorem faciat adjectione lapidum.*

Por-

Porro alia est, ut per lapides significetur, ex parvis & modicis partibus consistere orationem. Addamus Eustathium ad Odyss. Π. vers. 11. Οἱ δέ φασιν, ὅτι Ἑρμαῖος λόφος σωρὸς λίθων ἐστὶν ἐνόδιος, ἢ βωμὸς ἢ λόφος ὑποκείμενος Ἑρμοῦ ἀνδριάντι. Ἄλλοι δὲ νοοῦσιν Ἑρμαίους κοινῶς λόφους, σημεῖα ὁδῶν κατὰ ποσήν τινα διάστασιν μιλιασμοῦ τυχὸν ἢ σταδιασμοῦ. Ἑρμῆς γάρ φασι πρῶτος, οἷα κήρυξ καὶ διάκτορος καθήρας τὰς ὁδούς, εἴπου λίθους εὗρεν ἀπετίθει ἔξω ὁδοῦ. ὅθεν τοὺς τοιοῦτόν τι ποιοῦντας, καὶ τὰς ὁδοὺς τῷ Ἑρμῇ, ὡς διακτόρῳ ἐκκαθαίροντας, εἰς τιμὴν Ἑρμοῦ τοὺς τοιούτων λίθων σωροὺς Ἑρμαῖα ἢ Ἑρμαίους λόφους καλεῖν. Hoc est: *Alii dicunt, quod Mercurialis tumulus sit acervus lapidum, in via collocatus, aut ara, aut tumulus Mercurii subjectus statuæ. Alii vero Mercuriales communiter accipiunt tumulos pro signis viarum, juxtam aliquantam earum intercapedinem, milliari fortean, aut stadio respondentem. Ferunt enim primitus Mercurium, tanquam caduceatorem & internuntium, purgandis itineribus lapides, si quos inveniret, extra viam sepofuisse: unde existimant, si qui id imitentur & internuntio Deorum Mercurio vias expurgent, eos in honorem Dei ejuscemodi strues Hermæa, vel colles Hermæos appellare.* Plura de his annotarunt Stephanus in Thes. linguæ Græcæ, Aleander in exposit. Tab. Heliacæ, sub titulo *Cumuli lapidum*, Bergierius de publ. & milit. imp.

imp. R. viis lib. IV. c. 43. & ad eum Henninius, Ouzelius ad Minutium, & quos præterea longa referre mora est. Addo tantum verba laudati Aleandri, solertissimi antiquitatum indagatoris, dicto loco: *Ceterum profanus hic mos ad hanc usque diem viget quibusdam locis penes rusticos, ac prorsus ignaros homines: Siquidem iter facientes saxa aut glebas ad sacella congerunt, quæ in triviis aut quadriviis excitari solent. Interrogati quidam in agro Patavino, cur id agerent? nimirum responderunt, ut viæ fastidium allevetur. Idque ajebant ab antiquis quasi per manus traditum.*

Antequam Mercurium mittamus, non injucundum erit vidisse, unde is nomen tulerit, id quod a viris doctis nondum satis demonstratum est. Qui a *margemah* deducunt nimis aberrant. Plerique quasi *mercium curam* dictum volunt. Servius ad Virgil. lib. VIII. Æneid. vs. 138. quosdam ait, *Mercurium*, quasi *Medicurrium*, a Latinis dictum velle, quod inter Cœlum & Inferos semper incurrat. Doctissimo Thomassino placet radix *machar*, vendidit, unde & *mercari* derivat, non inconcinne! nisi majori jure verbum רכל *Rachal* ejus originem ultimam sibi vendicare possit: a rachal enim in usu est *marcoleth* negotiatio. Abjecto thau ultimo restat *marcol*,

col, aut *mercol*, quo magis an quid cum *mercur* conveniat, viderint Eruditi. Mecum ſane hanc conjecturam, inter familiares ſermones, olim communicavit Vir. Cl. Joh. Philippus Heinius; cui hæc μήνυτρα lubens meritoque ſolvo; nullusque dubito, quin plures mecum habiturus ſit adſtipulantes. Neque enim vendentibus tantum; ſed omnibus negotiantibus præeſt Mercurius, propter eloquentiam: atque ideo *Deus mercimonii* apud Servium ad VIII. Æneid. vſ. 138. NEGOTIATOR in lapide Gruteri 1. pag. 55. & in alio NUNDINATOR appellatur. apud Reineſ. cl. I. Inſcr. 80. & Spon. Miſcell. pag. 92. Græcis Ἑρμῆς ἐμπολαῖος, ἀγοραῖος, κερδῷος & ἐμπολαῖος dicitur, apud Ariſtophan. in Pluto vſ. 1156. Lycophron. in Caſſandr. vſ. 208. & Ariſtidem, hymno in Mercur. p. 26. In nummo Poſtumi marſupium tenet, ut & in ſtatua, apud Gallos reperta, quam Chamillardius ſingulari diſſertatione illuſtravit. Τῶν ἐμπόρων Ἔφορον ὅθεν τὸ ἄγαλμα, αὐτοῦ ἱστῶσι βαστάζον μάρσιπον, ajunt Suidas & Codinus. Κέρδιστον ἐν ἀνθρώποισι νόημα, *lucroſiſſimum inter homines ingenium* vocatur Oppiano ἁλιευτ. III. 9. Nauſicles, mercator Ægyptius, ſacrificat Ἑρμῇ ἀγοραίῳ καὶ ἐμπορικῷ apud Heliod. lib. V. Æthiop. c. 4. ἐριούνιος, *valde utilis* apud Homer. Iliad. ω. vſ. 457. & in vetere in-

inscriptione apud Fleetwood pag. 50. dicitur, quam Reinesius illustrat ad cl. 1. n. 81. Ausonius in epist. ad Paullinum *Divitem* appellavit. Eidem mercatores Romani, ad aram Cyllaram, in via Appia, prope Almonem fluvium, mactabant agnum. reperta fuit ara illa in vinea Valentinorum, cujus inscriptio est apud Gudium pag. 36. n. 3. Ovid. lib. V. Fastor. vs. 671.

Te quicunque suas profitetur vendere merces,
Ture dato tribuas ut sibi lucra, rogat.
Est aqua Mercurii portæ vicina Capenæ:
Si juvat expertis credere; numen habet.

Denique pulcra est inscriptio, Lugduni in Gallia reperta prope portam, apud Menetr. præp. hist. Lugd. p. 36. &, qui eam explicat, Fleetwoodum pag. 167.

MERCVRIVS HIC LVCRVM
PROMITTIT APOLLO SALVTEM
SEPTUMANUS HOSPITIUM
CUM PRANDIO QUI VENERIT
MELIVS VTETVR POST
HOSPES VBI MANEAS PROSPICE.

CAPUT X.

De Hercule.

Inter deos medioxumos, virtutis ergo, in cœlum receptos, eminet Hercules, ab Harochel, mercator, Tyriis dictus. Relatus est inter deos viales, quia viatoribus iter aperuit, & Physice idem est, qui Sol. Cur Tricosus & Astrologus dictus. Ab auxilio, quod viatoribus præstabat, σύμμαχος, σωτὴρ, ἀλεξίκακος *& Servator vocatur. Quare tituli Marti proprii, Pollentis, Invicti & Defensoris ei tributi. Sæpius Comes, Conservator, Custos & Claviger appellatus. Hercules sanctus, & sanctissimus, idem qui Semo Sancus, in lapide, perperam a Justino martyre descripto. Cur Saxanus dicatur variorum sententiæ excussæ. Templa & aræ ejus in viis, ripis & litoribus maris; nec tamen proprius deus marinus. Ara ejus Maxima Romæ, in foro boario, ad quam viatores pro itu & reditu, mercatores pro lucro, & Imperatores ex spoliis decimas vovebant. Ejus rei origo num a Judæis, an vero a Tyriis. Herculis quæstus maximus, ex decimis solenniter ipsi solutis. l. 2. §. 2. D.*

de

de pollicit. explicatur. Sacrificium propter, id est, prope viam, cum Paschate collatum, ad Exodi XII. vs. 10. *Macrobii locus corruptus, ab Erasmo non intellectus. Statuæ Herculis in biviis, Hermis similes, vel ob muneris affinitatem statuis Mercurii junctæ. Hercules* κερδῷος *à studiosis rei faciendæ cultus, tanquam dator thesaurorum, qui idcirco Dei beneficium &* θεοῦ δῶρον *appellantur, in l. un. C. de thesaur. & Nov. Leon.* 61.

Enarravimus principes viarum Deos, qui ad Solem & Lunam referuntur. Nunc & heroes, semidei & indigetes, propter virtutes cœlo recepti, in tabulas mitti postulant. Qui enim de genere humano bene erant meriti Viri præstantes, fœda adulatione, apud Græcos & Romanos, in Deos referebantur. Cicero lib. I. de nat. Deor. cap. 15. *Persæus, Zenonis auditor eos, dicit, habitos Deos, à quibus magna utilitas ad vitæ cultum esset inventa, ipsasque res utiles & salutares Deorum esse vocabulis nuncupatas.* & lib. II. de Nat deor. c. 24. *Suscepit vita hominum consuetudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in cœlum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor & Pollux.* Plinius lib. II. Hist. nat.

 c. 7.

c. 7. *Deus est mortali juvare mortalem, & hæc ad æternam gloriam via. Hac proceres iere Romani. Hic est vetustissimus referendi bene merentibus gratiam mos, ut tales numinibus adscribant.* Maxime vero urbium & civitatum conditores Divis adscripti. Justinus lib. 42. c. 3. *Jasoni totus ferme oriens, ut conditori, divinos bonores* &c. Aurelius Victor, de Constantino: *pro conditore, seu deo babitus.* Hi medii inter homines & deos, plus ab homine habere credebantur; sed quia majoris staturæ & virtutis, post mortem suam in cœlum recepti, Diis medioxumis, ceu terrestribus accensebantur. Pausan. Eliac. 11. 5. Serv. ad 1. Æn. vs. 200. Aliter etiam, quam diis Olympiis & Inferis, ipsis sacrificabatur, v. Spanhem. ad Julian. orat. 1. p. 67. & Cuper. lib. 111. Obs. c. 16.

Primi nominis hos inter fuit Hercules, cui hoc caput destinavimus. Nomen ejus, quod pauci sciunt, sed docuit Cl. Clericus ad Seldeni diss. de decimis sect. 3. compositum est ex Phœnicio רוכל *Rochel, mercator*, & articulo demonstrativo ה *He*, ut sit quasi הרוכל *Harochel.* Phœnices enim & Tyrii, avida quæstus, avaraque admodum gens, ad pecuniam cogendam quasi a natura facta, sicut contemtu periculorum maris & navigandi peritia reliquas gentes

gentes superarunt, &, Tibullo teste: *prima ratem ventis credere docta Tyrus*; sic & eorum mercatores longinquis profectionibus, & coloniis deductis, marisque imperio adeo erant celebrati, ut Lucianus in Toxari scribat, nullos esse θειοτέρους ἐμπόρους *diviniores mercatores* Phoenicibus. Strabo lib. XVI. pag. 749. eos ἐμπορικοὺς, Ælianus lib. IV. c. 20. ἐμπόρους appellavit, & studium mercaturæ in iis Homer. Odyss. o. vs. 414. & Josephus lib. I. contra Apion. celebrarunt. Eorum itaque fama per colonias Phoenicum in Cypro, Ægypto, Bithynia, Græcia, Illyrico, Sicilia, Hispania, Gallia, Africa & alibi divulgata, atque indies magis magisque increbescente, Mercatorum ac peregrinantium Præses, à genere vitæ, *Hercules* dictus est. Dein cum *omnes qui fecerant fortiter, Hercules vocabantur*, ut Varro ait apud Servium ad VIII. Æn. 564. numerus eorum ad tres & quadraginta excrevit, et Herculum Argivi, Libyci, Tyrii, Ægyptii, Thebani et aliorum, qui feruntur, facta cœperunt inter se confundi. Quapropter Græci uni Thebano omnium res gestas, cum Phoenicio hoc nomine, tribuerunt, non tam genus vitæ, quam famam respicientes. Varro lib. IV. de LL. Herculis vocem Græcam esse, ait, sed ipsis Græcis ejus vocis

ſignificatio latebat: unde tam varias et frivolas etymologias commenti ſunt; quarum copiam videre eſt apud Ælianum lib. II. cap. 32. ubi ſuadeo ut videas, quæ annotavit Eruditiſſimus Perizonius in notis. Illud conſtat, quod Thebanus iſte, dum inter homines egit, ab infantia dictus eſt. Ἀλκαΐδης, *Alcides*; παππωνυμικῶς, ut Suidas ait, ab avo ſcilicet, patre Amphitryonis, qui nonnullis Ἀλκαῖος, vel Ἀλκεὺς dicitur. A robore et viribus qui nomen ei inditum volunt, refelluntur à Servio ad VI. Æneid. vſ. 392. *Sane Alciden volunt quidam dictum*, ἀπὸ τῆς ἀλκῆς, *id eſt, à virtute, quod non procedit: quia à prima ætate hoc nomen habuit ab Alceo patre Amphytrionis. Et ſcimus agnomina ab accidentibus dari.*

Hic vero Hercules per apotheoſin etiam inter deos viales eſt relatus; quod credebatur peragraſſe totius univerſi terras, vias muniiſſe & ſtraviſſe, ac latrones, belluas, monſtra, hoc eſt tyrannides, vitia & quidquid viatoribus infeſtum eſſe poteſt, domuiſſe. Eleganter Dionyſius Halicarnaſſ. lib. I. Antiquit. cap. 41. non ex fabulis, ſed ex opinione vulgata, quæ ad veritatem propius accedit; *Hercules*, inquit, in editione Joannis Hudſoni, *quum omnium ſuæ ætatis imperatorum eſſet præſtantiſſimus, magnasque copias ductaret, peragravit quid-*

quid

quid terrarum Oceanus cingit, evertens omnem tyrannidem, si qua populis subjectis gravis ac molesta esset, aut si quæ civitas suis contumeliis ac injuriis vicinos principatus investaret immanis vitæ genere, & nefariis hospitum cædibus gaudens: & regna legitima & moderatas respublicas constituit, & mores humanos ac sociabiles in vitam induxit. Præterea versatus est cum Græcis & barbaris, cum maritimis & mediterraneis hominibus, qui ante sine fide & sine ullis contractibus commercium inter se habebant: & in locis desertis urbes condidit & fluvios avertit, qui campos inundabant; & in montibus, ad quos nullus patebat aditus, rupes secuit; UT VIATORIBUS ITER APERIRET; & cetera molitus est, ut omnis terra & mare omnibus commune esset, omniumque usibus inserviret.

At vero quod Macrobius ait lib. I. cap. 17. *appellationes Deorum ad Solem, certa & ARCANA ratione referri*, id & in nostro Heroë observare licet. Tot enim fabulis & mendaciis historica fide comtis est involutus, ut vix dignosci queat. Ipse à vanis tricis *Tricosum* se appellatum conqueritur, in epigrammate vetusto, sub signo ejus in basi marmorea Romæ, Grut. pag. 50.

ALCMENAE. IOVIS. ET. MAGNI
FORTISSIMA. PROLES
TRICOSUS. SUBITO. POST. MEA
FACTA. VOCOR

Si vero ſublatis Poëtarum involucris, miſſaque hiſtoria, rem phyſice conſideremus, Hercules nil aliud eſt, quam Solis vis, poteſtas & varia virtus in inferiora mundi corpora. Inde *Aſtrologus* appellatur, et ſtellifer, et horarius in ſtatuis repræſentatur, qui cœlum geſtat, aſtra temperat; atque diei ſtationes æquas partitur. Inde Græcis Ἡρακλέης, quaſi Ἥρας κλέος, *aëris decus & gloria* dictus apud Macrob. lib. I. cap. 20. et labores duodecim ſunt totidem Zodiaci ſigna, quæ annuo circuitu Sol perambulat. Euſebius lib. III. Præparat. Evangel. admiratur impudentiam Ethnicorum, qui *ſolem*, *modo Apollinem*, *modo Herculem*, *modo Bacchum* dicere non vereantur. Non aliam vero ob cauſam ſagittis et arcu armatur. vid. Hieronymum Aleandrum in expoſit. tab. Heliacæ, ſub. tit. *Hercules Sol*, Voſſium lib. II. de orig. idol. cap. 15. & Pighii Hercul. Prodic. p. 257.

Non mirum ergo, quod Hercules, pariter ac Apollo, peregrinantium ſocius, ſatelles, comes & cuſtos habitus eſt, ac σύμμαχος Apollodoro I. Biblioth. Σωτὴρ καὶ Παραστάτης Pauſaniæ Eliac. I. II. χρηστὸς καὶ σωτήριος

τῆς

τοῖς ἀνθρώποις, *benignus & salutaris hominibus* Philostrato vocatur, vit. Apollon. lib. 8. c. 7. In nummis quoque Thasiorum, Stymphaliorum Arcadum, et Smyrnæorum ΗΡΑΚΛΕΟΣ ΣΩΤΗΡΟΣ memoria occurrit, apud Vaillantium. Græc. Imp. p. 26. eamque appellationem ipsi Dio Chrysostomus, ut Tyrannorum eversori, alii ut Soli vindicarunt. Is enim radiis suis, potentia ac calore viatores comitatur, mala quævis dispellit, ac novas vires corporibus fessis infundit. Unde et Hercules non minus atque Apollo, ἀλεξίκακος appellatur; apud Lucianum, Hesychium et Macrobium; ἀποτρόπαιος apud Philostratum dict. c. 7. ibique Olearius in notis. Porphyrius apud Euseb. III. Præp. καθ' ὃ ἢ ἀλεξίκακός ἐστι τῶν ἐπιγείων ὁ ἥλιος, Ἡρακλέα αὐτὸν προσεῖπον, *eo quod mala ab inferioribus hisce Sol procul expellat, Herculem ipsum dixerunt.* Hinc quoque Hadrianus Augustus, in nummis HERCULES SERVATOR, sive AVERRVNCVS dictus est, quod provincias circumiens Procuratores et Præsides, quovis monstro sæpe deteriores, severissimis suppliciis affecit, *nec quisquam fere principum tantum terrarum tam celeriter peragravit*, ait Spartianus in Hadriano cap. 13. ubi plura Casaubonus notavit, Spanhemio suffragante Diss. XII. de Præst. p. 492. Alibi titulis

M 5 Mar-

Marti propriis ornatur, quia Martis planeta a multis Herculis stella dicebatur, ut Plinius, Apulejus & alii docuere. Inde HERCVLI. POLLENTI. POTENTI dedicatur inscriptio apud Gruter. pag. 50. 3. & pag. 315. 7. locus sepulturæ cultorum HERCVLIS. DEFENSORIS. POLLENTIS. INVICTI memoratur. Severus *HERCULIS DEFENSORIS* elogio honoratus est, in antiquo numismate, apud Tristanum t. III. p. 71. sicut vero Herculi deo, cognomine eodem, gratum se præstat redux viator, apud Gruter. pag. 45. 12.

HERCVLI. DEFENSORI
PRO. REDITV. ET. ITV
D. CLODI. SEPTIMI

Sæpius Hercules *Comes* & *Custos* dicitur. Ineditam adfert Celeb. Grævius, in præfat. ad tom. X. Thes. Antiq. Rom.

HERCULI. COMITI
CONSERV. SACR
L. AELIVS. L. F. ESQ. PENIO
MIL. COH. VI. VIG. EX. V. S.

Similes complures dedit Gudius pag. 32. & 33. ubi n. 4. L. Curius Asper. PRÆFECT. PEREGRIN. HERCULI CUSTODI. COMITI. CONSER. ita COMES OMNIUM DEORUM vocatur in marmore antiquo Synt. Reinesii pag. 112. COMES ET,

ET CONSERVATOR DOMINORUM NOSTRORUM, apud Grut. p. 45. n. 7. COMES ET CUSTOS n. 8. & pag. seq. 46. n. 10. Fabianus & Firminus pro salute Antonini, *Herculi invicto, quod proficiscentes expeditionibus sacris voverant, regressi cum commanipulis, libentes votum solverunt*. COMES AUGG. appellatur, in nummo Maximini, quia Imperatores ejus signa in expeditionibus secum ferebant. *Custos* dicitur in fragmento veteris Calendarii: HERCULI MAGNO CUSTODI IN CIRCO FLAMINIO, & apud Ovidium Fast. VI. 209.

Altera pars Circi custode sub Hercule tuta est,
Quod deus Euboico carmine munus habet.

Idem Naso lib. XV. Metam. vs. 248. *Clavigerum* vocat; quemadmodum supra pag. 126. & 131. Mithram, Janum & Dianam clavem gerentes vidimus:

Vulnera clavigeri quae fecerat Herculis arcus.

Et Ib. vs. 255.

Quantaque clavigeri Paeantius Hercules heres.

Saxanus cognominatur in Tiburtino lapide vetere Grut. pag. 49. n. 3.

HER-

HERCULI. SAXANO. SACRUM
SER. SVLPICIVS. TROPHIMVS
AEDEM. ZOTHECAM. CVLINAM
PECVNIA. SVA. A. SOLO. RESTITVIT.
IDEMQVE. DEDICAVIT.

Cui similem inscriptionem adfert Illustris Cuperus monum antiq. pag. 228.

HERCVLI. SAX
SANTO. SACRVM

Et tertiam Montfauconius tom. II. suppl. Antiq. lib. 3. c. 2. ex ara A. 1721. prope Mussipontum effossa:

I. O. M. ET. HER-
CVLI. SAXA
SACRUM

Herculem vulgo *Sanctum*, *Sangum*, *vel Sancum* vocari, ex Phædro ac Propertio constat, & proprium à lingua Sabina id nominis ei fuisse, scribit Varro lib. IV. de L. L. SANCTISSIMUS dicitur apud Reinef. cl. 1. n. 64. 65. & Gudium pag. 33. n. 5. SANCTUS pag. seq. n. 6. sicut DIANA SANCTA apud Reinef. d. cl. 1. n. 260. Romanos utique *Semonis Sanci* appellatione Herculem coluisse, notum est, ex inscriptione, apud Gruterum relata, pag. 96. n. 5 eidemque sacrificium *propter viam*, seu proficiscendi gratia factum esse, tradit Festus. Dudum vero erroris accusatus est Justinus, quod in Apol. 2. pro Christianis c. 34. adfirma-

mavit, populum Romanum Simoni Samaritæ, infami mago, temporibus Claudii, statuam ad Tiberim posuisse, cum hac inscriptione SIMONI DEO SANCTO. Idem persuasum fuit Tertulliano, Eusebio & Augustino, ejusque fabulæ defensionem nuper suscepit Styanus Thierlebius, in edit. Justini pag. 40. sed infeliciter! cum in basi, ad Tiberim reperta, legatur: SEMONI SANCO DEO FIDIO, & hac de re inter Eruditos satis constat. vid. Muret. lib. III. epist. 82. Reinef. ad cl. 1. inscr. n. 1. Fabrit. Cod. apocr. novi test. tom. 1. pag. 419. & Interpretes ad illud Ovidii Fast. lib. VI. vs. 213.

Quærebam Nonas Sanco Fidione referrem,
An tibi, Semo pater: cum mihi Sancus ait:
Cuicumque ex illis dederis; ego munus habebo.
Nomina trina fero: sic voluere Cures.

Cur vero Hercules *Saxanus* appelletur, de eo in omnia alia abeunt eruditi. Ill. Cuperus à loco quopiam, cui *Saxani* nomen, epitheton illud derivat. Aleander Junior in exposit. Tabulæ Heliacæ, à magna vi lapidum, quibus ille hostes fugasse in fabulis memoratur, repetit: vel à lapidibus, quibus in obsidione Ilii aram Herculi excitavit Telamon. Nicolaus Bergierius de publ. & mil. viis lib. IV. sect. 43. inde caussam petit, quod vias muniverit

rit in difficilibus accessu montibus, & saxa aperuerit; vel quod ei acervi lapidum & saxorum congeries per vias dedicarentur. Marcus Zuierius Boxhornius Quæst. Rom. I. quod in saxeto coleretur, ut saxetanus dixit Martialis lib. VIII. Sed Stephanus Vinandus Pighius in Hercule Prodicio pag. 394. Saxanum Herculem, ait, esse Tiburis Deum tutelarem, qui HERCULES TIBURT. VICT. in alia inscript. Grut. p. 49. n. 6. dicitur, & ideo Saxanum nuncupatum, quod ejus ædes in edito saxo posita fuerat: diversa enim cognomina vel a factis, vel à locis, in quibus colebatur, sortitus. Apud Iberos Gaditanus, apud Zelandos Magusanus, vel Macusanus, à μάκκος, rex, alibi Deusoniensis, à castro Duiz; apud Argentinenses Krutzmannus, id est, vir magnus et validus, Monœcus apud Ligures, Baulius et Surrentinus apud Campanos, et ita Tiburs, vel Saxanus, apud Tiburtes dictus est, ipsumque Tibur, dei hujus sacris initiatum, vicissim *Herculeum*, et colles Tiburtini *Herculei* nominantur. Thomas vero Reinesius simpliciter intelligit, Herculem è saxo Tiburtino factum, *saxeum*; ut Mars *argenteus* dicitur, et Venus *Gabinia* ex lapide Gabino formata. Utrique sententiæ favet ac pondus addit Cl. Grævius in Proleg. Thes. tom. V.

Opti-

Optimum forsan est, ut Herculem, exemplo Tiburtini, Saxanum appellari dicamus, ubicunque in saxis & rupibus positus colebatur: nam & Bonæ deæ *Subsaxanæ* ædicula erat Romæ, sub rupe montis Aventini, & apud Insubres Mediolani, a situ templi, *Hercules in petra* dictus est, in lapide Grut. pag. 49. n. 2. Neque Tiburi tantum ejus templum fuit, sed & passim per vias; uti supra pag. 29. vidimus, ædes ejus extra portas Collinam & Latinam exstructas. Fani modici, sed multitudine adorantium viatorum ferventis, meminit Martialis III. 47.

Et qua pusilli fervet Herculis fanum.

Dionysius lib. I. Rom. Antiq. cap. 40. aras addit: *In multis etiam aliis Italiæ locis templa huic Deo (Herculi) sunt consecrata, & in urbibus, ac in ipsis VIIS ARAE sunt erectæ, nec facile reperias ullum in Italia locum, ubi deus iste non colatur.* Sic aram insignem Herculi Saxano sacram, in Lotharingia prope vicum Norri repertam, explicavit Auctor eruditus Gallici operis de religione Gall. lib. III. c. 9. Aliam, ob difficilis itineris memoriam, in Alpibus reliquerant Graji; de qua Cornelius Nepos in Alcibiade & Petronius cap. 12.

Alpibus aëreis, ubi Grajo nomine pulso
Descendunt rupes, & se patiuntur adiri,

Est

Est locus Herculeis aris sacer.

Idem in littoribus & portubus fuit adoratus, tanquam navigationis deus; cui etiam Tyrii navem sacram habuerunt; teste Arriano lib. II. de Exped. Καὶ τὴν ναῦν τὴν Τυρίαν, τὴν ἱερὰν τοῦ Ἡρακλέος, ἥντινα ἐν τῷ ἐπίπλῳ ἔλαβε, καὶ ταύτην τῷ Ἡρακλεῖ ἀνέθηκε, καὶ ἐπίγραμμα ἐπ' αὐτῇ ἢ αὐτὸς ποιήσας, ἢ ὅτου δὴ ἄλλου ποιήσαντος οὐκ ἄξιον μνήμης τὸ ἐπίγραμμα, διὰ τοῦτο καὶ ἐγὼ αὐτὸ ἀναγράψαι ἀπηξίωσα. *Navem etiam Tyriam sacram Herculi, quam navali incursione ceperat, Herculi dicat, cum inscriptione, quam sive ipse, sive alius quispiam fecerit, quod nihil habeat memoria dignum, commemorandam minime putavi.* Idem Marcum Octavium contra piratas defendit, si audimus Servium ad Æneid. VIII. vs. 363. qui ex Masurio Sabino apud Macrob. lib. III. Sat. c. 6. refert: *Marcus Octavius Hersennus, in prima adolescentia tibicen, postquam arti suæ diffisus est, mercaturam instituit: bene re gesta decimam Herculi dicavit, postea cum navigans hoc idem ageret, à prædonibus circumventus fortissime pugnavit & victor recessit, quem in somnis Hercules docuit sua opera servatum, cui Octavius, impetrato à Magistratibus loco, ædem cum signo sacravit.* Quid? quod Virgilius VIII. Æneid. vers. 542. Æneam profecturum ignes Herculeos, id est, per Hypallagen,

aras Herculeas, in quibus ignes erant sopiti, suscitasse canit:

Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat, hesternumque Larem parvosque Penates
Lætus adit, mactant lectas de more bidentes
Evandrus pariter, pariter Trojana juventus.
Posthinc ad navis graditur sociosve revisit.

Denique Herculis Macusani figura, prout a Cl. Keislero depicta est, cum furca loco tridentis, cum delphino in dextra, alioque pisce marino ad pedes ejus, satis indicat, ipsum, una cum dea Nehalennia, ab illis, qui se mari committebant, invocatum esse. Proprie vero Hercules non erat nautarum præses, sed terræ firmæ affixus. Fuit is quidem prope portus, navalia, fluminumque præcipitia cultus, sed vulgo ut alveum compesceret, & agros ab inundationibus tueretur. Statius lib. II. Silv. 2. villam Surrentinam Pollii sui describens:

Ante domum tumidæ moderator cærulus undæ
Excubat, innocui custos laris: hujus amico
Spumant templa sale, felicia rura tuetur
Alcides, gaudet gemino sub numine portus;
Hic servat terras, hic sævis fluctibus obstat.

Inter aras ergo omnes veneratione præcipua erat, ingens illa & Maxima, quæ in foro boario, post januas Circi maximi conspiciebatur, cujusque, præter Livium & Tacitum, meminere Virgilius lib. VIII. Æneid. vs. 270.

Et domus Herculei custos Pinaria sacri,
Hanc aram luco statuit, quæ Maxima semper
Dicetur nobis, & erit quæ maxima semper.

Ovidius lib. I. Fastor. vs. 581.

Constituitque tibi, quæ Maxima dicitur, Aram,
Hic ubi pars Urbis de bove nomen habet.

Alii eam non ipsi Herculi a semet, ut cum Nasone Propertius ait, sed Jovi inventori ab Hercule dicatam, alii Evandrum Herculi dicasse volunt. Dionysius dicto cap. 40. Ὁ δὲ βωμὸς, ἐφ᾽ οὗ τὰς δεκάτας ἐπέθυσεν Ἡρακλῆς, καλεῖται μὲν ὑπὸ Ῥωμαίων Μέγιστος, ἐστι δὲ Βοαρίας λεγομένης ἀγορᾶς πλησίον, ἁγιστευόμενος εἰ καί τις ἄλλος ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων. Ὅρκοί τε γὰρ ἐπ᾽ αὐτῷ καὶ συνθῆκαι τοῖς βουλομένοις βεβαίως τι διαπράττεσθαι, καὶ δεκατεύσεις χρημάτων γίνονται συχναὶ κατ᾽ εὐχάς. *Ara vero, supra quam Hercules decimas obtulit, a Romanis Maxima vocatur, estque prope forum, quod Boarium appellatur, quam regionis illius incolæ, si quam aliam, venerantur. Qui enim aliquid firmi ac validi transigere volunt, ad hanc aram & jusjuran-*

randum & pactum faciunt, hic etiam suarum facultatum decimas ex voto sæpe offerunt.

Enimvero auspicatissimum & fortunatissimum ducebant viatores, mercatores & alii, *decimam* partem bonorum, lucri aut fructuum Herculi vovere, ut ejus favore fierent auctiores. Diodorus Siculus lib. V. cap. 2. Pulcherrima est lamina ærea, in Latio reperta, apud Vignolium inscript. select. pag. 337.

CN. FLACCUS. Q. FVL. F. DE
CUMAM. PARTEM. HERCU-
LI. ET. PRO. REDITV. FELI-
CISSIMO. EX. AFRICA. VI-
BI. FRATRIS. ET. PRO. SAL-
PETINAE. MATRIS. SIGNA.
AVREA. FORTVNAE. PRAEN.
ET. FERONIAE. SANCTIS
SIMAE. D. D. T. VINIO. COS.

Hæc vero consuetudo decumam, id est decimam bonorum suorum partem donandi, non inde nata est, quod Hercules moriturus dixerit, eos opulentos fore, qui sibi decimam bonorum suorum partem consecrassent; neve quod is boum, quos Geryoni abstulerat, in Palatino decimam partem immolarit; vel quod Romanos ab He-

truſcis decimari ſolitos liberaverit, ut Plutarchus Problem. c. 17. exiſtimavit: potius enim mos ad Græcos & Romanos a Judæis manavit, qui ex Moſis inſtituto, in uſum Levitarum, decimas colligebant: quinimo antiquiſſimum Abrahami exemplum initium potuit feciſſe conſuetudini decimæ partis ſpoliorum conſecrandæ, niſi malis ipſum morem inter Chananæos receptum obſervaſſe. Diodorus enim Siculus lib. XX. c. 14. Tyriorum inventum facit, quorum coloni Carthaginienſes quotannis decimam omnium proventuum Tyrum mittere ſolebant, quod etiam Polybius Excerpt. leg. 114. & Juſtinus lib. 18 c. 7. ſcripſere. Inde ergo ad alios uſus forſan perlatus eſt: Apollini enim in inſulam Delum quotannis decimas miſſas, auctor eſt Callimachus hymn. in Delum v. 278. eidem Dictator Camillus, ex præda Vejenti, eas vovit, apud Livium V. cap. 21. & Crotonienſes apud Juſtinum lib. XX. cap. 3. Ex Arabum lege, omnes thuris mercatores thus ſuum ad metropolin Sabothan ferre cogebantur, ejuſque decimam deo ejus Sabi prius offerre, quam illud venderent, auctore Plinio lib. XII. H. N. c. 14. De fano Dianæ in Scilunte & conſecratis ei fructuum agri decimis, agit Xenophon Αναβ. l. V. pag. 350. Minervæ decimas Athenis con-

consecratas tradit Demosth. adv. Timocrat. p. 447. Similia id genus exempla Seldenus in diss. de decimis, plena manu collegit, quocum omnino Spencerus de LL. Mos. rit. l. 3. c. 10. jungendus est, qui etiam in rationes Pythagoricas numeri denarii inquisivit.

Sed nostræ Herculis decimæ licet neutiquam ex Jure Civili aut Pontificio solverentur, magis tamen erant vulgares & quotidianæ. Plautus eas Trinummo Actus II. Sc. 7. vs. 11. *Herculaneam partem vocat:* & in Mostell. IV. Sc. 2. vs. 68. *Herculis quæstum* pro magno ponit, eumque ex innumerabilibus decimis conflatum à Tranione, servo sacerrimo, & maxime prodigo, ait, conteri posse. L. Mummius cum Corinthum cepisset SANCTO SEMIPATRI DE DECVMA DONVM DEDIT MORIBVS ANTIQVEIS, teste inscriptione Gruter. pag. 69. Decimationis illius, tum ex spoliis, tum ex lucris mercaturæ consecratio, Romæ apud Maximam aram, quam supra vidimus, ritu solenni & cum hilari convivio fieri solebat, ita ut convivæ laurea, in honorem Dei, redimiti cubitum mitterentur. Huc pertinet, quod Varro ait, apud Nonium, in *caudum: Majores solitos decumam Herculi vovere, nec decem dies intermittere, quin pollucerent, populumque* ἀσύμβολον *cum coro-*

na laurea demitterent. Cicero lib. 2. de offic. cap. 17. *Oresti nuper prandia in SEMITIS, decumæ nomine, magno bonori fuerunt.* & Octavius Herennius, auctore Macrobio lib. III. sat. cap. 6. *Instituit mercaturam, & bene re gesta decimam Herculi profanavit.* Atque ad hasce, pro arbitrio, ob rem bene gerendam, votas, non ad nostri ævi decimas, ut Accursius volebat, referenda est l. 2. §. 2. D. de pollicitat. *Si decimam quis bonorum vovit, decima non prius in bonis esse desinit, quam fuerit separata. Etsi forte qui decimam vovit decesserit, ante sepositionem.* Quæ posteriora verba Jacobus Gutherius lib. IV. de vet. jure Pont. cap. 23. ex Nævio interpretatur: Si prius mortuus fuerit, quam tibia publicando epulo Herculi decumasset; Ita enim ille in Colace, apud Priscianum lib. IX. *Qui decumas partes quantum alieni fuit polluxit, tibia publicando epulo Herculis decumas.* Varro lib. V. de L. L. *Profanum quod in sacrario pollutum, atque inde Herculi decuma data ab eo est, quod sacrificio quodam fanatur.* Plautus in Bacchid. act IV. Sc. 4. vs. 15.

Si frugi est Herculem fecit ex patre: decumam partem ei
Dedit, sibi novem abstulit.

Præ-

Præterea ad aras ejus, ubivis positas, sacrificia & cœnæ à peregrinantibus offerebantur. Festus: *Propter viam fit sacrificium, quod est proficiscendi gratia, Herculi aut Sanco, qui scilicet idem est Deus.* Tunc: *Profecturi viam Herculi aut Sanco sacrificabant*; ubi *propter viam* est prope, juxta, secundum viam, ut Varro apud Nonium: *propter Fortunæ aram ea hostia cæsa erat.* Lucret. lib. IV. vs. 1018. *aut fontem propter amœnum adsidet.* Laberius Paupertate, apud Nonium: *Visus hac nocte bidente propter viam facere.* Græcis subinde hoc dicitur τὰ ἐξιτήρια θύειν, eoque referenda est *culina*, quam supra ex Tiburtina inscriptione vidimus ædi Herculis junctam, ut in ea sacrificia pararentur: nam quod Sponius Vojage de la Grece tom. III. pag. 47. ex Festo eam ad locum, in quo dapes funerum parabantur, retulit, non placebit omnibus. Vide Turre de diis Aquilej. pag. 308. Quicquid autem ex pollucta dape superat, non pauperibus relinquebatur diripiendum, ut in Triviæ sacris, sed flammis absumebatur. Hæc enim lex erat sacrificii ad agendas gratias, etiam apud Hebræos, Levit. VII. vs. 15. & scite Grotius ad Exodi XII. vs. 10. observat, Pascha quoque naturam ἀχαριστικῶ habuisse, ex quo non remanebat quicquam usque mane, ve-

rum si quid residuum esset, igne comburebatur. Philo Pascha διαβατήριον, id est profectivum appellavit, sive *propter viam*, ut Latini loquuntur. Macrobii locus Sat. II. cap 10 eam in rem illustris est, & à multis observatus, hic tamen minime omittendus: *Sacrificium*, inquit, *apud veteres fuit, quod vocatur propter viam. In eo mos erat, ut, si quid ex epulis superfuisset, igne consumeretur Hinc Catonis jocus est. Nam Q. Albidium quendam, qui sua bona comedisset, & novissime domum, quæ & reliqua erat, incendio perdidisset, propter viam fecisse dicebat; quod comesse non potuerit, id combussisse.* Vulgo hic *proterviam* legitur, quam lectionem secutus est Erasmus, in adagio *Proterviam fecit*, recte jam olim a Paulo Leopardo eapropter notatus lib. XV. Emend. cap. 19. Etiam Turnebus lib. IX. Adverf. cap. 4. monuit, unius Festi auctoritatem satis causæ habere, cur lectionem illam esse mutandam putemus: sed in medium præterea venire jubet Sceparnionis jocum in eos, qui naufragium omnium bonorum fecerant, apud Plautum Rudente I. sc. 2. v. 61.

S. Propter viam illi sunt vocati ad prandium.

D. Qui. S. quia post cænam credo laverunt.

Denique præter aras & templa, statuæ in

in honorem Herculis collocabantur, quarum trunci quadratis Mercurii Hermis erant persimiles. Pausanias in Corinthiacis, in Gymnasio Sicyoniorum videbatur, ait, Ἡρακλῆς τὰ κάτω τοῖς Ἑρμαῖς τοῖς τετραγώνοις εἰκασμένος. *Hercules inferiore trunci parte quadratis Mercurii signis persimilis.* Cicero eas *Hermeraclas* vocat ad Attic. l. ep. 18. *Signa nostra & Hermeraclas, cum commodissime poteris, velim imponas.* Hujusmodi Herculem, quadrati Hermæ figura factum, Romæ in ædibus Jacobi Benzonii delineavit, & operis sui frontispicio expressit Pighius; cui subscriptum epigramma Græcum, quod is ita latine reddit:

Solibus exiguis puerum me noscite. Felix
Herculeum signum collocat, & Prodici.

Recte *Prodici*. Nam Hercules Prodicius à Prodico Sophista fingitur in bivio dubius, quam vivendi viam ingredi melius esset, & quia virtute duce optimam elegit, hinc postea quasi Deus vialis in biviis celebratus. Ad illum certe alludit Persius sat. V. vs. 34.

Cumque iter ambiguum est, & vitæ nescius error
Diducit trepidas ramosa in compita mentes
Me tibi supposui.

Conjunctio autem Mercurii cum Hercule in una statua, quam Pausanias refert, idem

designat munus. Ita ille Antholog. lib. I. cap. 38. n. 4. viatores affatur:

Ὦ τὰν ἢ στείχοντες ἀταρπιτὸν οἵ τε ποτ' ἀγρὸς
Δαμόθεν, οἵ τ' ἀπ' ἀγρῶν νεῖθε ποτ' Ἀκρόπολιν.
Ἄμμες ὅρων φύλακες, δισσοὶ Θεοί, ὧν ὁ μὲν Ἑρμᾶς
Οἷον ὁρῇς μ', ὅτερος δ' ἅτερος Ἡρακλέης.

Qui hanc properatis viam, sive ad agros
Ex oppido, sive ab agris tenditis ad urbem,
Nos terminorum custodes, duo dii, quorum hic quidem Mercurius,
Ut vides me, hic autem Hercules. &c.

Iidem quoque juncti conspiciuntur in lapide, ante veteris portæ Capenæ situm, ad ipsam viam Appiam effosso, cum inscriptione: III VIVM EX VOTO RESTITUIT apud Fabrettum de col. Traj. c. 6. pag. 174. Rursus civitas Corcyra Marcum Patronum et benefactorem, forte iter reipublicæ nomine susceptum, ΕΡΜΑΙ ΗΡΑΚΛΕΙ *Mercurio & Herculi* commendat, apud Spon. Miscell. erud. Antiq. Sect. I. pag. 14.

Idem porro Hercules pariter ac Mercurius à studiosis rei faciendæ fuit cultus, & quæ in terræ visceribus invenirentur, eorum gratia illi habita, auctore Horatio lib. II. sat 6. ubi stultus ita vovet: vs. 10.

O si urnam argenti fors qua mihi monstret! ut illi,
Thesauro invento qui mercenarius agrum
Illum

Illum ipſum mercatus aravit, dives amico Hercule.

Sicut enim Mercurius apertis lucris & negotiationi præeſt, ita Hercules opertis lucris, ſive theſauris, ſi veteribus Scholiaſtis ad hunc locum credimus; Arnobius vero lib. IV. adv. gent. utrumque lucra promovere monuit, & Philoſtratus, in Sophiſtis, ἑρμαῖον appellavit theſaurum, in ædificio repertum. Plerique etiam utrumque juſto cultu, ut κερδῷον & πλουτοδότην venerabantur, Herculem quidem hac inſuper ratione, quia divitiæ non ſine virtutibus acquiruntur, quodque Hercules labore proprio adeptus eſt omnia. Alludit Perſ. ſat. 2. vſ. 10. in voto avari: *O! ſi ſub raſtro crepet argenti mihi ſeria, dextro Hercule!* Ex quo loco, uti & ex illo Horatii diſcimus, quis ille fuerit deus, cujus liberalitati theſauri, tanquam *Dei beneficia*, tribuuntur in *l.* 63. §. 1. *D. de A. R. D. l.* 3. *C. Th. l. un. C. de theſaur.* θεοῦ δῶρον eos Leo vocavit *Nov.* 61. Alibi Juppiter quoque theſaurorum inventor laudatur, ut in inſcriptione de theſauris Decebali, in medio flumine Sargelia abſconditis, & a Trajano, indicio proditoris repertis, quæ a Johanne Tröſtero laudatur lib. I. Daciæ c. 13. ſed cujus fidem non levi ratione ſuſpectam habet

Marqu.

Marqu. Gudius in corp. inscript. pag. 2. n. 7. Verba ejus hæc sunt:

IOVI. INVENTORI. DITI. PATRI
TERRAE. MATRI.
DETECTIS. DACIAE. THESAURIS.
CAESAR. NERVA. TRAJANVS.
AVG. SAC. POS.

CAPUT XI.

DE LARIBUS VIALIBUS ET GENIIS VIARUM.

Lares viatorum dii, quia Mercurio geniti. Varia Larum genera, Cœlestes, Domestici, Militares, Rurales & Publici, quorum imagines argenteæ. l. 6. & 19. D. de auro & arg. leg. elucidatur. Lares viales proprie sunt animæ defunctorum, qui vivi vias curassent. Horum sepulchra ad vias. Alias dicuntur Manes, Heroës & Genii. Tres horum classes. Genius loci, Genius viarum est angelus vialis. Gen. 24. vers. 7. Mal. 3. vs. 1. Psalm. 91. vs. 11. & liber Tobiæ illustratur. Larum vultus & sigillaria deorum vialium gestabant peregrinantes: nummus Augusti & Horatius exponuntur.

Au-

Augustus Divus, dum vivus. Mos viatorum ναΐσκοις *capsulas & parva templa secum ferendi, ad Amos V. vs. 26. & Act. XIX. vs. 24. Publici lares fingebantur habitu peregrinantium, cum cane adstante. Cœnæ & sacrificia eorum cibus prope vias. Culinæ in sepulcbris. Compitalia illorum festa, non stata, sed conceptiva. quanta cum religione illa celebrata. l. 12. C. Th. de pagan. multa luce donatur.*

Iure quidem suo & merito nunc Lares nobis memorandi sunt, viarum & compitorum dii incerti, plebeji & inferioris ordinis, semideis certe minores, quos Charinus itineri accinctus compellat apud Plautum Mercat. V. sc. 2. vs. 23. *Invoco vos, LARES VIALES, ut me bene juvetis.* & Milite. glor. IV. sc. 8. Palæstrio, rebus omnibus ad iter compositis, ad Larem:

Etiam nunc saluto te, familiaris, priusquam eo.
Conservi conservæque omnes bene valete & vivite.

Demipho apud Terentium Phormione Actus II. sc. 1. vs. 81. prima post reditum prece, quasi de via, ut explicat Donatus; Lares & Penates it adoratum:

At

At ego deos penates hinc salutatum domum
Devortar: inde ibo in forum

Claudianus lib. I. de laud. Stilic. vſ. 118.

Vixque salutatis laribus, vix conjuge visa.

Inſcriptio apud Gruterum pag. 78. 1.

FORTUNAE
REDUCI. LARI
VIALI. ROMAE
AETERNAE.

Recte Turnebus lib. VII. Adverſ. cap. 15. ſuſpicatus eſt, Lares viales eſſe, qui viis præſunt, quoſque invocant, qui peregre proficiſcuntur; at cauſam muneris addit nullam. Vulgi judicium adfert Arnobius lib III. adverſ. gentes: *Lares*, inquit, *arbitratur vulgus vicorum atque itinerum deos eſſe, ex eo, quod Græci vicos cognominant lauras.* Sed voces populi vanæ non ſunt audiendæ. Veram rationem ex Theologia Romana nobis indicat Ovidius lib. II. Faſt. vſ. 615. quod Lares ex furtivo concubitu Mercurii, Viarum præſtitis, cum Lara Nympha ſunt procreati. Hanc enim, dum ad inferos ob garrulitatem deferre juſſus, reluctantem violat,

Fitque gravis, geminoſque parit, qui compita ſervant,
Et vigilant noſtra ſemper in Urbe Lares.

Lar

Lar autem Hetrusca vox est, & principem, præstitem ac προστάτην significat, ut docuit vir summus Josephus Scaliger, in castigat. ad Propert. lib. IV. Glossæ Philoxeni: *Lares*, θεοὶ κατοικίδιοι. *Lares familiares*, Ἥρωες κατοικίδιοι. Ovidius lib. V Fast. vers. 129

Præstitibus Majæ Laribus videre Kalendæ
Aram constitui, parvaque signa Deum.
Caussa tamen positi fuerat cognominis illis,
Quod præstant oculis omnia tuta suis.
Stant quoque pro nobis, & præsunt mœnibus nostris
Et sunt præsentes, auxiliumque ferunt.

Hinc variarum rerum Antistites Dei Lares dicebantur, quorum numerus et nomina sunt ignota: alios enim privatim, post fores, alios in atrio, aut vestibulo, alios in cubiculo, ad focum, vel in domo intima, & alios denique publice in templis colebant. Hieronymus in Esaiam: *Nullus erat locus, qui non Idololatriæ sordibus inquinatus fuerit, in tantum, ut post fores domorum Idola ponerent, quos domesticos appellant Lares, & tam publice, quam privatim animarum suarum sanguinem iis funderent.* Et primum quidem (ut *lares permarinos*, a Livio memoratos præteream, de quibus cap. 13. infra agam.) erant Lares *Cœlestes*, quos

quos verſari credebant in eo ſpatio, quod Lunam & terram interjacet. *Inter Lunæ gyrum & nimborum ac ventorum cacumina aërias eſſe animas, ſed eas animo, non oculis videri, & vocari Heroas, & Lares, & Genios*, ex Varrone ſcribit Auguſtinus lib. VII. de Civ. Dei c. 6 Tertullianus de ſpectac. c. 5. ex antiqua inſcriptione, Romæ in Circo defoſſa: LARES. COILLO. POTENTES vocat, lapis vero Gruteri 6. pag. 1004. habet COMITIO POTENTES: inepte Salmaſ. Exerc. Plin. pag. 641. *colio potentes* legendum eſſe putavit. vid. Illuſtr. Spanhem. in Diatriba de Veſta cap. XV. Erant et lares *Familiares*, domeſtici, queis foci, tecti & familiæ cura, de quibus in ſaxo Tiburtino, apud Gudium pag. 62. n. 10. DIIS DEABUS LARIB. FAMILIAR. Tertullianus Apol. c. 13. *domeſticos deos*, Propertius l. IV. 1. 133. *matris deos*, Tibullus lib. 1. Eleg. XI. vſ. 15. *Lares patrios*, Suetonius *Lares cubiculi* vocat, additque eorum cuſtodiæ apponi ſolitum puerum, in Domit. c. 17. Erant lares *militares*, præſides eorum, qui caſtra ſequebantur. Martianus Capella lib. 1. de Philol. & Merc. nupt. *In ſecunda itidem*, inquit, *cœli religione manſitabant, præter domum Jovis, quæ ibi quoque ſublimis eſt, ut eſt in omnibus prædiatus, Quirinus Mars,*

lares

lares militareis, *Juno ibi quoque domicilium possidebat.* Eosdemque esse puto, quorum meminit Livius, in devotione Decii, lib. VIII. c. 9. *Jane*, *Juppiter*, *Mars pater*, *Quirine*, *Bellona*, *Lares*, *Divi Novensiles*, *Dii indigetes*, *Divi*, *quorum est potestas nostrorum*, *hostiumque Diique Manes*, *vos*, *precor*, *veneror* &c. Erant præterea Lares *Grundules*, à grunniendo, & Rurales, agrorum præfecti, in lapide luculento Gruteri memorati pag. 251. *vicus larum ruralium*. Hi inter Deos CAMPESTRES referendi, quorum meminit lapis apud Fabrett. de aquæd. pag. 106. Virg. lib. III. Georg. vs. 343. de pastore armentorum:

- - - Omnia secum
Armentarius Afer agit, tectumque, Laremque,

Tibullus lib. 1. Eleg. 1. vs. 23.

Vos quoque felicis quondam nunc pauperis agri
Custodes, fertis munera vestra, Lares.

Calpurnius Ecl. 11. vs. 64.

Nos quoque pomiferi Laribus consuevimus horti
Mittere primitias, & fingere liba Priapo.

Denique erant quoque Lares *Urbis Romæ*, Senatus auctoritate consecrati: *Patrii penates familiaresque*, *qui huic Urbi &*

 Rei-

Reipublicæ præsidetis, Cicero infit pro domo c. 57. & *Hostilii*, urbium custodes, à quibus hostes arcebant. Atque hi sunt *Publici* illi, de quibus pulchra inscriptio extat apud Gruterum pag. 106. n. 4. LARIBUS. PUBLICIS. SACRUM. & alia apud Spon. Misc. erud. antiq. pag. 114.

GENIO. DOMNOR. CERERI
T. POBLICIUS. CRESCENS. LARIBUS
PVBLICIS. DEDIT. IMAGINES. ARGENTEAS. DUAS

Imagines enim eorum erant ex argento. Petronius cap. 29. *Præterea grande armarium in angulo vidi, in cujus ædicula erant Lares argentei positi.* Ubi clarissimus Burmannus in notis erudite monuit, ad lares hosce pertinere quod Marcellus scribit in l. 6. in f. D. de auro & arg. leg. *Heredem meum volo fideique ejus committo, ut in patriam meam faciat porticum publicam, in qua poni volo imagines argenteas.* & in l. 19. eod. *Sed nec candelabra, nec lucernæ argenteæ, vel sigilla, quæ in domo reposita sunt, vel imagines argenteæ argenti appellatione continentur.* Hinc in veteri lapide LARIBUS PUT. CIV. apud Grut. pag. 10. & apud eundem pag. 174. n. 7. quidam municipibus Rheginis legat inter alia LARES. ARGENTEOS. SEPTEM. Horum quo-

quoque fuit *facellum Larium* Romæ, de quo Tacitus XII Annali 24. & AEDES LARUM IN SUMMA SACRA VIA., cujus in fragmento Ancyrano meminit Auguftus.

Ad hos etiam publicos referendos puto, *Lares* illos *viales*, quibus publicum facrum fiebat, à Servii Tullii temporibus, ut ftatim dicemus. Primitus quidem omnis Larium cultus privatus fuit & domefticus. Unufquifque enim in fua familia, animas majorum, qui prioris vitæ adjuti fuerant honeftate, in Lares convertit, eafque, tamquam auxilium laturas, eft veneratus. Servius ad VI. Æn. v. 152. *Apud majores omnes in fuis domibus fepeliebantur; unde ortum eft, ut Lares colerentur in domibus.* Poft vero animæ Heroum, virorum illuftrium & Imperatorum, qui regia, vel Optimatium, vel populi auctoritate in Deos relati effent, inter Lares cultæ. Feftus in *laneæ*: *Lares animæ putabantur effe hominum redactæ in numerum Deorum.* Divus Auguftinus lib. IX. de Civ. Dei cap. II. ex Plotino, infigni Platonico tradit: *ex hominibus fieri Lares, fi meriti boni funt.* Apulejus de Deo Socratis fcribit, animam defuncti larem dici, *fi quieto ac pacato numine domum poffidet.* Eos vero qui male vixiffent, aut violenta morte periiffent, in malos dæ-

monas converti, quibus loco carnificum Dii utantur, in puniendis flagitiosis & impiis hominibus, secundum Plutarch. Quæst. Rom. 51. communis opinio erat, quam etiam in Christianis Antiochenis Chrysostomus reprehendit, homilia 11. in Lazar. Servius ad III. Æneid. vers. 168. *Labeo, in libris, qui appellantur, De Diis Animalibus (quibus origo animalis est) in quibus ait: Esse quædam sacra, quibus animæ humanæ vertantur in Deos, qui appellantur animales: quod de animis fiant. Hi autem sunt dii Penates & VIALES.* Ecce lares Viales animas, ait, humanas esse, nempe eorum, qui, dum in vivis essent, viarum fuerant curatores. Jam autem Viocurorum quantus apud Romanos fuit numerus! quo enim quisque pietate in patriam magis valuit, eo majorem in viis muniendis & sternendis operam impendit. Prætereo Appios, Gracchos & Cottas, ipse Julius Cæsar viæ Appiæ curator fuit; Augustus viarum, quæ circa Romam, curator constitutus milliarium aureum fecit; Claudius vias, inter montes excisas, maximis impendiis fecit, Trajanus κατ' ἐξοχὴν dicitur curator viarum, apud Gruterum pag. 199. n. 1. & quotquot ad Constantinum usque fuerunt Imperatores, vias vel novas fecerunt, vel veteres collapsas instaurarunt; ut parte II. hujus opuscu-

opusculi, pluribus congestis veterum testimoniis, ostendam.

Horum igitur animas cœlo locatas, tanquam deos tutelares, colebant, qui peregre proficiscebantur. Hesiodus ἔργ. 123. aliique Græci δαίμονας appellant homines, aureæ ætatis ævo functos. Glossæ veteres interpretantur ἥρωας κατοικιδίους; Censorinus de die nat. cap. 3. scribit: *Eundem esse Genium & Larem, multi veteres memoriæ prodiderunt.* Id vero an recte fecerint, dubitari posset, nisi diversas vocis Genii significationes distinguamus: nam genii viventium sunt. GENIO ET LARIBUS est in lapide Reinesii cl. 1. n. 158. & alibi in descriptione Urbis in Quirinali Reg. VI. ædicula GENII LARUM memoratur. Optime vero Apulejus de Deo Socratis ostendit, Genium aliquando accipi pro animo humano, exuto corpore suo, & libero stipendiis vitæ, quem plerique immortalem esse, alii ad extremam mundi conflagrationem durare existimabant. Hunc veteres Lemurem, vel Deos Manes honoris gratia vocabant, eumque posteriorum suorum curam agere, & nunc pacato quietoque numine domum possidere, nunc sepulchra inhabitare & lucos juxta vias, ibique viatoribus prodesse sibi persuadebant. *In lucis habitant manes piorum, qui Lares viales sunt,* ait Serv. ad

III. Æneid. vſ. 302. Maxime autem animas melioris meriti, & Divis adſcriptas, θείους vel θεὸς, vel Ἥρωας vocabant, uti Xiphilinus de Auguſto et Hadriano id teſtatur. At Plinius lib. VII. cap. 55. irridet *vanitatis humanæ conamina, ſenſus inferis dandi, & Manes colendi, deumque faciendi, qui jam etiam homo eſſe deſierit.* Alius hujus nominis ſignificatus eſt, ut Genii ſint mediæ quædam poteſtates inter ſummum æthera & infimas terras, in iſto interſiti aëris ſpatio, per quas deſideria noſtra & merita ad Deos commeent, qui ultro citroque portent hinc petitiones, inde ſuppetias, ceu quidam utrinque interpretes & ſalutigeri: talem cuique a Jove attributum eſſe præſidem ducemque futurum, ait Marcus Antoninus lib. V. §. 27. Hominum cuſtodes eos vocat Heſiodus, *præſtites* Minucius Felix, quod præſint hominum actionibus; Plinius vero rurſus innumeros deos reprehendens lib. II. c 7. ait: *Major cœlitum populus, quam hominum intelligi poteſt, cum ſinguli quoque ex ſemetipſis totidem deos faciant, Junones Genioſque adoptando ſibi.* Tertius denique intellectus eſt, ut Genium accipiamus pro Deo, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum, quique cuivis Numini, populo, loco, urbi, & viæ, tanquam gubernator, præſes & cuſtos tutela-

telaris adſcriptus eſt. Hinc GENIO VIARUM Lutatius in via Appia poſuit apud Reines cl. 1. n. 299. & L. Lucretius Fauſtinianus, in lapide Vorburgi in Hollandia effoſſo, copulat Larem vialem cum genio loci apud Spon Miſcell. pag. 113. & Matth. Sylloge. epiſt. 66. FELICITATI. LARI VIALI ET GENIO LOCI. Multa de geniis dixi in Diſſert. *De perjurio per genium Principis cap.* 2. & alia plura monuerunt eruditione præſtantes viri, ſed unus nobis ſufficiet Prudentius, qui lib. II. contra Symmach. vſ. 444. omne hac in re Romanorum ſtudium complexus eſt:

- - - Cur Genium Romæ mihi fingitis unum?
Cum portis, domibus, thermis, ſtabulis ſoleatis
Adſignare ſuos Genios, perque omnia membra
Urbis, perque locos Geniorum millia multa
Fingere, ne propria vacet angulus ullus ab umbra.

Ut vero triplex ille Genii ſignificatus, in hac Deorum vialium materia, clarior evadat, ſciendum eſt, veteres cum Hebræis ſciviſſe, omnia Angelorum miniſterio geri, atque hos comitari iter facientes. Abrahamus ſervo ſuo, uxorem Iſaaco petituro Geneſ. 24. vſ. 7. infit: *Jehova, cœlorum Deus,*

 mittet

mittet Angelum suum ante te. Psaltes c. 91. vs. 11. *Angelis suis præcipiet de te, ut conservent te in omnibus viis tuis.* Malachias 3. vs. 1. *Ecce ego missurus sum Angelum meum, qui expediat viam ante me..* Angelus Dei quoque antecessit castra Israëlitarum Exod. XIV. vs. 19. & XXIII. vs. 20. *Mitto angelum ante te, ut te custodiat in via, & ducat in locum illum, quem præparavi.* Plurima etiam de Raphaele, angelo viali, fabulis ex Persarum superstitione adspersis, reperiuntur in libro Tobiæ, cujus votum erat c. 5. vs. 24. *Qui in cœlo habitat Deus, prosperet iter vestrum, & Angelus Dei proficiscatur vobiscum.* Ex his desumtum & depravatum est, quicquid gentiles de geniis viarum, & diis deabusque præsidibus provinciarum somniarunt; nam & animas, corpore solutas, in cœlum se conferre, & interpretes inter deos & homines agere, Geniosque toti mundo & cuivis loco præsidentes, hominum votis adesse, prout quisque egerent in vita, tradiderunt, uti ex Platone, Maximo Tyrio, Jamblicho aliisque vulgatum est. Diogenes Laert. lib. VII. segm 151. de Stoicis: *Quosdam item esse dæmones dicunt, qui hominum affectibus tangantur, inspectores humanarum rerum. Heroas quoque relictas proborum animas.* Virg. lib. VII. Æneid. vs. 135.

--- *fron-*

- - - frondenti tempora ramo
Implicat & Geniumque loci, primamque deorum
Tellurem, Nymphasque & adhuc ignota precatur
Flumina.

Horat. lib. 11. ep. 2. vs. 187.

Scit Genius, natale comes, qui temperat astrum,
Naturæ Deus humanæ.

Calpurn. Ecl. V. vs. 25.

- - - tum cespite vivo
Pone focum, Geniumque loci, Faunumque Laremque
Salso farre voca.

Petronius genium loci absolute *tutelam* vocat c. 57. *Ita tutelam hujus loci habeam propitiam.* Inscriptio Grut. pag. 105. n. 2. DEO TUTEL. GENIO LOCI. In alia Fratrum Arval. apud Turre pag. 389. SIVE DEO SIVE DEAE IN CUJUS TUTELA HIC LUCUS LOCUSVE EST. Sed quod Raphaël apud Tobiam ait, c. 12. vs. 15. unum se esse ex septem angelis illis, qui referunt preces sanctorum & egrediuntur côram gloria sancti, ex eo, ut & ex septem spiritibus, qui in conspectu throni Agni missi dicuntur in omnem terram, apud Johann. Apoc. I. vs. 4. & V. vs. 6. scriptores Ecclesiastici quidam sep-

tem finxerunt supremos & generalissimos totius universi administratores, τὰς τὴν μεγίστην δύναμιν ἔχοντας, ut Clemens Alexandrinus ait, lib. VI. Strom. Eusebius lib. IV. Præparat. Evang. c. 7. verba Mosis Deut. 32. vs. 8. ad hosce Genios transtulit; Origenes Principes Tyri, Persarum & Græcorum, apud Ezechielem & Danielem memoratos, gentium dæmonas interpretatur, homil. 35. in Lucam, eosque *communes mundi aurigas*, Homil. 14. super Num. appellavit Vid. Reines. ad cl. 1. Inscr. n. 4. Antiqui vero Astronomicæ disciplinæ magistri Genios soli tribuebant, uti ex Macrob. lib. 1. sat. c. 19. & Firmico lib. IV. c. 11. ostendit Petrus Daniel Huetius ad Origenis pag. 212. Atque hæc de Geniis viarum sufficiant.

Nunc alia non minus amœna observatio sequatur, eos, qui iter susciperent, Larum, deorumque vialium & viocurorum vultus, in nummis signatos, νομίσματα χαλκᾶ ut vocat Chrysostomus, aut sigillaria, id est, parva minutaque simulacra, salutis causa secum tulisse, quod crederent ab iis se juvari. Monuit hoc doctissimus Chifletius in Anastasi c. 4. ubi nummum exhibet, a duobus amicis divisum, cujus partem dextram, Augusti capite signatam, servabat, qui Romæ manebat, sperans Augustalis vul-

vultus, ut publici Laris cultu, amicum abeuntem in itinere suo felicem fore. Sinistram cum Agrippæ effigie secum ferebat proficiscens, se fortunatum putans, si hunc in pera haberet viarum curatorem. Sic Plutarchus de Sylla scribit, eum imaginem Apollinis secum tulisse. Alexander M. Herculem & *comitem occasus secum portabat & ortus*, auctore Statio lib. IV. Sylv. carm. 6. Virgilius lib. 1. Æneid. vs. 382. pium Æneam *raptos ex hoste Penates* secum vexisse refert, quos Varro *sigilla lignea* vocat. Seneca epist. 40. ait, amicos peregre euntibus imagines dedisse. Plinius lib. 35. c. 2. *Vultus Epicuri per cubicula gestant ac circumferunt secum.* Sic numismata amuletis inservientia habebant foramen ad trajiciendum funiculum, quo ad collum gestarentur, & credebantur *juvari in omni actu suo*, *qui Alexandrum expressum vel auro gestitant vel argento*, scribit Trebell. Pollio in trig. tyrann. c 14. fin. Asclepiades Philosophus idem moris habuit, teste Ammian. Marcellino lib. XXII. *Deæ cælestis argenteum breve figmentum quocunque ibat, secum efferre.* De se Apulejus in Apol. *Morem mihi habeo, quoquo eam, simulacbrum alicujus Dei inter libellos conditum gestare*, quem mox *Mercuriolum* vocat. Sic quoque ille numini divisi portator in pera viatoria gestabat simulacrum vio-

viocuri. De Augusto Suetonius cap. 30. *Desumta sibi Flaminia via Arimino tenus munienda, reliquas triumphalibus viris ex manubiali pecunia sternandas distribuit.* et cap. 47. *Non est, ut opinor, provincia, excepta duntaxat Africa & Sardinia, quam non adierit.* Ad illius quoque publici beneficii memoriam apud posteros propagandam, multi nummi sunt cusi, cum Augusti effigie, & titulo ab una parte; ab altera cum arcu dithyræo, vel bifori, id est duarum portarum, in via super pilas fornicatas posito, in cujus supremo fastigio victoria quadrigam triumphalem agitans conspicitur, caussa honoris adscripta his verbis: QVOD. VIAE. MVNITÆ. SINT. Sed nummus ille, de quo loquimur, simul præfert effigiem Agrippæ, viri citra controversiam optimi, Augusto socero, Senatui ac populo gratissimi, quique stupendis sumtibus vias fecit ac refecit. Laudat eum Strabo lib. IV. quod viis militaribus Galliam munivit. Dio lib. XLIX. *Agrippa ultro factus Ædilis, omnia ædificia publica omnesque vias privatis impendiis refecit.* Mirum in modum explicationem hanc confirmat inscriptio apud Gruterum pag. 106. & Gudium pag. 63. *n*. 4. LARIBUS. AVGUSTIS. Alia apud Spon. Miscell. pag. 114. LARES. AVGVST. AGRIP-

GRIPPA. Ovidius non modo lib. II. Fast. vs. 634. & seqq. Augustum Laribus adjungit, sed etiam in quovis compito & larario domestico cum duobus Laribus ejus Genium fuisse, tum alibi, tum lib. V. Fast. 145. notat:

Mille Lares, Geniumque ducis, qui tradidit illos,
Urbs habet; & vici numina tria colunt.

Appianus lib. V. Bell. civ. p. 746. scribit, Augustum *oppidatim inter deos tutelares consecratum esse*, cum Pompejum fugasset ex Sicilia & Lepidum in ordinem redegisset. Sed Horatius lib. IV. Ode 5. *ad Augustum*, diserte eum Laribus inseri, & ab unoquoque inter Deos viales coli, scribit:

Te multa prece, te prosequitur mero
Defuso pateris: & LARIBUS tuum
Miscet numen; uti Græcia Castoris
Et magni memor Herculis.

Ubi in transcursu observandum est, Poëtas esurientes & superstitiosos provinciales Augustum adhuc viventem pro Deo habuisse, eique aras, templa, quæque alia in adulationem maximi Principis excogitari poterant, exhibuisse, cum apud Senatum, & in publico civium cultu, non nisi post apotheosin, Divus fuerit. Horat. lib. II. ep. I. eum ita alloquitur:

Præ-

Præsenti tibi maturos largimur honores,
Jurandasque tuum per nomen ponimus aras.

Virgilius Eclog. I. ubi de eodem sermo est:

- - - Deus nobis hæc otia fecit:
Namque erit ille mihi semper Deus: illius aram
Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.

Non finit argumenti affinitas, ut tacito pede hic prætercam morem Veterum, qui præter imagines Deorum eorumque symbola, etiam ναίσκους, ædiculas, capsulas, parva templa & tentoria in peregrinationibus suis circumferre solebant, ut magis sibi propitios haberent deos, viarum & periculorum suorum comites. Huc enim tendit obscurus Amosi locus cap. 5. vs. 25. 26. *An sacrificia & munus obtulistis mihi in deserto quadraginta annis, domus Israëlis? Immo portastis tabernaculum Molochi vestri, & Kiun imaginem vestram stellæ, deos vestros, quos fecistis vobis.* Omnes in eo consentiunt per סכות hic intelligi σκηνὴν, tabernaculum instar nostrorum papilionum factum; atque ita LXX. vertunt & Stephanus Protomartyr exponit Act. VII. vs. 43. In hoc autem Judæi, incertis laribus oberrantes, & hospites portarunt simulachra Solis et Saturni, tanquam lares aut pena-

tes,

tes, Ægyptiorum vel Phœnicum more. De utrisque Servius ad VI. Æneid. vs. 68. ubi *errantes Deos* interpretatur ξόανα, *id est simulacra brevia, quæ portabantur in lecticis, & ab ipsis mota infundebant vaticinationem, quod fuit apud Ægyptios & Carthaginienses.* Ad Carthaginienses, Tyriorum colonos, & *Chijun* Saturni cultores, pertinet Hannonis oratio Punica apud Plautum in Pœn. act. v. sc. I. quam Petitus lib. II. Miscell. c. I. ita Latine reddit:

Et hospitalis tessera, Saturni imago (hanc fero)
Inter nos: Esto aliquis finis itineris mei, quo tandem integritati meæ requies concedatur;
Ne solus, & miser, afflictusque errem huc illuc.

Sic Philistæos idola secum in prælium duxisse, constat ex 2 Sam. v. vs. 21. & Ephesi venundata esse argentea Dianæ templa, ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος, in quibus iter facientes parvula deæ vialis simulacra, & admodum minuta, ut puparum supellex, secum portarunt, auctore Luca Act. XIX. vs. 24. ubi plura dabunt eruditi Interpretes, quibus jungatur Spencerus de LL. Hebr. rit. l. III. c. 3. diss. I. & Cuper. Harpocr. p. 131.

Nos vero ut in viam, ad Lares Græcorum & Romanorum revertamur, satis ex num-

nummo Augusti supra explicato ostendimus, non tantum Deos animales, sed & indigetes ac majorum gentium Deos à familiis in tutelam esse adscitos. Ἑφέσιον Δία memorat Sophocles in Ajace Flagellifero vs. 494. Rubria familia Herculem et Mercurium, Cordia Castorem et Pollucem inter Penates adoptavit, ut ex eorum denariis apud Fulvium pag. 248. et 83. colligit Philippus à Turre de inscriptione M. Aquilii cap. 1. Idem confirmat Macrobius lib. III. Sat. cap. 4. et Arnobius Jovem, Minervam, Apollinem, Neptunum et Cererem in hanc classem refert lib. 3. cis. fin. Nolim tamen inde colligas, Lares hos simul viales fuisse, quilibet enim pro lubitu sibi Lares et Penates adscifcebat: Vitellius Narcissi et Pallantis imagines inter lares coluit, Sueton. cap. 2. et Severus Alexander, ut scribit Lampridius c. 29. *In larario suo & divos principes, sed optimos electos, & animas sanctiores; in queis & Apollonium, Christum, Abraham, Orpheum & hujusmodi ceteros habuit.* Præter hoc alterum ei lararium fuit, in quo præclaros viros locabat, Virgilium, Ciceronem aliosque; cujusmodi lararium Antonini Philosophi Capitolinus quoque in ejus vita memoravit.

At Lares viales proprie erant animæ eorum,

rum, qui vias curassent, dum inter homines agerent; & horum cultus & figura singularis, aut saltem a forma larum privatorum diversa fuisse videtur. Publicorum statuæ, cane adstante, peregrinantium habitu fingebantur, pellibus amictæ. Plutarchus Problem. cap. 51. *Laribus, quos proprie vocant Præstites, canis præficitur, ipsi autem caninis pellibus vestiuntur.* Secundum hanc formam Montfauconius unicum tantum Larem repertum putat, quem ex museo Ill. Boni exhibet tom. 1. Supplem. Antiq. lib. 5. c. 8. at simillimam ei imaginem æneam, prope Xantham effossam, Marcus Zuerius Boxhornius dedit, Quæst. Rom. 6. Persius succinctos vocat Sat. 5. vs. 32.

Bullaque succinctis Laribus donata pependit.

Canis addebatur, tanquam liminum custos & fidissimum animal, quod rem familiarem custodire solet; unde Græcis custos κύων appellatur. Iidem sunt pii in dominum, & sagaces in hominibus cognoscendis; quapropter Ægyptii Anubim canino capite repræsentabant, non modo quod Osiridi & Isidi corporis fuerit custos, sed etiam quod canes Isidi, quando Osirem investigabat, duces fuerint, & fidos inquisitionis socios cum ululatu se præbuerint: idcirco etiam in Isidis festo canes pompam

antecedebant, auctore Diodoro lib. I. cap. 87. Ad rem præſentem maxime pertinet Ovidius lib. V. Faſt. vſ. 137.

At canis ante pedes, ſaxo fabricatus eodem,
Stabat: quæ ſtandi cum Lare cauſa fuit?
Servat uterque domum, domino quoque fidus uterque,
Compita grata deo, compita grata cani.
Exagitant & *Lar, & turba Diania fures:*
Pervigilantque Lares, pervigilantque canes.

In foribus quoque & atriis domorum Lares, pariter ac Apollo et reliqui viales, ſalutati, ibique ſtatuta lararia. Plautus Mercatore Actus V. ſc. I.

Limen ſuperum inferumque ſalve, ſimul autem vale.
Hunc hodie poſtremum extollo mea domo patria pedem.
Dii penates, meum parentem, familiæque Lar pater,
Vobis mando parentem meum, rem bene ut tutemini.

In portis etiam, vel prope portas urbium, ſigna eorum à proficiſcentibus votis & precibus culta. Ad noſtros enim refert Broukhuſius illud Arethuſæ, ſive Læliæ Gallæ, pro reditu Lycotæ, apud Propertium lib. IV. Eleg. 3.

Omni-

Omnibus heu portis pendent mea noxia vota.

In ſepulcretis, prope vias & compita, inferiæ, id eſt, ſacrificia diis inferis ferebantur, quæ conſtabant ex hoſtiis mactatis, liquoribus ſparſis, lacte item, melle, oleoque, quas libationes Græci χόας appellant. Epulum quoque funebre Laribus ponebatur, à prætereuntibus diripiendum, idque *menſam ponere* vocabant. Sic apud Fleedwood pag. 346. Fabia Secunda filio ſuo dulciſſimo *contra vot. menſam poſuit*, id eſt, funebre convivium paravit, more apud ipſos Chriſtianos diu adhuc uſitato, & qui rurſus illuſtrare poteſt quod ſupra pag. 60. ad Eſaiam diximus. Catalecta vet. Poët.

Neque in culinam & uncta compitalia,
Dapeſque ducis ſordidas.

Cœnæ illæ variæ. Dabatur aliquando viſceratio, id eſt crudæ carnis largitio, & cum ludis epulum funebre ſplendidum ac ſumtuoſum, à populo abſumendum. Præcipuam, ſive novendialem, Cicero contra Vatinium *epulas dignitatis* vocat; reliquas vero ab herede ad viam paratas, & *ſilicernium* dictas, pauperes rapiebant. Catullus carm. 59.

Uxorne Meni, ſæpe quam in ſepulcretis
Vidiſtis ipſo rapere de rogo cœnam.

Perſius ſat. VI.

- - - *sed cœnam funeris heres*
Negligit iratus.

Culinæ sepulcris hunc in finem applicabantur. Festus: *Culina vocatur locus, in quo epulæ in funere comburuntur.* Græci ὄπτερας vocant. Vide Scaligerum ad dict. loc. Catulli pag. 54. Umbris autem & Manibus cœnas has ferales apparabant, quod eas ex fumo victimarum ali credebant. Inde cum Charon rogasset, cur ad tumulos parentent, Mercurius, apud Lucian. in Contemplantibus, respondet; quia superstitibus persuasum est, umbras ab inferis reduces cœnare quidem utcunque liceat, circa nidorem volitando, bibere autem è foveis mulsum. Hinc etiam factum, ut in sacris literis, κατ' ἀνθρωποπάθειαν, sacrificia *lehhem*, panis & cibus Dei vocentur. Levit. III. vs. 11. Num. XXVIII. vs. 2. Ezech. XLIV. vs. 7.

Magis proprie ad nostros pertinent *uncta* illa *compitalia*, quæ cum culinis Poëta conjungit. Hæc enim, secundum Philoxeni glossas, sunt Θεῶν ἀγυιαίων ἑορταὶ αἱ γινόμεναι ἐν ταῖς τριόδοις, ὑπὸ τῶν προσηκόντων τοῖς νεκροῖς. *Compitalia Deorum viarum festa in triviis celebrari solita ab affinibus mortuorum.* Varro lib. V. de L. L. *Compitalia dies attributus Laribus, ut alibi: ideo ubi viæ competunt, tunc in compitis sacrificatur* Plinius

nius lib. XXXVI. 27. & Cicero in Pisonem cap. IV. *ludos* compitalitios vocant. Asconius ibi annotat, à magistris vicorum esse factos; etiam Calpurnius ecloga 4.

Ut quoque turba boni plaudat saginata magistri,
Qui facit egregios ad pervia compita ludos.

Hi quotannis non certo, sed incerto die concipiebantur, auctore Ausonio apud Pithœum l. I. Adversar. cap. 9. Festus: *Conceptivæ feriæ festa dicebantur, quæ incertis diebus servabantur quotannis, ut Sementinæ, Compitalicia.* Verba, quæ more majorum Prætor pronuntiabat, nobis ab interitu servavit Gellius lib. X. cap. 24. & Macrobius lib. I. Saturn. c. 4 ubi leguntur illa: DIE. NONI. POPOLO. ROMANO. QUIRITIBUS. COMPITALIA. ERUNT. QUANDO. CONCEPTA. FUERINT. NEFAS. Ciceronis ætate incidebant in IV. Non. Januar. ut ipse refert ad Attic. VII. ep. 7. Augustus *Compitales Lares ornare bis in anno instituit, vernis floribus & æstivis.* Sueton. cap. XXXI. In Fastis autem Kalendaribus, in feriis mensis Decembris LAR. legitur, quod Siccama cap. 18. *Laralia* interpretatur. Quanta cum religione illa fuerint celebrata Dionysius Halicarnass. tradit, lib. IV. cap. 14. *Servius Tullius per omnia compita jussit*

à vicinia Laribus propitiis ſacella exſtrui; & lege ſtatuit, ut quot annis ſacrificia fierent ſingulis familiis liba conferentibus. Illis vero qui pro vicinia ſacra facerent in compitis, ſtatuit non homines ingenuos, ſed ſervos adeſſe, & illos in ſacris faciendis adjuvare, quod famulorum ac ſervorum miniſterium Laribus eſſet gratius. Quem diem feſtum Romani ad mea usque tempora conſtanter celebrabant, paucis poſt Saturnalia diebus, cum primis venerandum atque magnificum, à compitis Compitalia eum vocantes.

Magnificentia illa forte in lautis conviviis & multo igne conſiſtebat; nam Sacrificia erant quaſi convivia deorum, & LUCERNA LARUM eſt in vetere inſcriptione. *Larga feſtos lucet ad lares ſylva*, inquit Martialis. Ceteroquin pro luxu iſtius temporis ſat frugalia & ruſtica fuiſſe videntur. Sextus Pompejus: *Pilæ & effigies viriles & muliebres, ex lana Compitalibus ſuſpendebantur in compitis: quod hunc diem feſtum deorum inferorum (quos vocabant lares) eſſe putarent, quibus tot pilæ, quot capita ſervorum; tot effigies, quot eſſent liberi, ponebantur, ut vivis parcerent, & eſſent his pilis & ſimulacris contenti.* Ecce ſervos, qui nec caput, nec perſonam habebant, diſtinguit a liberis hominibus, atque illis pilas

pilas ſtramentitias aut fœneas, his vero effigies ex lana ſuſpenſas eſſe ait, quibus Merillius lib. V. Obſ. cap. 28. addit manias, id eſt, ficta quædam ex farina, in hominum figuras, ex Macrobio lib. 1 ſat. c. 7. Menalcas apud Virgilium Ecl. V. 67. pocula bina novi lactis & pinguis olivi crateras eis promittit. Theodoſius Imp. in l. 12. C. Th. de paganis, vetat, ne quis *ſecretiore piaculo Larem igne, mero Genium, Penates nidore veneratus, accendat lumina, imponat tura, ſerta ſuſpendat*: quæ verba Carolus Annibal Fabrot. ad h. t. tom. III. Theſ. jur. civ. pag. 1121. & diligentior Jacobus Gothofredus, in comment. illuſtrant. Horat. lib. III. od. 23.

Si ture placaris & horna
Fruge Lares, avidaque porca.

Idem lib. II. ſat. 5. vſ. 12.

- - - - dulcia poma
Et quoſcunque feret cultus tibi fundus honores,
Ante Larem guſtet venerabilior Lare dives.

Ipſi Lares vel focus eorum corona exornabantur. Plaut Trinumm. 1. ſc. 2. pr.

Larem corona noſtrum decorari volo.

Cato de Re ruſt. cap. 143. monet villicum, ut *Kalendis, Idibus, Nonis, feſtus dies*

 cum

cum erit, coronam in focum indat, perque eos dies Lari familiari pro copia supplicet.

Juvenalis sat. IX. vf. 137.

O parvi, nostrique Lares, quos ture minuto
Aut farre, & tenui soleo exornare corona.

Tibullus lib. I. eleg. 3.

At mihi contingat patrios celebrare Penates,
Reddereque antiquo menstrua tura Lari.

Lares etiam inungebant. Idem Tibull. lib. I. Eleg. 7.

Illius e nitido stillent unguenta capillo,
Et capite & collo mollia serta gerat.

Neque manus a sanguine abstinebant, ut cum die natali munus annale Genio folverent: nam VERVECES LARIB. & MATRI LAR. OVES immolatas vetus fratrum Arvalium inscriptio docet: *agni* meminit Plautus Rud. act. 4. sc. 6. *agnæ* Tibullus lib. I. eleg. 1. *porci* Propertius lib. IV. el. 1.

Parva saginati lustrabant compita porci.

Tabula marmorea Gruteri pag. 106. n. 13.

LARI-

LARIBVS
PRO. SALVTE. ET. INCOLU
MITATE. DOMVVS
Q. SERTORII
COMPETALIB. LVDOS
ET. EPVLVM. VICINEIS
JVN. DONACE. DO-
MESTICA. EIIVS.

CAPUT XII.

DE SILVANO, PRIAPO, FORTUNA, BIVIA, QUADRIVIA, &c.

Inter plebejos & patellarios deos, Silvanus fuit numen viale, quia finium tutor, & deus silvarum, habitans in lucis & montibus. Symbolum ei cupressus. Variæ Inscriptiones, Cajus lib. 1. Inst. tit. 2. §. 2. & l. 17. §. 9. D. de act. emt. illustrantur. Priapus hortorum deus, vias monstrabat ad fontes excisos. Idem nautarum, & piscatorum numen, deusque litoralis. Fortuna Redux nondum Homeri ætate, sed diu ante Domitianum in Dearum classem relata, quod Pitiscus negavit. Viatorum conservatrix, salutaris & omnipotens credebatur; cum rota &

 guber-

gubernaculo picta. Reapse autem nihil fuit, ejusque cultores à sapientibus irrisi. Dea Bivia depravato Arnobii loco ex inscriptionibus redditur. Is Dea vialis Priscis ignota; contra Boxhornium. Dii Bivii, Quadrivii, Quadriviæ, Deæ Mairæ. Mater Stata, Adeona, Fessonia & Iterduca puerorum gressus custodiebant.

Hoc capite reliquos itinerum terrestrium Deos Deasque, Silvanum, Priapum, Fortunam, Biviam, Quadriviam, Matrem Statam, Adeoneam & Fessoniam, uno velut fasciculo complectar, nec ingrata, ut spero, varietas erit. Omnes hi plebeji & minorum gentium dii, de se ipsis apud veterem Poëtam ajunt; *Nos vappæ sumus, & pusilla culti Ruris numina.* Plautus Cistell. act. II. sc. 1. vs. 45. *minutos & patellarios deos* vocat, quibus non in pateris, sed patellis epulæ appositæ. Martialis lib. VIII. Epigr. 50. *Plebem Deorum* dixit, imitatus Ovidium lib. I. Met. vs. 173. & in Ibin vs. 81.

Vos quoque plebs superûm, Fauni, Satyrique, Laresque,
Fluminaque & Nymphæ, semideûmque genus.

Quod Silvanus viatorum numen fuerit, ejus

ejus rei fidem facit lapis in via publica, qua Tuderto Corbariam itur, apud Gruterum pag. 62. n. 11. & Romæ inter marmora exstat hoc, referente eodem pag. 63. n. 9.

SILVANO
AUG. SACR.
PRO SALUTE
ITUS. AC. REDITUS
IMP. CAES. DIVI. F.
AVGVSTI.

Aliud in vinea Julii tertii apud eundem pag. 1071. PRO. SALUTE. ITV. ET. REDITU. BUTRAE. N. SILVANO. ET. DIIS. OMNIBUS. Adde inscriptionem elegantem à Guichenone Hist. Sab. & Jacobo Sponio ignot. Deor. aris n. 7. allatam, quæ in urbe Aixme Tarantasiæ in Alpibus reperta:

Silvane sacra semicluse fraxino,
Et hujus alti summe custos hortuli,
Tibi hasce gratas dedicamus musicas. (alii *maximas*)
Quod nos per arva perque montis Alpicos
Tuique luci suaveolentis hospites.
Dum jus guberno, remque fungor Cæsarum
Tuo favore prosperanti sospitas
Tu me meosque reduces Romam sistito.
Daque Itala rura te colamus præside.
Ego jam dicabo mille magnas arbores
T. Pomponii Victoris Proc. Augusto.

Ejus-

Ejusdem Silvani nomen, cum Herculis & Liberi nominibus, circulo inscriptum legitur, apud Prideaux Marmor. Oxon. pag. 308. ne deorum cuiquam loci prærogativa daretur. Ita enim cum Seldeno sentit Jac. Gothofred. de jure præc. p. III. c. 4. Verum Reinef. ad cl. I. n. 108. id nimis argutum vocat, cum clypei figura aliter inscribi nomina deorum non patiatur. Alias vero id fieri solitum, docet Auson. de ludo sept. sap. *Ut in orbe tereti nomina eorum inscriberet, Ne primus esset, ne vel imus quisquam.* Sic etiam explicari debet, quod Cajus, lib. I. Inst. tit. 2. §. 2. ait, neminem servorum liberum esse, quorum manumissio in circulo adscripta est: etsi Joseph. Nerius lib. I. Anal. c. 27. & Meril. lib. VII. Obs. c. 40. eum locum aliter interpretentur.

At quid illud monstri Silvanus? Latinum numen erat, rusticum, silvaticum & agreste, finium tutor. Virgilius lib. II. Georg. vs. 493.

Deos qui novit agrestis,
Panaque, Silvanumque senem
Nymphasque sorores.

Idem lib. VIII. Æn. vers. 600.

Silvano fama est veteres sacrasse Pelasgos
Arvorum pecorisque Deo, lucumque diemque,

Qui

Qui primi finis aliquando habuere Latinos.

Alibi, in monumentis lapideis ſub CAMPESTRIBUS diis comprehenditur, apud Gruter. pag. 1015. n. 2. & Spon. Miſcell. p. 107. Vetus ſcriptor agrorum in collectione Goeſii pag. 294. tres Silvanos facit: *Omnis poſſeſſio quare Silvanum colit? quia primus in terram lapidem finalem poſuit. Nam omnis poſſeſſio tres Silvanos habet: unus dicitur domeſticus poſſeſſioni conſecratus: alter dicitur agreſtis, paſtoribus conſecratus: tertius dicitur orientalis, qui eſt in confinio luci poſitus.* Cum enim Silvano ſive Pani, velut univerſali materiario, omnia ſubjacere crederent, hinc poſſeſſiones ſuas, in tres claſſes diſtinctas, ſecundum aruſpices, totidem Silvanis, velut præſidibus, adſignabant. SILVANI DOMESTICI meminerunt lapides apud Grut. p. 64. n. 12. & Reineſ. cl. 1. n. 102. 103. Atque hic à Lare non multum differebat, & familiæ curam habebat, uti ex ambarvali ſacrificio, Marti Silvano facto, apud Caton. de R. R. c. 141. intelligitur: *Paſtores pecuaque ſalva ſervaſſis* &c. Alterum *agreſtem* Servius ad Virgilii lib. 1. Georg. vſ. 20. *deum ſylvarum*, Ovidius lib. I. Metam. vſ. 192. *monticolam* appellavit:

Sunt mihi Semidei, ſunt ruſtica numina Nymphæ, Fau-

Faunique Satyrique & monticolæ Silvani:
Quos quoniam cœli nondum dignamur honore
Quas dedimus, certe terras habitare sinamus.

Tertius autem, in luci confinio sepositus, idem est, qui *tutor finium* appellatur Horatio Epod. II. vs. 22. Silvanus autem non a silvis, sed ἀπὸ τῆς ὕλης, quod universæ materialis substantiæ dominator censeretur, nomen accepit, secundum Macrob. lib. I. Saturn. c. 22. isque velut universæ rei rusticæ, silvarum & viarum DEUS SILVANUS, SALUTARIS, SALUTIFER; ELEUTHERIUS, itemque SILVANUS CUSTOS in antiquis Inscriptionibus appellatur, pag. 64. & 65. Gruteri, & Gudii pag. 42. n. 6. Jungitur quoque Herculi &Mercurio, tanquam muneris sociis, apud Gruter. p. 62. n. 7. 8. & Gud. pag. 41. n. 5. 6. Symbolum ejus cupressus, quam amabat, ut Apollo daphnin, Pan syringam. Virgil. lib. I. Georg. vs. 20.

Et teneram ab radice ferens, Silvane, Cupressum.

Alium vero habitum ei dedit Ecl. x. vs. 24.

Venit & agresti capitis Silvanus honore
Florentis ferulas & grandia lilia quassans.

In primis autem Larum Præstes erat, ut Pluto Manium, Juppiter Deorum, & Janus Geniorum: ita sane Meursius putat exercit.

ercit. crit. part. 2. c. 1. Hinc apud Grut. pag. LXV. 2.

SILVANO
SANCTO. SACRO
LARUM. CAESARIS.
N. ET. COLLEGI MAGNI

Ubi male Reinesius ad cl. 1. n. 101. *sacra larum* invertit, legendo *scholarum*: malo etiam Scaliger Silvanum Larum, corrumpendo aliam inscriptionem Gruteri pag. 66. n. 1. sibi fingit, Prideaux applaudente in append. marm. Oxon. pag. 113. Fabrettus enim in II. Differt. de aquæd. n. 190. & de col. Trajan. cap. 7. ostendit, Silvanum collegii magni Larum & Imaginum tutelarem fuisse, sic enim lapis ab eo prolatus: SANCTO. SILVANO SACR. EUTYCHES COLLEGII. MAGNI. LAR. ET. IMAG. Cur vero Silvanus sodalitii hujus tutor lectus sit, ratio esse potest, quod & Lares & Manes cum Silvano in nemoribus, lucis & silvis habitare credebantur. Propertius lib. III. El. 1.

Callimachi manes & Coi sacra Philetæ
In vestrum, quæso, me sinite ire nemus.

Atque ex his lucem accipit Galli Favonii Jocundi testamentum, quod exstat apud Gruter. pag. 871. n. 2. & Brissonium de form. lib. VII. pag. 674 in quo is filios, Jocundum & Pudentem, ea conditione heredes

redes instituit, ut ossa ejus intra quinquennium à Lusitania exportent, & via Latina condant; sin secus, omnia *templo Dei Silvani reparando* inferri, *manesque* suos opem Pont. Max. implorare jubet, ut sacerdotes *Dei Silvani* ossa in urbem referant, & sepulchro condant. Ceterum illud obiter addam, apud Ulpianum in *l.* 17. §. 9. *D. de act. emt.* personas, ex quarum rostris aqua salire solet, Cujacium lib. XI. obs. c. 2. explicasse Tullios & Silvanos, Lucretii, Festi & Celsi auctoritate; sed quia rostrum non convenit rustici illius numinis figuræ, alibi rectius eos interpretatus est *Silanos*, lib. XIV. obs. cap. 13. nam veteres Glossæ silanum κρήνην vertunt, et meliores illorum Auctorum Codices non *Silvanos* habent, sed *silanos*, id est fistulas, unde aqua salit.

Inter rusticos Lares porro fuit Priapus, hortorum Deus, dextra tenens falcem, ut avibus et furibus terrorem incuteret. Unde *custos furum atque avium cum falce saligna* vocatur apud Maronem IV. Georg. 110. Horatius. Epod. 2. vs. 19.

Ut gaudet insitiva decerpens pyra,
Certantem & uvam purpuræ,
Qua muneretur te, Priape, & te, pater
Silvane, tutor finium.

Ti-

Tibullus lib. I. El. 1.

Pomosisque ruber custos ponatur in hortis,
Terreat ut sæva falce Priapus aves.

Virgilius Ecl. VII. 33.

Sinum lactis, & hæc te liba, Priape, quotannis
Expectare sat est: custos es pauperis horti.

Prudentius l. I. contra Symm. vs. 111.

Hic Deus, & patrio prænobilis Hellesponto,
Venit adusque Italos sacris cum turpibus hortos
Sinum lactis, & hæc votorum liba quotannis
Accipit, ac ruris servat vineta Sabini.

In aditu enim hortorum ad fures, ut dixi, abigendos collocabatur prope viam; unde simul inter Deos viales honoratus. Apud Horat. lib. I. ferm. Ecl. 8. vs. 3. Priapus de se

- - - *Deus inde ego, furum aviumque*
Maxima formido: nam fures dextra coërcet.

Inde & in lucis colebatur, sicut *Miphletzeth* apud Judæos idololatras; vid. III. Reg. 15. & II. Paral. XV. 16. ubi in Latina, quæ Hieronymo tribuitur, versione legitur: *quod fecisset in luco simulacrum Priapi.* Seniores vero idolum hoc Astartem interpretantur: alii Belum Phegorium Priapum fuisse crediderunt, qua de re Seldenus de diis Syris Synt. I. cap. 5. & II. c. 2. 5. adeundus est.

Porro quia Priapus juxta vias, ideo apud auctorem carminis liberi in Priapejis 29. ignarus viarum inquit:

Falce minax & parte tui majore, Priape,
Ad fontem, quæso, dic mihi qua sit iter?

pariter etiam ac Hermæ in compitis, triviis & quadriviis ponebatur, cum virga in manu, quæ monstraret iter. Quin ipsis Mercuriis & Terminis Vialibus veretra longa & immania, ut Priapis, attribuebantur, quod Scaliger in notis ad h. l. Romæ in ædibus Cardinalis de Cæsiis se vidisse testatur. Inde &, ut puto, in Elide apud Cyllenenses Mercurius specie membri arrecti cultus, auctore Pausania in Eliac. II. & Artemidoro l. I. 47. Εἶδον, inquit: δὲ καὶ ἐν Κυλλήνῃ γενόμενος, Ἑρμοῦ ἄγαλμα, οὐδὲν ἄλλο ἢ αἰδοῖον δεδημιουργημένον λόγῳ τινὶ φυσικόν. *Sed & quum Cyllenæ essem, vidi Mercurii simulacrum, nihil aliud quam pudendum: fabricatum ratione certa naturale.* Fontes autem ad restinguendam sitim viatoribus excisos, ne quis dubitet, en! adscribo venustum epigramma quod Ocriculi, ad fontem oppido illi vicinum, conspici refert Henr. Salmuth ad Panciroll. lib. I. tit. 21.

Monte sub hoc triplici cunctis fluit unda salebris
Quæ levet arentem, si cupis, unda sitim.

Siste

Siste gradum, repara vires, hoc fonte, viator
Dic, precor, ut vireat mons simul iste diu.

Prorsus ut Ovidius lib. III. Amor. eleg. 6. ad amnem propter viam fluentem:

Quis te tum potuit sitiens haurire viator?
Quis grata dixit voce: perennis eas?

Denique sicut Priapum a nautis et piscatoribus adoratum, ex Theocrito et Pindaro discimus, ita eundem portuum præsidem et litoralem Deum fuisse, Jac. Nic. Loënsis lib. III. Miscell. c. 15. ex Græcorum Epigrammatibus probavit. Antipater Sidonius:

Λαίφεα δ' ἐνύφεα προτονίζεται· ταῦθ' ὁ Πρίηπος
Ὕμμιν ἐνορμίταις παῖς ἐννέπω Βρομίου.

Vela bene texta rudentibus tendite, hæc ego Priapus
Puer Bromii vobis nactis portum dico.

Marcus Argentarius:

- - - τῷ σὺ Πριήπῳ
Πειθόμενος πάσης ἅπτεο ναυτιλίης.

- - - *tu Priapo*
Fretus omnem arripito navigationem.

Satyrus Thyllus:

ταῦθ' ὕμιν πλώουσιν ἐπ' ἐμπορίην ὁ Πριήπος
Ὁ λιμενορμίτης ναυτιλίῃ τρέφομαι.

Sic vobis navigantibus ad portum ego Priapus
Portuum appulsor a nauticis feris.

 Idem

Idem quoque marinum munus, ut cetera Epigrammata Græca, a Loënse conducta mittam, ex Petronio cognoscere licet cap. 104. *Videbatur mihi secundum quietem Priapus dicere, Encolpion, quod quaris, scito a me in navem tuam esse perductum.* Catullus denique, in carmine de Priapo, apud Maurum Terentianum in carmine de Metris, omni eum oræ Hellespontiacæ præficit:

Hunc lucum tibi dedico consecroque, Priape,
Qua domus tua Lampsaci sita est, quaque Priape
Nam te præcipue in suis urbibus colit ora Hellespontiaca, ceteris ostreosior oris,

Nunc missis Diis istis nimium masculis ad Deas accedamus. Quas inter eminet Fortuna Redux, majorum gentium Numinibus adscripta. Prostant de ejus itinerum tutela testimonia complura; at Dioni primas dabo, ut statim moneam tirones, ne cum Samuele Pitisco in lex. Antiq sub Domitiano demum id cognominis Fortunæ tributum existiment. Dio enim lib. LIV. hunc in modum de Augusto scribit: *Ob reditum ejus, ac propter ea, quæ absens egisset, multa ac varia in honorem ejus decreta sunt: quorum ille nihil accepit, nisi quod Fortunæ Reduci aram consecrari, diemque sui reditus inter ferias referri, & Augustalia dici*

ci passus est. Martialis VIII. 65. ob Domitiani reditum:

Hic ubi Fortunæ Reducis fulgentia late
Templa nitent, felix area nuper erat.

Claudianus Hon. Cons. VI.

Aurea Fortunæ Reduci si templa priores
Ob reditum vovere ducum; num dignius unquam
Hæc dea pro meritis amplas sibi posceret ædes?

Eandem obsecrat Horatius, ut Cæsarem conservet in Britannos iturum lib. I. Ode 35.

Serves iturum Cæsarem in ultimos
Orbis Britannos, & juvenum recens
Examen, Eois timendum
Partibus, Oceanoque rubro.

Item in Catalectis Virgilianis p. m. 242. & apud Pighium Hercul. Prodic. pag. 385. T. Cæsius primus negotiator frumentarius, ex voto centenas coronas annuatim donabat Fortunæ Prænestinæ, in epigrammate sequente:

Omnibus hic annis votorum more suorum
Centenas adicit numero crescente coronas,
Fortunæ simulacra colens & Apollinis aras.

Veterum quoque monumenta, & nummi Augusti, Getæ et Gordiani; tum gemmæ, apud Augustinum, Tristanum, Gronovium, Gorlæum & Choulium FORTUNAM REDUCEM nobis exhibent, modo cum

gubernaculo, modo cum rota: illud iter maritimum, hæc terrestre designat; ubi vero rota & gubernaculum conjunguntur, iter mari terraque peractum intelligitur. Vide Cl. Henninium, in notis ad Bergierium lib. IV. sect. 43. ubiex Boissardo A. R. VI. fig. 114. & Baudelotio de Dairval Util. des Voyages tom. I. pag. 337. ejus figuras repræsentat, cum inscript. SALVOS. IRE. SALVOS. REDIRE. Denique marmora antiqua plus vice simplici ejus meminere. Gruteriana 2. pag. 8.

I. O. M. ET
FORVUNAE, REDUCI
PRO. SALUTE. ITU. ET.
REDITU

In 1. pag. 88. junguntur lares viales:

FORTUNAE
REDUCI. LARI
VIALI. ROMAE
AETERNAE

In lapide 4. pag. 8. *genius loci.* in 8. 50. *Deus Mercurius*: in 6. pag. 77. *Juppiter Serenus* eidem associantur. ApudCl.Hesselium, in appendice præfationis, ad Gudii corpus Inscript. *n.* 10. talis invenitur, ex basi columnæ marmoreæ, in horto Turcici cujusdam gynæcei, Constantinopoli descripta:

FORTUNAE REDUCI
OB DEVICTOS GOTHOS

&

& ab altero latere

IC̄ XC̄ NI KA

Sed omnes elegantia ſuperat epigramma vetuſtum, quod Cl. Grævius in Proleg. ad tom. X. Theſ. & Ill. Gudius pag. 49. n. 4. ex Ligorio, cum orbe erudito communicarunt:

FORTUNAE. REDUC. VIATOR
CONSERVATRIC. SACR.
SEX. PERCILIUS. SEX FIL.
PRISCUS. MAGISTER
VICI. NOVANI. FABRICI
EX. V. S.

Vides Fortunam reducem *viatorum conſervatricem* vocari. Hoc enim ut alia infinita cognomenta accepit, poſtquam Servius vim ejus divinam extulit cœloque locavit, auctore Plutarcho in Quæſt. Rom. cap. 71. & 72. Homeri ætate nondum illa in deorum numerum erat relata, uti Pauſan. lib. IV. c. 30. & Macrob. lib. V. ſat. c. 16. monuerunt; poſteris autem temporibus late regnavit apud Græcos & Romanos, omniſque Italiæ ora maritima, ab Antio ad magnam Græciam, inter communes Deos & familiares eam retulit, ut ex Cæſio Priſco tradit Arnobius lib. 3. & Plut de fort Rom. Inde *Torquatiana* & *Tulliana* dicitur in ſaxis

Q 4 apud

apud Sponium sect. 3. n. 73. Idque nummus Pertinacis ostendit apud Oiselium tab. 42. n. 3. in quo visitur Fortuna, dextera navis gubernaculum tenens, cum inscriptione DIS CUSTODIBUS. Vocatur ADJUTRIX & SALUTARIS in lapidibus antiquis. *Omnipotens* & *rerum humanarum domina*, apud Virgilium VIII. Æneid. & Ciceron. pro Marcello. Inscriptio apud Reines. cl. 1. inscr. 119. Fabrett. c. 10. n. 107. & Gudium pag. 47. n. 6.

FORTUNAE. AUG.
PRO. SALUTE. ET. REDITU.
DOMINORUM. N
SEVERI. PII. ET. AN-
TONINI. PII. AUG.

Si quis autem ex me quærat, quid Deæ hujus nomine intellexerint veteres? ei respondebo verbis Democriti apud Eusebium: τύχης εἴδωλον πλάσαντο, πρόφασιν ἰδίης ἀγνοίης. *Finxerunt idolum Fortunæ, propriæ ignorantiæ velamentum.* Antiphon. orat. adversus Herodem, eam opponit Providentiæ; contra Pindarus in numerum Parcarum retulit. Pausanias dearum potentissimam in rebus humanis prædicavit: aliis τύχη vocatur. Quidam quoque ei, ut ceteris diis, apud Martial. lib. I. ep. 13. & Sueton. Vespas. c. 10. exprobabant, si minus secundam experirentur. Pedo Albinovanus Eleg. I. vs. 371. *Fortu-*

Fortuna arbitriis tempus diſpenſat iniquis,
Illa rapit juvenes, ſuſtinet illa ſenes.
Quaque ruit, furibunda ruit, totumque per orbem
Fulminat, & cæcis cæca triumphat equis.
Regna deæ immitis parce irritare quærendo,
Sollicitare animos parce potentis heræ.

Qui vero citra certi alicujus Dei vialis invocationem iter fauſtum eſſent experti, ad hoc, quod ipſi ignorabant, numen recurrebant; unde FATUM BONUM ei junctum in 7. pag. 1017. & ipſa Fortuna BONA vocatur in lapide 5. pag. 74. nam' omnem Deum, quem ſibi propitium & faventem vellent, aut jam eſſent experti bonum vocabant: ut *bona Juno* apud Virgil. 1. Æneid. vſ. 738. *precor Lympham & bonum eventum* apud Varron. lib. 1. de R. R. init. Vide Joh. Clerici art. crit. p. 11. ſ. 1. c. 9.

Cicero quidem in Topicis cap. XVII. *Latent*, inquit, *quæ ſubjecta ſunt Fortunæ, cum enim nihil ſine cauſa fiat, hoc ipſum eſt Fortunæ eventus, obſcura, quod latenter efficitur.* Sed Ariſtoteli abſurdum videbatur Fortunam eſſe Deam: quia ubi plurimum eſt mentis, ibi minimum ſæpe Fortunæ, ubi autem plurimum Fortunæ, ibi minimum mentis. Ipſe Plinius veſanos ejus cultores irridet lib. 2 cap. 7. *Toto quippe mundo & locis omnibus, omnibuſque horis,*

 omni-

omniumque vocibus Fortuna sola invocatur. Una nominatur, una accusatur, una agitur rea, una cogitatur; sola laudatur, sola arguitur, & cum convitiis colitur; volubilis, à plerisque vero & cœca existimata, vaga, inconstans, incerta, varia, indignorumque fautrix. Huic omnia expensa, huic omnia feruntur accepta; & in tota ratione mortalium, sola utramque paginam facit. Adeoque obnoxii sumus sorti, ut Sors ipsa pro Deo sit, qua Deus probatur incertus. Juvenalis etiam per vulgi imprudentiam inter numina illam relinqui indicat sat. X. in fin.

Nullum numen abest, si sit prudentia: sed te
Nos facimus Fartuna Deam, cæloque locamus.

Fortunam excipiet Dea Bivia, quæ in biviis, ubi carri & cisia conducebantur, antiquitus fuit celebrata. Arnobius lib. IV. adversus gentes: *Ab erroribus viarum Dea Bivia liberat.* Editio Batava habet *Vibilia*, quod placuisse Cl. Scriverio ex notis ejus oræ adscriptis vidi inter MStos illustris Mastrichtii, Reip. Bremensis nuper Syndici, quem propter singularem pietatem, variam eruditionem & compluria in me merita, ample satis laudare non possum. At quia de *Vibilia* altum apud omnes est silen-

ſilentium, ego olim legendum ſuſpicabar *Vitellia*; hanc enim multis locis pro numine cultam, ſcribit Suetonius. In variantibus Arnobii lectionibus video & legi *Upilia* vel *Upibilia*. Sed nunc omnino cum Scaligero legendum puto *Bivia*, quæ biviis præfuit, ut Diana Trivia triviis. Sic enim in titulo apud Gruterum 5. pag. 84.

H. D.
IS. DEA
BIVIS. TRIVIS
QUADRIVIS. AVREL
VICTORINUS &c.

Marcus Zuerius Boxhornius, in Quæſt. Rom. 12. elegantiæ cauſſa à milite Deam IS hic fictam putat, ἀπὸ τοῦ *ire*, quod forſan videret *is* in ſequentium vocabulorum ſyllaba poſtrema id denotare, quod aut ire aut viam dicimus. Verum optime vidit eruditiſſimus Reineſius, in epiſtola 27. ad Rupertum, legendum eſſe I. H. D. D. DIS. DEAB *in honorem divinæ domus, diis Deabus*. quam emendationem amplectuntur Marquardus Gudius in not. & Joh. Georg. Grævius in proleg. theſ. tom. V. Certe IS DEA omnibus gentibus & ſeculis eſt ignota: Dii autem Deæque ſemitales, Bivii, Trivii & Quadrivii in alia inſcriptione pag. 1015. 1. nominantur apud Gruterum:

IN.

IN. H. D. D.
BIVIIS. TRIVIIS.
QUADRIVIIS. &c.

Quadriviis vicani Bibienses statuam, aut tale quid, ponunt, in hoc epigrammate apud Reinesium Cl. 1. n. 140.

DIIS. QUADRIVIIS VICANI
BIBIENSES. D. S. P.

Aliud prope Viennam Austriæ effossum apud Jacobum Sponium Miscell. pag. 84. & ignot. Deor. ar. 7. eadem feminumina præfert:

SILVANAB. ET
QUADRIBIS. AVG. SACRUM
C. ANTONIVS. VALENT.
cetera.

Huc etiam quodammodo pertinent tres Deæ Mairæ campestres, quibus Metenses, in pacis vico habitantes, votum faciunt apud Boissardum:

IN
HONOREM
DOMUS DIVI
NAE DIIS MAIRABUS
VICANI VICI PACIS.

Eodem referenda est *Mater Stata*, quæ stratis viarum præfecta. Festus: *Statæ Ma-*

tris

tris simulacrum in foro colebatur; postquam id collustravit, ne lapides igne corrumperentur, qui plurimus ibi fiebat nocturno tempore. Magna pars populi in suos quisque vicos retulerunt ejus deæ cultum. Scaliger pro *collustravit* legi jubet *Cœlius stravit.* Nonnulli Vestam intelligunt, quæ a sistendo Statæ nomen acceperit, Ἑςία παρὰ τὸ ἵςασθαι; sed invito Lipsio, de Vesta & Vestal. cap. 1. Illud liquet, hanc vicorum Deam fuisse, & Fortunæ *statæ* meminit lapis Romanus Grut. p. 79. n. 5.

His addam denique minutas quasdam puerorum Deas, quodammodo ad classem vialium pertinentes, ex Augustino lib. IV. de civ. Dei cap. 21. ubi magnam Deorum turbam ridens, *Quid necesse erat*, inquit, *Opi deæ commendare nascentes, deo Vaticano vagientes, deæ Cuninæ jacentes, deæ Ruminæ sugentes, deo Statilino stantes, deæ Adeonæ adeuntes, Abeonæ abeuntes?* Et: *Cur enim esset invocanda propter fessos diva Fessonia?* lib. VII. cap. 3. *Juno selecta & regina, Jovisque soror & conjunx, hæc tamen Iterduca est pueris, & opus facit cum deabus ignobilissimis Abeona & Adeona.* Alius forsan Afræ, non Romanæ superstitionis pusilla hæc numina esse putarit, sed Attica juventus per *Hegemonen*, velut comitem & ducem suam jurabat, auctore Pausania

ſania in Bœoticis & Polluce l. 8. c. 9. & ſicut Janus *Patulcius* vocatur Ovidio, ita *Junonis Patulciæ* meminit Titus Fabatius, Procurator Fiſci, in lapide apud Reineſ. cl. I. n. 33. Nec aliter *Pandam* vocabant, quæ Tito Tatio, ut Capitolinum caperet collem, viam panderat, auctore Arnobio lib. IV.

CAPUT XIII.

DE NEPTUNO, DIOSCURIS ET CETERIS DIIS MARINIS.

Via, iter & curſus de navibus. Oceanus & Thetys deorum marinorum antiquiſſimi: tum Neptunus, majorum gentium Ponti deus. Feriæ & ludi in ejus honorem celebrati. Ei ſupplicabant navigantes, gratias agebant, & vota ſolvebant. Neptunus Redux, Conſervator & Σώτηρ dictus. Dii Cabiri, nec non Caſtor & Pollux nautarum ſervatores; templa & cultus eorum. Horum ſtellæ non niſi in extremo periculo apparebant; quotquot illis initiati a naufragio tuti; vota iis ſoluta. Dii marini minores Glaucus, Proteus, Nereus, Panopea, Portunus, qui & Melicerta. Nereides Nymphæ in claſſes diviſæ. Dii marini in imo mari, ſenes

&

& cœrulei, an a diis littoralibus diversi. Flumina, Venti, Fluctus & Tempestates inter divos. Victimæ Diis marinis oblatæ, aliis nigræ, aliis albæ. Neptuno taurus, Thetidi juvenca, ceteris hœdus. Exta in mare projecta: vinum in fluctus fusum. Quomodo tutela navis differat ab ejus insigni, & ubi collocata. Actor. XXVIII. vs. 11. illustratur. Navium nomina a signis animalium. Navigantes irato mari ungues resecabant & capillos. Naufragorum tabulæ & vestes in templis & arboribus suspensæ.

Hactenus de diis & deabus, quæ itinera terrestria aperuere, nunc Deos marinos, majorum gentium & medioxumos, inania nautis præsidia, ut paucis explicemus, superest. Proprie quidem Dii viales, ut via, ad terram pertinent; at *cursus*, *currere*, *iter* & *via*, apud Homerum, Aristophanem, Virgilium & Catullum nautis crebro tribuuntur, uti Cerda ad III. Æn. vs. 190. n. 4. observavit: quinimo sicut Græci naves *currus* & *vehicula marina* appellarunt, teste Polluce lib. I. c. 9. ita Varro apud Nonium, nautas *equisones nauticos* dixit, & Prætor edicto vetuit, *ne iter in flumine fiat deterius.* Virgilius: *Tendit iter velis*,

velis, portumque reliquit, lib. VII. Æneid. vſ. 7. Cum ergo veteres hæc nautarum itinera, velut rem diram, contemplarentur, & mortem in aquis fœdam haberent, quotquot dolato confiſi ligno vitam fluctibus committebant, & vim tempeſtatum nulla ope humana ſuperabilem experiebantur, Deorum ſibi auxilio opus eſſe videbant, ut à naufragio, ſyrtibus, ſcopulis & aliis mille, quæ navigantes comitantur, Scyllæ & Charybdis periculis eſſent tuti. Horatius Ode I. 14.

- - - non tibi ſunt integra lintea,
Non Dî, quos iterum preſſa voces malo.

Propert. III. Eleg. 20.

Ergo ego nunc rudis Adriaci vehar æquoris hoſpes,
Cogar & undiſonos nunc prece adire deos.

Statius lib. II. Achill. vers. 297.

Tunc ex more deis (ita namque monebat Ulyſſes)
Æquoreis, Auſtriſque litat, fluctuque ſub ipſo
Cœruleum regem tauro veneratur avumque
Nerea, vittata genitrix placata juvenca eſt.
Hic ſpumante ſalo jaciens tumida exta profatur.

Quanquam porro alii fuerint Dii Viales terreſtres, alii marini, & à neutris id quod non ſuæ ſit poteſtatis & muneris poſtulatum,

tum, Sol tamen & Luna, ſub Apollinis & Dianæ nomine, in hac rurſus claſſe principatum tenent, velut communes peregrinantium duces, ut ſupra vidimus pag. 119. & 147. Mercurio item & Herculi navigantes commendatos fuiſſe, oſtendimus p. 158. & 192. Silvanum denique & Priapum, tanquam ab hoc munere non alienos, depinximus capite præcedente. Oceanus autem & Thetys Deorum marinorum antiquiſſimi memorantur, quia veteres credebant univerſa ex aqua principium habere; quam ob rem eoſdem, ut communes deorum hominumque parentes coluere, ſicut Potterus ad Lycophron. Caſſ. vſ. 145. ex Orphei Hymno in Oceanum & Homeri Iliad. ξ. monſtravit. Juniores quoque deos magno in honore eos habuiſſe Ovidius indicat 11. Metam. vſ. 509.

- - - *& ad cœnam deſcendit in æquora Thetyn,*
Oceanumque ſenem, quorum reverentia movit
Sæpe deos.

Deinde primus inter pelagi Deos fuit Neptunus, a *nuptu* dictus, quod terras ac maria obnubit; vel ἀπὸ τοῦ νίπτειν, ut Scaliger lib. 2. de cauſ. plant. vel ab Ægyptiorum νέφθυν, quod terræ extrema & mare contingentia notabat, interprete Plutarcho de

 Iſid.

Isid. & Osirid. nam quod Cicero a Latino *no* vel *nato* derivat, nimis longe petitum est. Ita ille lib. II. de nat Deor. c. 26. *Datum est Neptuno, alteri Jovis, ut volunt, fratri maritimum omne regnum: nomenque productum, ut Portunus à portu, sic Neptunus à nando, paululum primis litteris immutatis.* Muneris originem nobis refert Diodorus Siculus lib. v. cap 69. *Inter alios Deos, Saturno & Rhea genitos, ajunt Cretenses, Neptunum primum maris negotium tractare cœpisse, classemque instituisse, hanc præfecturam à Saturno adeptum. Ideoque fama apud posteros increbuit, quæ in mari geruntur, in hujus arbitrio esse: & propterea eum sacrificio nautæ honorant.* Ipse de se apud Virgilium I. Æneid. 137.

> *Maturate fugam, regique hæc dicite vestro:*
> *Non illi imperium pelagi sævumque tridentem,*
> *Sed mihi sorte datum.*

Inde Neptunalia in ejus honorem X. Kal. Augusti navigiis celebrabantur, teste Kalendario vetere. DIES NEPTUALIORUM vocatur apud Gruter. pag. 460. n. 3. eoque ferias institutas tradit Varro lib. 5. de L. L. & Ausonius in Ecloga de feriis 17.

> *Aut duplicem cultum, quem Neptunalia dicunt,*
> *Et quem de Conso, consiliisque vocant?*

Festa

Festa hæc navigiis, aut quæ celebrata quadrigis
Jungunt Romanos, finitimosque duces.

Eidem *itineris duci*, ut Scipio apud Livium vocat lib. 26. c. 45. supplicabant nautæ, νοστὸν ἐπειγομένοις δόμεναι, *ut reditum velit laborantibus reddere*, Orpheus Argon. vs. 1365. Ei faustum iter tribuebant, Homer. Iliad. IX, vs. 362. & qui ex itinere maritimo salvi redierant, gratias habebant maxumas eidem. Plaut. Trinumm. actus IV. I.

Salsipotenti & multipotenti Jovis fratri & Nereo Neptuno,
Lætus, lubens, laudes ago, & grates gratiasque habeo & fluctibus salsis
Quos penes mei potestas boni, navisque foret & meæ vitæ
Quod suis me ex locis in patriam urbisque mœnia reducem faciunt.
Atque ego, Neptune, tibi ante omnes alios Deos gratias ago atque habeo summas.

Rursus Gripus piscator Rudent. IV. sc. 2. vs. I.

Neptuno has ego meo patrono gratias,
Qui salsis locis incolit pisculentis,
Cum me ex suis pulchre ornatum expedivit
Templis reducem, plurima præda onustum.

Eidem votum solvebant ex itinere reduces. Marmor Capuæ, via publica in basi seu ara apud Gruterum 62. n. 6.

NEPTUNO
SACRUM
VOT. IN. SICULO. FRETO
SUSCEPTUM. SOLVIT.

Huic etiam propitio & benevolenti, pro salute L. Minicii Fundani, Proconsulis Asiæ sub Hadriano, L. Marius ex voto posuit hanc pag. 1014. 6.

D. M. PROPI... OLENT
NEPTUNO. SACR.
PRO. FELICI. ITU. AC. RED.

Nec mirum ergo est, quod Neptunus REDUX, ET CONSERVATOR, in nummis Augusti, Titi & Postumi vocatur. Et sicut propriam Deorum appellationem apud Græcos vocat Euripidis interpres, ut Ἄνακτες, hoc est Σωτῆρες dicerentur, ita Neptunum σωτῆρα dictum, apud Herodotum legas, lib. VII. c. 193. eique ædem hoc nomine apud Artemisium erectam; nimirum, ut ipse de se loquitur, apud Lucianum, in Jove Tragœdo t. II. pag. 141. σώζων τοὺς πλέοντας, *servans navigantes*. Vid. Spanhem diss. VII. de Præst. & usu num. p. 416. Eidem *reduci*, id est, *reducenti*, etiam positus lapis, Ostiæ erutus, adfertur à Grævio in præfat. ad tom. X. Thesaur. Antiq. Fabretto c. 5. pag. 405. & Gudio pag. 41. n. 4.

NEP-

NEPTUNO. REDUC.
SACRUM
Q. MANILIUS. Q. F. PAL.
SEVERIANUS.
VI. VIR. AUG. ET. FLAM.
TITIAL. V. S. L. M.

Rurſus eidem Neptuno propitio ſemper deo Antipatri filius, in inſcriptione Chalcedonenſi, libens poſuit ΑΓΑΘΗΣ ΣΥΜΒΟΛΟΝ ΕΥΠΛΟΙΗΣ, *felicis ſymbolum navigationis.* Uterque, & Sponius in Miſcellan. pag. 332. & Wehlerus vidit & exſcripſit hoc monumentum; ſed non unis oculis: utriuſque explicationem conjunxit Fleedwoodus ſyll. inſcript. pag. 52. 53. Dligentius vero eandem emendavit, expoſuit & Euripidis ſimili loco in Troadibus vſ. 78. illuſtravit vir Cl. Gottlib. Sigefridus Bayer, de diis vial. Græcor. c. 7.

Proximos Neptuno facimus Deos Cabiros fratreſque pileatos, Caſtorem & Pollucem, qui θεοὶ μεγάλοι, Διόσκουροι, Ἄνακες, *Dii magni, Dioſcuri, Anaces*, ſive *Anactes* dicuntur apud Ælium Dionyſium, Pauſaniam, Plutarchum & Varronem lib. IV. de L. L. Hiſtoria eorum ex Pindaro & Theocrito petenda eſt. Varias eorum claſſes tradit Cicero in III. de N. D. c. 21. Διόσκουροι *apud Grajos multis modis nominantur. Primi tres, qui appellantur Anactes, Athenis*

ex Jove, rege antiquissimo & Proserpina nati, Tritopatreus, Eubuleus, Dionysius. Secundi duo, Jove tertio nati & Leda, Castor & Pollux. Tertii dicuntur a nonnullis Alco & Melampus, Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit. Plures Dioscuros recensent Damascius apud Photium cod. 242. Euseb. de præp. Evang. l. 1. c. 7. & Eustathius ad Odyss. λ. pag. 438. at de ingente narrationum diversitate queritur Strabo lib. X. & Varro lib. IV. de LL. vulgi errorem notat, quod Dioscuros Cabiros, seu Deos Magnos Samothraces, cum Castore & Polluce confundat. Sed nobis sufficit, quod utrique & Cabiri & Gemelli ad numina nautarum vialia pertinent, ideoque missis reliquis, quæ Bochartus in Chanaan 1. c. 12. Fabrett. de col. Trajani c. 3. Vossius de orig. & progr. idol. lib. 11. c. 36. & Tobias Gutberlethus, in dissertatione, de Mysteriis deorum Cabirorum, summa diligentia dixerunt, quæ ad institutum nostrum pertinent, prosequemur.

Et primum quidem Samothraces illos *Cabiros*, id est potentes, lingua Ebraica, vel *Divipotes*, ut Varro & Tertullianus interpretantur, navigantibus omnibus utiles visos fuisse, preces ad eos missæ, et tabulæ pictæ, et cæsaries ipsis oblata apud Orpheum Argonaut vs 465. Apollonium

lonium Argonaut lib IV. vſ. 1548. Callimachum epigr. 51. & Ciceron. de N. D. lib. III. c. 37. ſatis oſtendunt. Caſtor quoque et Pollux, poſtquam a Jove patre ad ſuperos relati (ſunt enim Indigetes et adſcriptitii Dii) iſtiusmodi ſibi ſtationem impetrarunt, ubi commode navigantibus præeſſent. Quare θεοὶ σωτῆρες appellantur apud Artemidorum Oneir. II. c. 42. et Ælianum lib. 1. Hiſt. c. 30. et lib. 4. cap. 5. Tzetzes in Lycophronem: διὸ καὶ θαυμάσαντες αὐτοὺς οἱ Ἀθηναῖοι, Ἄνακτας, ἤτοι θεοὺς, καὶ σωτῆρας ἐκάλεσαν. *Quapropter admirati eos Dioſcuros Athenienſes*, Ἄνακτας, *id eſt Deos & ſalvatores, appellarunt.* Pauſanias in Corinthiacis: *In baſi*, inquit, *Neptuni inſculpti ſunt* οἱ Τυνδάρεω παῖδες, ὅτι δὴ σωτῆρες καὶ οὗτοι νεῶν, καὶ ἀνθρώπων εἰσὶ ναυτιλλομένων. *Tyndari filii, quod ipſi quoque ſalutaria creduntur navibus & vectoribus numina.* Heſperum et Luciferum Ledæos juvenes vocant nonnulli. Quidam Geminos eſſe in Zodiaco putant. Hinc Homerus ἑτερημέρους eos vocat, aitque alternis diebus vivere ac mori. Sidera appellantur apud Petronium cap. 99. *Ego cum Gytone, quicquid erat, in altum compono, & adoratis ſideribus intro navigium.* Nam veluti ſtellæ ſupra navigia apparebant. Seneca I. Nat. Q. 1. *In magna tempeſtate apparent quaſi ſtellæ velo inſidentes:*

dentes: adjuvari ſe tunc periclitantes exiſtimant, Pollucis & Caſtoris numine. Optimum enim omen ſi gemini ignes viſi. Theocritus Idyll. 23. de Dioſcuris:

Αλλ᾽ ἔμπης ὑμεῖς τε καὶ ἐκ βυθοῦ ἕλκετε νᾶας
Αὐτοῖσιν ναύταισιν ὀϊομένοις θανέεσθαι.
Αἶψα δ᾽ ἀπολήγοντ᾽ ἄνεμοι, λιπαρὰ δὲ γαλάνα
Ἀμπέλαγος, νεφέλαι δὲ διέδραμον ἄλλυδις ἄλλαι.
Ἐκ δ᾽ ἄρκτοι τ᾽ ἐφάνησαν ὄνων τ᾽ ἀνὰ μέσσον ἀμαυρὴ
Φάτνη, σημαίνουσα τα πρὸς πλόον εὔδια πάντα.

Attamen vos etiam ex profundo retrahitis naves,
Una cum ipſis nautis, qui ſe morituros eſſe putabant.
Statim vero venti deſinunt, & mitis tranquillitas
Per mare, nebulæque diffugere aliæ alio.
Et rurſum apparent urſæ, atque inter medios aſinos obſcurum
Præſepe, ſignificans ad navigationem ſerena omnia.

Imitatus eſt Horatius lib. 1. Carm. Ode 12.

Dicam & Alciden, puerosque Ledæ:
Hunc equis, illum ſuperare pugnis
Nobilem; quorum ſimul alba nautis
Stella refulſit.
Defluit ſaxis agitatus humor,
Concidunt venti, fugiuntque nubes
Et minax (quod ſic voluere) ponto
Unda recumbit.

Hinc

Hinc in nummis aliisve antiquis monumentis, vulgo cum duabus ſtellis conſpicui; *aſtroque comantes Tyndarides* à Valerio Flacco lib. V. vſ. 367. et *fratres Helenæ, lucida ſidera* ab Horatio Ode I. 3. 1. appellantur. Vide Spanhemii Obſervat. in hymnum Callimachi in Pallad. vſ. 24. pag. 557.

Hos ſtatuis, lucis, templis, feſtis et ſacrificiis perfectis dignati ſunt, non tantum Samothraces, ſed et omnes Græciæ populi, ut Pauſanias paſſim docet, et ex aliis ejuſdem bonæ notæ ſcriptoribus oſtendit Meurſius lib. IV. Græc. feriat. et Petrus Caſtellanus de feſtis Græc. in Ἀνάκεια. Inſigne quoque monumentum reperias apud Montfauconium ſupplem. antiq. t. 1. lib. 4. c. 4. ex quo diſcimus, Dioſcuros Cabiros, ut magnos deos, Athenis cultos fuiſſe. Quod Gemelli etiam *Dii magni* apud Romanos dicti fuerint, inſcriptio Gruteri oſtendit pag. 98. n. 9. CASTORI ET POLLVCI DIIS MAGNIS. Servius ad III. Æneidos v. 12. *Varro unum eſſe dicit Penates & magnos Deos. Nam & in baſi ſcribebatur MAGNIS DIIS. Et idem Varro & alii complures magnos Deos affirmant ſimulacra duo virilia Caſtoris & Pollucis, in Samo-Thracia ante portum ſita, quibus naufragio liberati vota ſol-*

 ve-

vebant. Hos quoque, tanquam imperium in ventos et nubes habentes, multa prece, & publica & privata, Romani colebant. Æthicus in Cosmograph. de Tiberi: *Insulam facit inter portum urbis & Ostium civitatem, ubi populus Romanus cum Urbis præfecto, vel Consule, Castorum celebrandorum causa egreditur, solemnitate jucunda.* Iisdem ædes duæ erant dedicatæ, altera in foro Romano, altera in circo Flaminio, ut notum est. Hos etiam adorabant navigia intrantes, ut æquora panderent, ac iter per ea suaderent. Plinius lib. II. H. N. 37. *Polluci & Castori id numen assignant, eosque in mari deos invocant.* Statius Propemptico Metii Celeris:

- - - proferte benigna
Sidera, & antennæ gemino consistite cornu
Oebalii fratres: vobis pontusque polusque
Luceat

Rutilius lib. I. Itin. v. 155.

Pande precor gemino placatum Castore pontum.
Temperet æquoream dux Cytheræa viam.

Non autem nisi in supremo discrimine apparebant, cum vel metus vel periculum præcessisset, cumque nautæ nullum, nisi à Numinis auxilio, exitum sperare poterant. Unde παρὰ μικρὸν θεοὶ à Laconibus di-

sol-

cti, ut observavit Isaacus Vossius ad Catullum pag. 289. ubi is ad Manlium carm. 68. v. 63.

At velut in nigro jactatis turbine nautis
Lenius adspirans aura secunda venit.
Jam prece Polluces, jam Castora implorante,
Tale fuit nobis Manlius auxilium.

Addo Arrianum lib II. in Epictet. cap. 18. τȣ̃ θεȣ̃ μέμνησο, ἐκεῖνον ἐπικαλȣ̃ βοηθὸν καὶ παραςάτην, ὡς τȣ̀ς Διοσκόρȣς ἐν χειμῶνι οἱ πλέοντες. *Dei memento, illum adjutorem invocato & commilitonem, ut Castorem & Pollucem, qui in tempestate navigant.* Aristophanes Pace v. 221.

Ὤνδρες τι πεισόμεσθα νῦν ἀγὼν μέγας:
Ἀλλ' εἴ τις ἡμῶν ἐν Σαμοθρᾴκῃ τυγχάνει
Μεμυημένος, νῦν ἐςὶν εὔξασθαι καλόν.

Nunc viri aliquid patiemur; nunc magnum certamen:
Sed si quis nostrum in Samothracia est
Initiatus, nunc orare tempestivum est.

Ubi Scholiastes οἱ, inquit, ἐν κινδύνοις γενόμενοι ἐπεκαλȣ̃ντο τȣ́τȣς τȣ̀ς Δαίμονας, τȣ̀ς ἐν Σαμοθρᾴκῃ, τȣ́ς τε Κορύβαντας, καὶ τὴν Ἑκάτην. *In periculo constituti invocabant Samothracum Deos, & Corybantas, & Hecaten.* Quod initiatos Cabiris, ait, contra tempestates maris tutos esse, id etiam tradit vetus Apollonii interpres ad lib. 1. vs. 917.

Ἀρ

Ἀῤῥήκτυς ἀγανῆσι τελεσφορίῃσι θεμίσας
Σωότεροι κρυόεσσαν ὑπεὶρ ἅλα ναυτίλλοιντο.

Intemerandis legibus imbuti & ſeveris initiati cultibus
Certiori cum incolumitate formidoloſum navigarent mare.

Ubi Scholium: Τὰς τελετὰς λέγει, τὰς ἐν Σαμοθράκῃ ἀγομένας, ἃς, εἴ τις μυηθείη, ἐν τοῖς κατὰ θάλασσαν χειμῶσι, διασώζεται. *Initiationes dicit, quæ celebrantur in Samothrace, queis ſi quis initiatus fuerit, in tempeſtatibus in mari conſervatur.* Propertius etiam, multum ſæviente tempeſtate, parum à morte remotus, diu *optatos quærit Tyndaridas* lib. I. El. 17. Horatius l. IV. Od. 8.

Clarum Tyndaridæ ſidus ab infimis.
Quaſſas eripiunt æquoribus ratis.

Claudianus de bello Gildon. vſ. 210.

Sic cum præcipites artem vicere procellæ,
Aſſiduoque gemens undarum verbere nutat.
Deſcenſura ratis cæca ſub nocte vocati
Naufraga Ledæi ſuſtentant vela Lacones.

Qui ab itinere erant reduces, vota ante diſceſſum, vel in periculo nuncupata, iis ſolvebant. Orpheus altero Κυρήτων hymno vſ. 4.

Οἵτε Σαμοθρᾴκην ἱερὴν χθόνα ναιετάοντες
Κινδύνοις θνητῶν ἀπερύκετε ποντοπλανήτων.

Quique Samothracum habitacula ſacra colentes
Caſibus eximiis per cœrula velificantes.

Eude-

Eudemus, cum salvus procellas effugisset, navim donavit Cabiris, apud Callimachum Epigramm. 51.

Θῆκε θεοῖς Σαμόθραξι: λέγων ὅτι τήν δε κατ' εὐχὴν
Ω λαοὶ, σωθεὶς ἐξ ἁλὸς ὧδ' ἔθετο.

Donavit Diis Samothracibus, dicens quod hanc ex voto,
O populi, servatus ex mari hic posuit

Sic etiam Fl. Valerius Rufus, legatus provinciæ Galliæ Narbonensis, *Magnis diis votum quod abiens fec. post. reditum de suo solvit*, in marmore apud Gruter. pag. 1019. 1. & in alio pag. 1016. 3.

CASTORI. ET. POLLUCI.
SACRUM.
OB. FELICEM. IN. PATRIAM.
REDIT. TOT. SUPERAT.
NAUFRAGII. PERICULIS.
EX. VOTO. CUM.
SOCIIS.
L. M. P.
C. VALERIUS. C. F. AGELL.

Pelagi quoque imperium tenuere Glaucus; Panopea, Melicerta, Thetis, & Nereus, qui θεοὶ θαλάσσιοι, ἐνάλιοι, διαπόντιοι Græcis, *Lares permarini* Livio lib. XL. cap. 52. Servio sæpius *Dii marini* dicuntur, ad V. Æneid. vs. 241. & 824. De his quoque Stra-

Strabo ait, lib. VI. commemorat pag. 277. Senatum Romanum, cum a Tito Flaminio, Siciliæ Prætore, certior esset factus periculorum maritimorum, missis legatis, rem sacram procurasse τοῖς τε καταχθονίοις θεοῖς καὶ τοῖς θαλαττίοις, *diis Manibus & Marinis:* Apud Pollucem lib. I. c. I. n. 23. inter alia deorum cognomina referuntur θαλάττιοι, καὶ οἱ αὐτοὶ ἐνθαλάττιοι, *Marini, qui & Pontici.* Plerosque complexus est Lucillius:

Inoque, Glaucoque & Nereo, dein Melicertæ;
Et Samothracum diis, æquoreoque Jovi,
Servatus dicat è pelagi Lucillius undis:
Hos crines, aliud namque habet ille nihil.

Virgilius I. Georg. 437.

Votaque servati solvent in littore nautæ
Glauco & Panopeæ & Inoo Melicertæ.

Melicerta Latinis *Portunus* vocatur, quia portuum præses, apud eundem lib. V. vs. 239.

Dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereidum Phorcique chorus Panopeaque virgo;
Et pater ipse manu magna Portunus euntem
Impulit.

Ubi Servius notat: *Portunus Deus marinus,*

mus, qui portubus præest. Dicebatur *Portunus et Portumnus*: nam in tribus lapidibus apud Gudium pag. 3. n. 6. est ÆDITUUS PORTUMNI & pag. 59. PORTUMNO. BONO. DEO. TRANQUIL. verum pag. seq. n. 1. legitur PORTUMNO & PORTUNAE TRANQUILLAE SACRUM. Arnobius lib. III. pag. m. 113. *Per maria tutissimas præstat Portunus commeantibus navigationes: & cur insanum mare tam frequentes exposuit crudelium naufragiorum ruinas?* Festus eum, tanquam maris & portuum curatorem, clavim manu tenere, in voce *claudere* scribit: *Portumnus clavim manu tenere fingebatur, & Deus putabatur esse portuum.* Alios id genus Virgilius recenset dict. lib. V. vs. 822.

Tum variæ comitum facies, immania cete,
Et senior Glauci chorus Inousque Palæmon,
Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis.
Læva tenent Thetis & Melite Panopeaque virgo,
Nesæe, Spioque, Thaliaque Cymodoceque.

Valerius Flaccus lib. I. vs. 188.

Tum læti statuunt aras, tibi, rector aquarum,
Summus honos: tibi cæruleis in littore vittis
Et Zephyris Glaucoque bovem, Thetidique juvencam

Dejicit

Dejicit Ancæus.

Nereides erant Nerei e Doride filiæ, quas *centum æquoreas Nereo genitore puellas* Catullus; *Nymphas natantes incolasque aquatiles* Prudentius περὶ στεφάνων appellavit. Nomina earum retulit Homerus Iliad. 18. Schemata & classes dedit Montfaucon. tom. I. Ant. p. 385. qui etiam in supplem. t. I. lib. 2. c. 7. figuras deorum marinorum ex pavimentis aliquot musivi operis expressit. Squamis quibusdam in facie & in pectoribus eos, velut peculiari nota distinctos, Fabrettus repræsentavit de col. Trajan. c. 9. pag. 308. DII AQUATILES vocantur in lapide Reinesii cl. I. n. 69. Omnes vero in imis voraginibus antrisque maris habitare credebantur, uti Turneb. lib. XVI. adverf. cap. 32. cum Servio explicavit illud Virgilii lib. I. Æneid vf. 125. *imis stagna refusa vadis.* Manilius lib. V. vf. II. de urinatoribus:

Corpora qui mergunt undis, ipsumque sub antris
Nerea, & æquoreas conantur visere Nymphas.

Omnes præterea senes dicebantur, quod capita eorum alberent spumis aquarum, auctore Servio ad lib. IV. Georg. vf. 403. Amictus cœruleus; unde *Glauci cœruleati* meminit Vellejus Paterculus lib. II. c. 83.

&

et Apulejus lib. IV. de comitibus Veneris: *Adsunt*, inquit, *Nerei filiæ*, *chorum canentes*, *& Portumnus cœrulis barbis hispidus.* De omnibus denique hisce marinis notandum, eos fere inter deos plebejos & pusilla numina referendos esse; quia, pariter ac Lares supra, erant homines beneficio mortalium in Deos relati. Unde *Medioxumi* vocantur, ut Illustris Cuperus lib. III. obs. c. 16. docuit ex isto Servii loco ad III. Æneid. vs. 134. *Quidam aras superorum deorum volunt esse: Medioxumorum, id est marinorum, focos.*

Ceterum an iidem fuerint dii *marini* & *litorales* quæsitum est; Jacobus Nicolaus Loënsis lib. III. Miscell. c. 15. Apollinem Actium & Hellespontiacum Priapum intelligit per deos litorales Catulli carm. 4. Turnebus lib. 25. Adverſ. c. 21. Glaucum, Panopæam & Melicertam interpretatur, ex Virgilii lib. I. Georg. 436.

Votaque servati solvent in litore nautæ
Glauco, & Panopeæ, & Inoo Melicertæ.

Gevartius ad Statium Deos *marinos* à *litoralibus* distinguendos esse contendit, cum hi potissimum fuerint Dii Cœlestes, ut Apollo ἰπάκτιος apud Apollonium, & *Pallas litorea* apud Statium I. Achill. Vossius autem ad d. l. Catulli nullum fere deorum majorum minorumve esse, ait, cui fana

in litoribus sacrata non fuerint; & quamvis marini dii plerumque pro turba innominata, imis in gurgitibus habitante, & pro medioxumis ponantur, nil tamen video, quod obstet, quominus omnium Deorum, qui nautis præsunt, simulacra, templa & aras in litoribus posita credamus Virgilio lib. V. Æneid. vs. 237. Dionysius enim Halicarn. lib. I. cap. 38. similiter scribit, veteres cuique deorum loca convenientissima dedicasse, montes & nemora Pani, Nymphis prata & loca virentia, at *litora & insulas marinis numinibus.* Apud Boissardum quoque Antiq tom. VI. p. 30. Satyrus colliculo insidens dextram porrigit mulieri nudæ, addita subscriptione:

SILVANO. LITORALI. ET.
MUSAE LACHES

Sicut porro Veteres Oceanum religiose colebant, tanquam Deum, ita fluvios quoque Deos & Diis sacratos legimus. Ægyptii Nilo, Indi Indo fluvio sacra faciebant, auctore Philostrato lib. II. de vita Apollon. c. 19. & 31. Persæ in fluvium non immejebant, nec in eo lavabant, aut abluebantur; nec cadaver injiciebant, nec alia immunda; quia aquam, ut numen, colebant, Herod. lib. I. cap. 138. & Strabo lib. XV. extr. Apolloniatæ, Epiri cives, Æanti fluvio, ab Epidamniis sibi in adjuto-

torium misso, *ut Deo immolaverunt*, eoque duce in omnibus deinceps præliis uti instituerunt, Valer. Max. lib. I. c. 5. n. ult. In Umbria, fons & fluvius Clitumnus, *præsens numen, atque etiam fatidicum*, sortes indicasse dicitur, apud Plin. lib. VIII. epist. 8. De Romanis Cicero lib. III. de N. D. c. 20. *Fontis delubrum Maso ex Corsica dedicavit, & in augurum precatione Tiberinum, Spinonem, Anemonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina videmus.* Germanorum Deus & numen patrium censebatur Rhenus, uti ex reperto apud Coloniam Agrippinensem sigillo æneo, ad figuram Tiberini patris, monuit Freherus; ejus inscriptio erat: DEUS RHENUS. Maxime vero ex specu nascentes pro Diis celebantur, eisque aræ statuebantur. FONTIBUS DIVINIS SACR. est in lapide Brixiano apud Gruter pag. 172. n. 7. Seneca epist. 41. *Magnorum fluminum capita veneramur, subita ex abdito vasti amnis eruptio aras habet: coluntur aquarum latentium fontes, & stagna quædam vel opacitas vel immensa altitudo sacravit.* Hanc ob rem *sacra, lucos & aras*, patriis amnibus dicata, memorat Tacitus lib. I. Annal. c. 79. & in fontibus fluminum natare nefas erat. Idem lib. 14. Ann. c. 22. de Nerone, qui cum fontem aquæ Marciæ

ad urbem deductæ nando incesserat, *videbatur potus sacros & ceremonias loci corpore toto polluisse, secutaque anceps valetudo iram Deûm affirmavit.* Immo in quibusdam navigare vetitum. Plinius lib. VIII. epist. 20. de lacu Vadimonis: *nulla in hoc navis: sacer enim est.* Hinc etiam fluvios transituri adorabant, uti supra cap. 1. pag. 10. ex Hesiodo, Arriano, Virgilio & Silio vidimus; iisque in trajiciendo equos vel tauros consecrabant & immolabant, Sueton. lib. 1. c. 81. & Plutarch. in Lucullo. Iisdem quoque, ut Diis, parvi nummi ærei, quos stipes vocabant, honoris causa, vulgo injiciebantur. Seneca lib. 4. Qu. nat. 2. de Nili venis, inter scopulos erumpentibus: *In hac ora stipem sacerdotes, & aurea dona præfecti, quum solenne venit sacrum, jaciunt.* Plinius dict. epist. 8. Clitumni gurgitem, ait, adeo purum & vitreum fuisse, *ut numerare jactas stipes possis.* Sueton. Aug. c. 57. *Omnes ordines in lacum Curtii quotannis, ex voto pro salute ejus, stipem jaciebant.* Ubi plura Casaubonus, quocum Rupertus jungatur ad Florum lib. II. cap. 20. §. 7. & ad Valer. Max. lib. I. c. 4. qui horum numinum simulacra dormientia pingi solita, Tiberis & Maronis fluvii exemplis ostendit. De fontis numine, videsis etiam Grot. ad Marciani Capellæ

pellæ lib. 1. & Reinef. ad cl. 1. n. 51. Infcript.

Venti denique, Fluctus & Tempeftates, inter maritima numina, fuas habebant aras, ftatuas & templa, in quibus navigaturi hoftias offerebant ac precabantur; cum enim fæpe homines viderent, ex procellis & tempeftatibus fe nulla arte eluctari poffe, ipfique votorum, quantum fatis eft, Diis fecifsent, tandem ad harum invifibilium poteftatum auxilium convolabant. Paufan. in Corinth. pag. 106. in Sicyoniæ regione Titane: *Ara eft ventorum, ad quam nocte una quotannis facerdos facrum facit.* Herodotus lib. VII. cap. 178. *In delubro Thujæ ara eft ventis conftituta, iifdemque facrificatum.* Quod Perfæ Ventos coluerint, cum Herodoto lib. I. c. 131. tradit Strabo lib. 15. Lacedæmonios ventis equum immolare, et adolere in monte Taygeto, nos docet Feftus, in voce *October.* Hefiod. θεογ. vf. 871. Boream, Zephyrum et Notum ex Diis ortos, ait, reliquos vero ex Typhœo. Athenienfes Boreæ, tanquam adfini fuo, templum apud Iliffum fluvium ftruxerunt, auctore Herod. VII. c. 189. et Paufania Attic. c. 19. Thurii quoque τῷ Βορρᾷ ἔθυσαν *Boreæ rem divinam fecerunt,* et decreverunt, ut ventus ille fit fuus civis, domumque ei et agrum affignarunt, fingulifque annis facra ei fecerunt, tefte Æliano

lib. XII. c. 61. Idem Megalopolitas fecisse memorat Pausan. in Arcad. c. 36. Πεποίηται Βορέᾳ τῷ Ἀνέμῳ Τέμενος, καὶ οἱ Μεγαλοπολῖται θυσίας θύουσιν ἀνὰ πᾶν ἔτος, καὶ θεῶν οὐδενὸς Βορέαν ὕστερον ἄγουσιν ἐς τιμὴν, ἅτε σωτῆρα γενόμενον σφισιν ἀπὸ Λακεδαιμονίων τε καὶ Ἄγιδος. *Factum est templum Boreæ vento, & Megapolitani sacra illi faciunt quotannis, nec quoquam Deorum minus venerantur Boream, quippe qui servaverat eos à Lacedæmoniis & Agide.* Seneca lib. V. Natural. Quæst. cap. 17. *Divus Augustus templum illi* (Circio vento) *cum in Gallia moraretur, & vovit & fecit.* In lapide apud Reinesium inscript. pag. 186. navicularius mercator Orithyæ, Aquilonis conjugi, votum solvit;

HORITHYAE
L. BARBIVS. L. LIB.
THEOPOMPUS
NAV. MERKAT
V. S.

Horithya illa est Erechtei regis Atheniensium filia, amata raptaque ad Ilyssi ripas a Borea Thracio; uti præter alios late describit Ovidius lib. VI. Metam. vs. 683. ubi Boream deum vocat:

Dilectaque diu caruit Deus Orithyïa.

Posses quoque, cum Reinesio, Ὠρειθυιὰν unam Nereidum Nympharum hic intelli-

ge-

gere, quam Homerus Iliad. Σ. vs. 48. Hyginus fab. 1. & Suidas nominarunt. Vid. Meurs. de regib. Atheniens. lib. II. cap. 13. Certior ventorum cultus ex alio lapide, in Africa reperto, colligitur, apud Spon. Miscell. pag. 77. & Burcardum Gotthelffium Struvium V. Cl. ac de sacris hisce præclare meritum, Antiq. Rom. synt. cap. 1. pag. 169.

VINTIS
BONARUM. TEMPES
TATIVM. POTENTIBVS
LEG. III. AUG. DEDIC.
Q. FABIO. CALVITINO
LEG. AVG. PR. PR.

Venti bonarum malarumque tempestatum auctores sunt; sed JOVEM O. M. TEMPESTATIUM DIVINARUM POTENTEM, ex alia inscriptione supra vidimus & illustravimus cap. VI. pag. 103. quibus nunc accedat Virgil. lib. 1. Georg. vs. 27. ubi Augusto adulatur, eumque *tempestatum potentem* fore ait, instar Jovis, aut si velit, *An Deus immensi venias maris, ac tua nautæ numina sola colant.* Videas Cl. Turre de Diis Aquilej. pag. 296. & seqq.

Tot vero quæ de ventorum cultu jam adduximus loca convincere possunt Dacierium, qui ad Horat. lib. 1. carm. 25. fin.

non commeminit ventis quicquam dedicari; at si illis immolatum est, cur non & dedicatum? recte ipsi regerit Celeb. Bentlejus. Invocatos eos esse docet Propertius lib. III. Eleg. 5.

Di maris, Ægei quos sunt penes æquora, Venti.

Ubi in notis Cl. Broeckhusius addit Lucretium lib. V. vs. 1225.

Summa etiam cum vis violenti per mare venti
Induperatorem classis super æquora verrit,
Cum validis pariter legionibus atque elephantis;
Non Divûm pacem votis adit? ac prece quæsit
Ventorum pavidus paces animasque secundas?

Fluctus placatos Cicero indicat lib. III. de nat. Deor. c. 20. *Nostri duces, mare ingredientes, immolare fluctibus hostiam consueverunt.* Et senex Charmides, apud Plautum Trinum. Actus IV. sc. 1. grates gratiasque habet *fluctibus salsis.* De Tempestatibus loco eod. Tullius, rejiciens infinitam illam superstitionis rationem: *Quod si nubes retuleris in deos, referendæ certe erunt Tempestates, quæ populi Romani ritibus consecratæ sunt.* His templum dedicavit L. Cornelius Scipio, Barbati filius, teste

teste antiquissima inscriptione, quam Sirmondus & Anonymus doctis commentariis illustrarunt, in thes. Grævii tom. IV. pag. 1832. cum enim, capta Corsica Aleriaque urbe, Scipioni magno constitisset victoria, ob Corsici maris rabiem, DEDET. TEMPESTATEBUS. AIDE. MERITO, Tempestatibus ædem merito dedit, sive sacravit. Ad eandem ædem pertinet Ovidii locus, non vero ad illam, quam M. Marcellus, a periculo navigationis in Corsicam liberatus, struxisse fertur, extra portam Capenam, lib. VI. Fast. 193.

Te quoque, Tempestas, meritam delubra fatemur,
Cum pene est Corsis obruta classis aquis.

Epignomus apud Plaut. Sticho III. sc. 1. init.

Cum bene re gesta salvos convortor domum,
Neptuno grates habeo & Tempestatibus.

Astra, quæ ortu suo Tempestates, ut tonitrua, fulmina, grandines & nimbos cierent, Phænomena, scriptores appellant Arcturum, Hædos, Hyadas, Oriona, & Pleiadas; atque id de priore Apollon. lib. II. Argon. Aratus & Plautus Rud. Prol. vs. 5. testantur.

Nam Arcturus sum, signum omnium quam acerrimum
Vehemens sum, exoriens cum occido vehementissimum.

De Hædis & Hyadibus Ovid. lib. 1. Trist. Eleg. XI. vs. 13.

Sæpe ego nimbosis dubius jactabar ab Hædis,
Sæpe minax Steropes sidere pontus erat
Fuscabatque diem custos Erymanthidos Ursæ;
Aut Hyadas seris hauserat auster aquis.

Statius Thebaid. IX .vs. 460.

- - - - *cum Plejadas haurit,*
Aut nigrum trepidis impingit Oriona nautis.

Contra Ursæ duæ, in Aquilonari regione, Helice & Cynosura, amicæ nautarum fidissimæ, uti Barthius lib. 34. Advers. c. 15. multis Veterum locis ostendit. Ovid. IV. Trist. El. 3. vs. 1.

Magna minorque feræ, quarum regit altera Grajas,
Altera Sidonias, utraque sicca, rates.

Idem Epist. 18. vs. 149.

Nec sequar aut Helicen, aut, qua Tyros utitur, Arcton:
Publica non curat sidera noster amor.

Manil. 1. vs. 294.

Summa tenet ejus miseris notissima nautis

Si-

Signa, per immensum cupidos ducentia pontum;
Majoremque Helice major decircinat arcum;
Septem illam stellæ certantes lumine signant,
Qua duce per fluctus Grajæ dant vela carinæ.
Angusto Cynosura brevi torquetur in orbe.

Valer. Flacc. lib. I. vs. 17.

- - - - nec enim in Tyrias Cynosura carinas
Certior, aut Grajis Helice servanda magistris.

Cur autem noxiis Tempestatibus ædes sacras & aras posuerint, in promtu ratio est; quia *Deos quosdam, ut prodessent, celebrabant, quosdam, ne obessent, placabant*, ait Gellius lib. V. c. 12. ubi Væjovem deum, qui non juvandi potestatem, sed vim nocendi haberet, eadem ratione cultum fuisse, tradit. *Romani veteres diis asperioribus sacrificabant, ne nocerent*, ait Servius ad III. Æneid. vs. 120. Similiter eosdem, sub Palatio colle, Febris & templum & aram ædificasse, scribit Ælianus lib. XII. cap. XI. Idem tradit Valer Maximus lib. II. c. 5. n. ult. & firmatur ex inscriptionibus Gruteri pag. 97. FEBRI DIVAE, SANCTAE, MAGNAE

GNAE &c. Contumeliæ, Impudentiæ; Malæ Fortunæ & ſpurciorum fana Seldenus dabit de diis Syr. proleg. c. 3. Prudentius ſcabiem addit, Hamartigenia:

Par furor illorum, quos tradit fama dicatis
Conſecraſſe Deas, Febrem Scabiemque ſacellis.

Ceterum per mare iter facturi Neptuno taurum, Thetidi juvencam, bovem Glauco immolare ſolebant. Sic Homerus Alpheo & Xantho tauris factum ait, Iliad. XI. vſ. 727. & XXI. vſ. 131. Alexander tauros, Neptuno cæſos, in mare projecit, apud Indos., Arrian. lib. VI. pag. 415. Lucullus *Euphrati taurum immolavit, gratias ei pro tranſitu agens*, ut in vita ejus ſcribit Plutarchus pag. 507. Didymus ad Odyſſ. γ΄. Ἔθυον Ποσειδῶνι ταύρους μὲν διὰ τὸ βίαιον τῆς θαλάσσης, μέλανας δὲ διὰ τὴν χρόιαν τοῦ ὕδατος τὴν ἐκ τοῦ βάθους. Virgilius lib. III. vſ. 118.

Sic fatus, meritos aris mactavit honores,
Taurum Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo,
Nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam.

Hoc ipſum quoque Servius multis locis explicavit ad Æneid. II. 202. III. 21. 85. & 118. IX. 627. niſi quod Paulo Leopardo lib.

lib. XX. Emendat. cap. 23. justo concisior videtur. Cur vero tauros mari & fluminibus immolarint, ejus rei causam Eustathius pag. 1237. a mugitu petit, quem mare & fluvii imitantur: μεμυκὼς ἤΰτε ταῦρος, de Xantho fluvio cecinit vatum pater Iliad. φ. Eadem ratione taurina cornua fluviis appingi, notant veteres Critici ad Euripidem, Orest. vs. 1380. ubi Oceanus fluminum pater ταυρόκρανος vocatur. Inde & Neptunus Ταῦρος Ἐννοσίγαιος, *Taurinus Neptunus* Hesiodo audit Scut. Herc. vers. 104. De Eridano Virgilius, *taurino cornua vultu.* De Tiberi Claudianus, *taurina levantur cornua.* V. Spanhem de præst. diss. VII. pag 394. Niger vero taurus Neptuno immolabatur, quod maris agitati fluctus ejus coloris esse viderentur, uti ex Homero, Virgilio aliisque probat Rad. Fornerius lib. 1. Rer. quod c. 15. & 16. ut nobis persuaderet in l. 1. §. 16. *D. de aq. & aq. pluv.* pro aqua *increscit*, legendum esse *nigrescit.* Plane ratio victimarum fiebat pro qualitate numinum, & ad similitudinem quandam: nam inferis nigras pecudes, superis albas, serenitati candidas, at procellosis ventis atrisque tempestatibus, quas Typhonas vocant, nigrum agnum immolabant; uti ex Aristophane in Ranis vs. 871. & ex Græcorum commentariis referunt Gyral-

Gyraldus de Navigiis cap. 9. & Leopardus d. l. Inter Latinos vero Servius monuit ad dict. vs. 118. Horatius Epod. X.

Libidinosus immolabitur caper:
Et agna Tempestatibus.

Tenii quidam nautæ, tempestatem passi, cum vix quinto die Athenas appulissent, diis vota reddunt hædo parvo & macilento, quod qui ex hac causa sacra faciebant, quam minimo poterant sumtu pietatis officio defungi. Athenæus lib. IX. c. 6.

Πέμπτην ἔθυον ἡμέραν οἱ Τήνιοι
Πολιοὶ γέροντες, πλοῦν πολὺν πεπλωκότες
Λεπτὸν ἔριφον, καὶ μικρὸν οὐκ ἦν ἐκ φορᾶ.

Quinto sacra die faciebant Tenii,
Senes cani, quod longa essent defuncti navigatione,
Gracilemque & parvum hædum immolabant, pelle detracta.

ubi perperam viri docti λευκὸν pro λεπτὸν scribi voluerunt, quod Casaubono displicuit, & ex superioribus refellitur: nam marinis numinibus atras victimas immolandas tradit Porphyrius apud Euseb. Præp. Evang. lib. IV. cap. 9. & Spanhem. ad Aristoph. pag. 311. Intestina autem in mare jaciebantur. Virgilius V. Æneid. 771.

Tris Eryci vitulos & Tempestatibus agnam

Cædere

Cædere deinde jubet, solvique ex ordine funem.
Ipse caput tonsæ foliis evinctus olivæ
Stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.

Apud Livium lib. XXIX. c. 27. Scipio, è Sicilia in Africam trajecturus: *Secundum eas preces, cruda exta, cæsa victima, uti mos, in mare porricit, tubaque signum dedit proficiscendi.* Silius lib. XVII. vs. 48.

Ipse alacer Sicula discedens Scipio terra
Abscondit late propulsis puppibus æquor,
Cui numen pelagi placaverat hostia taurus,
Jactaque cæruleis innabant fluctibus exta.

Statius lib. II. Achilleidos 299.

Cæruleum regem tauro veneratur, avumque
Nerea, vittata genitrix placata juvenca est.
Hic spumante salo jaciens tumida exta profatur.

Una cum extis simul etiam vina fundebantur in fluctus. Virgilius lib. V. vs. 238. & 776. & Statius lib. III. Silv. 2. in Propemtico Metii Celeris vs. 23. de classe Ægyptiaca, quæ Palladi in Surrentino litore positæ fecerat:

Prima salutavit Capreas, & margine dextro
Sparsit Tyrrhenæ Mareotica vina Minervæ.

Navi-

Navibus solutis, cum litorales Dii è conspectu fugissent, ad ea, quæ secum in navibus habebant, Deorum simulacra, in amaris ponti periculis, confugiebant. Neque enim domus illæ fluctuantes Diis custodibus vacuæ esse debebant, unde veterum mos, etiam pueris notus, sculpendi vel pingendi Deos in puppi, quorum tutelæ navigium erat consecratum. Dii illi *Tutela navis* vocantur apud Senecam epist. 76. & Petronium cap. 105. Virgilius lib. X. Æneid. 171. *aurato fulgebat Apolline puppis.* Horatius lib. I. Ode 14. *Nil pictis timidus navita puppibus Fidit.* Lucanus lib. III. vs. 510. *non robore puto Ornatas decuit fulgens Tutela carinas.* Papinius lib. VIII. Theb. vs. 269. *Solus stat puppe magister Pervigil, inscriptaque Deus, qui navigat, alno.* Persius sat. VI. vs. 29. *Jacet ipse in litore & una Ingentes de puppe Dii.* Sed Ovidius lib. I. Trist. El. 10. pr. præterea παράσημον, quod in prora erat, & nomen navi dabat, a tutela in puppi distinguit:

Est mihi, sitque precor flavæ tutela Minervæ
Navis; & à picta casside nomen habet.

Valerius Flaccus lib. I. Argon. vs. 301.

Visa coronatæ fulgens tutela carinæ
Vocibus his instare duci.

tute-

Tutela autem Palladis erat simulacrum. Idem lib. VIII. vs. 203.

Puppe procul summa, vigilis post terga magistri,

Hæserat auratæ genibus Medea Minervæ.

Silius lib. XIII. Punic. vs. 78.

Trojanam ostentat trepidis de puppe Minervam.

Quandoque Deorum effigies in prora positæ, tanquam παράσημον & insigne, a quo nomen navigio imponebatur. Sic verbi gratia in Actis Apostol. XXVIII. vs. 11. navis Alexandrina, qua D. Paulus Syracusas a Melita vectus, erat παρασήμῳ Διοσκούροις, cum *insigni Castorum*. Ammonis in Græcia culti sacram triremem narrat Dinarchus apud Harpocrationem: Ἀμμωνὶς ἡ τοῦ Ἄμμωνος ἱερὰ τριήρης. Prætoria navis, ab Isidis signo, ISIS III. vocatur in inscript. vetere apud Pighium Herc. Prod. pag. 367. & alia id genus exempla congessit Clarissimus Stanlejus in notis ad Æschyl. Sept cont. Theb. vs. 214. Cave tamen cum eo credas, παράσημον & Tutelam unum idemque fuisse. Optime hæc distinxerunt Viri Cl. Josephus Scaliger in Eusebianis ad A. 634. Meurs. ad Lycophron. n. 1299. Salmasius Exercit. Plin. pag. 403. Daniel Heinsius ad Silium lib. 14. vs. 543. Selden. de Diis Syr. synt. 2. c. 16. Bochart. lib. 11. Geogr. c. 4. Fabrett. de

col. Traj. c. 4. p. 112. Gud. ad Phædr. lib. IV. fab. 24. Schefferus lib. III. de milit. nav. cap. I. & recentiores alii. Quanquam enim unum ejusdem Dei simulacrum nonnunquam in prora & puppi, plerumque tamen παράσημον animalis figura erat, aut heroïs, aut alterius rei; ut ærata tigris, immanis Triton, Phrygii leones, & centaurus apud Virgilium; capricornus in vetere inscriptione Gruteri pag. 1030. & pegasus in trierarchi nave, cujus filius ex *liburnæ parasemo nomen accepit*, ait Scholiastes Juvenalis Sat. IV. vers. 77. Quamvis etiam Lactantius] lib. I. cap. XI. Scholiastes Lucani d. l. & Glossæ Græco Latinæ παράσημον tutelam vocarint, id tamen errori magis tribuendum videtur: sane bruta, Deorum vialium symbola, jam vidimus supra pag. 104. & seqq. quodque hisce temporibus multa navigia aves, vel quadrupedes in summo malo vel ejus vexillo pro signo gerunt, id a proris veterum fluxisse puto.

Denique, ut omnem nautarum cultum absolvamus, naufragium deprecaturi ungues & capillos resecabant, eosque iratis diis marinis, ceu ultimum votum offerebant, & naufragio liberati solvebant. Hinc naufragus quidam Anthol. lib. VI. cap. 21. ep. I.

Γλαύ-

Γλαύκῳ, καὶ Νηρεῖ, καὶ Ἰνοῖ, καὶ Μελικέρτῃ
Καὶ βυθίῳ Κρονίδῃ, καὶ Σαμόθραξι Θεοῖς
Σωθεὶς ἐκ πελάγους Λουκίλλιος ὧδε κέκαρμαι
Τὰς τρίχας ἐκ κεφαλῆς, ἄλλο γὰρ οὐδὲν ἔχω.

Glauco, & Nereo, & Inoi, atque Melicertæ
Et Saturnio marino, & Cabiris Samothraciæ,
Salvus ex naufragio Lucillius, sic detondi
Crines capitis, aliud enim nihil habeo.

Idem tradit Lucian. in Hermotimo in fin. & Artemidorus Oneirocrit. lib. 1. cap. 23. Ναυαγήσαντες μὲν, ἢ ἐκ μεγάλης σωθέντες νόσου, ξυρῶνται οἱ ἄνθρωποι, *naufragi vel e gravi morbo liberati tondentur.* Ex eodem more Casellius Durantius lib. 11. Var. cap. 10. lucem affundit Lucæ in Actis. Petronius cap. 63. rasuram *ultimum* naufragorum *votum* appellat, & cap. 104. *Audio enim non licere cuiquam mortalium in nave, neque ungues neque capillos deponere nisi quum pelago ventus irascitur.* Nonius: *Qui liberi fiebant ea caussa calvi erant, quod tempestatem servitutis videbantur effugere, ut naufragio liberati solent.* Juvenalis sat. XII. vs. 81.

Tum stagnante sinu gaudent ibi vertice raso,
Garrula securi narrare pericula nautæ.

Qui ex undis & tempestate servati in templo Neptuni vel Isidis, una cum vestibus,

in quibus evaserant, tabellas dicabant, in quibus casus & naufragii pericula depicta. Multis hunc morem illustrat Ezech. Spanhem. ad Plutum Aristoph. vs. 938. nobis sufficient Horatius lib. I. Ode 5.

- - - - - me tabula sacer
Votiva paries indicat; uvida
Suspendisse potenti
Vestimenta maris Deo.

Juvenalis XII. vs. 27

Et quam votiva testantur fana tabella
Plurima, pictores quis nescit ab Iside pasci?

Cicero lib. III. de Nat. Deor. c. 37. *Tu, qui Deos putas humana negligere, nonne animadvertis ex tot tabulis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint in portumque salvi pervenerint?* In arboribus etiam antiquis ac ob vetustatem aridis Diis littoralibus dona votiva ac tabulas suspendebant. Virgilius lib. XII. Æneid. vs. 766.

Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum:
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo, & votas suspendere vestis.

CA-

CAPUT XIV.

De fatis deorum vialium.

Sapientiores unum credebant numen supremum, etiam Jurisconsulti; sed vulgus ex operationibus ejus innumeros sibi deos effecit. Horum simulacra priscis invisa, & a Poëtis irrisa. Cur aliquando Dii omnes, consessus & concilia deorum invocarentur. Quid sit ex visu *votum facere. Numen, cujus sexus ignotus*, Si deus, si dea, *alloquebantur. Deus ignotus Atheniensium Actor. XVII. vs. 23. Dii locales & tutelares generaliter invocati. Dii municipes extra regionem non valebant. Lares & Penates domestica potestate tractati, pignerando & permutando. Tertullianus & l. 6. §. 3. D. de rer. divis. illustrata. Cultus lucorum & deorum vialium duravit ultra Caroli M. tempora; licet variis Principum edictis & Canonibus conciliorum ei obviam itum esset. l. 12. C. Th. de paganis & Capitularia laudata. Sanctorum statuas in viis quibusdam hodiernis videri rudera deorum vialium, & nunc minus, quam in primis Christianis excusanda. Duo superstitionis exempla lepida. Conclusio cum monito.*

 Super-

uperest de fatis Deorum vialium quædam adjiciamus. Et primum quidem illud rursus pro certo hic est habendum, sapientioribus Græcorum & Romanorum, ex solo intellectus lumine, satis patuisse, a perfectione divina abhorrere, si plures uno Dii statuantur: nam sicut admiranda mundi harmonia unum duntaxat ejus moderatorem arguit, ita contradictorium esse videbant, plura dari infinita, immò finitos fore Deos, si plures essent paris potestatis, qui & se invicem impedire, aut contraria velle possent. Hinc unum Deum, & mentem, & fatum, & Jovem, multisque aliis pro ratione officiorum nostrorum, appellari nominibus, docebat Zeno, auctore Laërtio lib. VII. c. 135. ejusque tota Stoicorum secta, ut ait Servius ad I. Georg. vs. 5. & IV. Æneid. vs. 638. Similiter unius Dei, numero singulari, ab his imbuti, Pomponius in *l. 2 de Just. & jur.* Ulpian. *l 9 §. 3. de Rer. divis.* Paul. *l. 32. §. 4. D. de recept. qui arb.* & Marcianus in *l. 4. §. 1. ad L Jul. pecul.* meminere. Hinc quoque Eleis, Arcadibus, Corinthiis & Lacedæmoniis βωμοὶ erant θεοῖς πᾶσιν ἐν κοινῷ, omnesque dii deæque σύμβωμοι colebantur, teste Pausania; perinde ac si unum deum, unumque sacrorum genus agnoverint. Vulgus

gus autem diversas Numinis virtutes & operationes, variis nominibus insignitas, abjecta ratione, pro totidem diis habebat, unde polytheismus hominum ridicule superstitiosorum latissime manavit. Huic etiam errori longo ævo firmato, gentilium prudentiores se accommodabant, omnem illam ignobilem Deorum turbam sic adorantes, ut meminerint, cultum ejus magis ad morem, quam ad rem pertinere, ut ait Seneca, apud Augustinum lib. v. de Civ. Dei cap. 10.

Altera observatio sit, vulgata licet, ipsos gentium saniores, non probasse morem simulacra deorum conficiendi & adorandi: Plato quippe lib. x. de LL. vehementer eos reprehendit, qui in omni trivio delubra & altaria exstruant, vana religione commoti; & Numa Pompilius, Romanorum rex, vetuit, hominis vel bestiæ forma, Deum in publico fingi; nefas esse putans, augustiora exprimere humilioribus, neque adspirari aliter ad Deum, quam mente posse, ut Plutarchus refert, in ejus vita. Varro quoque scribit, antiquos Romanos, plus quam annos centum & septuaginta, Deos sine simulacro coluisse; idque si porro mansisset, castius Deos observatos fuisse, exemplo gentis Judææ probat, & tandem concludit: *Qui primi simulacra*

Deorum populis posuerunt, eos civitatibus suis & metum demsisse, & errorem addidisse, apud Augustin. de Civ. Dei lib. IV. c. 31. Secundum hunc morem antiquum Herculis Thebani & Ægyptii templa sine idolis fuisse; tradit Philostratus, lib. v. Apollon. cap. 5. & Silius lib. III. Punic. vs. 30.

Sed nulla effigies, simulacrave nota Deorum
Majestate locum & sacro implevere timore.

Rudes quidem ipsa numina in simulacris habitare credebant, sed ipsi Poëtæ gentiles largiter riserunt. Horat. lib. I. Sat. 8. vs. 1.

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum:
Cum faber, incertus scamnum faceretne Priapum,
Maluit esse Deum. Deus inde ego furum aviumque
Maxima formido.

De eodem Martialis lib. VIII. Ep. 40.

Non horti, neque palmitis beati,
Sed rari nemoris, Priape, custos,
Ex quo natus es, & potes renasci,
Furaces, moneo, manus repellas,
Et sylvam domini focis reserves
Si defecerit hoc, & ipse lignum es.

Tan-

Tantus porro, in tam diversis Paganismi regionibus, increverat Dæmoniorum numerus, eorumque potestates tam variæ erant & incertæ, ut misella plebs, præter Jovem, deos deasque omnes crebro invocaret, iisque donaria solveret, ne præteritum Numen aliquod iratum sibi sentiret. Sic Hippocratis discipuli, in noto jurejurando, post Apollinem Medicum & Æsculapium, θεὺς πάντας καὶ πάσας testes invocabant; & ritu vetere Romano, in omnibus sacris, post specialia, quæ ad ipsum sacrum, quod fiebat, necesse erat invocari numina, *omnes dii vel deæ confuse invocabantur*. auctore Servio ad lib. 1. Georg. vs. 10. Apud Gruterum pag. 2. n. 11. I. O. M. ET CONSESSVI DEORVM DEARVMQVE. pag. 3. n. 5. JOVI. O. M. ET DIIS DEABVSQVE IMMORTALIBVS & pag. 4. n. 7. IOVI. ET IVNONI REGINAE, ET GENIO LOCI, ET D. D. OMNIBVS vota solvuntur. Sed nostro instituto maxime inservit lapis, apud Smetium & Gruterum mendose, integer vero exscriptus apud Mabillon. Itin. Ital. p. 1. pag. 46.

PRO. SALVTE. ITVS. AC. REDITVS
D. N. SANCTISSIMI. TI. AVG. ÆDICVLAM
CONCILII. DEORVM. DEARVMQVE

Quidam ne in fexu errarent, utrumque conjungebant. Ita Onomacritus in Hymnis, qui Orpheus vulgo creditur, Minervam alloquitur Ἄρσην μὲν καὶ θῆλυς ἔφυς. SIVE DEO SIVE DEÆ C. Terentius Dexter votum folvit apud Fleetwood. pag. 6. Livius lib. VII. c. 26. de M. Valerio pugnante: *Precatus deinde, fi divus, fi diva effet, qui fibi præpetem mififfet.* Gellius lib. II. c. 28. *Hoftiam fi deo, fi deæ immolabat.* Servius ad lib. II Æneid. vf. 351. ait, in Capitolio clypeum confecratum fuiffe, cui infcriptum GENIO VRBIS ROMAE SIVE MAS SIVE FEMINA. Macrob. lib. III. Saturn. c. 9. *Si deus, fi dea es, cui populus civitasque Karthaginienfis eft in tutela.* Alii vero, imitatione Græcorum, qui ὁ θεὸς & ἡ θεὸς dicunt, Deum, pro magno quovis numine, dicebant, ut Virgilius de Junone, vel Alecto: *Nec dextræ erranti deus abfuit*, lib. VII. Æneid. vf. 498. ubi Servius numina utriusque fexus videri, ait, quia incorporea funt, &, quod volunt, affumunt corpus. Sic Africani Aftarten *Cœleftum* appellabant; nec fexum idoli prifca gentium myfteria diftinguunt, ut utriusque naturæ vis ineffabilis indicaretur. vid. Selden. de diis Syris proleg. c. 3. & fynt. 2. c. 2. Lunam quoque feminam ac marem habitam, fupra vidimus

mus pag. 129. In Cypro item simulacrum barbatæ Veneris Ἀφρόδιτον vocabatur; quia, ut Macrobius ait, putant *eandem marem ac feminam esse*; quæ corpore & veste erat muliebri, natura autem virili, eique viri in muliebri, mulieres in virili veste sacrificabant. Arnobius vero lib. III. adv. gent. recte paganos insectatur pag. 104. quod ita corpora crediderint Deum; eique genitalium membrorum partes dederint, ut sufficere prolem posset: *Non enim*, inquit, *deus mas est, sed nomen ejus generis masculini est; quod idem vos dicere in religone vestra non quitis: nam consuestis in precibus, SIVE TV DEVS ES, SIVE DEA, dicere: quæ dubitationis exceptio dare vos diis sexum, disjunctione ex ipsa declarat.*

Alii rursus, cum mente finita modum, quo Deus existit, non caperent, nec plura de eo perciperent, quam cœcus, cui natura lucis explicatur, Deum ignotum sibi colendum instituerunt. Plane Athenienses, receptis omnium Diis extraneis, ne forsan incognitus lateret, etiam ἀγνώστῳ θεῷ *ignoto deo* aram dedicarunt, auctore Paulo, in Actis apud Lucam XVII. vs. 23. Firmant hanc inscriptionem in numero singulari, tum scholia Græca, tum Lucianus & Laertius, uti Drusius & Grotius ibi annotarunt: Pausanias vero, Philostratus & Tertul-

tullianus, cum ἀγνώστων θεῶν aras fuiſſe ajunt, aut multas aras tali inſcriptione, aut aliam pluraliter, præter illam ſingulariter inſcriptam, intellexere. Nil ſane opus eſt, ut cum Hieronymo ad Titum lib. I. dicamus, inſcriptionem aræ non talem fuiſſe, ut Paulus aſſeruit, ſed ita: ΘΕΟΙΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ ΛΙΒΥΗΣ ΘΕΟΙΣ ΑΓΝΩΣΤΟΙΣ ΚΑΙ ΞΕΝΟΙΣ. DIIS ASIAE ET EUROPAE ET AFRICAE DIIS IGNOTIS ET PEREGRINIS, Paulum vero, quia non pluribus indigebat Diis ignotis, cum veram religionem Athenienſes edocere vellet, unum tantum ignotorum deorum ſuum eſſe Deum oſtendiſſe; pia quadam vafritie, ab Eraſmo omnibus commendata, quibus ſtudium eſt, Ethnicos aut Principes mala educatione depravatos, ad pietatem adducere. Alii vero, cum Oecumenio, aliter verba inſcriptionis referunt; alii eam primis Eccleſiæ ſeculis confictam volunt. Vide totam ejus hiſtoriam apud Meurſ. de Piræeo cap. 10. & Sponium in diſſertat. de ignotorum atque obſcurorum deorum aris, in Theſ. Gronovii tom. VII. pag. 233.

Ignoti porro plerisque peregrinantibus erant dii locales & regionum tutelares, quorum nomina non temere ſolebant divulgari, ut hoſtibus difficilior eorum evo-

catio

catio esset, ideoque generaliter invocabantur ab advenis, & in devotionibus urbium formula erat: *sive vos quo alio nomine fas est nominare*. Sic Hanno Plautinus, cum Calydonem venisset, *Deos Deasque* venerabatur, qui urbem eam incolebant. Virgilius lib. IV. Æneid vs. 576. *sequimur te, sancte deorum, quisquis es*. Cydippe apud Ovid. Epist. XXI. vs 91.

Protinus egressæ Superis, quibus insula sacra est,
Flava salutatis tura merumque damus.

Coloniæ plerumque metropoleon sacra retinebant, eosdemque loci præsides statuebant, uti ex antiquis Auctorum juxta ac Nummorum monumentis liquet. Municipia vero sua retinebant sacra, quæ ab initio habuissent, cum in civitatem reciperentur, auctore Festo, unde Cicero lib. I. de Nat. deor. cap. 29. *Alia species Junonis Argivis, alia Lanuvinis. Et quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Ammonis Jovis.* In summa sua cuique non provinciæ modo, sed & civitati religio erat, & *numina pagi* ex Prudentio cognovimus, a quibus religio pagana est appellata. *Sacrorum Tusculanorum* meminit lapis Grut. pag. 479. n. 6. alius *Dei Nemausensis*, apud Poldum in Antiquit. Nemaus. pag. 180. alius *Surrentini Dei*, apud Spon. Miscell.

Miſcell. ſect. III. pag. 114. *Genios civitatum* & *coloniarum* memorant Arnob. lib. I. & Tertullian. de idolol. c. 22. GENIUS COL. PUT. apud Reineſ. cl. I. n. 161. GENIVS LVGDVNI, in nummo Albini, apud Vaillantium. Æſchylus in ἔπτα ἐπὶ Θήβας, eos πολιοσούχους δαίμονας vocat, alias δαίμονες πολιοῦχοι, vel θεοὶ πατρῷοι, & πάτρῳοι, qui a patribus noſtris, & in patria coluntur, vel ἐπιχώριοι & ἐγχώριοι dicuntur, in quorum tutela tota erat regio, eosque à proficiſcentibus cultos ex Æſchylo & Stephano Byzantino conſtat. Servius ad I. Georg. vſ. 302. *Genium dicebant antiqui naturalem deum uniuscujusque loci, vel rei, vel hominis.* Catalogum deorum, qui peculiari cultu, ſingulis in civitatibus vel provinciis conſecrati erant, videre licet apud Tertullian. apolog. c. 24. Lactant. lib. I. c. 15. Prudent. in Symm. II. & Sidonium carm. 9. ubi ſingulis verſibus binos incluſit. Exſtat etiam vetus epigramma, quo ſinguli ſingulis hunc in modum includuntur:

Dodone tibi, Juppiter, ſacrata eſt,
Junoni Samos & Mycena diti.
Undæ Tænaros æquorisque regi.
Pallas Cecropids tuetur arces.
Delphos Pythius orbis umbilicum,
Creten Delia, Cynthiosque colles.

Fau-

Faunus Mænalon Arcadumque silvas:
Est tutela Rhodos beata solis.
Gades Herculis, humidumque Tibur.
Cyllene Cereri dea nivosa.
Tardo gratior æstuosa Lemnos.
Eunææ Cererem murus frequentat.
Raptam Cyzicos ostreosa divam.
Formosam Venerem Cnidos Paphosque.

Sunt sexcenta id genus alia municipalium numina propria, quorum nomina extra municipia & colonias illas non leguntur, in quibus peculiari consecratione dedicata fuere: *Dii topici, id est locales, ad alias regiones nunquam transeunt*, ait Servius ad Virgil. lib. VII. Æn. vs. 47. neque Romanis dii erant, quia *Romæ non coluntur, qui, per ipsam quoque Italiam, municipali consecratione censentur*, ait Tertullian. apolog. cap. 24. Quamvis enim in Italia & in provinciis essent Pontifices maximi, qui consecrationes rite peragerent, tamen Romani ut omnia municipalia, *Vulgus, Equites, Oratores, & Magistratus municipales*, ita & Deos eorum, tanquam minus legitimos habebant. Minucius initio Octavii *deos municipes* vocat, & Tertullianus lib. 2. ad nat. c. 8. *ridet Deos decuriones cujusque municipii, quibus honor intra muros suos determinatur.* Minoris adhuc fiebant dii domestici, Lares atque Pena-

Penates, ut idem nos docet Apolog. cap. 13. *Domesticos Deos, quos Lares dicitis, domestica potestate tractatis, pignerando, venditando, demutando, aliquando in caccabulum de Saturno, aliquando in trullam de Minerva, ut quisque contritus atque contusus est, dum diu colitur, ut quisque deum sanctiorem expertus est domesticam necessitatem.* Id vero sine dubio intelligendum est, de Laribus privatim constitutis, qui sacri non erant, sed profani, ut Marcianus indicat in *l. 6. §. 3. D. de rer. div.* quando ait: *Sacræ res sunt hæ, quæ publice consecratæ sunt, non privatæ*, vel *privatæ* potius, uti Laurent. Theodor. Gronovius ad marmor. bas. cap XI. ex Pandecte Florentino legendum esse contendit: nulla enim consecratio fuit privata, nec sacra privata quasi dedicata res faciebant sacras: ne scilicet peregrinæ religionis aliquid inveheretur, a qua abhorrebant Romani. Hinc *privatæ feriæ* dicebantur sacrorum propriorum, velut dies natales, operationis, denecales, & *privata sacra*, quæ pro singulis hominibus, familiis & gentibus fiebant, ut Festus scribit, in *privatæ*, & *publica*; qui etiam in voce *sacer* addit, quod privati suæ religionis causa deo dedicarent, id Pontifices Romanos non existimasse sacrum: at sacra

V pri-

ſtantini M. ſaltem ſub extremis imperii annis, ejusque liberorum magnum fuit ſtudium, in omni pagana ſuperſtitione penitus eruenda, uti ex Theodoreto, Sozomeno & Julio Firmico Materno diſcimus. Extat etiam Theodoſio Valentinianea *l.* 10. *C. Th. de pagan.* ut ſi quis profano ritui deditus, templum uſpiam, vel *in itinere*, vel *in urbe* adoraturus intraverit, quindecim pondo auri inferre cogatur. Plenius deinde Theodoſius M. in *l.* 12. *C. Th. eod.* omnem deorum cultum, per univerſum Orientem ſuſtulit, pœnis in eos conſtitutis, qui *Larem igne, mero Genium, Penates nidore venerati accendant lumina, imponant tura, aut ſerta ſuſpendant; quive mortali opere facta & ævum paſſura ſimulacra impoſito ture venerentur, vel redimitis vittis arbore, vel erecta effoſſis ara ceſpitibus vanas imagines, plena religionis injuria, honorare temptaverint.*

Manſit nihilominus mos ille ad arbores adorandi, poſt ſacra Chriſtiana inducta; tum quia pietatis ſpeciem præ ſe ferre videbatur, tum quia durum eſt & novos mores diſcere, & antiquos una dediſcere; tum denique quia Chriſtiani una cum gentilibus vivebant & itinera ſuſcipiebant: unde in Concilio Carthaginenſi Cod. Africani can. 58. iterum ab Arcadio & Hono-

rio Augustis petitur, ut reliquiæ idololatriæ, in simulacris, lucis, lapidibus unctis & arboribus coronatis tolli præcipiantur. D. Augustin. serm. 241. *Quicunque in agro suo aut villa, aut juxta villam aliquam, arbores, aut aras, vel qualibet fana habuerit, ubi miseri homines solent aliqua vota facere* &c. Neque in Africa tantum, sed etiam in Italia, Gallia, Hispania & Germania arborum & lucorum cultus tam altas egerat radices, inde a Druidum usque temporibus, quibus celsa quercus Jovis signum erat, ut in eo evellendo Patres in Conciliis, Pontifices Regesque ipsi multum debuerint insudare. Vid. Gregor. M. lib. VII. epist. cap. 20. Gregor. Turon. lib. II. Hist. c. 10. Concilium Arelat. II. can. 20. Altisiodorense can. 3. Toletan. XVI. can. 2. & Francoford. can. 43. Burcardus in Collect. can. pag. 270. *Venisti ad aliquem locum, id est ad fontes, vel ad lapides, vel ad arbores, vel ad bivia, & ibi candelam aut faculam pro veneratione loci accendisti.* Vide etiam Eligii homiliam apud Dacherium t. V. pag. 215. Baluzium ad Reginon. lib. II. cap. 358. & 359. quæque supra diximus p. 82. 83. & fateberis applicari hic posse, quod Prudentius cecinit contra Symm.

Sic

- - - Sic observatio crevit
Ex atavis quondam male cœpta, deinde secutis
Tradita temporibus, serisque nepotibus aucta.

Inter Reges Carolus M. eminet, qui huic malo obicem ponere voluit, si modo potuisset. Sic ille apud Baluz. tom. 1. Capit. tit. 63. pag. 235. *De arboribus, vel petris, vel fontibus, ubi aliqui stulti luminaria vel alias observationes faciunt, omnino mandamus, ut iste pessimus usus & Deo execrabilis, ubicunque invenitur, tollatur & destruatur*. Eandem superstitionem apud Langobardos sustulit Rex Luitprandus lib. 11. LL. Langob. tit. 38. §. 1. *Qui ad arborem, quam rustici Sanctium vocant, atque ad fontanas adoraverit medium pretii sui componat in sacro palatio.* Sic Heroldus edidit, sed alii pro *Sanctium* malunt *Sacrivum*; quia ut porci, ad sacrificium idonei, Varroni & Festo *sacres*, & majalis votivus, in L. Salica tit. 2. §. 14. *Sacrivus* appellatur, ita arbores consecratæ *Sacrivi* dicuntur in Concilio Antisiod. can. 3. Audoënus lib. 11. vitæ S. Eligii c. 15. *Fontes & arbores, quos Sacrivos vocant, succidite.* Similiter Ladislaus, Hungariæ rex, in decreto, de synodi sententia, an-

te sexcentos annos facto c. 22. *Quicunque ritu gentilium juxta puteos sacrificaverint, vel ad arbores, & fontes, & lapides oblationes obtulerint, reatum suum bene luant.*

Est sane stupendum, tot canonibus Conciliorum & Regum Edictis superstitiones has tolli nondum potuisse, quarum vestigia infimis quoque seculi tertii & quarti decimi temporibus indicavit Rev. Montfauconius tom. I. suppl. lib. III. cap. 9. Quinimo si hodie ad Pontificiorum trivia, compita & portas nos convertamus, nonne rudera deorum vialium quam plurima ibi comparent? Videmus ibi pro Diana Beatam Virginem, pro Hercule magnæ molis Christophorum, & pro Mercurio sanctum quendam viatorum Patronum esse collocatum: apparent ædiculæ, luci, aræ, tabellæ votivæ & aliæ hujuscemodi deorum vialium reliquiæ, ad crucifixi Servatoris nostri imaginem positæ. Ipse Cornelius a Lapide ad Act. XXVIII. vs. II. scribit, pro Castore & Polluce à navigantibus nunc invocari B. Mariam, S. Paulum, S. Nicolaum, Xaverium, Telmum aliosque: & Cardinalis Baronius ad A. XLIV. cap. 72. defendere conatur, eadem licentia, qua Deorum delubra in Ecclesias Christianorum sunt commutata, alios quoque ritus, bene-

benedictionibus expiatos, divino cultui recte consecratos fuisse. At vero quod Gentium vulgus lapides & ligna pro diis sibi erexit, haud mirandum est: ipsi enim lapides erant, cordibus eorum in lapideam duritiem conversis. Primi etiam Christianorum Patres excusandi videntur, quod insanabile hoc cacoëthes non prorsus abolere voluerunt; alius enim eorum temporibus erat finis, alius usus retinendi ritus & applicandi sacris veri Dei. Postquam vero per gratiam Dei lux Evangelii ubivis nunc radiat, quid de cultu illo inepte sedulo, vel de Sanctorum decuriis habendum sit, unusquisque facile videt; cum nemo sit sanctus sicut Jehovah, ut Channa cecinit 1. Sam. II. vs. 2.

Equidem non diffiteor, ab horum opinione alienum esse, quod vulgus paganum credebat, ipsos deos signa & statuas inhabitare; nec me fugit, quid Agobardus, Gregorius & Athanasius jam olim responderint, imagines Sanctorum depingi, non ut adorentur, sed ut quandam pulchritudinem reddant, & rerum præteritarum memoriam sensibus imperitorum ingerant, qui ea, quæ in codicibus legere non possunt, sic in parietibus videndo addiscere possint. Verum, ut alia centies reposita prætercam, quot abusibus cultus ille ob-

noxius ſit, duobus exemplis oſtendam. Cum enim anno reparatæ ſalutis MDCXLVII. ſtatuæ Deæ Nehalenniæ, in extremo Zelandiæ angulo, repertæ eſſent, & Pontificius clerus aſſeveraret, monumenta iſta Beatæ Virginis typos & cultum referre, falſe eos deriſit Marcus Zuerius Boxhornius, in libello, quem Blancardus collectaneis Medico-Phyſicis cent. III. obſ. XI. inſeruit, miratus de novo feſto inventæ Mariæ Nehalennicæ non cogitari. Alterum, non minus notatu dignum, ex Mabillonis Itin. Ital. referam pag. 145. Hiſpanos enim quoſdam ab Urbano Papa multis precibus efflagitaſſe, narrat, ut concederet indulgentias ob cultum ſancti cujuſdam, cui VIARII nomen. Negavit id Pontifex ſe facturum, niſi reſciret, quis & qualis ille ſanctus eſſet, & quo tandem argumento ejus ſanctitas probaretur. Allatus tandem eſt lapis, in quo hæ litteræ S. VIAR. reliquæ erant, ceteris vel caſu, vel joco hominis, qui ſuperſtitionem eluſurus, ablatis. At periti judicarunt fragmentum eſſe veteris inſcriptionis, in qua quidam *Præfectu* S. VIARUM laudabatur.

Si quid omnino priſci moris retinendum erat, præſtabat à paganis didiciſſe, non ſine divini numinis invocatione itinerum

iti-

initia capeſſenda eſſe. Cum enim illi Deos Deasque, pro ſalute itus invocarint & reduces facti, ſumma cum religione iis egerint grates: quanto magis & nos, qui verum Deum, filio ejus magiſtro, cognovimus, hoc facere æquius erat, ut peregre proficiſcentes ab ipſo itineris primordia duceremus: id enim & monita Apoſtolorum præcipiunt, & Divi Pauli perpetuus uſus firmat, qui non niſi ἐὰν ὁ κύριος θελήσῃ ſe iturum & rediturum pollicetur. Cæſarem Dictatorem novimus ſemper, ut primum conſediſſet, carmine ter repetito ſecuritatem itinerum aucupari ſolitum, *id quod pleroſque nunc facere ſcimus*, ait Plinius lib. XXVIII. Hiſt. nat. c. 2. Hi vero ſurgent in judicio extremo, & hac in parte multos condemnabunt Chriſtianorum, quos longe magis admirari oportebat & prædicari virtutes Dei veri, qui ex tenebris nos in lucem mirabilem vocavit.

DE
TUTELA VIARUM
PARS II.
QUÆ EST DE
MAGISTRATIBUS VIOCURIS.

CAPUT I.

DE REGIA CURA VIARUM PUBLICARUM.

Viæ Publicæ solum publicum. l. 2. §. 21. D. ne quid in loc. publ explicatur. Inde viæ basilicæ vel regales dictæ, & ad regalia relatæ. Officii Regii est munire vias publicas, ad commercia & ducendos exercitus. Laus ampla vias recte curasse. Prima viarum curatrix Semiramis, quæ aggeribus & viis à se exstructis nomen dedit. Pœnorum inventum vias lapidibus sternere. Xerxis & Cyri cura viarum & pontium. Apud Hebræos Synedrium, deinde Reges vias struxerunt & refecerunt, quos inter eminet Salomo. Genes. XXXVIII. vs. 14. illustratur. Thebis Telearchi, viri principes, Spartæ Reges, Athenis Areopagitæ & Astynomi viarum curatores. Indorum veterum Agoranomi & Asty-

Astynomi ex Strabone: Indorum recentiorum, Sinensium, Peruanorum, Turcarum & Gallorum instituta laudatissima.

Superiore parte amœnitate magis materiæ, quam quod res ita postularet, fui longior: proximum est, ut de Regibus & Magistratibus Viocuris dicam, qui tum alibi, tum maxime in Imperio Romano, iter commodum & securum proficiscentibus parare studuerunt. Quotquot enim viri sapientes, ab orbe condito, respublicas administrarunt, post religionis curam civibus peregre ituris inculcatam, id sibi negotii datum esse crediderunt, ut eos adversus latrones, sæva animalia, ceteraque incommoda securos præstarent; satis edocti, non solis votis auxilium Deorum parari, sed agendo, curando & bene consulendo omnia prospere cedere; ubi socordiæ atque ignaviæ te tradideris nequicquam Deos implorari, iratos infestosque esse, ut Cato ait apud Sallustium. Enimvero cum alter alterius beneficio egeat, nec omnis ferat omnia tellus, necessitas & utilitas suasit, terrarum occupatarum portiones quasdam, tanquam communes, seponi & muniri, per quas de regione in regionem iter fieret, ne segetes, vineæ, prata, saltus & silvæ,

pro-

promiscua via sumta, læderentur & conculcarentur. Cura igitur viarum publicarum non alii competit, quam ei, qui τὸ κύριον in Republica habet; is enim solus speciale dominium, quod in solo publico populi est, exercet & administrat. Hoc est quod Ulpianus in *l.* 2. *§.* 21. *D. ne quid in loc. publ.* scribit: *Viæ publicæ solum publicum est, relictum ac directum certis finibus latitudinis ab eo, qui jus publicandi habuit, ut ea publice iretur, commearetur.* Publicare hic idem est, quod publicum facere, separare scilicet rem & eximere commercio privatorum, eamque publicis usibus, vi summi imperii, destinare. Id vero cum non possit privatus, solius Principis munus est, sive initio conditæ reip. sive postquam divisio agrorum inter cives facta est, certis finibus loca designare, quibus viatores & vectores utantur. Hinc Græci vias publicas βασιλικάς, id est *regias*, Latini *consulares* & *regales* appellarunt, *d. l.* 2. *§.* 22. *D. ne quid in loco publ.* Siculus Flaccus de condit. agror. pag. 9. *viæ publicæ regalesque, quæ publice muniuntur.* Cicero pro M. Fontejo cap. 4. *ad rempublicam pertinere*, ait, *viam Domitiam muniri*, & Fridericus Imperator vias publicas inter regalia ponit. 2. *Feud.* 56.

Ne-

Neque jus tantum Principi competit vias constituendi, sed, si publicæ moderator utilitatis & rector commodi communis esse velit, omnino etiam curare debet, ne impetus latronum viatores spoliet aut occidat, neve aspera montium eos fatigent, ambages retardent, aut paludes iter morentur. Per vias enim, tanquam totidem nervos, vita, annona & satietas datur omnibus provinciis; quum domi nata quaquaversum facilius evehantur, & quicquid sub alieno sole nascitur, omnes littoris alieni pisces, manufacta peregrina, cuncta denique ad victum, amictum & habitationem pertinentia, ab extremis terrarum finibus, ad cives perducantur. Hujus rei cura gloriam olim ingentem peperit Cæsari, Appiæ viæ curatori constituto; majorem Pompejo Magno, annonæ præfecto, sed maximam Trajano, cui Plinius idcirco gratulatur, in Panegyr. c. 29. *Nec vero*, inquit, *civilius Pompejus, quam parens noster, auctoritate, consilio, fide reclusit vias, portus patefecit, itinera terris, littoribus mare, littora mari reddidit, diversasque gentes ita commercio miscuit, ut quod genitum esset usquam, id apud omnes natum esse videretur.* Mitto nunc celeritatem mittendi literas, exequendi mandata, compescendi seditiones,

&

& maxime facilitatem ducendi exercitus per vias militares, & quævis necessaria de loco in locum transferendi. Tibullus sane Valerii Messalæ laudes ab agricolis celebrandas ait, ob viam in Tusculana & Albana terra restitutam, lib. I. Eleg. 8. vs. 61.

Te canet agricola, e magna cum venerit Urbe
Serus, inoffensum retuleritque pedem.

Statius item solidi quondam diei iter, orbitis tacentibus impeditum, ad horas vix duas perductum esse canit, in descriptione viæ Domitianæ lib. IV. Sylv. 3. vs. 36.

At nunc quæ solidum diem terebat
Horarum via facta vix duarum.

Romani quidem viarum munitionem pro majestate imperii evexerunt, eaque re omnibus gentibus palmam præripuerunt, sed prima viarum curatrix, in Historiarum monumentis, Semiramis nobis occurrit, inter cujus opera decantatissima, Strabo lib. XVI. init. aggeres, qui Semiramidis vocantur, & vias, & pontes celebravit. Diodorus Siculus lib. II. Bibl. c. XI. non modo meminit *viæ nobilissimæ*, quæ Babyloniam ducebat, juxta quam illa obeliscum, inter septem orbis miracula numeratum, ornatus causa posuerit, sed & cap. 13. addit, versus Ecbatana immortale ipsius monimentum extitisse, in via

ad

ad Zarcæum montem, rupibus diffractis, cavisque locis ingestione terræ complanatis, expeditissima facta, *quæ ad hoc usque tempus illius nomine insignis est.* Idem inter alia Semiramidis opera c. 8. refert pontem, quinque stadia longum, & triginta pedes latum, super Euphratem, siccis olim regionibus immissum, qui nulli operum solertia concesserit. Propert. lib. III. Eleg. 9. vs. 25. de eadem:

Duxit & Eufratem medium, qua condidit arces,
Jussit & imperio surgere Bactra caput.

Multis autem, post Semiramidem, seculis Phœnices feruntur esse primi, qui invenerint mensuras viarum, easque lapide & silice muniverint: eorum enim Hercules non tantum spatium, quod sub uno spiritu confecerat, mensuram viarum sive stadium constituit, sed & in montibus, ad quos nullus patebat aditus, rupes secuit, *ut viatoribus iter aperiret*, & cetera molitus est, per quæ omnis terra & mare omnibus commune esset, omniumque usibus inserviret, auctore Dionysio Halicarn. lib. I. Ant. c. 41. Æneas ideo apud Virgilium lib. I. Æneid. vs. 426.

Miratur portas, strepitumque & strata viarum

ubi Servius: *Primi enim Pœni vias lapidibus*

dibus stravisse dicuntur, & Isidorus eum secutus lib. xv. Orig. c. ult. *Primum Pœni dicuntur lapidibus vias stravisse: postea Romani eas per omnem pæne orbem dispensaverunt, propter rectitudinem itinerum; & ne plebs esset otiosa.* In Ægypto viam laudat Strabo lib. xvii. qua, centum stadiorum itinere, Syena Phylas profectus fuerit, in cujus utroque latere viderat petras rotundas, politas, & propemodum sphæricas, majori saxo impositas, in morem Mercurialium tumulorum, qui in viis Græcorum apponi solebant. Apud Persas Xerxes, velut naturæ dominus, montes in planum deduxit, convexa vallium æquavit, immo maria pontibus stravit, ad viarum commoditates & compendia, auctore Justino lib. ii. c. 10. Idem multa hominum millia impendit, ad montem perfodiendum, unde Catullus carm. 67.

Ille quoque eversus mons est, quem maximum in oris
Progenies Phthiæ clara supervehitur.
Quum Medi properare novum mare; quumque juventus
Per medium classi barbara navit Athon.

Quam dextre Cyrus hoc regio munere functus sit docet Xenophon lib. i. de expedit. Cyri pag. 267. Quum enim sæpenumero tritis in viis cernere fuisset, viatores pedibus,

bus, manibus vel oculis male multatos, is effecit, ut omnibus in locis, ubi imperavit, cuivis tam Græco, quam barbaro, neminem lædenti, ſecure licuerit iter facere, quocumque vellet, & quicquid ſecum ipſi geſtare commodum eſſet.

Apud Hebræos Synedrium quotannis emiſit viros, qui vias reficerent, hiemalibus pluviis & tempeſtatibus cœnoſas, maxime vero illas, quæ ducerent ad civitates refugii: in biviis quoque ſtipes erectus, cui inſcriptum *Miklat*, uti ex Maimonide in Rozeach c. 8. ſupra vidimus pag. 42. & Ligtfotus in cent. chor. Matthæo præmiſſa c. 50. confirmavit. Ibidem diximus, non abſurde quosdam ex Geneſ. XXXVIII. vſ. 14. & Levit. XXVI. vſ. 1. hariolari, lapides & ſigna, quæ viam monſtrarent, apud eos in uſu fuiſſe. Nonnulli putant Chriſtum Matth. VII. vſ. 13. alludere ad latitudinem viarum publicarum cubitorum ſedecim, & privatarum, cubitorum quatuor. Plane vias, quibus Emauntem, Gazam, Joppen & Bethlehemum tendebatur, ſilice ſtratas & amœnas fuiſſe, tradunt gentis illius ſcriptores; & de Solomone refert Joſephus lib. VIII. Antiq. c. 7. n. 4. quod, cum ſumma ſolertia & diligentia in omnibus uteretur, & elegantiarum valde ſtudioſus eſſet, viarum curam inſuper non

X ha-

dibus stravisse dicuntur, & Isidorus eum secutus lib. xv. Orig. c. ult. *Primum Pœni dicuntur lapidibus vias stravisse: postea Romani eas per omnem pæne orbem dispensaverunt, propter rectitudinem itinerum, & ne plebs esset otiosa.* In Ægypto viam laudat Strabo lib. xvii. qua, centum stadiorum itinere, Syena Phylas profectus fuerit, in cujus utroque latere viderat petras rotundas, politas, & propemodum sphæricas, majori saxo impositas, in morem Mercurialium tumulorum, qui in viis Græcorum apponi solebant. Apud Persas Xerxes, velut naturæ dominus, montes in planum deduxit, convexa vallium æquavit, immo maria pontibus stravit, ad viarum commoditates & compendia, auctore Justino lib. ii. c. 10. Idem multa hominum millia impendit, ad montem perfodiendum, unde Catullus carm. 67.

Ille quoque eversus mons est, quem maximum in oris
Progenies Phthiæ clara supervehitur.
Quum Medi properare novum mare: quumque juventus
Per medium classi barbara navit Athon.

Quam dextre Cyrus hoc regio munere functus sit docet Xenophon lib. i. de expedit. Cyri pag. 267. Quum enim sæpenumero tritis in viis cernere fuisset, viatores pedibus,

bus, manibus vel oculis male multatos, is effecit, ut omnibus in locis, ubi imperavit, cuivis tam Græco, quam barbaro, neminem lædenti, secure licuerit iter facere, quocumque vellet, & quicquid secum ipsi gestare commodum esset.

Apud Hebræos Synedrium quotannis emisit viros, qui vias reficerent, hiemalibus pluviis & tempestatibus cœnosas, maxime vero illas, quæ ducerent ad civitates refugii: in biviis quoque stipes erectus, cui inscriptum *Miklat*, uti ex Maimonide in Rozeach c. 8. supra vidimus pag. 42. & Ligtfotus in cent. chor. Matthæo præmissa c. 50. confirmavit. Ibidem diximus, non absurde quosdam ex Genes. XXXVIII. vs. 14. & Levit. XXVI. vs. 1. hariolari, lapides & signa, quæ viam monstrarent, apud eos in usu fuisse. Nonnulli putant Christum Matth. VII. vs. 13. alludere ad latitudinem viarum publicarum cubitorum sedecim, & privatarum, cubitorum quatuor. Plane vias, quibus Emauntem, Gazam, Joppen & Bethlehemum tendebatur, silice stratas & amœnas fuisse, tradunt gentis illius scriptores; & de Solomone refert Josephus lib. VIII. Antiq. c. 7. n. 4. quod, cum summa solertia & diligentia in omnibus uteretur, & elegantiarum valde studiosus esset, viarum curam insuper non

habuerit: quotquot enim Hierosolyma regiæ sedem, ducebant, nigro lapide constravit; tum ut ultro citroque commeantibus itu faciles essent, tum ut divitiarum & imperii magnificentiam ostenderet; currus etiam distribuit & dispofuit per civitates, quæ *urbes curruum* dicebantur.

Lacedæmoniis tantæ dignationis visa fuit viarum cura, ut eam Regibus mandarint, eosque solos de iis cognoscere voluerint, auctore Herodoto lib. VI. cap. 57. Thebani nonnisi summos & principes viros huic negotio præfecere, quos Telearchas appellabant: nam cum is magistratus non nisi in stercorum ex angiportis ejiciundorum & aquarum derivandarum procuratione quædam constitisset, Epaminondas eum ad magnam dignitatem ac majestatem evexit, narrante Plutarcho, in præcept. reip. ger. cap. 37. cui accedat Valerius Maximus lib. III. cap. 7. ext. 5. *Epaminondas, cum ei cives irati sternendarum in oppido viarum, contumeliæ causa, curam mandarent (erat enim illud ministerium apud eos sordidissimum:) sine ulla cunctatione id recepit, daturumque se operam, ut brevi speciosissimum fieret, asseveravit: Mirifica deinde procuratione abjectissimum negotium pro amplissimo ornamento expetendum Thebis reddidit.* Athenis senatus Areopagi-

opagiticus vias curabat, ne quis eas obstrueret, neve præsepimenta ædium longius extenderet, teste Heraclide de Rebusp. Erant præterea singulares magistratus, ad decorem & commoditatem istius reip. instituti: ὁδοποιοὶ viarum munitionem, ἐπιστάται τῶν ὑδάτων aquarum inductionem, ἀστυνόμοι vero munditiem urbis, sordibus sublatis, procurabant: horum omnium vero inspectionem Plato lib. VI. de Rep. & Aristoteles uno ἀστυνομίας vocabulo comprehendunt lib. VI. Polit. c. 7. Dicti autem sunt ἀστυνόμοι ab ἄστυ & νόμος; sive quod ἄστυ per excellentiam notet Athenas, ut cum dicimus curatores Urbis, id est, Romæ; sive quemadmodum Terentius, in verbis, *an in astu venit*, Athenas intelligit, quia scena ibi fingebatur. Vid. Tanaq. Faber ad Timon. Luciani cap. 1. & Meurs. in Theseo cap. 17. qui alibi etiam de numero Astynomorum docte disputat, lib. 1. Attic. lect. c. 19. et quinque fuisse in Piræeo, quindecim in urbe evincit.

Apud Indos veteres alii Præfectorum annonæ, alii urbi præerant: illi, ἀγορανόμοι, conficiebant vias, et per dena stadia lapidem locabant, diverticula et distantias indicantem: hi vero, ἀστυνόμοι, hospitum procurationem gerebant, diligenter inspiciendo, quomodo peregrini acciperentur et

alerentur, ægrotantium quoque curam habebant, et mortuos ſepeliebant, ut Strabo pluribus expoſuit lib. xv. Geograph. pag. 707. & ſeq. Apud Indos quoque hodiernos viæ publicæ, immenſis ſumtibus conſtratæ, peregrinis admirationi ſunt: ſingulis enim quingentis paſſibus acervi mercuriales reperiuntur dealbati, ne facibus opus ſit ad iter nocturnum; alicubi etiam ædiculæ ſunt poſitæ, in quibus aqua ad bibendum, et ignis ad accendendum tabacum, teſte Tavernierio lib. I. et IV. Itin. Per totum porro imperium Sinenſe viis nihil eſt commodius, nihil nitidius, maxime in Auſtralioribus provinciis, ubi minor equorum et curruum eſt uſus, auctore Preyelio in Sina c. 22. Quin et apud barbaros Peruanos, in America, duæ viæ, quinque et viginti paſſus latæ cernuntur lapidibus ſtratæ, et arboribus undique tam pulchre cinctæ, ut vias a ſapientiſſimis populis extructas non æquarint tantum, ſed etiam ſuperarint, uti ex variis tradit Cl. Henninius ad Bergierium lib. 2. ſect. 28. Turcæ item inter ea, quæ maximis ſumtibus exſtruere ſtudent, ponunt vias publicas; quæ apud ipſos ſpectabiles et eximiæ ſunt, auctore Leunclavio Pand. Hiſt. Turc. pag. m. 203. et 227. Denique apud Francos quanta viarum et pontium inſtau-

ſtaurandorum & purgandorumfuerit cura, Capitularia Dagoberti, Caroli M. et Caroli Calvi oſtendunt, apud Baluz. tom.1. Capit. pag. 122. 514 et t. 11. pag. 69. Hodie in Gallia plures magiſtratus, majores, medii & minores huic muneri præſunt; unde vix aliud regnum in orbe Chriſtano reperias, quod vias publicas, tam intra quam extra urbes, adeo commode habeat inſtructas & lapidibus ſtratas; id quod inprimis de patria ſua Aurelia gloriatur Annæus Robertus lib. 2. rer. jud. cap. 3. Cetera huc pertinentia ſe daturum promiſit diligentiſſimus de la Mare, in tractatu Gallico de la police tom. v.

CAPUT II.

De Censoribus, primis præfectis viarum Romanarum.

Via a veha, vel ab ἰῶ, aut οἶ, dicta, deſcribitur ex Ulpiani l. 2. §. 21. D. ne quid in loc. publ. Dividitur in publicam, privatam & vicinalem: hæc nunc publica eſt, nunc privata, ſi ex agris privatorum collatis facta. Omnis via militaris fuit publica, ſed non omnis publica fuit militaris. Salmaſii, Jac. Gothofredi & Ziegleri differentiæ rejectæ. Vias militares latiores & nobiliores fu-

isse vulgaribus publicis, & a militibus ipsis stratas, ne otiosi essent. l. 4. C. Th. de curs. publ. explicata. Numerus viarum Romanarum, earumque divisio in urbanas & rusticas. Utræque inter monumenta magnificentissima magnitudinis Romanæ, judicio Strabonis & Dionysii. Censores viis utriusque generis præfecti duplici ratione eas straverunt, glarea vel silice: unde strata viarum, & glarea pro via. Appiam viam, ceterarum reginam, Appius Claudius Censor inchoavit, Cæsar aliique absolverunt. Ejus laus ex Procopio &c. Inscriptio spuria. Livio lux. Fata Censuræ & munerum Censoriorum.

NUnc ad Romanos, terrarum dominos, accedamus propius, quorum in viis publicis communiendis aggerumque molibus exstruendis peritia fuit et diligentia singularis. Quamvis enim primis Reip. temporibus, cum ad deducendos exercitus, ad usum commerciorum, et ad annonam advehendam, viis non indigerent, earum stratura ignorata fuerit, postea tamen rem ad tantum fastigium evexerunt, ut cum Propertio exclamare liceat:

Omnia Romanæ cedunt miracula terræ,

Natu-

Natura hic posuit quicquid ubique fuit. Ut rem ab ovo ordiamur, viam Varro a *vehendo* appellatam, et prius *veham* fuisse dictam, scribit, propter vecturas, lib. I. de R.R. c. 2. et lib. IV. de LL. *Via est, qua potest ire vehiculum, dicta a vehiculorum incursu,* ait Isidor. lib. xv. c. 16. nisi quis, cum Julio Cæsare Scaligero, vocem hanc ab ἰῶ, εο, *vado*, vel cum Josepho Scaligero ab οἶα, id est, *vicus, pagus* derivare malit, vid. Menagii Amœnit. cap. 36. Via describi potest cum Ulpiano, quod sit portio territorii, ad directum certis finibus latitudinis, relicta ab eo, qui jus publicandi habuit, ut ea publice iretur, commearetur, *l.* 2. §. 21. *D. ne quid in loc. publ.* Dividitur in publicam, privatam & vicinalem. Publica est, cujus solum est publicum, quæque publice munitur, & qua publice commeatus est: hæc sub libera Republica *Prætoria* vel *Consularis*, sub Augustis, more Græcorum, etiam *basilica* vel *regalis*, aliquando *agger publicus* appellatur in *l.* 2. *C. Th. ne quis in palat. l.* 5. *C. Th. de itin. mun.* Privata est, quam quisque in fundo suo, vel in agro vicini jure servitutis habet, eaque alias *agraria* dicitur. Vicinalis via, quæ in vicis est, vel a vico in vicum ducit; publica est, si ex collatione publica

 con-

constituta est; privata vero si ex agris privatorum collatis facta, in usum viciniæ, ut unusquisque possit ad particulas suas jure pervenire: horum tamen memoria si non extat, publicarum viarum numero habetur *l.* 3. *pr. D. de loc. & itin. l.* 2. *§.* 22. *D. ne quid in loc.* Siculus Flaccus de condit. agror. pag. 9. Vicinales vias, ait, de publicis divertere in agros, & sæpe ad alteras publicas pervenire: plerumque vicinorum erant communes, tanquam ex mutua collatione ad usum vicinalem factæ, utque omnis, qui in vicum abit, per illas transiret: hinc etiam apud Aggenum comment. in Frontin. pag. 62, a *lignariis & privatis* viis distinguuntur. Seneca lib. v. de benef. cap. 24. *Cæsar agellos, in quibus vicinalis via, militi suo donavit.*

Publicas vias, de quibus solis nobis hic agendum est, alias *militares* dici, ait Theophilus ad *§.* 5. *Inst. de lege Aquil. Publica* μὲν ἐστιν ὁδὸς, ἡ τις καὶ μιλιτάρια λέγεται, nec videtur Ulpianus discrimen agnoscere, quum in *l. ult. D. de locis & itin. publ.* inter vicinales vias, quæ publicarum numero sunt, & ceteras vias militares hoc interesse ait, quod viæ militares exitum ad mare, aut in urbes, aut in flumina publica, aut ad aliam viam militarem habeant; vicinalium autem pars in militares vias exeat, pars

sine

ſine ullo exitu intermoriatur. Ita etiam via militaris pro quavis publica & prætoria capienda videtur apud Livium lib. XLIV. c. 43. Curtium lib. V. c. 13. Sueton. Aug. c. 49. Rei agrar. ſcriptores pag. 146. 254. & Eumenium in Gratiar. act. c. 7. Aperte Dagobertus viam publicam appellat, *qua Dux egreditur*, t. 1. Capitular. Baluzii pag. 122. n. 13. Salmaſius tamen ad Solin. pag. 477. vias regales a militaribus diſtinguere videtur: *Ex viis publicis quædam vel regales, quæ & conſulares, ac prætoriæ dictæ, vel militares.* Mendoſe opinor; quia Prætoriæ viæ, & conſulares eædem ſunt, quæ militares; miles enim &, annona ad uſum militiæ eo tendebat. Sed quia Conſtantinus in *l.* 4. *C. Th. de curſ. publ.* ait: *a publico itinere* aliquando *aliqua militari via* devertendum eſſe, ideo Jac. Gothofredus, tom. 2. C. Th. pag. 514 & 515. militarem viam putat fuiſſe transverſam, & obliquam, ſive πάροδον, *chemin de traverſe*; publicam autem & baſilicam, quæ a civitate in civitatem inſigniorem recta tendit. Caſparus Zieglerus lib. 2. de regal. c. 17. §. 5. conjicit, viam conſularem fuiſſe, quæ in directum procedit ab Oriente in Occidentem, aut a Meridie in Septentrionem: militarem vero, quæ ex quacunque civitate in aliam, ubicunque

cunque illa sita esset, viatores duxerit. Mihi autem probabilius videtur, omnem quidem viam militarem esse publicam, sed contra omnem publicam non esse militarem: potuit enim esse discrimen in latitudine, vel in genere munitionis, quia viæ angustæ & scrupofæ magnum malum in agmine properante. Hyginus de limit. constit.. pag. 152. *Per actuarios limites iter populo, sicut per viam publicam, debetur: ita enim cautum est lege Sempronia, & Cornelia, & Julia. Quidam ex his latiores sunt* XII. *pedibus, ut hi, qui sunt per viam publicam militarem acti: habent enim latitudines viæ publicæ.* Forsan etiam illæ præcipue militares dictæ, quæ, alio nomine proprio deficiente, in usum exercitus consularis, a militibus stratæ essent; nam inter militiæ labores plus semel refertur instructio viarum. Livius lib. XXXIX. cap. 2. *Flaminius Cos. ne in otio militem haberet, viam a Bononia perduxit Arretium.* Quintil. lib. 2. cap. 3. *Stratum militari labore iter sæpe deserimus, compendio ducti.* Tacitus lib. 1. Ann. cap. 20. *Manipuli ante cœptam seditionem Nauportum missi, ob itinera & pontes.* Præcipuas sane & nobiliores vias non aliunde *militares* dictas, ex his collegit Fabrettus de col. Traj. c. 2. ejusque straturæ imagi-

imaginem plus ſemel in columna iſta reperiri teſtatur. Addit duas inſcriptiones pulcherrrimas, alteram Aquilejenſem, alteram Spalatenſem; in priore apud Gruter. pag. 152. n. 4. hæc leguntur:

. . . VIAM. QUOQUE.
GEMINAM. A. PORTA. USQUE. AD.
PONTEM. PER. TIRONES. JUVENTUT. NOVAE. ITALICAE. SUAE.
DILECTUS. POSTERIORIS. LONGI.
TEMPORIS. LABE. CORRUPTAM.
MUNIVIT. AC. RESTITUIT.

Viæ regiæ, ut Iſaacus Voſſius tradit, erant xxxi. e quibus Flaminia, Præneſtina, Lavicana, Campana, Appia & Ardeatina in ipſa Urbe initium capiebant. Ceteræ erant Latina, Tiburtina, Collatina, Nomentana, Salaria, Æmilia, Claudia, Valeria nova & vetus, Oſtienſis, Laurentina, Setina, Quinctia, Gallicana, Triumphalis, Patinaria, Cimina, Cornelia, Tiberina, Aurelia, Caſſia, Portuenſis, Laticulenſis, Flavia & Trajana. Præter has vero aliarum fit mentio, ut Æliæ, Anniæ, Aſinariæ, Gabinæ, Juniæ, Minuciæ, Pompejæ, Poſtumiæ, & Vitelliæ; ſed illæ aut rami Viarum Conſularium, aut pars earum diverſi nominis fuiſſe viden-

dentur. Addendæ quoque sunt viæ, quæ intra Urbis mœnia initium & finem capiebant, ut Via Sacra, Suburana, Nova, Fornicata, Recta, Lata, Alta semita &c. Atque has *urbanas* appellare possumus, sicut Prætor, in materia interdictorum, vias publicas in rusticas & urbanas divisit, quarum illæ cum itineribus publicis junguntur *l.* 1. *D. de locis & itin. l.* 2. §. 24. *D. ne quid in loc. publ.* Utræque autem inter decora magnitudinis Romanæ, quæ in sui admirationem totum rapiebant orbem, primas facile tenuerunt, judicio Strabonis lib. v. Geograph. pag. 235. inter tria enim, quæ a Græcis neglecta, apud Romanos autem magnifica fuerunt, primo loco ponit curam στρώσεως ὁδῶν, *sternendarum viarum*, deinde aquæductus & cloacas subjungit. Idem fere sedit Dionysio Halicarnassensi lib. III. cap. 91. ἔγωγ' οὖν, inquit, ἐν τρισὶ τοῖς μεγαλοπρεπεστάτοις κατασκευάσμασι τῆς ῥώμης, ἐξ ὧν μάλιστα τὸ τῆς ἡγεμονίας ἐμφαίνεται μέγεθος, τάς τε τῶν ὑδάτων ἀγωγὰς τίθεμαι, καὶ τὰς τῶν ὁδῶν στρώσεις, καὶ τὰς τῶν ὑπονόμων ἐργασίας. *Ego sane in tribus magnificentissimis urbis Romæ structuris, ex quibus maxime apparet amplitudo imperii, pono aquæductus, viarum straturam, & cloacarum fabricam.* Non sine causa Dionysius, de sola Urbe loquens, aquæductus

ctus mirabiles præponit: Roma enim, quia in montibus posita, & convallibus sublata, ac cœnaculis suspensa erat, *non optimis viis, & angustissimis semitis* utebatur, ut Cicero ait II. Agrar. c. 35. At Strabo laudaturus prudentiam & splendorem Populi Romani, merito primum locum dedit viis publicis: nam aquæductus Romæ tantum & in magnis urbibus Italiæ, cloacæ vero in sola urbe erant, at viæ Prætoriæ ab Oriente in Occidentem, & a columnis Herculis ad meridionales Ægypti fines protendebantur. Sic enim visum fuit reipublicæ sapientissimæ, auctoritatem & majestatem imperii sui propagatum, & metum exteris injectum iri, quorum principes & legati, Romam commeantes, non sine stupore cultum & potentiam intueri poterant. Tenebant ipsos ad viarum crepidines tot templa, prætoria, arcus triumphales, cenotaphia, atque innumera alia monumenta elegantissima, quorum vel sola rudera deformata nunc temporis advenas viatores delectant atque morantur.

Si quæras ex quo tempore Romani ad vias muniendas animum adjecerint, Strabo rursus, dicto lib. v. respondebit, priscos Quirites, majoribus ac mage necessariis rebus occupatos, pulchritudinis Urbi

bi conciliandæ, quæ ex infimo nata, diuque occupatæ magis, quam divisæ similis fuit, nullam suscepisse cogitationem; posteriores vero, ac maxime sibi æquales, regnante Augusto & Tiberio, eam donariis multis ac elegantibus implevisse. Prima autem initia munitionis ab A. V. cccx. repetenda existimo, quo creati sunt Censores, publicorum jus privatorumque locorum habentes, Liv. lib. IV. c. 8. Unde Cicero lib. III. de LL. c. 3. *Censores populi ævitates, soboles, familias, pecuniasque censento: Urbis templa*, VIAS, *aquas, ærarium, vectigalia tuento.* Exemplorum quantum satis est ex unico Livio depromere licebit. Appii enim Claudii censuram claram fuisse ait, *quod viam munivit*, lib. IX. c. 29. Sic C. Flaminius Censor viam Flaminiam munivit, epit. XX. M. Livius & C. Claudius Censores viam è foro Boario ad Veneris, & circa foros publicos faciendam locaverunt, lib. XXIX. c. 37. Rursus Q. Fulvius Flaccus & A. Postumius Albinus Censores vias sternendas silice in Urbe, glarea extra urbem substernendas, marginandasque primi omnium locaverunt, pontesque multis locis faciendos, & clivum Capitolinum silice sternendum curaverunt, lib. XLI. c. 27. En duplicem rationem sternendi vias, glarea vel silice,

silice, de qua perite disputat Nic. Bergierius lib. 2. de viis sect. 30. quamque similiter conjungit Ulpian. in *l.* 1. *§.* 2. *D. de via publ. & itin.* & Tibullus lib. 1. Eleg. 8. vs. 59.

Namque opibus congesta tuis, hic glarea dura
Sternitur, hic apta jungitur arte silex.

Pro via silicibus stracta, Lucretius & Virgilius *strata viarum*, inferiorum autem temporum scriptores *stratam* simpliciter dixerunt. Procop. lib. 11. de Bello Pers. c. 1. Στράτα γὰρ ἡ ἐστρωμένη ὁδὸς τῇ Λατίνων καλεῖται φωνῇ. *Strata Latino sermone via vocatur.* Paulini, Juvenci & Britonis loca du Frene in Glossario attulit, quibus accedat *l. 6. C. Th. de itin. mun.* ubi *stratarum opera* inter sordida munera numerari vetatur. Inde Italorum *strada*, & Germanorum *Strasse*, *Strasburg*, *Strada Montana* &c. Ab altero muniendi genere, quod fiebat terra scruposa, e littoribus & ripis depromta, vias militares & aggeres *glaream* appellari conjecit Scaliger lib. 2. Auson lect. c. 27. ex Augustino de Civ. Dei lib. XXII. c. 8. *Sed ista non similiter innotescunt: neque ut non excidant animo, quasi glarea, memoriæ crebra lectione teruntur.* Ausonius ad Paulum Ep. 10.

Aut iteraturum qua glarea trita viarum
Fert militarem ad Blaviam.

Inter

Inter omnes autem Italiæ vias eminuit inprimis Appia, ſive ejus antiquitatem, ſive longitudinem, operas, & ſumtus in munitionem ſtupendos, ſive oppida ejus & diverſoria, ſive deinceps foſſæ per paludes Pomptinas navigabilis eique propinquæ utilitatem ſpectes. Accurate & eleganter eam deſcribit tum Horatius lib. I. Sat. v. tum Strabo lib. v. Geogr. ubi pag. 237. primas huic viæ dedit: γνωριμώταται δὲ τῶν ὁδῶν, ἥ τε Ἀππία, καὶ ἡ Λατίνη, καὶ ἡ Οὐαλεσία. *Nobiliſſimæ viarum ſunt Appia, Latina & Valeria.* Antea vero pag. 223. foſſæ illius naturam commoditatemque declaravit, Appiæ viæ ipſam multis in locis appoſitam, tradens, implerique & paluſtribus & fluvialibus aquis; navigari plerumque noctu, ut qui navim veſperi intrant, mane egreſſi via Appia pergant; luce vero trahi etiam navim, tanquam remulco, a mulabus. Propter tot igitur et tantas dotes ſingulares non ſine cauſa Statius lib. 2. Sylv. 2. vſ. II. cecinit:

Flectere jam cupidum greſſus, qua limite noto
Appia longarum teritur regina viarum.

Auctor ejus ſine dubio eſt nobiliſſimus ille Appius Claudius, cui poſtea Cœco fuit cognomen, qui M. Valerio Maximo et P. Decio Mure Coſs. A. U. CCCCXLII. a porta

porta Capena usque ad urbem Capuam, eam muniendam curavit, in Censura, uti præter Livium Festus & Frontinus testantur. Nomen ejus felicioris memoriæ ad posteros fuit, quod primus rem tantam & unus perfecit; licet alii Censores plura postea adjecerint, ad utilitatem & firmitatem viarum, uti Fulvius Flaccus & Postumius Albinus *vias extra urbem glarea substruendas* ad aggerem, *marginandasque*, id est, ad latera lapidibus grandioris notæ stringendas, *primi omnium locarunt*. Liv. lib. XLI. c. 27. Appii nostri memoria servatur in inscriptione Gruteriana pag. 389. n. 4. sed quam Gudius in corp. Inscript. pag. 373. inter spurias retulit; ejus verba sunt ista:

APPIUS. CLAUDIUS.
C. F. CAECUS.
CENSOR. COS. BIS. DICT. INTER
REX. II. PR. II. AED. CUR. II. Q. TR
MILIT. III. COMPLURA. OPPIDA.
DE. SAMNITIBUS. CEPIT. SABINO
RUM. ET. TUSCORUM. EXERCI-
TUM. FUDIT. PACEM. FIERI. CUM
PYRRHO. REGE. PROHIBUIT. IN.
CENSURA. VIAM. APPIAM. STRA

VIT. ET. AQUAM. IN. URBEM. AD DUXIT. AEDEM. BELLONAE. FECIT. De eodem Paulinus, in carm. ad Cyther.

Posthæc & ad nos pergere incœptat viam,
Qua sternit aggerem silex,
Cui munitor Appius nomen dedit.

Appius scilicet viam stravit, quousque potuit, alii vero, ut Gracchus, Cæsar vel Augustus, propagatis reip. finibus, eam produxerunt Brundisium usque, auctore Horat. lib. 1. Epist. 18. vs. 20. & Tacito lib. 2. Annal. c. 30. ubi Lipsius videatur in notis & lib. 3. de magnit. Rom. cap. 10. ubi Procopii elegantem hujus viæ descriptionem illustrat, de Bello Goth. lib. 1. *Belisarius via Latina exercitum duxit, Appia ad lævam dimissa. Hanc Appius, Romanorum censor, ante annos nongentos struxerat, & a se dederat nomen. Longitudinem ejus quinque dierum spatio vir expeditus possit emetiri. Ab Urbe Roma Capuam pertinet, ea latitudine, ut duo currus ex adverso obvii libere queant pervadere, & commeare. Et est sane hæc via, præter ceteras spectabilis: siquidem Appius ex alia, & longinqua tunc, ut reor, regione excisos lapides, & hos quidem siliceos, ac suopte ingenio durissimos, in hanc viam vehendos curavit. Quos planos deinde ac leves redditos, & quadratos incisione*

factos

jactos junxit, & in ordine locavit, metalli nihil, vel alterius rei inserendo. Sunt tamen ita connexi & valide inter se hærent, ut speciem visentibus præbeant, non conjunctos ita, sed congenitos esse. Et quamvis tot jam seculis atterantur assiduis plaustris jumentisque, tamen neque serie sua vel minimum exeunt, & dimoventur, neque franguntur, aut levorem suum amittunt. Eodem fere tempore, quo hæc Procopius scribebat, Theodoricus, Gothorum Rex, *viæ Appiæ a Trib. usque Terracenæ iter & loca, quæ confluentibus ab utraque parte paludum per omnes retro Principum inundaverant, usui publico & securitate viantium, admiranda propitio Deo felicitate restituit*, teste inscriptione apud Gruter. pag 152. n. 8.

Ceterum etsi florente Republica Censura fuerit summæ auctoritatis, & honorum quasi apex, sensim tamen quædam ejus partes magistratibus accreverunt, aliæ privatis exercendæ delatæ sunt, postquam Augustus, arrepto imperio, nomen Censuræ abolevit, potestatem vero, ut alia magistratuum munia, in se traxit, nullo adversante, Tacit. lib. 1. Annal. c. 2. Ubicunque ergo in Imperatorum monumentis vox Censoris occurrit, fere Præfectum morum notat, quo titulo Cæsar usus fuit, Sueton.

 lib.

lib. 1. cap. 76. Posterioris autem ævi scriptores Censuram pro gravitate vultus, cum dignitate conjuncta, usurparunt, uti Salmasius ad Capitolini Antonin. c. 22. Spanhemius de præst. & usu diss. XII. & Philippus a Turre in monumentis vet. Antii de inscript. M. Aquilii cap. 3. notarunt. Memorabilis ceteroquin est inscriptio Græca simul & Latina Thyatirenorum in Lydia, apud Sponium Itin. tom. 3. pag. 123. in qua Vespasianus, qua Censor, vias curasse dicitur:

IMP. CAESAR. VESPASIANUS
AUG. PONT. MAX. TRIB
POT. VI. IMP. XIII. COS. VI
DESIG. VII. CENSOR. VIAS
FACIENDAS. CURAVIT

CA-

CAPUT III.

DE ÆDILIBUS CURULIBUS ET MUNICIPALIBUS, VIARUM URBANARUM CURATORIBUS.

Ædiles Curules plateas Urbis stratas refici, & lutosas purgari jusserunt, eorumque exemplo Ædiles municipiorum & coloniarum. L. un D. de via publica & si quid aliter, quam à Jac. Gothofredo explicatur. Qui Græcis fuerunt ἀστυνόμοι, Latinis sunt Ædiles, contra Cujacium aliosque. Muneris Ædilitii erat curare, ut plateæ exæquentur, & sumtibus eorum, qui proximas ædes possident, reficiantur, tum ne ædificia ventrem faciant in publicum, neve morticina projiciantur, aut ferocia animalia molesta sint, qua publice iter fit. Iidem aliquando extra ordinem, ex mulctatitia pecunia, vel privatis sumtibus vias straverunt; sicut Collegio Quæstorum viarum stratura est mandata. Ædiles inter magistratus, qui quatuordecim Urbis regiones sortito tuebantur. Vicomagistri è plebe cujusque viciniæ electi.

Censores merito excipiunt Ædiles, qui, tanquam illorum subadjuvæ, magnam partem politicarum curarum in se susceperunt. Triplex eorum in Urbe fuit ordo: alii dicebant-

cebantur *Plebeji*, Tribunorum ministri; alii *Cereales*, Annonæ curatores; alii denique *Curules*, a sella curuli, cui honoris causa insidebant, appellati. Atque hi posteriores, uti munere, dignitate & potestate præ ceteris eminebant, & Ædiles *priores*, *majores*, vel *nobilissimi* sæpe numero audiunt, ita soli quoque proposuerunt edicta, & inter Viocuros sunt referendi. Munera eorum potiora Cicero lib. III. de LL. c. 3. tribus verbis complexus est: *Sunto Ædiles curatores Urbis*, *Annonæ*, *Ludorumque solennium.* Cura urbis latissime patebat, sed circa tria rursus maxime versabatur, circa ædes, balnea & vias publicas. Paulus urbanas vias *ad Magistratus* pertinere scribit, in *l.* 2. §. 24. *D. ne quid in loc. publ.* & anteriores Ofilius atque Trebatius, apud Venulejum in *l. ult. D. de cloac.* novam cloacam facere, eum concedere debere, ajunt, *cui publicarum viarum cura sit.* Sed quinam illi? nimirum præter Censores, quos vidimus, tales erant Quatuorviri viarum & Ædiles. Illorum munus erat vias urbanas & rusticas consulares sternere, hi vero, exemplo Astynomorum apud Athenienses, plateas urbanas & suburbanas non modo sterni jubebant, & stratas refici, sed etiam purgamenta, sordes, stercora, & quicquid viarum

arum usui officeret removebant. Auctorem hujus rei locupletem habeo Plautum Sticho Act. II. sc. 2. vs. 27. ubi Dinacio servulo, comice imperanti:

Cape illas scopas, tu hoc converte,

Gelasimus parasitus, apud se, vel ad auditores conversus, belle subjicit, quod nunc in adagio est:

Sine suffragio populi hic quidem Aedilitatem gerit.

Cicero quidem vias Urbis, in montibus positae, *non optimas* fuisse ait, II. Agrar. c. 35. nimis etiam coenosas & lutulentas, ob multitudinem hominum, jumentorum & vehiculorum eas experti sunt Juvenalis sat. III. vs. 247. & Martialis lib. V. ep. 23. vs. 6. lib. VII. Ep. 60. vs. 6. verum tanto major cura fuit adhibenda, ut viae, vallibus complanatis, exaequarentur, & a luto purgarentur, maxime postquam plateae non silice modo, sed & pretiosi generis lapidibus coeruleis vel alterius coloris stratae fuerunt. De monstro illo hominis Elagabalo scribit Lampridius: *Stravit ex saxis Lacedaemoniis ac Porphyreticis plateas in palatio, quas Antoninianas vocant.* Sed diu ante huc pertinet memorabilis historia, quam refert Dio Cassius lib. 59. ad A. U. C. DCCXCII. Caligula enim, quum in foro pro tribunali sedens, forte multum

Y 4 coeni

cœni in angiportu quodam vidisset, jussit id in vestem Flavii Vespasiani, *cui tunc Ædili purgandorum angiportuum cura incumbebat*, conjici. Brevius eandem rem narrat Suetonius in Vespasiano cap. v. *Ædilem*, ait, *cum C. Cæsar succensens, curam verrendis viis non esse adhibitam, luto jussit oppleri, congesto per milites in prætextæ sinum.* Atque ita eveniebat, ut vere dici posset cum Horatio lib. 2. Epist. 2. vs. 71.

Puræ sunt plateæ, nihil ut meditantibus obstet.

Num eodem munere Ædiles in municipiis & coloniis functi sint, non opus est testimoniis anxie quaesitis firmemus, in re liquida, cujusque tam ampla descriptio reperitur in titulo Pandectarum, *De via publica, & si quid in ea factum esse dicatur*, qui totus ἐκ τοῦ Ἀστυνομικοῦ μονοβίβλου τοῦ Παπινιανοῦ, *ex libro singulari Papiniani, De officio Ædilium*, desumtus est. Is enim JCtorum coryphæus, forte in gratiam municipiorum, & coloniarum quarundam, per provincias sparsarum, quæ Græcas magis, quam Latinas literas callebant, librum hunc singularem Ἀστυνόμικον Græce composuit, ut Ædiles ibi munus suum viarium discerent, & ad exemplum Ædilium Curulium Urbis matris jussa sua componerent

rent, cujus illæ *quasi effigies parvæ simulacraque esse quædam videbantur*, ut ait Gellius lib. XVI. c. 13. Neque enim accedo Jacobo Gothofredo, qui ad *l.* 2. *C. Th. de itin. mun.* fragmentum illud ad Ædiles urbanos pertinere existimavit: jubet enim Papinianus Astynomos suos studere, ut quæ κατὰ τὴν πόλιν *secundum civitatem* quamque sunt viæ exæquentur, utque multent eos, qui vias effodiant vel subruant, κατὰ τὸν νόμον, *secundum legem municipalem* cujusque urbis.

Non etiam placet, quod summus Cujacius, tum ad hanc *l. un.* tum lib. XXII. Obs. c. 31. alium fecit Ædilem, alium Astynomum; cujus vestigia legentes, Bertrandus & Guil. Grotius minus proprie librum hunc Astynomicum, *de officio Ædilium* Latine transferri putarunt. Quod si enim nomina rebus consentanea esse oportet, quale nomen, quæso, Ædilibus magis conveniet, quam Astynomorum? quia urbis erant curatores, & Cicero sibi Ædili designato *totam Urbem tuendam esse commissam* profitetur, lib. V. in Verr. cap. 14. Praeterea optimae Glossae Ἀστυνομίαν *Ædilatum* exponunt, Ædilatus autem, Festo interprete, Ædilium dignitas est. Et quamvis Athenis viginti Ἀστυνόμοι viis maxime, ἀγορανόμοι autem foro

 re-

rerum venalium fuerint praefecti, atque Ulpianus, Demosthenis Scholiastes, ad orat. contra Timocratem, eos ita distinguat pag. 819. Ἔστι δὲ Ἀγορανόμος, ὁ ἐπόπτης τῶν ὠνίων τῆς ἀγορᾶς. Ἀστυνόμος δὲ ὁ ἐπὶ τοῦ εἶναι καθαρίαν τὴν πολιν ἀσχολούμενος, ὁ παρ' ἡμῖν πατήρ. *Est autem Agoranomus inspector rerum venalium in foro: Astynomus, qui in eo occupatur, ut urbs munda sit, qui apud nos* πατὴρ *appellatur;* minime tamen inde sequitur, Romae & in coloniis Romanis, ab Astynomis diversos fuisse Ædiles: quid enim vetat, quo minus hi utramque & Agoranomi & Astynomi, ex instituto populi, ornarint spartam? etsi Ædiles Romani plerumque, apud Graecos scriptores, ἀγορανόμοι à munere potiori appellentur. Denique ad Agoranomos pariter ac Astynomos, confuso horum munere, apud ipsos Graecos, querelas de immunditie viarum delatas esse, ex Libanio discimus, declam. 36. pag. 794. Ἀγορανόμοι γὰρ καὶ Ἀστυνόμοι, οὕτω κατα φρονοῦντας αὐτῶν οὐ κολάζετε· οἱ τοσοῦτον νέμουσιν ἐπιμελείας τῇ πόλει, ὥστε λίμνας ὅλας ἐν αὐτῇ συνεστᾶναι, καὶ ὀλίσθους εἶναι της ἀγορᾶς πολλαχοῦ. Vertit Morellius: *Fori autem & annonæ præfecti atque Ædiles, ita leges despicientes non castigatis: qui tantum urbi curæ impendunt, ut paludes totas in ea constituant, & loci passim in foro occurrant perlubrici.* Haec

Haec poterant Cujacio refellendo sufficere; quo magis vero cura viarum Ædilitia patefcat, age conferamus, quae Papinianus ad munus Astynomorum retulit, cum his, quae de Ædilibus, & Romanis, & municipalibus, nunc quidem occurrunt, nec ovum ovo similius apparebit. Primum ait, Astynomis curae esse, ut viae exaequentur, nec effluxiones aquae coelestis noceant domibus, & ponticuli fiant, ubicunque oportet. Sic vero *Agrippa, Ædilis Curulis ultro factus, omnia aedificia publica, omnes vias privatis impendiis refecit, & cloacas expurgavit*, auctore Dione lib. 49, ad A. 720. Idem firmat antiqua inscriptio, Beneventi reperta, apud Fabrett. cap. IX. Inscript. 72. & Gudium pag. 72. n. 5.

C. ENNIUS. M. F.
C. BERGONIUS. Q. F.
ÆDIL.
VIAM STRAVERUNT.
ET LACUUS FECERUNT.

Deinde vetant, ne parietes aedificiorum procumbant, aut ventrem faciant, in viam publicam: curant, ut mundae sint viae publicae, & reficiantur sumtibus eorum, qui proximas aedes possident, pro regione singularum aedium, ita ut, si jure conductionis eas teneant, istum sumtum locatori-

toribus imputent in pensionem; denique non permittunt ante officinas quicquam propositum esse, quo populo iter deterius sit, & dant operam e via publica κόπρον ἐκβάλλειν, morticina & exuvias caesorum animalium tolli; id quod civium sanitati apprime conducit; praeterquam quod ejusmodi purgamenta adeo invisa erant, ut ea vel pede calcasse nefarium, & mali alicujus praesagium haberetur. Haec omnia vero Ædilibus curae fuisse, praeter loca superius laudata, Seneca ostendit epist. 86. cum *nobilissimos Ædiles* ait, *functos officio exigendi munditias.* & Paulus in l. 12. D. de peric. et commod. rei vend. *Lectos Ædilis, cum in via publica positi essent, concidit.* Eodem pertinet parasiti *edictio Ædilitia*, apud Plautum Capt. act. IV. sc. 2. si cujusquam schropham aut petronem in via publica conspexerit: nec forte alios, quam Ædiles, Geta Plautinus intellexit Truc. act. II. sc. 7.

Qui bona sua pro stercore habet, foras jubet ferri: metuit
Publicos, mundissimus est. - - -

Ab eadem cura viarum, repetendum videtur Edictum Ædilium Curulium, in *l.* 40. 41. & 42. *D. de Ædilit. edict.* quod parte tertia nobis erit explicandum. Neque

que enim hi munere suo satis se perfunctos censebant, si stercora, caesorumve animalium exuvias e medio removissent, sed canes etiam feroces ac belluae, humanum sitientes sanguinem, procul a viis relegandae erant, quo iter facientes sine periculo iis se tradere possent. Has utique partes Plato, in Republica sua, Astynomis mandavit lib. VI. *Ad viarum structuram earumque exornandarum curam, ne aut homines injuria afficiantur, aut ipsa feræ noceant, sed ut tam in ipso urbis ambitu, quam in suburbiis consentanea quæque gerantur, magistratus sunt eligendi qui appellentur* ἀστυνόμοι, *id est AEdiles.*

An vero cura sternendarum platearum Ædilibus etiam injuncta? ita quidem videri posset, quia Livius lib. x. c. 23. de Cn. & Q. Ogulniis, Ædilibus Curulibus, scribit: *Semitam saxo quadrato à Capena porta ad Martis straverunt.* Et eodem libro c. ult. *ab AEdilibus Curulibus via a Martis silice ad Bovillas perstrata est.* Varro lib. IV. de LL. *Clivus Publicius ab AEdilibus plebei Publiciis, qui eum publice ædificarunt.* Ovidius lib. V. Fast. vs. 287.

Plebis ad Ædiles delata licentia talis
Publicios, animus defuit ante viris.
Rem populus recipit, mulctam subière nocentes,
Vin-

Vindicibus laudi publica cura fuit.
Multa data est ex parte mihi: magnoque favere
Victores ludos instituere novos.
Parte locant clivum, qui tunc erat ardua rupes,
Utile nunc iter est, Publiciumque vocant.

Nec desunt exempla in coloniis & municipiis viarum & clivorum, ab Ædilibus munitorum. Apud Gudium pag. 70. n. 1. LUCILIUS. AED. VIAM. SILICE. STRAVIT. Capacius item lib. 1. Hist. Neap. refert inscriptionem, adversus quam contraria probatio audienda non videtur:

JULIUS. FRONTO. AED. DUXIT.
VIAM. A. FORO. FECIT. CLIVOM.

Verum cura sternendarum viarum in Urbe apud Censores & IV. viros, in municipiis apud Quinquennales fuit; AEdiles vero, aliquando ex mulctatitia pecunia, jussu Senatus & Populi, aliquando etiam privatis sumtibus, ob *primum adscensum ad honoris amplioris gradum*, & πρώτην ἐπιφανῶν ἀρχῶν, ut Cicero & Plutarchus vocant, extra ordinem vias munierunt. Prioris exemplum in Publiciis illis fratribus dabit Festus: *Publicius appellatur, quem duo fratres L. M. Publicii Maleoli AEdiles Curules* (Varro & Ovidius plebejos vocant) *pecuariis*

ariis condemnatis ex pecunia, quam ceperant, munierunt, ut in Aventinum vehiculis Velia venire possint. Posterius docet lapis Cremonæ, in via publica descriptus, apud Gudium Thes. inscript. pag. 73. n. 1.

T. PRAESENTIUS. Q. F.
P. HELVECIUS. P. F.
AED. OB. HONOREM.
IN. VIAM. H. S.

Aliquando stratura in Urbe Collegio Quæstorum fuit mandata, sed Claudius ejus loco gladiatorum munus injunxit, propriis nummis per omnes annos celebrandum, Sueton. lib. v. cap. 24. & Tacit. lib. xi. Annal. c. 22. Augustus instituit, ut annui magistratus ordinarii, v. c. AEdiles, Tribuni & Prætores quatuordecim urbis regiones sortito & extra ordinem tuerentur, vicos vero magistri e plebe cujusque viciniæ electi, quibus veste, quam magistratus gerunt, ac lictoribus binis certis diebus uti concessit, Sueton. Aug. c. 30. Dio lib. 55. Idem septem cohortes opportunis locis constituit, ut binas regiones Urbis unaquæque cohors, adversus raptores aliasque personas atroces tueretur, præpositis iis Tribunis, & super omnes spectabili viro, qui per totam noctem vigilabat, et *Præfectus vigilum* appellatus, *l.* 3. *D. de off. præf. vig.* Victor

&

et Rufus duos Curatores cuique regioni adſignant, quod cujus Principis inventum ſit, neſcimus; de Alexandro Severo autem ſcribit Lampridius c. 33. *Fecit Romæ curatores Urbis quatuordecim, ſed ex conſularibus viris.* Vicorum etiam magiſtros viis urbanis præfuiſſe non temere dixerim: aliud enim eſt via, quæ ſuo nomine appellatur, aliud vicus, ſive continuata ædium ſeries, in quas Hebræorum quoque et Græcorum urbes diviſæ fuerunt. Inſpectores earum Dio στενωπάρχας, Victor *vicomagiſtros* vocavit. Crebra eorum fit mentio in lapidibus antiquis. Apud Gruterum pag. 249. n. 8. MAGISTRI. VICORUM. URBIS. REGIONUM. XIIII. in baſi prægrandi occurrunt; et apud Gudium pag. 26. n. 6. L. Flaminius Priſcus CURATOR ET MAGISTER TRIVII VICI AURELII laudatur. Magiſtros vicorum in prætexta compitalitios ludos feciſſe, Aſconius in Piſon. pag. 159. ſcribit, ad quorum imitationem, de magiſtris vici ruſtici extra Urbem, Calpurnius Eccl. 4. cecinit:

Ut quoque turba boni plaudat ſaginata magiſtri,
Qui facit egregios ad pervia compita ludos.

CA-

CAPUT IV.

DE MAGNIFICA VIARUM STRUCTURA, SECUNDUM LEGEM VIARIAM GRACCHI TRIBUNI.

Legis Semproniæ auctor C. Sempronius Gracchus, Trib. pl. qui populo cariſſimus, quod in viis ruſticis muniendis ornatum cum utilitate conjunxit. Viæ ad amuſſim directæ & latæ, ut duo currus adverſi tranſire poſſent: l. 2. §. 21. Di ne quid in loc. publ. & Lex XII. Tabb. explicatur. Viæ per Italiam duplici modo munitæ. Earum firmitas ex ſtrue pavimento ſuppoſita. Ad latera limbi peditibus deſtinati. Aliquando agger medius pediti, latera jumentis trita. Agger, ab aggeſtu terræ, pro via militari. Partem viarum nobilem conſtituunt Pontes, quibus vias diviſas Romani ſtudioſe junxerunt. Viæ per columnas milliares diſtinctæ in ſua intervalla. Harum antiquitas, forma & uſus. Menſuræ viarum celebriores. Lapides minores, è quibus in equos vel vehicula ſcanſio commodior. Stapides nulli in veterum ſellis, quando cœperint uſurpari. Munus ſtratorum. Curionis Tribuni lex Viaria, de muniendis & reficiendis viis. Conſulum cura viaria.

Hactenus viæ maxime urbanæ nos tenuere, nunc ad rusticas & militares oculos conferamus, in quibus muniendis majestas imperii, jam sub libera Republica, in tantum eluxit, ut sine testibus classicis narratio nostra fidem vix inventura videatur. Fundus ergo hujus capitis sit Lex Sempronia, quam C. Sempronius Gracchus, Tribunus plebis A. U. C. DCXXX. de viarum munitione tulit, auctore Plutarcho in Gracchis cap. 9. cujus verba hæc sunt pag. 837. Ἐσπούδασε μάλιστα περὶ τὴν ὁδοποιΐαν, τῆς τε χρείας ἅμα καὶ τοῦ πρὸς χάριν, καὶ κάλλος ἐπιμεληθείς. εὐθεῖαι γὰρ ἤγοντο διὰ τῶν χωρίων ἀτρεμεῖς· καὶ τὸ μὲν ἐστόρνυντο πέτρᾳ ξεστῇ, τὸ δὲ ἄμμου χώμασιν ἀκτοῖς ἐπυκνοῦντο. πιμπλαμένων δὲ τῶν κοίλων καὶ ζευγνυμένων γεφύραις, ὅσα χείμαρροι διέκοπτον ἢ φάραγγες, ὕψος δὲ τῶν ἑκατέρωθεν ἴσον καὶ παράλληλον λαμβανόντων, ὁμαλὴν καὶ καλὴν ὄψιν εἶχε διόλου τὸ ἔργον. πρὸς δὲ τούτοις διαμετρήσας κατὰ μίλιον ὁδὸν πᾶσαν (τὸ δὲ μίλιον ὀκτὼ σταδίων ὀλίγον ἀποδεῖ) κίονας λιθίνους σημεῖα τοῦ μέτρου κατέστησεν. ἄλλους δε λίθους ἔλαττον ἀπέχοντας ἀλλήλων ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ διέθηκεν, ὡς εἴη ῥαδίως τοῖς ἵπποις ἔχουσιν ἐπιβαίνειν ἐπ' αὐτῶν ἀναβολέως μὴ δεομένοις. *Elaboravit potissimum in viis muniendis, tam utilitatis, quam oblectamenti & ornatus habens rationem. Ducebantur enim directæ ad amussim per agros viæ, atque hinc lapide quadrato sternebantur, hinc gla-*

glareæ aggeribus advectis referciebantur. Complebat & pontibus jungebat lacunas, torrentibus vel specubus excavatas, ac lateribus pari inter se fastigio utrinque comparatis, æquabilem habebat & visendam undique opus faciem. Adhæc viam omnem per milliaria dimensus (capit autem paullo minus octo stadia milliare) columnas lapideas spatii signandi gratia locavit. Alios lapides modicis inter se intervallis hinc inde secundum viam disposuit: quibus equitantes sine subjicibus ephippiariis conscenderent commodius equos.

Omne punctum Gracchus tulisse censendus est, quod in viis muniendis utile dulci miscuit, eoque operis publici genere maximam sibi civium benevolentiam conciliavit. Magistratibus enim in provincias ituris, pariter ac privatis, nihil jucundius esse poterat, quam itinera sua, tam peditum, quam equitum, & vehiculis utentium commoda facilitate juvari. Ornatum viis addebat, quod ad lineam rectam erant constructæ, latitudine sufficiente, & longitudine ingenti. Prospectus quoque amœnitate viatores, per celsam exaggerationem ambulantes, ab itineris labore & tædio plurimum levabantur. Quod viæ rectæ fuerint, cernere licet, tum ex ruderibus viarum publica-

rum, tum ex tabulis itinerariis, in quibus linearum ductus de mansione ad mansionem fere sunt recti; tum denique ex Ulpiano, qui viam definit *solum publicum, relictum ad directum certis finibus latitudinis*, in *l.* 2. §. 21. *D. ne quid in loc. publ.* ubi directum est rectum ad amussim, uti Lucretius lib. IV. vs. 613. dixit, simulacra *viis directis* tendere, id est, lineis rectis. Latitudo viarum Italiæ vix egrediebatur pedes quatuordecim: cum enim illæ ab annis circiter bis mille stratæ sint, quando currus minus erant frequentes, id spatium sufficere tum videbatur, ut duo vehicula adversa transire possint. In provinciis autem viæ exaggeratæ fuerunt latiores pedum triginta, quadraginta, aliquando etiam sexaginta, quam latitudinem viis quoque castrensibus dederunt Gromatici. Hyginus de limit. pag. 152. Actuarios limites, per viam publicam actos, latiores, ait, fuisse XII. pedibus: *habent enim latitudines viæ publicæ.* Adeoque ad vias privatas referre malim, quod Varro lib. VI. de LL. & Cajus in *l.* 8. *D. de S. P. R* ajunt: *Viæ latitudo ex Lege* XII. *tabb. in porrectum octo pedes habet; in anfractum, id est, ubi flexum est, sedecim*: nam via publica majorem sine dubio requirit latitudinem, ne alterum vehicu-

biculum obvio alteri sit impedimento; at si via per servitutem constituta, prædio servienti plus decedere non debebat, quam opus fuerit uni vehiculo per eandem orbitam ducendo & reducendo. Adde quod Cajus lib. VII. ad Edictum provinc. de servitutibus egit, pariter ac Javolenus in *l.* 13. §. 2. & 3. *D. eod.* ubi hanc latitudinem *legitimam* appellavit.

Ad materiam quod attinet, olim viæ in urbe tantum Silice sternebantur, extra vero Glarea; sed Gracchus, pro differentia locorum, alias rusticas, lapide quadrato, alias vero glareæ aggeribus advectis munivit. His vero tertium viæ genus addit Ulpianus in *l.* 1. §. 1. *D. de via publ.* & *itin.* quam *terrenam* vocat,* cui nec glarea injecta, nec stratum ex silice impositum, forte quod aridum solum imbribus emolliri non posset, vel pingue soli & ventis satis expositum esset; sed de hoc silet Plutarchus. Modum & formam communem vias muniendi pulchre nobis descripsit eruditissimus Bergierius lib. II. sect. 17. Aperiebantur duo sulci, æquali distantia, ad funiculum, per medios campos tensum; inter sulcos, evacuata terra molli, longior fossa arena aliave materia firmiore implebatur, ne si minus solida hujusmodi basis esset, tota structura la-

befactaretur. In humidis locis vel inter colles dejectis aggeres ſtruebantur, altitudine quinque, vel decem, immo & viginti pedum, ut dorſum viæ æquo itinere procederet. Huic denique pro loci genio, nunc glarea injecta, nunc lapides duriores ad hoc dolati impoſiti, artificio tam concinno, vix ut tenuiſſimam cultri aciem inter juncturas figere poſſis. De collibus excifis & cavitatibus ſumtu incredibili complanatis, evidenter ſcribit Strabo l. v. pag. 235. Foſſam optime depinxit Statius, in via Domitiana lib. IV. Sylv. 3. vſ. 40.

Hic primus labor incboare ſulco,
Et reſcindere limites, & alto
Egeſtu penitus cavare terras,
Mox hauſtas aliter replere foſſas,
Et ſummo gremium parare dorſo,
Ne nutent ſola, ne maligna ſedes
Et preſſis dubium cubile ſaxis.
Tunc umbonibus hinc & hinc coactis,
Et crebris iter alligare gomphis. &c.

Præcipua itaque viarum firmitas non modo ex ſilicum apte junctorum magnitudine & duritie, ſed etiam ex ſtrue ſuppoſita proficiſcitur; cujus rationem in viis publicis, quæ Remis conveniunt, Cl. Bergierius lib. II. ſect. 18, in parte autem viæ Appiæ Cl. Montfauconius tom. 4. Antiq. part. 2. lib. I. c. I. curioſis oculis in-

investigarunt. In ima enim viæ parte hic impolitos lapides, cæmento firmissime coagmentatos; tunc aliud stratum superpositum, glarea, minuto lapide & cæmento constans; & huic demum saxa, unius vel duorum pedum, impolita superius constituere pavimentum reperit. Hoc vero innumeris licet viatoribus, jumentis, rhedis & vehiculis, per annos circiter bis mille, tritum, non obstantibus etiam cœli humidioris incommodis, prope Fundos, in Campania, ostentat partes sui integerrimas, & glaciei instar adeo perpolitas, ut ingruente pluvia equi fallente vestigio labantur. Nonnullis in locis præterea conspici, ait, limbos, ab utroque latere, peditibus destinatos, latitudine non prorsus bipedali, & altitudine pedis unius ac dimidii. Andreas vero Palladius lib. III. de Archit. c. 3. vias quasdam observavit, in triplex spatium partitas; cujus medium, leni acclivitate surgens, & silice munitum viatori pedibus eunti fuerit destinatum, bina reliqua autem, sabulo aut glarea operta, equis & jumentis. Agger ille ab *aggestu* terræ dictus, Græcis χῶμα & χῶσις, ἀπὸ τοῦ χωννύειν, *agger viæ* à Virgil. lib. v. Æneid. vs. 273. & *itinerarius agger* ab Ammiano vocatur lib. XIX. cap. 6. Isidorus lib. XV. Orig. c. ult. ejus formam

& materiam recte describit: *Agger est media stratæ eminentia, coaggeratis lapidibus, vel glarea, aut silicibus strata: ab aggere, id est, coacervatione dicta, quam Historici viam militarem dicunt.* Plane Imperatores *aggerem publicum*, pro via publica, in *l.* 5. *C. Th. de itin. mun.* Sidonius *antiquum aggerem*, pro via diu trita; & Rutilius *Aurelium aggerem* pro Aurelia via dixere. Vid. Bergier. lib. II. sect. 17. & notas Varior. ad Rutil. l. 1. vs. 39.

Pontium præterea rationem habuit Gracchus, qui nobilem viarum partem constituunt, immo viæ sunt super aquas; unde *Pontes, per quos itinera celebrantur, juvari oportere*, dicitur in *l* 36. *C. Th. de oper. publ.* Et sane pontes tot commoda viatoribus adferunt, ut Romani summæ religionis duxerint eos in fluminibus facere, & Varro existimarit, Pontifices à ponte sublicio facto & restituto nomen tulisse. Omnes quoque viarum curatores antiqui & recentiores id studiose egerunt, ut pontes, fluminibus rapidis & profundis impositi, firma materia consolidarentur. Inter præcipua antiquitatis monumenta computatur pons Narniensis, miræ magnitudinis, & arcubus celsissimis, ab Augusto, ut ferunt, exstructus, cujus Martialis meminit lib. VII. Ep. 92. quem-

quemque Aug. Martinellus libello singulari Italica lingua descripsit. Inter Caligulæ opera plurima, Plinius *tot pontes tantis impendiis factos* miratur lib. XXXVI. c. 15. Trajanum Xiphilinus scribit πλεῖστα ἀναγκαιότατα καὶ ἐν ὁδοῖς καὶ ἐν λιμέσι κατασκευάσαι, *plurima necessaria tam in viis, quam portubus instaurasse:* hæc inter flumina pontibus junxit plurimis, quos Alexander Severus deinde, pæne in omnibus locis, instauravit, auctore Lampridio cap. 6. Magnificentiam pontis Trajani supra Danubium, Mysiæ ac Daciæ ripas copulantis, Dio Cassius lib. 68. depinxit; sed Lud. Ferd. Marsilius, in epistola ad Montfauconium, tom. 11. Thes. Sallengr. pag. 990. Dionem aut rei veritatem non edoctum, aut adulationi inserviisse judicat, cum inter minima populi opera pons ille referendus sit. Hic ergo cum Bergierio conferendus est, qui lib. IV. sect. 38. fidem Dioni habuit, aliosque pontes admirandos, in Urbe, per Italiam, & per Provincias factos, facunde explicavit. Vere Aristides tom. 1. Orat. 14. ait: *Romanos terram omnem dimensos pontibus variis fluvios junxisse.*

Non minorem viantibus utilitatem & voluptatem præstitit Gracchus, quod primus Romanorum singula milliaria dimen-

ſa lapideis columnis diligenter diſtinxit, quæ vulgo *lapides*, aliquando *lapides milliares*, Græcis σημεῖα appellantur, quia ſinguli mille paſſus, erecto lapide, velut ſigno, erant diſtincti. Inde primus, ſecundus, tertius lapis pro milliario, apud Veteres crebro uſurpatur. *Octavum marmor* vocat Martialis lib. IX. ep. 65. Alii rurſus, ſuppreſſo lapidis nomine, ſolum numerale ponunt: *ad duodecimum à Cremona*, lib. II. Hiſt. c. 24. ait Tacitus. Uſus earum eſt antiquiſſimus: apud Indos enim ſupra ex Strabonis lib. XV. vidimus, fuiſſe certos magiſtratus viocuros, qui per dena ſtadia lapideas columnas poſuerint, diverticula diſtantiasque indicantes. Mature etiam ex Italia lapides illi in provincias perlati; quia Polybius vias a Columnis & Carthagine nova uſque ad Rhodanum, ſua ætate, a Romanis per octona ſtadia deſcripta, & milliaria lapidibus diſtincta refert lib. III. c. 39. Idem Strabo lib. VII. pag. 223. de Egnatia Macedoniæ via ſcribit: βεβηματισμένη κατὰ μίλιον, καὶ κατεστηλωμένη μέχει κυψέλυ, καὶ Ἕβρυ ποταμῦ, *per paſſus diſtincta ſecundum milliaria, ad ſingula erecto lapide uſque ad Cypſelum & Hebrum fluvium.* Forma harum columnarum fuit rotunda, vel quadrata, vix ultra pedes octo: impoſitæ ſtylóbatis minoribus, inſcri-

ſcriptum habebant numerum milliarium, v. c. M. P. VIII. quibus aut Roma aut alia urbe diſtabant: quædam etiam in baſi præferebant nomen Imperatoris aut illius, qui eas vel fecit vel refecit, uti ex auguſtis inſcriptionum operibus Gruteri pag. 154. Reineſii pag. 294. Sponii pag. 186. Fabretti pag. 413. & Gudii pag. 71. tum etiam ex Sirmond. notis ad Sidon. carm. 24. Bergierio lib. IV. ſect. 39. Hiſtoria Acad. reg. t. 2. pag. 379. & 383. & Montfauconio Supplem. Antiq. tom. IV. lib. 5. videre licet. Finis earum inſignis erat, ut ex cujusque numero iter facientibus conſtaret, quot millibus paſſuum, quoquo irent, ab Urbe, vel ab initio viæ abeſſent, ſimul etiam viæ menſuris velut animarentur, columnis inſtar continuæ porticus hypæthræ ornarentur, & denique tædium ex itineris longitudine levaretur. Belle Quintilinus lib. IV. Inſt. orat. c. 5. *Partitio reficit audientem, non aliter, quam facientibus iter multum detrahunt fatigationis notata inſcriptis lapidibus ſpatia: nam & exhauſti laboris noſſe menſuram voluptati eſt, & hortatur ad reliqua fortius exſequenda ſcire, quantum ſuperſit: nihil enim longum videri neceſſe eſt, in quo quid ultimum ſit, certum eſt.* Rutilius itinerar. lib. II. 7.

In-

Intervalla viæ fessis præstare videtur,
Qui notat inscriptus millia crebra lapis.

Quod autem Plutarchus milliarium paulo minus octo stadia Græcorum capere ait, ex aliis quidem haud certum esse videtur, sed firmant Polybius lib. 3. c. 39. Strabo lib. VII. pag. 223. & Isidorus lib. XV. Orig. c. 16. *Stadium octava pars milliarii est, constans passibus* CXXV. De variis aliarum gentium mensuris viarum pulcher Hieronymi locus est in Joël III. 18. *Unaquæque gens certa viarum spatia suis appellat nominibus: quum Latini mille passus vocant, & Galli leugas, & Persæ parasangas, & rastas universa Germania.* Romanos certum est per milliaria mensos, quibus a mille passibus est nomen. Passus autem pedes quinos continet Romanos; qui nostro vulgari paullo erant majores. De mille passibus illis obvia sunt veterum loca, Cicero autem lib. VIII. ad Attic. epist. 9. & Valerius Maximus lib. I. c. 8. n. 4. uno verbo *milliarium* dixerunt. Leugas, leucas, leuvas Gallorum Perionus à λευκός, albus, derivat, quod locorum intervalla lapidibus candidis designarentur. Bochardus a Phœnicibus eas repetit; sed quia ex actis martyrii S. Genovevæ discimus, *leugas veteri Gallorum lingua nuncupari*, verisimilior est Spelman-

manni & Barthii sententia, cum Britannorum *lead*, vel *leach*, lapis, vel cum Germanorum *leuf*, *leope*, ut est in Ælfrici glossario, Celticum hoc vocabulum convenire, quo mille & quingentorum passuum quantitas finiebatur, teste Jornande de reb. Get. c. 36. vid. Voss. de vit. serm. lib. II. c. XI. & III. c. 19. Persarum Parasangæ variarunt pro diversis locis, alii eas sexaginta stadiorum esse dixerunt, alii triginta, alii quadraginta, apud Strabonem lib. XI. pag. 317. sed in medio numero acquiescunt Eruditorum plurimi, Herodoti auctoritate. De Rasta Germanorum plura scriptorum loca dedit du Frene in Glossario; nos contenti erimus ejus spatium ex vetere Agrimensore indicasse apud Goes. in rei agrar. Auct. pag. 322. *Sunt mensuræ, quæ ad viatores, seu ad cursores pertinent. Minima pars Stadium est, habens passus* CXXV. *Octo stadia Milliarium reddunt, mille passus habentem. Milliarius & dimidius apud Gallos Leuvam facit, habentem passus mille quingentos. Duæ leuvæ, sive milliarii tres, apud Germanos unam Rastam efficiunt.* Nos per leucas fere computamus, in quas tria hodierna milliaria Italica, sed quatuor vetera Romana veniunt; uti ex itinerario Antonini, Nithardo,

do, lapidum intervallis, aliisque argumentis Ciofani ad Ovid. lib. IV. Trist. Eleg. 10. & Lipf. cent. ad Italos epist. 59. ostenderunt. Adde de omni hoc argumento Brisson. lib. IV. sel. ant c. 8. Bergier. de publ. & milit. viis lib. III. sect. II. 12. lib. IV. sect. 42. & Cellar. Geogr. ant. lib. I. c. II.

Restat de columellis saxeis dicamus, quas Gracchus fieri curavit, ut earum præsidio alii equos inscenderent, alii de vehiculo descenderent, fessi denique onus deponerent, atque ita omnium, maxime vero senum, commoditati prospiceretur. His enim difficillimum erat corpora saltu in equos subjicere, ut juvenes solebant apud Virgilium, nondum inventis stapedibus: in quorum originem Ill. Cuperus ad Lactantii cap. 5. diligentissime inquisivit. Vix autem ante sæculum Christianum quartum earum mentio occurrit, neque Xenophon de arte equestri, nec Julius Pollux inter equestria ornamenta scandularum meminere, uti pridem docuerunt Joannes Tortellius, Galeottus Martius, Vossius, Salmasius, Sant-Amantius, Magius aliique. Primus Hieronymus in Epistolis scribit: *cum quasdam accepit litteras, jumentum conscensurum, jam pedem habuisse in bistapia*; atque ejusdem

ævi

ævi esse videtur inscriptio Romana passim laudata, quam tamen Gruterus spuriis inseruit: *dum virgunculæ Durmioniæ placere cuperem, casu desiliens equo, pes hæsit stapiæ, tractus interii. in rem tuam mature propera. vale.* Honoratiores equos adscensuri a servis aliisve sublevabantur, maxime à curatoribus equorum, qui a sternendis equis *Stratores* dicti, apud Valentinianum in *l. 1. C. Th. & l. un. C. de castrensian.* Spartianum, Ammianum & in Inscriptionibus Gruteri pag. 101. n. 7. & 389. n. 2. nisi cum Jac. Gothofredo tom. 11. C. Th. pag. 228. a via sternenda eos dictos velis, quod Imperatoribus & Magistratibus viam sternerent, domi militiæque foras procedentibus. Sed quidquid sit de etymo, constat stratores eosdem fuisse, qui ab Italis *staffieri* appellantur, quod staffas tenent, quas Græci recentiores σκάλας & κλίμακας vocarunt. vid. Frene in Gloss. voc. *saltatoria*, *stapes*, *strepa*, & ad Cinnamum pag. 471. seqq.

Satis ergo abundeque Gracchus, quamvis seditiosus tribunus plebis, & venustati viarum publicarum, & commodis viatorum, equitum peditumque prospexit. Imitatus eum deinde est Scribonius Curio A. V. DCCIII. sub bellum Cæsaris civile, itidem Tribunus plebis, ut sibi per hanc occa-

Eruditis ſuum hac de re judicium relinquimus. Vide Contaren. de Frument. Roman. largit. c. 9.

Non ſoli autem Tribuni, ſed etiam Conſules aliquando viarum munitiones extra ordinem ultro ſuſcepiſſe leguntur: Strabo enim lib. v. pag. 217. ſcribit: Συναπτεύσαν ἀλλήλοις Μάρκος Λέπιδος, καὶ Γάιος Φλαμίνιος καθελόντες δὲ Λίγυας, ὁ μὲν τὴν Φλαμινίαν ἔστρωσεν ἐκ Ῥώμης διὰ Τυῤῥηνῶν καὶ τῆς Ὀμβρικῆς, μέχρι τῶν περὶ Ἀριμίνον τόπων· ὁ δὲ τὴν ἑξῆς μέχρι Βονωνίας, κἀκεῖθεν εἰς Ἀκυληΐαν. *Collegæ in conſulatu fuerunt M. Lepidus & C. Flaminius: qui devictis Liguribus, hic Flaminiam viam ſtravit a Roma per Etruriam & Umbriam, uſque ad Ariminum: ille deinceps ad Bononiam uſque & inde uſque ad Aquilejam.* Cl. Cellarius lib. 11. Geograph. c. 9. in fin. veretur, ne Geographus Cenſores prope cognomines cum his Conſulibus confuderit; Livius enim epit. 20. C. Flaminium Cenſorem viam Flaminiam munivisse ait; is autem cenſuram geſſit cum L. Æmilio Pappo. A. V. DXXXIII. Idem vero Livius lib. XXXIX. c. 2. refert, priores etiam Conſules A. DLXVI. harum viarum curam habuiſſe, eo tamen diſcrimine, quod de C. Flaminio ſcribit: *viam a Bononia perduxit Arretium;* de M. Æmilio autem: *viam à Placentia, ut Flaminiæ committeret, Ari-*

riminum perduxit. Fateor, in libera republica, vias urbanas & rusticas maxime Censorum jussu esse munitas: id enim supra vidimus ex Livio pag. 334. cui Strabo d. l. v. & Aurelius Victor. c. 72. addi possunt, tradentes, viam Æmiliam ab Æmilio Scauro censore stratam esse. Cassiam quoque viam ab eodem illo Cassio Longino nonnulli dictam putant, qui A. DC. cum Valerio Messala Censor laudatur in Fastis & apud Plinium lib. XVII. c. 25. At si cogitemus, quanti animi quantique consilii fuerint reliqua Censorum munia, quodque de omnibus majoris momenti rebus, quæ ad summam Reip. pertinerent, Consules cognoverint, quidni hos pariter, ac Tribunos plebis, crescente imperii & Urbis majestate, studuisse credamus, ut populi gratiam inirent, ob vias inchoatas, extensas, vel reparatas, ubi perierant? nam tantæ rei cum soli Censores non sufficerent, aliis quoque minoribus magistratibus mature fuit opus, qui in partem hujus curationis venirent, eosque ordinario munere sublevarent, de quibus capite sequente agemus.

C A-

CAPUT V.

De Quatuorviris, Duumviris et Curatoribus viarum.

Quatuorviri viarum intra Urbem curandarum quando creati. Dicti Viocuri apud Varronem & Tironem. Diversi ab Ædilibus; a Scaligero & Turnebo discessum. IV. viri iteris, pro itineris, olim pars fuerunt XXVI. *virorum, sed ab Augusti ætate inter* XX. *viros, magistratus minores, ex Equitibus lectos, tam extra Urbem, quam in Urbe vias curarunt, contra Lipsium. Pro Duumviris, curatoribus viarum extra Urbem, instituti plures Curatores viarum,* ἁπλῶς *ita dicti. Horum dignitas, apparitores & potestas coërcendi. Paulus & Venulejus illustrantur. Differunt a curatoribus operum publicorum. Nomina eorum lapidibus viariis inscripta, & viæ ab illis appellatæ. Corbulonis querela de istorum incuria, & fraude mancipum, qui certa spatia viarum munienda conducebant.*

QUo tempore primum Quatuorviris intra Urbem, Duumviris extra Urbem viarum cura mandata fuerit, non satis liquet. Pomponius autem nos docet, vigente adhuc, sed tot one-

M. BAEBIO. M. F.
ROM. SECUNDO
AED. . . ET I. D. II. VIR
vIOCURO EX SC. II. D. D.

Eanden *Viocuri* vocem compositam Cujacius lib. XII. Obs. c. 40. ex antiquissimo Notarum libro, qui vulgo Tironi ac Senecæ tribuitur, & in calce Inscriptionum Gruteri extat, pag. 7. produxit. Turnebus quoque lib. XXI. adv. c. 17. in vetere lexico eam reponendam esse censuit, ubi scriptum invenit *Viaculus*, ὁδῶν ἐπιμελητὴς: verum sicut Mercurius DEUS VIACUS vocatur, in lapide Gruteri pag. 55. n. 5. ita viaculus posset tolerari, cum rem intelligamus. Scaliger quoque ad Festum in *viator* retinet *viaculus*, & vicimagistrum interpretatur, qui & viator dictus Glossæ: *Viator* ὁδοιπόρος, ἀμφοδάρχης. Frequentius hi viocuri in inscriptionibus a numero vocantur IIII. VIRI VIAR. CURAND. Aliquando dissimulato τῷ vir IIII. VIAR. CURAND. apud Gruter. pag. 423. 430. nonnunquam IIII. VIRI VIAR. omisso CURANDAR. pag. 26 n. 10 immo & IIII. VIRI ITER iteris, ut nonnulli volunt, pag. 1066. n. 7. 1078. n. 14. 1083. n. 11. nam veteres iter iteris, itiner itineris dixerunt, teste Pacuvio, Nævio, Accio & Hygino, cujus est *iteris muniendi causa.*

Eodem ἀρχαϊσμῷ usum esse Symmachum lib. VI. epist. 28. Juretus observavit, & Flodoard. lib. XIV. carm. 18.

Aut mercede carens fert iteris solator abire.

Frequens horum Quatuorvirorum in lapidibus literatis, rarior apud scriptores rerum Romanarum fit mentio; sed illustris est Dionis Cassii locus lib. LIV. ex quo discimus, veterem fuisse consuetudinem, ut populus quotannis XXVI. viros crearet Magistratus, quorum munia deinde sorte distribuebantur. Ex his fiebant Triumviri monetales, Triumviri capitales, Quatuorviri curatores viarum in Urbe, Decemviri stlitibus judicandis, Duumviri curatores viarum extra Urbem, & Quatuorviri, qui in Campaniæ præfecturas mittebantur. Augusti vero tempore, sublatis jam posterioribus hisce Duumviris & Quatuorviris XX. tantum viri ex Equitibus legebantur, cum ante XXVI. viri ex liberis Senatorum constitui solerent. Veteris illius XXVI. viratus meminit quoque Festus in *præfecturæ*, ex emendatione Cujacii lib. XI. Obs. c. 24. De XX. viratu vero ex Tacito lib. III. Annal. c. 29. Dione lib. 58. & Spartiano in vita Juliani c. I. liquet. Electio autem Equitum inter viginti viros erat velut janua, quæ aditum ad honores patefa-

tefaceret, eaque cum auctore Tacito d. l. fieri soleret quinquennio maturius, quam per leges annales Quæsturam petere liceret, hinc apparet nostros etiam Quatuorviros, τῶν ἐν τῷ ἄστει ὁδῶν ἐπιμελουμένους, *intra Urbem viarum curatores*, creatos esse è juvenibus, qui viginti annos vel ultra haberent. Ne quis ambigat, en inscriptionem ex Grutero pag. 423. n. 4. in qua alter Quatuorvirorum annos XXI. alter XX. habuisse dicitur, cum obiret:

D. M. S.
Q. JUL. CLARO. C. V. IIII. VIR
VIARUM CURANDARUM
ANN. XXI.
Q. JUL. NEPOTIANO V. C.
IIII. VIRO VIARUM CURAN
DARUM ANN. XX.
CALP. SABINA. FILIS

Duumviros autem, qui extra Urbem, forte in suburbiis & regionibus vicinis, vias curarant, Augusti tempore jam abrogatos fuisse, Dio Cassius d. l. refert, neque ulla eorum vestigia reperio, nisi quis ad illos trahere velit antiquam inscriptionem Romanam, in via Quinctia, apud Gruter. pag. 26. n. 10.

CERERI SACRUM
L. . . AP. . . PAL. ET
P. STATIUS. P. F. PAL. AURELIUS.

II. VIR. CURATORES
Q. LARONIUS. Q. F. HOR. QUADRATUS
L. MEMMIUS. SEX. F. PAL. PETRONIANUS
L. MEMMIUS L. F. PALAT. GALLUS
MENSOR. ITER. HONOR. IN. CUR. FUNCT.
IIII. VIR. VIAR.

Cauſa, cur deſierint, potuit eſſe varia; ſive quod ob ſegnitiem munere non fungerentur; ſive quod non ſufficerent tam arduæ provinciæ; ſive quod extra ordinem reperti eſſent, qui ſingulis deſtinarentur viis, uti Thermus curator viæ Flaminiæ laudatur apud Ciceron. lib. 1. ad Attic. ep. 1. Cæſar viæ Appiæ curator conſtitutus, Plutarch. ej. vit. c. 8 & ipſe Auguſtus quo facilius Urbs undique adiretur, deſumta ſibi Flaminia via, Arimino tenus munienda, reliquas triumphalibus viris ex manubiali pecunia ſternendas diſtribuit, auctore Suetonio lib. II. c. 30. Idem munus hoc incertum mox ſtabile fecit; nam *quo plures partem adminiſtrandæ reip. caperent, nova officia excogitavit: curam operum publicorum, viarum, aquarum, alvei Tiberis* &c. ejusdem Suetonii verba ſunt c. 37. Miſcuit is autem vera Auguſti inſtituta cum illis, quæ ex inſtauratione tantum ei tribuenda ſunt, ut ſæpe ſolent Auctores; cura namque viarum dudum fuerat cognita, ſed *novum* offi-

officium dici poterat, quia quod antea vagum, nunc perpetuum munus erat factum, & quasi magistratus illud gerentes ἁπλῶς *viarum curatores* dicebantur; uti statim A. U. C. DCCXXXII. L. FABRICIUS. C. F. CUR. VIAR. FACIUNDUM. CURAVIT. IDEMQUE PROBAVIT, ex ponte Fabricio Romano legitur apud Gruter. pag. 160. n. 3.

De hisce Curatoribus viarum Lipsius quædam erudite disseruit in lib. III. Annal. Taciti Exc. E. sed quod Quatuorviros vias intra Urbem tantum, Curatores vero extra curasse ait, in eo me non habet adstipulantem: quamvis enim sub libera republica IV. viri intra muros hoc munus gesserint, tamen sublatis Duumviris, viarum extra Urbem curatoribus, illorum partes IV. viris pro parte accrevisse, & deinceps, creatis ab Augusto Curatoribus, id discrimen haud perpetuo observatum fuisse, ex marmoribus didicisse videor, in quibus viæ rusticæ a IV. viris stratæ aut correctæ leguntur. Sic apud Gudium corp. inscr. p. 52. n. 2. P. Avidius Sabinus IIII. *vir viarum curand. Flaminiæ, & Anniæ & Valeriæ.* Pag. 99. n. 1. L. Cœlius Rufus V. C. IIII. *vir viarum sternendarum viæ Semtimiæ, Ardeatinæ & Laurentinæ.* Pag. 121. T.

Cuſpius Felix IIII. *vir viæ Flam. cur.* Pag. 125. A. Gabinius Priſcus IIII. *vir viar. curand. Latinæ, Lavicanæ & novæ Trajanæ.* Denique pag. 138 n. 6. M. Senſius Genialis IIII. *vir viar. viæ Caſſiæ & Flaminiæ* laudatur. Idem evincunt duæ inſcriptiones Gruterianæ, in Urbe repertæ, pag. 199. n. 1. & 248 n. 8. quarum prior Trajanum κατ' ἐξοχὴν Curatorem viarum appellat. Verba ejus hæc ſunt:

EX. AUCTORITATE
IMP. CAES. DIVI. NERVAE. FIL.
NERVAE. TRAJANI AUG. GERMANICI. DACICI. PARTHICI. PONTIFICIS MAXIMI. TRIBUNIC. POTEST. V.
COS. V. P. P. CURAT. VIARUM
L. LICINIUS. C. F. CURA. IIII. VIR
M. JULIUS. M. F. FRONTO IIII. VIR
T. CAELIUS. Q. F. COCCEJANUS. IIII. VIR
SEX. FLAVIUS. L. F. FALTO IIII. VIR
CIPP. TERM.
VIAM TRAJAN. . . BRUTT.
SALENTIN. . . PUBL.
&c. &c.

Quemadmodum vero cura viarum ſingularium, jam ante Auguſtum, ſumma dignitas fuit, quæ aut Viris Conſularibus commiſſa, aut viam ad conſulatum ſternebat,

bat, uti C. Marcii Figuli & Julii Cæſaris exemplis conſtat, deinde etiam ipſi Imperatores, uti Auguſtus & Trajanus, munus Curatoris viarum non ſunt dedignati, ita eidem non è plebe viri, ſed genere illuſtres, & gradu honoris commendati præficiebantur. Monuit hoc Bergierius lib. 1. ſect. 5. ex Statio lib. IV. ſylv. 4. qui in cenſum honorum Victorii Marcelli, viri Prætorii, refert, quod a Domitiano factus erat curator viæ Latinæ:

Quique tuos aliis ſubtexit munere faſces
Et ſpatia antiquæ mandat renovare Latinæ

Idem lib. IV. ſylv. 9. Plotium Grippum extollit, quod præfectus erat annonæ & ſtationibus omnium viarum:

Te Germanicus arbitrum ſequenti
Annonæ dedit: omniumque late
Præfecit ſtationibus viarum

Similiter Plinius, cum Cornuto Tertullo, eodem anno. A. DCCCLII. quo Conſulatu abierat, viæ Æmiliæ cura mandata eſſet, vehementer lætatur, quod provincia laudis & honoris fœcunda ei contigiſſet, lib. V. Epiſt. 15. *Receſſeram in municipium, cum mihi nunciatum eſt, Cornutum Tertullum accepiſſe Æmiliæ viæ curam. Exprimere non poſſum, quanto ſim gaudio affectus, & ipſius, & meo nomi-*

ne

ne &c. Adhærebat huic dignitati imago Magiſtratus, apparitores & accenſi. Frontinus lib. II. de Aquæd. *Cum viarum frumentique curatores, qui quarta parte anni publico fungebantur miniſterio, ut curatores aquarum, judiciis vacent privatis publicisque, apparitores & miniſteria, quamvis perſeveret adhuc ærarium erogare, tamen etiam Curatorum videntur deſiiſſe inertia & ſegnitia, non agentium officium.* Antoninus ipſis etiam coërcitionis poteſtatem dedit, in eos, qui in viis deliquiſſent, teſte Capitolino in ejus vita cap. XI. *Dedit Curatoribus regionum ac viarum poteſtatem, ut vel punirent, vel ad Præfectum Urbi puniendos remitterent eos, qui ultra vectigalia quicquam ab aliquo exegiſſent.* Præterea Paulus lib. V. *ſent. tit.* 6. §. 2. ſcribit, quod ſolicitudo, ne quis via publica aliquem prohibeat, ad hoſce viarum curatores pertinuit; & Venulejus denique in *l.* 2. *D. de cloac.* novam, ait, cloacam facere ab eo demum concedi debere, cui viarum publicarum cura ſit. Maxime ſi quis fuerit ſimul *Curator viar. & cloacarum*, qualis M. Poplicius Modeſtus, tempore Antonini Pii, occurrit, apud Gudium Inſcript. pag. 17. n. 6. Alias vero cloacæ curationi riparum & alvei Tiberis annectuntur apud Gruter. p. 381. n. 3. Di-

Distincti a nostris erant *Curatores operum publicorum*, sed hactenus pares, quod optimi quique utrique muneri præficiebantur; uti Aulus Vitellius, qui postea Imperator, Africæ proconsulatu defunctus curam operum publicorum administravit Sueton. ejus vita c. 5. & Flavius Sabinus, Vespasiani frater ejusque filius operum publicorum curator audit in lapide Gruteri 2. pag. 128. Confer Phil. à Turre monum. vet. Antii pag. 106. Videntur etiam alii fuisse *Correctores* viarum corruptarum, extra ordinem dati, qualis *T. Vettius Probianus V. C. Corrector iter. viae Flaminiæ & Cassiae Ciminiae vet. et Aureliae triumphal.* apud Gudium laudatur pag. 31. n. 10. Lapis Reinesii cl. 1. n. 249. meminit C. Julii Scyleros, V. C. *Procuratoris Augusti viar. cur.* quem is explicat collegam Curatoribus datum, & proxime curam gesturum; at quid vetat, quo minus ipsum ex Claudii mandato gessisse dicamus? Idem rursus curæ fuit M. Hypsæo, qui apud Gruter. pag. 374. n. 5. PROC. AUG. VIAE OST. ET CAMP. appellatur, non quod prædia & villas Augusti, in viis istis sitas, simul administravit. Aliter P. Plautius Pulcher dicitur Curator viarum sternendarum, *a vicinis lectus*, ex auctoritate Tiberii Claudii Augusti,

gusti, apud eundem pag. 452. n. 5.

Nostri vero Curatores plerumque in monumentis priscis generaliter CUR. VIAR. vel ἐπιμεληται τῶν ὁδῶν dicuntur, ut C. Gigantius Jocondus, V. C. CURAT. VIAR. apud Gudium pag. 126. n. 3. aliquando viæ singularis CUR. VIAE. LATINAE Gruter. p. 354. n. 5. & Cajus Julius Severus ἐπιμελητὴς ὁδοῦ Αππίας, apud Montfaucon. Palæogr. lib. 11. pag. 159. quandoque duarum vel plurium; ut C. Ofenius V. C. *curator. viæ Latinæ & triumphal.* Gud. pag. 133. M. Isaacius Fufficianus *bis cur. viar. Aureliae. Triumphal. Claudiae & Cassiae Ciminiae* Gud. pag. 127. denique C. Oppius *Cur. viar. Clodiae, Anniae, Cassiae, Ciminae & trium Trajanarum* laudatur in 4. Gruter. pag. 466. Horum quoque & ceterorum nomina in viis aliquando legebantur, si vel novam fecissent, aut veterem sua impensa refecissent; nam alias ambitiosum id in privatis habebatur, & *indomitam*, ut Horatius vocat, *subscribendi licentiam* Theodosius in *l.* 31. *C. Th. de op. publ.* restrinxit. Major honos erat, si via ab Auctore & Curatore suo nomen ferret, ut Pompeja, Quinctia, Domitia &c. de quibus accipi debet Siculus Flaccus de condit. agror. pag. 9. *Viarum*, ait, *non omnium*

mnium una eademque eſt conditio: nam ſunt viæ publicæ regales, quæ publice muniuntur & auctorum nomina obtinent: nam & curatores accipiunt, & per redemtores muniuntur.

Redemptores illi erant architecti, mechanici & opifices, qui vias & pontes certa æris ſumma faciundos a Curatoribus conducebant, nam antiquitus emere pro accipere ponebatur, & *redemptores operum*, qui opera facienda conduxerunt, crebro apud veteres occurrunt. Alias *mancipes* dicuntur, quod manu digitove ſublato oſtendebant, ſe opus illud conducere, auctore Feſto, quem Hotmanus lib. XI. Obſ. c. 10. illuſtrat. Hos inter referendus eſt Cn. Cornelius Muſæus MANCEPS. VIAE. APPIAE apud Gruter pag. 622. 2. Eosdem mulctavit Cn. Domitius Corbulo Senator, quod pecuniam acceptam viarum refectioni non impendiſſent. Tacitus lib. III. Annal. 31. *Corbulo plurima per Italiam itinera fraude mancipum & incuria magiſtratuum interrupta & impervia clamitando executionem ejus negotii libens ſuſcepit: quod haud perinde publice uſui habitum, quam exitioſum multis, quorum in pecuniam atque famam damnationibus & haſta ſæviebat.* Dio Caſſius eandem miſeriam plenius enarrans

rans lib. 59. Magiſtratus illos *Curatores viarum* explicat, de quorum ſegnitia, in munere non agendo, Frontini quoque querelam vidimus.

CAPUT VI.

De Augusto, tutore viarum maximo.

Viæ publicæ titulis Romanorum Principum dedicatæ, quorum impendiis vel auſpiciis munitæ erant. L. 4. C. de privil. dom. Aug. ex Sidonio illuſtrata. Bergierius & Henninius laudantur. Auguſto in viis muniendis præivit Julius Cæſar; ſed ipſe viarum per Italiam & provincias maximus curator. Arcus triumphales eam ob rem in ejus honorem poſiti, nummi publice cuſi, & lapides milliares inſcripti. Milliarium aureum in capite fori Romani ab ipſo ſtatutum, in quo omnes Italiæ viæ militares deſierunt. Num ab eodem initium dimenſionis lapidum, an vero a portis, an a continentibus ædificiis, diſſentiunt Eruditi, qui conciliantur. L. 154. D. de V. S. explicatur. Milium Conſtantinopolitanum a Romano diverſum. Curſus publici ab Auguſto inſtituti ſtationes, in mutationes & manſiones diviſæ. Quid

Quid sit cursus vehicularis & angaria in l. 18. §. 4. D. mun. & hon. quid diploma in l. 137. §. 2. D. de V. O. Viæ publicæ, a Vespasiano, Trajano aliisque Impp. aut factæ aut refectæ, per indicem monstratæ.

INter publicæ magnitudinis opera, à quibus vel instructis vel instauratis Principes Romani titulos quæsiverunt, vias publicas haud postremum sibi locum vindicare, aperte liquet ex Theodosii junioris constitutione, in *l.* 6. *C. Th. de itin. mun.* & *l.* 4. *C. de priv. dom. Aug.* ubi *instructio viæ publicæ, & pontium stratarumque opera, titulis magnorum Principum dedicata* dicuntur. Patuit hoc olim ex innumeris lapidibus seu columnis, quæ in viis Italiæ & Provinciarum millia passuum notabant; quarum nonnullæ solos milliarium numeros, pleræque vero simul titulos & nomina Principum inscripta habebant, per quos, vel quorum ævo & auspiciis viæ factæ, refectæ & in pristinum statum restitutæ fuissent. Sidonius Apollinaris, in Propemtico ad libellum, carm. 24.

Egressus foribus meis, libelle,
Hanc servare viam, precor, memento,
Quæ nostros bene ducit ad sodales,

 Quo-

Quorum nomina sedulus notavi.
Antiquus tibi nec teratur agger,
Cujus per spatium satis vetustis
Nomen Cæsarum viret columnis.

Nos quoque ex columnis milliariis, Annalibus & nummaria suppellectile, quantum satis est, discimus, Imperatores, à Julio Cæsare ad Constantinum fere omnes, admirabili liberalitate vias munivisse, quoque magis ob æquitatem & pietatem celebrati, eo majorem in iis operam posuisse; aliis ex vivo montium saxo excisis, aliis pavimento consolidatis, aliis glarea exaggeratis, aliis rursus immensa profusione exornatis, & ponte conjunctis. Opus hoc non unius fuit, sed plurium Principum, immo totius pæne orbis provinciarum, adeo ut Surita in præf. ad Antonini Itiner. haud sciat, an non de humanis operibus & mundi miraculis hoc longe maximum fuerit, ab Ortu ad Occasum regionum itinera complanata, strata & infinitis milliarium intervallis dimensa habuisse, ut membra provinciarum late diffusa cum capite conjungerentur. Quominus autem plura ea de re hic dicamus, fecit Nicolaus Bergierius, in præclaro illo opere, de publicis & militaribus imperii Romani viis, ubi lib. 1. sect. 15. ad 20. Principes omnes, qui suis impendiis vias

vias publicas curarunt, tanta eruditionis copia recenſuit, quæque deerant clariſſ. ejus interpres Henninius in notis tanta diligentia ſupplevit, ut in hac antiquitatis parte & aliorum & meæ diligentiæ poſuerint metam. Ne vero aſymboli videamur, de Auguſto, Principum primo & optimo, tantum ſelectiora quædam in medium proferemus.

Præiverat huic Julius Cæſar Dictator, quem ut patrem in plerisque ſibi imitandum propoſuit: is vero uti nihil eorum omittebat, quæ ad ampliandum imperium tuendumque Reip. commodum facerent, ita inter alia magnificentiæ opera, non modo ſiccare Pomptinas paludes, & viam munire a mari ſupero per Apennini dorſum, ad Tiberim uſque deſtinavit, auctore Suetonio c. 44. ſed etiam viæ Appiæ curator conſtitutus, magnam de ſuo pecuniam ei impendit, eaque ex re majorem ſibi populi favorem conciliavit, ut certatim novos honores quærerent, quibus delatis ei grates debitæ agerentur, ut ſcribit Plutarch. ej. vita c. 8. De eodem exſtat lapis apud Gruter. pag. 149. n. I.

C. JULIUS CAESAR. VIAM. INVIAM. SOLERT. S. ET. IMPENDIO. ROTAB. REDD.

Multis autem post se parasangis eum reliquit Augustus; nam quo facilius undique Urbs adiretur, primum desumta sibi ultro Flaminia via, Arimino tenus munienda, reliquas triumphalibus viris ex manubiali pecunia sternendas distribuit, teste Suetonio lib. II. c. 30. Dio Cassius lib. 53. addit, hanc rem adeo gratam fuisse Senatui populoque Romano, ut duos arcus triumphales, alterum in ponte Tiberino, alterum Arimini, in iisque justæ magnitudinis statuam ei poni curaverit. Vide Fabrett. de aquæd. diss. 1. Extant & nummi eam in rem cusi apud Augustinum, Erizzum & Spanhemium, in quorum aliis aversa facie legitur: QUOD VIAE MUN. SUNT: in aliis vero columnæ milliariæ cernuntur, his verbis inscriptæ: S. P. Q. R. IMP. CAES. QUOD. V. M. S. EX. EA. P. Q. I. S. AD. A. D. E. *Quod viæ munitæ sunt, ex ea pecunia, quæ jussu Senatus ad ærarium delata est.* Idem quoque, pace terra marique parta & Jano clauso, præcipuus auctor viarum militarium fuit per provincias, ut dignitas imperii ibi eluceret. In Hispania VIAM. SUPERIORUM. COSS. TEMPORE. INCHO. ET. MULTIS. LOCIS. INTERMISSAM. PRO. DIGNITATE. IMPERII. LATIOREM

OREM. LONGIOREMQUE. GADEIS. USQUE. PERDUXIT, verba sunt inscriptionis Emeritæ repertæ apud Gruter. pag. 149. n. 4. Aliud ejusdem opus viarium in eadem provincia laudatur apud Gruterum pag. 153. 1. Aliud cum elogio PATRIS PATRIAE in via Aurelia Galliæ, invenies apud Bergier. pag. 510. De pontibus, magna viarum parte, ab eo structis marmor Gruteri pag. 160. n. 2. & Procop. lib. 1. de bello Goth. testantur. Qua diligentia denique in Alpibus vias struxerit, rupibus quantum id fieri licuit excisis, easque latronum excidio purgaverit; apud Strabon. lib. IV. pag. 204. videre licebit.

Nobis duo inprimis instituta ejus vialia memoratu digna, & Themidis cultoribus scitu necessaria esse videntur, nimirum Columna aurata in foro posita, & Cursus publicus. Prior vulgo *milliarium aureum*, Tacito 1. Hist. c. 27. & Sueton. Othon. c. 6. vel *milliarium Urbis l.* 154. *de V. S.* Plutarcho χρυσοῦς κίων vocatur. Auctorem ejus Augustum laudat aperte Dio Cassius lib. 54. Αὐτός τε προςάτης τῶ περὶ τὴν Ῥώμην ὁδῶν αἱρεθεὶς, καὶ τὸν χρυσοῦν μίλιον κεκλημένον ἔςησε. *Ipse viarum, quæ sunt circa Romam, Curator constitutus milliarium aureum, quod vocatur, fecit.* Locum,

ubi posita fuerit, signavit Plinius lib. III. Hist. nat. c. 5. de ambitu Urbis, ex emendatione Lipsii lib. III. de Magn. Rom. c. 2. & Fabretti: *Ejusdem spatii mensura, currente à Milliario in capite Fori Romani statuto, ad singulas portas, quæ sunt hodie numero* XXIV. *ita ut* XII. *portæ semel numerentur, prætereantur ex veteribus* VII. *quæ esse desierunt, efficit passuum per directum* cIↄ. cIↄ. cIↄ. Iↄcc. LXV. *Ad extremâ vero tectorum, cum Castris Prætoriis, ab eodem Milliario, per Vicos omnium viarum mensura colligit paullo amplius* VII. *M. P.* Figuram ejus depingi, & Vespasianum, Nervam ac Hadrianum refectores laudari apud Gruter. corp. inscript. pag. 154 n. 4. credidit Misson Itin. Ital. p. I. ep. 38. Verum hoc æque dubium est, quam quo pacto accipi debeat, quod de usu illius columnæ scribit Plutarch. in Galba. c. 31. Ἐβάδιζεν εἰς ἀγορὰν, ὃ χρυσοῦς εἱστήκει κίων, εἰς ὃν αἱ τετμημέναι τῆς Ἰταλίας ὁδοὶ πᾶσαι τελευτῶσιν, *Progressus in forum, ubi aurea columna est posita, in quam viæ militares Italiæ desinunt.*

Plerique Antiquarii ex hoc loco colligunt, milliarios lapides, in viis Italiæ, a columna ista numeros suos inchoasse; idque ipsam *milliarii* vocem indicare, nec alium scopum Augusti fingi posse, quam ut

ut in foro esset principium & meta omnium itinerum, utque viæ militares ab eo numerarentur. Ita sentiunt viri maximi Anton. Augustinus lib. IV. Emend. c. 7. Baron. in Martyrol. ad XI. Aug. Salmas. ad Solin. pag. 642. Turneb. lib. V. Advers. cap. 1. aliique minorum gentium scriptores. Lucas autem Holstenius primus in alia abiit, in dissertatiuncula, *de Milliario aureo*, quæ tum post notas ejus in Stephanum Byzantinum, tum in Grævii Thes. Antiq. tom. IV. pag. 1805. reperitur. Movet ipsum partim usus loquendi vulgaris, quo primum milliare, non a medio foro, sed ab Urbe, id est a portis Urbis numeratur: partim lapis milliaris primus in via Appia extra Urbem repertus, qui intra Urbem amplissimam positus esse & inveniri debuisset, si a milliario aureo passus mille metiaris. Calculum Holstenio adjecit Fabrettus de aquæduct. diss. III. n. 243. sed nullo argumento allato probationem in alium locum rejecit. Jurisconsulti vero passim provocant ad Æmilii Macri *l* 154. *D. de V. S. Mille passus, non à milliario urbis, sed à continentibus ædificiis numerandi sunt.*

Si meam sententiam quæris, nullum quidem hactenus vidi Auctorem, quo probaretur, numerum lapidum a Milliario au-

reo cepiſſe. Solus etiam Plutarchus ait; omnes Italiæ vias in columnam illam deſiiſſe; aliud vero eſt finiri, aliud inchoari, & ab utroque rurſus differt numerari. Nihilominus, ob rationes ſupra allatas, pronior ſum in eorum ſententiam, qui ajunt, ſi de longitudine itineris quæratur, milliaria vulgo numerata fuiſſe a milliario Urbis, & ad milliarium Urbis. Quod autem Macer ait, ea à continentibus ædificiis numerari, id forſan ſingulare fuit in lege Julia viceſimaria, quam in d. l. 154. explicavit. Illa autem ratione caducorum cavebat, ut teſtamenta poſt mortem teſtatoris à præſentibus intra triduum, ab abſentibus vero intra quinque dies aperirentur, cum ſupervenerint, auctore Paulo, *lib.* IV. *Sent. tit.* 6. §. 3. His ergo viginti millia paſſuum data in dies ſingulos, ſicut aliis in *l.* 2. *§.* 3. *D. Quis ordo* & *l.* 3. *de V. S.* eosque paſſus à continentibus ædificiis numerari placuit, ſi alicui heredum Romà in municipium proficiſcendum fuerit, ne tam neceſſario vectigali mora fieret, ut ait Paul. d. l. Forte etiam alio fini mille paſſus in lege dicebantur, de quibus numerandis dubitatum; vel in ea Romæ vox fuit, quæ continentibus ædificiis finitur, *l.* 2. *pr. l.* 87. *D. de V. S.* vel denique Macer de eo, qui intra

intra continentia, ſed non multis paſſuum millibus a loco, ubi teſtamentum aperiretur, fuerat, diſputaſſe videtur. Optimum eſt quod eligas. Ego autem iſta magis veriſimilia putem, quam ſi, cum aliis, in *d. l.* 154. *mille paſſus non à muro Urbis*; vel cum Gothofredo verbis transpoſitis: *mille paſſus non à continentibus ædificiis, ſed a milliario Urbis numerandi ſunt*, legamus.

Diverſa quæſtio eſt, an lapides Italiæ milliares a Milliario aureo numeros ſuos duxerint, an a portis Urbis, an vero a continentibus ædificiis? Media ſententia mihi probabilior videtur. Et primo quia Gracchus notas numerales columnis inſcripſerat dudum; has vero ab Auguſto mutatas nondum legimus, & vix eſt, ut eæ ſine confuſionis metu mutari potuerint. Deinde altum apud veteres eſt ſilentium de lapidibus milliaribus intra Urbem poſitis; hæc autem, Plinio teſte, tam ſpatioſa fuit, ut lapis primus, ſecundus, & tertius, ad ſingulas portas ducens, poſitus eſſe debuerit intra mœnia. Cum illo mihi velim quis conciliet quod Paulus in *l.* 42. *D. de excuſ. tut.* centeſimum *ab Urbe* milliarium, & Aurelius Victor in Epitome *ex Urbe*, dixerunt. Item quod Sueton. Aug. c. 94. nemus ad

quartum lapidem viæ Campanæ, & alibi in Claud.c.23. relegationem intra lapidem tertium ab Urbe memoravit. Juvenalis sat. VI. vs. 277. Horam a superstitiosis ex libro sumtam ait, *Ad primum lapidem vectari cum placet.* Si tu reponis, quartum extra Urbis muros lapidem primum vocari; quid faciemus Festo, qui *Initium*, ait esse, *quo quid incipiat, ut viæ Appiæ, Porta Capena*? certissimo indicio partem viæ Appiæ, quæ intra Urbem erat, non pro via publica, intervallis dimensa, sed platea habitam; idque multo magis de viis, quæ ab ipsis portis incipiebant, dicendum erit. Jam si addas suburbia ab eodem milliario aureo per vicos omnium viarum porrecta ad septem millia passuum, ut supra ex Plinio audivimus, ubi sodes inter ædificia contigua collocabis hortos, qui *inter lapidem secundum & tertium, irrigantur infra viam Ardeatinam & Asinariam?* ut scribit Festus in *Retricibus.* Denique instar omnium sit Martialis lib. VII. Ep. 30. ad Regulum:

Quicquid villicus Umber, aut colonus,
Aut Tusci tibi Tusculive mittunt,
Aut rus marmore tertio notatum.

Antequam ab aureo nostro milliario discedamus, illud non prætereundum est, in nova Roma, ad ejus exemplum, Μίλιον fuisse

fuisse, in medio foro, ædi Sophianæ proximum, sed structura & amplitudine a Romano longe diversum: neque enim nuda erat columna lapidea, cum globo aureo, sed ædificium editius, fornicibus constans, statuis aliisque ornamentis decoratum. Gyllius, in Constant. topogr. l. II. cap. 23. μίλιον dictum putat atrium amplissimum; quod *Augusteum* vocabant: sed magis est, ut vicina videantur, quia in Descriptione Urbis Constantinop. Regio quarta continere dicitur *Milliarium aureum*, *Augusteum*, *Basilicam* &c. Minime Carolus du Frene, in Constantinop. Christiana lib. I. cap. 24. dubitat, ab eo vias militares & itinera numerata esse, nec fidem habet Hesychio & Codino, qui, ante instauratum a Constantino Byzantium, illius meminere. Sane multa Constantinopoli, ad imitationem veteris Romæ, ab illo instituta fuisse, vel inde patet, quod urbem in quatuordecim κλίματα, regiones, has autem in vicos divisit trecentos viginti duos; singulis quoque regionibus unum curatorem, ῥεγεωνάρχην Codino dictum, & quinque ferme ἀμφοδάρχας, id est vicomagistros præfecit, quibus per noctem tuendæ urbis cura mandata, uti laudata Descriptio ostendit. Meminit illarum Regionum *l.* 22. *C. Th. de div. off.* &

Nov.

Nov. 43. *c.* 1. Milii vero Codinus, Nicetas, & alii apud du Frene d. l. Vereor autem, ut originem *Piloriorum* hodiernorum, quæ mediis in foris erigi solent, à *Pilis aureis*, ad similitudinem milliarii Romani confectis, recte repetierit: nonne enim sufficit vox pilæ vel piluræ, ad quam alligati rei plebis ludibrio exponuntur? Sed de his viderint, quibus otium est.

Nos ad alterum Augusti viarium institutum properamus, de quo ita Suetonius in ejus vita c. 49. *Quo celerius ac sub manum annunciari cognoscique posset, quid in provincia quaque gereretur, juvenes primo modicis intervallis per militares vias, dehinc vehicula disposuit.* Credebat scilicet prudentissimus Princeps, provincias cunctas facilius tranquille gubernari posse, si quid in singulis gereretur celerrime cognosceret; ideoque ut Persæ olim, Cyro auctore, angaris & astandis, Græci hemerodromis usi, ipse primum juvenes expeditos, dehinc vehicula per vias publicas disposuit, ex quibus Hadriani tempore cursus fiscalis enatus est, teste Spartiano in ejus vita c. 7. Huic fini viæ militares divisæ erant in Stationes, quarum aliæ *Mansiones*, aliæ *Mutationes* dicebantur. Illæ hospitia ampla manendi

&

& quiescendi causa praebebant, in his vero veredos, jumenta & vehicula mutabant peregrinantes, uti ex titulis utriusque Codicis *de cursu publico*, nec non ex Itinerario Burdegalensi discimus, & Guido Pancirolus, in Not. Imp. Spanhemius de Præst. & usu num. diss. XIII. Lipsius cent. III. ep. 59. Cuperus lib. IV. Obs. 2. Idem ad Lactant. de mort. persec. cap. 45. toto argumento exhausto, pluribus explicarunt. Multæ vero leges ex his lucem mutuantur, v. c. quod Arcadius Charisius in *l.* 18. *§.* 4. *D. de mun. & hon.* ait: *Cursus vehicularis solicitudo, item angariarum præbitio personale munus est:* præpositi quippe mansionum & angariarum sola animi provisione, & laboris intentione, sine aliquo patrimonii detrimento cursum publicum curabant: vehiculorum autem subvectio & angariarum præstatio fuit patrimoniorum munus, possessionibus indictum, *d. l.* 18. *§.* 21. *l.* 10. *§.* 2. *l.* 11. *D. de vac. & excus.* Angariæ illæ ab *angaris*, seu cursoribus Persarum dictæ, qui ad præstandos sibi equos, vi compellere poterant; unde ἀγγαρεύω compello, Matth. XXVII. vs. 32. & *angariare naves l.* 4. *§.* 1. *D. de veteran.* Paullin. Epist. 37. *Jumentum angariavit in vias duras.*

Ad rem cursualem quoque pertinent diplo-

plomata, quibus licentia dabatur magistratibus cursus publici usurpandi. De his Venulejus scribit in *l.* 137. *§.* 2. *D. de V. O.* eum, qui Ephesi daturum se spospondit, *neque duplomate, diebus ac noctibus, & omni tempestate contemta, iter continuare cogi, neque tam delicate progredi debere, ut reprehensione dignus appareat.* Nemini autem, quacunque conspicuus fuerit dignitate, pro sua voluntate, cursu publico uti licuit, sed opus erat codicillis, duplicata charta scriptis, sive literis publicis, a Principe, Præfecto prætorio, vel aliquando a rectoribus provinciarum obtentis, quas etiam *evectiones* vocabant, ut quævis cursui necessaria præstentur, *l.* 27. *§.* 2. *D. de leg. Corn. de fals. l.* 8. *C. Th. de curs. publ.* Plin. lib. x. ep. 14. *festinationem tabellarii diplomate adjuvi.* Capitolin. in Pertin. c. 1. *quod sine diplomatibus cursum usurpaverat pedibus iter facere coactus est.* V. Bergier. lib. IV. sect. 15. ibique Hennin. in notis.

Satis, nisi fallor, ex his speciminibus constat, quantus viarum curator fuerit Augustus, & si cui ea non sufficiant, is duo monumenta, ob vias munitas addere poterit, à Reinesio ipsi vindicata, epist. 48. pag. 442. Nunc in proclivi foret ostendere, quam gnaviter boni quique Prin-

Principes ejus vestigia presserint, suæque magnificentiæ argumenta per orbem terrarum stupendis sumtibus propagari studuerint, nisi inutilis & nimiæ diligentiæ id esse videretur. Nec tamen silebo, quod Tiberius Claudius Cæsar Augustus, CENSOR. VIAM CLAUDIAM. VALER. A. CERFENNIA. OSTIA ATER. MUNIVIT. IDEMQUE. PONTES. FECIT. XLIII. apud Reinesium cl. III. n. 80. eodem nempe modo, quo supra pag. 340. Vespasianum vidimus, qua Censorem, vias munivisse. De hoc Aurelius Victor ej. vita *Per omnes terras, qua jus Romanum est, viæ operibus maximis munitæ, & cavati montes per Flaminiam prono transgressu.* De optimo Trajano præter nummum, effigie jacentis mulieris, cum rota, arundine & inscriptione VIA TRAJANA, satis obvium, adest egregius lapis Gruteri pag. 446. n. 4. Auximi descriptus, in quo curator quidam viarum, TRIUM TRAJANARUM laudatur. Adde his Principi æqualem & testem oculatum Galenum, Method. med. IX. 8. *Vias*, inquit, *Trajanus refecit, quæ quidem earum humidæ aut lutosæ partes erant, lapidibus sternens, aut editis aggestionibus exaltans, quæ senticosæ & asperæ erant, eas expurgans; ac flumina, quæ transiri non possent, pontibus*

tibus jungens; ubi longior, quam opus erat, via videbatur, aliam breviorem exſcindens; ſicubi vero propter arduum collem difficilis erat, per mitiora loca deflectens; jam ſi obſeſſa feris, vel deſerta erat, ab illa transferens, ac per habitata ducens, tum aſperas complanans. De ceteris Imperatoribus, Hadriano v. gr. Antonino Pio, Severo & Caracalla crebræ loquuntur marmorum inſcriptiones, apud Gruterum pag. 156. 163. Sponium Miſcell. p. 270. Reineſ. lib. III. Var. lect. c. 16. & Fleetwoodum Syll. inſcr. pag. 105. ubi duo Impp. littus, adſiduis maris adluentibus fluctibus ad labem ruinæ labefactatum, aggeribus marini operis in fundamentis exſtruxiſſe leguntur, ut *commeantibus in via Severiana periculum abeſſet.* Pulchra item eſt inſcriptio Gudiana pag. 71. n. 1. in qua Imp. Antoninus Pius bono reip. natus dicitur, *quod viam ante hac lapilleam, utiliter ſtratam & corruptam, ſilice novo, quo firmior commeantibus eſſet, per milliaria ſum.* XXI. *ſua pecunia fecit.* De M. Aurelio Philoſopho Capitolinus in ej. vit. c. 4. *vias Urbis atque itinerum diligentiſſime curavit.*

CA-

CAPUT VII.

DE PRAESIDUM CURA VIARUM IN PROVINCIIS.

Præsides & Proconsules, per omnem pæne terrarum orbem, vias muniverunt & signarunt; per Syriam, Gallias, Lusitaniam & Britanniam; cujus quatuor viæ regiæ, à Romanis constructæ. Curatores viarum extra ordinem a Proconsulibus constituti. L. 7. §. 1. D de off. Proconf. illustratur. Viæ provinciales malis hominibus purgatæ. Cursus publici cura Præsidibus mandata, ab Anatolio restituta. Stratores & præcursores Regum atque illustrium. Johannes Baptista Christi metator, ad Esa. 40. vs. 3. Mal. III. vs. 1. Cur nemo Proconsulum stratores suos habere potuerit? l. 4. §. 1. D. de off. Proconf. male a Goveano correcta, nec felicius a Ræverdo & Reinesio explicata. Vera ejus sententia. Statores Proconsulum a stándo, ministrando. Militum ministeria sunt apparitorum. Ingressus Præsidum in provincias solennis, ubi ingredi moris erat L. 4. §. 5. l. 5. D. de off. Proconf. illustratur.

Præsidis nomen generale est, eoque & Proconsules, & Legatos Cæsaris, & omnes, qui provincias regunt, complectimur, præeunte Macro in *l.* 1. *D. de off. Præs.* Hi vero majus imperium habentes, de omnibus caussis, de quibus Romani magistratus, cognoscebant, nec quicquam erat in provincia, quod non per ipsos expediretur *l.* 7. §. 2. *l.* 8. *l.* 9. *D. de off. Proc. l.* 10. 11. 12. *D. de off. Præs.* Viis ergo sternendis, aperiendis, signandis & eversis restituendis incumbendum eis fuit inprimis, tum ut exercitus Romani commodius per provincias ducerentur, tum ut majore celeritate Roma & Romam nunciari possent omnia, tum denique ut ipsi cum comitatu suo facilius provinciarum urbes obirent, & in conventibus publicas controversias, hiberno maxime tempore, ab armis otiosi cognoscerent. Sane rudis sit, qui intra Italiæ fines, qua Urbs adibatur, stetisse putet viarum magnificentiam; ab ortu enim ad occasum regionum itinera strata & lapidibus milliaribus dimensa fuerunt. *Romani vias per omnem pæne orbem disposuerunt, propter rectitudinem itinerum, & ne plebs esset otiosa*, ait Isidor. lib. XIII. Orig. c. 16.

Stante republica jam duo illustria viarum

rum militarium, per Galliam Aquitanicam atque Macedoniam ſtratarum & ſignatarum exempla dedimus ſupra pag. 362. His accedat, quod Cicero Fontejum, Galliæ Prætorem, Legatis ſuis viarum muniones mandaſſe refert orat. pro Fontej. cap. 4. *Cum majoribus negotiis M. Fontejus impediretur, & cum ad Remp. pertineret viam Domitiam munire, Legatis ſuis, primariis viris, C. Annio Bellieno & C. Fontejo negotium dedit. Itaque præfuerunt, imperaverunt pro dignitate ſua, quod viſum eſt, & probaverunt.* Majore vero diligentia paullo poſt Agrippa, Auguſti gener, Gallias quaquaverſum viis ornavit, & quatuor maxime, & longitudine & operis difficultate ſpectabiles, Lugduno duxit, auctore Strabone lib. III. pag. 208. Idem ſtudium fuit Q. Venidii Rufi, Legati Auguſtorum Severi & Antonini, ac præſidis Phœniciæ; uti ex columna milliaria diſcimus, quæ paſſibus circiter quingentis extra Sidonem adhuc exſtat, in via, qua Tyrum itur, quamque Nicol. Poireſſonus vidit & exſcripſit apud Sponium pag. 270. & Gudium pag. 69. n. 1. VIAS. ET MILLIARIA. PER. Q. VENIDIUM RUFUM. LEG. AUG. PR. PR. PRÆSIDEM PROVINC. SYRIÆ. PHOENIC. RENOV. Similiter Imp.

 Ju-

Julius Verus Maximinus & Jul. Verus Maximinus Cæsar, in Lusitania, hanc in rem opera Q. Trajani Decii, Legati, viri illustris, & ejusdem forte, qui post Philippos imperavit, usi dicuntur in lapide Gruteri pag. 151. n. 5. VIAS. ET. PONTES. TEMPORE. VETUSTATIS. COLLAPSOS. RESTITUERUNT. CURANTE. Q. DECIO. LEG. AUG. PRÆF. PRÆT. A. BRACCARA. AUG. M. P. Ad hanc quoque classem pertinet mutilum marmor Arelatense apud eundem pag. 159. n. 8. in viri cujusdam illustris auxiliaris Præf. prætorio Galliarum memoriam positum, quod DE ARELATE MA. . . MILIARIA. PONI. S. M. P. I. id est *de Arelate*, Sextanorum oppido, ad *Maritimam* usque coloniam, miliarios lapides poni sua pecunia curavit, uti vir præclarus, Thomas Reinesius, repudiata Scaligeri sententia, qui lib. 2. Auson. lect. c. 30. Arelatem *mamiliariam* dictam fuisse ex eo conjecerat, bene explicavit lib. III. var. lect. c. 16. Britannia denique, teste Cambdeno, in ejus descriptione pag. m. 37. vias admirando opere, per omnem regionem, alicubi desiccatis paludibus, alibi aggeratis vallibus, a Romanis munitas & constratas accepit, ea latitudine, ut occurrentia sibi invicem vehicula

hicula libere exciperent. Vulgus quatuor tantum hujusmodi vias esse voluit, *Wallingstreat*, *Ikenildstreat*, *Fosse & Erminstreat*; sed illæ præcipuæ fuere. *Cheminios regales* vocat Edwardus Confessor in LL. cap. 12. 13. quorum *duo in longitudinem regni*, *alii duo in latitudinem distenduntur*.

Viarum ergo regiarum cura ad Rectores provinciarum pertinuit, quibus & stationes navium, portus, litora, turres & castella in limitibus, omnesque provinciarum abscessus, in utroque Codice crebro, sed maxime in titulis *C. de itin. mun.* & *de litorum & itinerum custodia* commendantur. Ulpianus etiam inter officia Proconsulis retulit, ut si in celebrem civitatem vel provinciæ caput advenerit, opera publica circumeat, inspiciendi gratia, an sarta tectaque sint, & si qua cœpta sunt, curet, ut consummentur, prout vires ejus Reip. permittunt; *curatoresque operum diligentes* solenniter præponat, *l.* 7. §. 1. *D. de off. Proconf.* Tales sunt, a quibus Javolenus, in *l.* 12. *D. de muner.* munitionem *viarum* quandoque extra ordinem exigi ad tempus, ait; quosque Charisius in *l.* 18. §. 7. *D. eod.* dicit ad *faciendas vias eligi solere.* Congruit item bono & gravi Præsidi, ut pacata &

 quie-

quieta provincia sit, id quod non difficile obtinebat, si latrones, plagiarios & grassatores, viatoribus insidiantes, sollicite conquireret, eorumque receptores coërceret: nam & in mandatis Principum erat, *ut curet is, qui provinciæ præest, malis hominibus provinciam purgari, l.* 3. *& l.* 13. *D. de off. Præs.* Iisdem cursus publici inspectio mandata fuit, qui ad publicas necessitates expediendas in civitatibus & stationibus non poterat velox esse sine viis publicis recte munitis. *l.* 4. *l.* 15. *C. Th. de curs. publ l.* 7. *C. Th. de div. off.* Capitolin. in Pertin. c. 1. & Symmachus lib. II. ep. 27. Graviter Aurelius Victor in Trajano: *Noscendis ocius, quæ ubique è Republica gerebantur, admota media publici cursus: quod equidem munus satis utile, in pestem orbis Romani vertit posteriorum avaritia, insolentiaque, nisi quod his annis* (sub Constantio) *suffectæ vires Illyrico sunt, Præfecto medente Anatolio. Boni malique in Republ. nihil est, quòd in diversum traduci nequeat moribus præsidentium.*

Cum vero Proconsules magno comitatu & pompa in provincias proficisci solerent, mirum videri posset, qua ratione Ulpianus in *l.* 4. *§.* 1. *D. de off. proconf.* scribat: *Nemo proconsulum stratores suos habere potest,*

teſt, ſed vice eorum milites miniſterio in provinciis funguntur. Senſus legis eruendus erit ex ſignificatu vocis *ſtratoris*, qui varius fuit. Et primum quidem vix hoc loco intelligi poſſunt, qui Proconſulem ſuſtollunt in equum, de quibus late ſupra egimus pag. 367. nulla enim hujus rei prohibendæ ratio eſſe potuit, cum cuivis etiam privato eorum copia patuerit. Probabilius alii cogitant de viarum ſtratoribus, qui totum iter diſponunt. Notum enim eſt, quoties reges, aut eorum vicarii iter faciunt, præmitti qui hiantia ſolident, exſtantia complanent, & per devia compendium faciant, ne quid itineri obſtet aut moram faciat; Xenophon ὁδοποιοὺς appellavit. Sic Malach. III. vſ. 1. *En ego præmitto angelum meum, qui parabit viam ante faciem meam.* Et Joannes Baptiſta idcirco Servatoris noſtri Strator, præcurſor et metator à Petro Chryſologo ſerm. 125. vocatur, quia ipſe viam Domino ſtravit ſternique mandavit, ſecundum vaticinium Eſaiæ XL. vſ. 3. 4. juncto Matth. III. vſ. 3. Sponius quoque Miſcell. pag. 233. Diomedem ſtratorem viæ Appiæ ex marmore nobis ſiſtit, Cupero non refragante, ad Lactant de mort. perſ. c. 5. Videntur præterea ſtratores in officio Præfectorum Prætorio, Proconſulum et Præſidum re-

 vera

vera fuisse, secundum *l. ult. D. de jure immun.* & *l.* 1. *C. de off. Præf. præt. Afr.* In actis etiam Cypriani *Galerii Maximi Proconsulis strator*, sicut in inscriptione Tarraconensi apud Gruter. pag. 389. n. 2. Silius Hospes T. Claudii Candidi, optimi *Præsidis strator* vocatur. Dici ergo posset, mentem Ulpiani esse, neminem Proconsulum propriis viarum stratoribus uti posse, cum milites in promtu sint, qui eo officio fungantur: nam pars prior hujus capitis iter ab Urbe in provinciam describit; quoniam in præcedente *pr.* vetantur metatis in transitu onerare provinciam, per quam transeunt, & in sequente *§.* 4. edictum de adventu suo, mittere jubentur: postea demum officium eorum, ubi provinciam sibi destinatam ingressi sunt, exponitur.

In alia autem omnia abiit Goveanus lib. 1. var. c. 42. legendo *statores servos*, pro *stratores suos*; quia servi admitti non debeant ad publicum ministerium, quale est apparitorum Proconsulis, qui ad coërcendos & carceri mancipandos delinquentes ipsi præsto erant & famulabantur. Nam *stare* est verbum ejus rei, uti Scaliger in Priapeja ex Manilio docuit pag. 200. Ita *statores*, *milites & municipalia ministeria* jungit *l.* 10. *D. ex quib. caus. maj.* Cicero

Pro-

Proconsul & Imperator Statores suos cum literis ad Cælium Prætorem mittit, lib. xi. ep. 29. STATOR PRÆTORIS apud Grut. pag. 1031. n. 3. & STATOR PRÆTORIANORUM in 8. pag. 546. memorantur. Verum Goveano non potuit adsentiri Cujacius lib. xi. Obs. c. 1. quia Ulpianus *stratores suos*, id est domesticos, proprios, & a se in id ministerium constitutos, opponit militibus, qui exteri potius, quam sui sunt Proconsulibus; nec sane opus est *servos* legamus, qui suorum nomine continentur. Felicior Rævardus lib. 1. Var. c. 12. Ulpianum ex Lampridii Alexandro Severo cap. 52. explicasse videtur: is enim Princeps *Apparitores nullos esse passus est Tribunis aut Ducibus, nisi milites ante ire voluit; jussitque ut ante Tribunum quatuor milites ambularent; ante Ducem sex; ante Legatum decem; hique ad domos suas reciperentur.* Similiter Reinesius ad cl. 1. Inscript. 19. Ulpianum ad Alexandri constitutionem respexisse putat, qua Ducibus & Proconsulibus, loco stratorum, quibus olim stipati, milites adsignavit. Sed præterquam quod Ulpianus pleraque sua jam ante Severum sub Caracalla scripsit, male Proconsulum, in provinciis pacatis, cum ducibus et judicibus militaribus instituitur comparatio.

Neutris quidém domesticos licuit ad apparendi officium adhibere; sed Proconsules habuerunt apparitores publice constitutos, ante tribunos et duces milites ambulabant.

Quid ergo? legis nostræ series indicat, Proconsules lictoribus, virgariis & officialibus in provinciis usos esse, non vero domesticis & propriis, sed publicis, qui hic *milites*, alibi *commentarienses*, *mancipes carceris*, *clavicularii*, & *ferales ministri* vocantur. Hi reos carceri traditos custodiebant, *l.* 1. *C. de custod. reor.* in provincia quavis publici erant, ac perpetui *l.* 34. *D. de reb. cred.* neque Proconsul eos secum ex Urbe ducebat, sed constitutos reperiebat; gravi ratione, ne prædarum occasio inde nasceretur, dum rei aut eorum potentiam perhorrescerent, aut conniventium custodiæ elaberentur, uti Jacob. Gothofredus notat ad *l.* 1. *C. Th. de custod. reor.* verba sequentia: *Illud observabitur, ut neque his, qui stratorum funguntur ministerio, neque ministris eorum liceat crudelitatem suam accusatoribus vendere, & innocentes intra carcerum septa leto dare.* Ecce! quos Ulpianus *milites* vocat *ministerio vice stratorum fungentes*, eos Constantinus *stratorum ministerio fungi* ait, et utroque loco ministri,

ſtri, quos penes officium cuſtodiæ reorum erat, intelligendi ſunt, non vero milites armati, & in numeros relati: nam civiles apparitores Ulpianus alibi etiam *manum militarem*, in *l.* 68. *D. de rei vind.* eique æqualis Alexander *militare officium* in *l.* 2. *C. ſi manc. ita venier.* vocant, alibi iidem in pœnam *militia ſolvuntur*, in *l.* 4. *C. Th. de execut.* & *l.* 3. *C. de div. off.* ubi ſtratores rurſus habes, ſed alio forte ſenſu. Cur vero carcerum cuſtodes & executores milites appellati, non una eſt ratio; nam ſi res ferret, erant armis inſtructi; & qui circa latus Magiſtratuum hærent, militare dicuntur. Vid. Ampliſſ. Bynkershoek lib. III. Obſ. c. 14. &, qui cuſtodiam militarem à carcere bene diſtinguit, Lipſium in Excurſ. ad Tacit. lib. III. Annal. lit. B. Ceterum vocabula *ſtratoris* & *ſtatoris* a librariis nonnunquam videntur permutata eſſe; unde varietas lectionis in *l.* 10. *D. l.* 1. *C.* aliisque locis quibusdam ſupra laudatis. Cujac. ad *l.* 1. *C. de ſtrator.* nihil referre putavit ſtratores dixeris, an ſtatores; ſed officia eorum diverſa fuiſſe, Salmaſ. notavit, ad Capitolini Antonin. c. 8. & ad Vulcatii Avidium Caſſ. c. 8.

Inter ceteras autem provinciarum vias illa quam maxime eminuit, per quam acceſſus

cessus ad urbes metropoles ordinarius erat; scribit enim Ulpianus in eadem *l.* 4. §. 4. 5. & *l.* 7. *D. de off. Proconf.* Proconsuli ingressuro provinciam hoc observandum fuisse, ut edictum de adventu suo mitteret, & maxime excusaret; ne publice vel privatim sibi occurratur: ut deinde ea parte ingrederetur, per quam ingredi moris esset, & quas Græci ἐπιδημίας, id est, accessus ad urbem appellant: magni quoque facere provinciales servari sibi consuetudinem & prærogativam, in civitates nobiliores primum veniendi, ubi magnis provincialium studiis, laudibus, feriatis diebus, aliisque publici velut gaudii significationibus adventus ejus celebrabatur. Etsi vero excusasset occursum solennem, sine dubio obviam ei processerunt multi, cujuscunque conditionis homines, lætissimo agmine, fausta omnia congerentes, viamque totam floribus, coronis & odoribus complentes; genere adulationis antiquissimo, & frequentissimo, cujusque plura apud unum Sueton. vestigia reperimus lib. II. c. 98. lib. IV. cap. 13. & lib. VI. cap. 25. De Metello Valer. Max. lib. IX. cap. I. n. 5. scribit, quod in Hispania *adventus suos ab hospitibus aris & thure excipi passus sit.* Hirtius de B. G. c. 51. *Nihil relinquebatur, quod*

quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumque communium, qua Cæsar iturus erat, excogitari posset; cum liberis omnis multitudo obviam procedebat, hostiæ omnibus locis immolabantur. Plura veterum loca de floribus per viam sparsis, & florum aspergine apud Lips. ad Tacit. II. Hist. c. 70. Casaubon. ad Sueton. Calig. c. 13. Freinshem. ad Curt. lib. v. c. 1. & ad Florum lib. II. c. 7. videre licet. Ovid. IV. Trist. 2. vs. 49.

Quaque ibis manibus circum plaudere tuorum,
Undique jactato flore tegente vias.

DE

DE

TUTELA VIARUM

PARS III.

DE

LEGIBUS, AD VIARUM SECURITATEM PERTINENTIBUS.

CAPUT I.

DE EDICTO VIARIO ÆDILIUM CURULIUM.

Ædiles Curules, ob curam viarum ſibi mandatam, noxia animalia haberi vetant, qua vulgo iter ſit. Verba Edicti viarii, in l. 40. 41. *&* 42. *D. de Ædilit. ed. an ſint genuina, an recentiora, & à quo ſurrogata. Charondas, Cujacius & Strauchius Edictum mutilantes refelluntur. Leunclavii defenſio Florentinæ, Græcorum auctoritate, an recta? Quid ſit Aper minor, quid Verres; contra Lipſium.* κάπρος *& verrem, & aprum notat, non caprum.* σύαγρος *porcus ferus, vel domeſticus. Duæ obſervationes Grammaticæ*

matica ad illa Edicti verba: animal quod noceret, sive soluta sint sive alligata. *Conjectura de verbis Pauli separandis ab Edicto. Solidi ducenti in Edicto a Triboniano positi pro viginti millibus sestertiorum. Aureus solidus demum tempore Alexandri Severi. Solidus vero absolute pro aureo serius usurpari cœpit. Robertus Cenalis notatur. Pondus Aurei olim majus, quam Solidi, sub Justiniano idem. l. 1. C. Th. de ponderat. emendata. Tribonianus cum sociis defenditur.*

Legum appellatione non tantum XII. tabulas et rogationes Consulares, sed latiore significatu Edicta quoque Ædilium, Praetorum et Principum, aliasque generales Constitutiones intelligimus; sicut Cicero Praetoris Edictum *legem annuam*, et JCti Rescripta Principum *leges* appellarunt. Inter varia autem jura, ad viarum et viatorum securitatem pertinentia, eminet inprimis edictum Ædilium Curulium pulcherrimum, et multarum observationum fecundum, in quo tamen illustrando nec Veteres, nec Recentiores valde laborarunt. Cum enim JCtorum tempore satis illud usu expositum esset, supervacuae for-

forsan operae plenior ejus interpretatio visa fuit, aut certe architecti Pandectarum eam totam praetermiserunt. Mihi autem plenius explicandum, et primo quidem loco videbatur Edictum, quod non modo ad Urbis dominantis securitatem, sed et ab illis Magistratibus propositum est, quibus proprio quasi munere cura platearum fuit mandata, ut supra vidimus p. II. cap. 2. Praeterea fuit illud priscis temporibus tam utile et necessarium, ut ei adscribi possit *Bonum factum*. Quid enim utilius est, quam viatores absque Mauri jaculis et arcu itineri se dare posse? et quid magis necessarium, quam ut animalia ferocia, et humanum sitientia sanguinem e publico in vincula sua, vel ad Garamantas et Afros proscribantur? Viam, in qua non est leo, quamque violenta nulla fera conscendit, metaphorice laudat Esaias XXXV. vs. 9. Solonis quoque legem de cane, qui momorderit, noxae dando, ut scitam ad securitatem et valde gratiosam Plutarchus laudat, in ej. vita c. 40. Galenus denique meth. med. IX. 8. inter Trajani curas refert, ut viae feris obsessae purgarentur.

Sed missis ambagibus ipsa verba Edicti Ædilitii videamus, quæ duo Jurisconsultorum principes, Ulpianus & Paulus, uter-

uterque *libro secundo ad Edictum Ædilium Curulium*, sequentem in modum nobis retulerunt, in *l.* 40, *& seqq. de Ædil. ed.* Ajunt Ædiles : *Ne quis canem, verrem, vel minorem aprum, lupum, ursum, pantheram, leonem, aliudve, quod noceret animal, sive soluta sint, sive alligata, ut contineri vinculis, quo minus damnum inferant, non possint, qua vulgo iter fiet, ita habuisse velit, ut cuiquam nocere damnumve dare possit. Si adversus ea factum erit, & homo liber ex ea re perierit, solidi ducenti : si nocitum homini libero esse dicetur, quanti bonum æquum judici videbitur, condemnetur : ceterarum rerum, quanti damnum datum factumve sit dupli.*

Hisce verbis, an aliis cascis mage & obsoletis, hoc Edictum propositum fuerit, non temere dixerim : posterius autem ex Gellii lib. IV. Noct. Att. c. 2. conjicere licebit, ubi partem edicti Ædilium Curulium, more suo, genuinis & priscam majestatem redolentibus verbis, ita enarrat : '*Titulus servorum singulorum utei scriptus sit coerato, ita utei intellegi recte possit, quid morbi vitiive quoique sit.* Forsan juniores Ædiles, in translatitiis edictis suis, verbis recentioribus usi sunt ; aut, quod magis placet, Julian[illegible], in compositione Edicti perpetui, cujus pars

& appendix fuit Ædilitium, ridiculum esse censuit, malle sermonem durum, quo majores locuti essent, quam quo tunc politius loquerentur. Verum de his quilibet sentiat, prout lubet.

Nos potius videamus, quid de verbis *vel minorem aprum* habendum sit, quae Ludovicus Charondas, tanquam abundantia, primus notis II. II. inclusit, etsi Florentiae & in Vulgata Accursii reperiantur. Colorem haec annotatio haberet, si voces duas priores tantum ad glossema retulisset, quas Justinianus quoque in §. 1. *Inst. si quadr. paup.* omisit; unde Cujacius, in notis ibi, non dubitavit, eas in Edicto nostro superesse. At haec ratio si admittatur, longe plura in Edicto delenda forent, quae dicto §. 1. desunt; neque Triumviris, qui Institutiones composuerunt, solenne fuit, propria & integra Legum vel Edictorum verba nobis dare, sed plerumque contenti sunt, eorum sententiam expressisse. Nihilominus Johannes Strauchius, in diss. Ædilitia posteriore c. 4. §. 5. cum Charonda, acriter contendit, Ædiles tantum locutos esse de verre domestico, voces autem *vel minorem aprum* una litura esse delendas; quippe quae ipsi[illegible]cioli manu irrepsisse videntur, non capientis, quid verres inter feras faciat.

Pro-

Provocat hunc in finem ad Theophilum & Basilica, quae aprum non agnoscant; sed quod addit, *in Institutis nihil est de apro*, id αὐτοψία refutat. Contra Johannes Leuuclavius Notatorum lib. 11. n. 45. adversus Criticos ita sentientes, Græcorum rursus produxit auctoritatem, quos utrumque vertere ait, verrem quidem κάπρον, et aprum minorem σύαγρον. At vero in Basilicis et in eorum Synopsi una tantum vox occurrit lib. XIX. tit. 10. n. 26. Ο' κύνα ἄγριον, ἢ κάπρον, ἢ ἄρκτον, ἢ λύκον, ἢ πανθῆρα, ἢ λέοντα, ἢ ἕτερον βλαπτικὸν ζῶον etc. *Qui canem ferocem, aut verrem, aut ursum, aut lupum, aut pantheram, aut leonem, aliudve noxium animal.* Nec aliter Harmenopulus lib. VI. Προχ. tit. 1. §. 2. Ο' ζῶον ἄγριον βλαπτικὸν οἷον κύνα, κάπρον, λέοντα, λύκον, καὶ ἐπὶ τῶν ὁμοίων. *Qui ferum animal, quod nocere possit, ut canem, verrem, leonem, lupum, atque id genus.* Denique Theophilus, in paraphrasi §. 1. *Inst. si quadr. paup.* una voce contentus est, isthoc tantum discrimine, quod pro κάπρον ponit σύαγρον hoc modo: κύνα, ἢ σύαγρον, ἢ ἄρκτον, ἢ λέοντα ἔχειν ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ, δι' οὗ παρέρχεται πλῆθος.

Si meam sententiam postulas, non multum causæ video, cur constantem Pandectes Florentini, Vulgatæ & Haloandri lectionem deseramus: prohibent enim Æ-

 diles

diles *minorem aprum*, id eſt parvum, non valde dentatum, qua vulgo iter fit, haberi; quia grandiores & primæ magnitudinis apri, ut Petronius vocat, vel ob nimiam ferociam, rarius prope vias & plateas in vinculis habebantur, vel ſane ſi habebantur, ſub verris vocabulo erant comprehenſi, quod quemvis porcum teſticulatum notat, non vero exſectum, ut Lipſius voluit lib. II. Variar. lect. c. 17. Deinde ad Græcos quod attinet, illis ſimiliter κάπρος, vel σῦς κάπρος, tam de porco fero, quam de domeſtico ἐν ὄρχῳ dicitur, uti Henricus Stephanus, ex Homero & Heſiodo, multis probavit. Sexus enim nomen eſt, & κάπρος τὸ αἰδοῖον τοῦ ἀνδρὸς exponitur Suidæ; καπρίζειν Ariſtoteles dicit de ſue femina verrem appetente, quod Latinis eſt *furire*. Gloſſæ *verres* κάπρος, & aliæ κάπρος, *verres*. Græcis vero transmarinis κάπρος eſt aper, inde & Romani per aphæreſin aprum dixerunt; neque κάπρος cum capro debet confundi, id quod quibuſdam magni nominis interpretibus accidiſſe, Paulus Leopardus lib. II. Emendat. cap. 10. obſervavit. Varro lib. IV. de L. L. *Apri ab eo, quod in locis aſperis, niſi a Græcis, quod ſi κάπρος*. Sic Callimachus hymn. in Dian. vſ. 155. χλούνην κάπρον vocat, quem Homerus Iliad. V. vſ. 535. σῦν ἄγριον *aprum*

aprum silvestrem appellavit. Quando igitur Basilica *verrem* κάπρον ἄγριον vertunt, simul *aprum minorem* comprehendunt, sicut Theophilus utrumque & ferum & domesticum porcum voce σύαγρον complexus est: aper enim, citra aliud proprium nomen, σῦς ἄγριος, porcus ferus, *porcus e silva*, aut *porcus agri*, at Poëtis frequentius σύαγρος vocatur, uti Athenæus lib. IX. Deipnos. cap. 14. ex Antiphone & Dionysio demonstravit. Similiter apud Latinos nemini ignotum esse, quod apri sues vocentur, ait Varro lib. II. de R. R. c. I. Isidor. lib. XII. Orig. cap. I. *Aper a feritate vocatus; unde & apud Græcos* σῦς ἄγριος, *id est ferus dicitur, omne enim quod ferum est & immite abusive agreste vocamus.*

His de animalibus immundis, ad nauseam forte pertractatis, priusquam ad rem veniamus, duas Grammaticas observationes subjiciam. Et primo quidem admonendi sumus, *animal, quod noceret*, idem hic esse, quod nocere posset vel soleat: hoc enim loquendi genus, quo verba actum significantia pro potentialibus accipiuntur, omnibus fere scriptoribus familiare est, quoties periculum instans & certo eventurum indicatur. Pomponius, in *l.* 21. *D. de statulib.* ait: *Videbitur pro*

 hoc

hoc accipi debet, videri poterit; & sic verba XII. *Tabb. Veteres interpretati sunt: Si aqua pluvia nocet, id est nocere poterit.* Nec aliter Ulpianus, in *l.* 2. §. 31. *D. ne quid in loc. publ.* verba Prætoris: *Quo ea via, idque iter deterius sit, fiat,* exponit, sive statim deterior via sit, sive postea: etenim quædam sunt talia, ut statim facto suo noceant, quædam talia, ut in præsentiarum quidem nihil noceant, in futurum autem nocere debeant. Sic Pilatus apud Marcum XV. vs. 6. unum ex vinctis *dimittebat*, id est dimittere solebat, Matth. XXVII. vs. 15. Cicero lib. V. in Verr. cap. 49. sorores *veniebant*, hoc est venturæ erant, & Tacitus VI. Annal. 43. *cedebant*, pro cedere volebant. Similia dabit Cujac. lib. XIV. Obs. cap. 9. Casaubon. in Suetonii Jul. cap. 29. & Gronov. ad Livium lib. 34. cap. 1. & 37. cap. 17. Altera observatio erit circa structuram vocum: *animal, sive soluta sint, sive alligata*, quæ congrua est, non ratione ejus, quod dicitur, sed quod intelligitur. Vulgus hanc figuram, ignoto priscis nomine, σύνθεσιν, Vossius autem σύνεσιν, quasi intelligentiam, appellat, ejusque usus non modo est in collectivis nominibus, quorum numerus singularis vim habet pluralivi, sed etiam in aliis. Cicero pro Milone: *Si*

Si tempus est ullum jure hominis necandi, quæ multa sunt. Virgil. lib. VIII. Æneid. vſ. 427. *Fulmen, quæ plurima cælo dejicit.* Poſſet etiam dici, verba *ſive ſoluta ſint*, non ad proximum *animal*, ſed ad animalia diverſi generis, prius memorata, referri debere; ut cum Solinus ait cap. 23. *Polypus & chamæleon glabra ſunt.* Tacitus V. Hiſt. cap. 5. *Parentes, liberos, fratres vilia habere.* Forte non errabimus; ſi totam *l.* 41. *de Ædil. ed.* ad Pauli interpretationem Edicti referamus, etſi ejus verba nunc in omnibus exemplaribus pro verbis Ædilium venditentur: niſi quis putet longe pluribus verbis conceptum fuiſſe Edictum, & *Ædiles tollendæ dubitationis gratia bis, ϰ̔ τοῦ αὐτοῦ, id eſt de eodem idem dixiſſe, ne quæ dubitatio ſupereſſet*, ut ipſe tautologus loquitur Ulpianus in *l.* 1. *§.* 7. *D. de Ædil. ed.*

Ultimo loco & hoc addendum eſt, in ſanctione hujus Edicti manifeſtum deprehendi emblema Triboniani & ſociorum, qui *ſolidos ducentos* poſuerunt pro pœna viginti millium ſeſtertiorum. Olim enim ſeſtertiis agebatur, quorum centum unum aureum efficiebant. Vide *l.* 1. *§.* 12. *D. de extr. cognit.* juncto Tacito lib. XI. Annal. cap. 7. & Gronov. de pec. vet. lib. II. cap. 5. Sub occupata republica horum

Aureorum mature fit mentio, apud Plinium, Juvenalem, Dionem, Suetonium & Jurisconsultos, neque omnia horum loca, ubi aureus occurrit, interpolata esse dicere ausim, cum Wissenbachio, in Emblem. Tribon. ad l. ult. D. de jus in voc. licet non diffitendum sit, millia sestertiorum Pauli *lib.* III. *tit.* 5. §. 10. in aureos mutata esse, in *l.* 25. §. 2. *D. de SC. Silan.* & alibi quoque, uti Cujac. lib. XIX. Obs. cap. 31. notavit. *Aureorum solidorum* primus meminit Lampridius in Alex. Severo cap. 39. ut tamen incertum sit, illius, an sui, id est Constantinei seculi voce usus fuerit. Quapropter nec accedo Roberto Cenali, qui de pond. & mens. rat. in Thes. Grævii tom. XI. pag. 1548. scribit: *Leges quotquot scriptis redactæ sunt a JCtis, qui Alexandri Mammeæ tempore floruerunt, de solidis aureis didrachmalibus, quorum quatuor unciam implent, intelligendas esse.* Solidus vero absolute pro aureo usurpatus ante Diocletianum vel Constantinum M. vix legitur; quo imperante, & gaudente mutationibus veterum institutorum, id vulgo obtinuit, uti Scaliger. in postumo de re monet. libello, in Thes. Gronovii tom. IX. & du Frene, in Differt. de Imp. Constant. numm. n. 76. ex Codice Theodosiano, Isidoro

Iſidoro aliisque oſtenderunt. Adeoque minime ſolidi, vel aurei, ab Ethnicis Imperatoribus ſignati, ſed quos Imperatores Chriſtiani cuderunt, ita ut ſinguli ſextam unciæ partem, & ſeptuaginta duo libram auri efficerent, hic intelligendi ſunt; hos enim Juſtinianus precibus Viglii Pontificis inductus, ubique gentium valere juſſit.

Nota ſunt quæ de ſolidi æſtimatione viri ſummi, Cujacius lib. xix. Obſ. cap. 31. & Hotman. lib. iv. Antiq. pag. 678. acrius, nec ſine conviciis, diſputarunt. Sane pondus & pretium, uti olim aureorum, ita poſtea & ſolidorum variavit. Priſco tempore quadraginta aurei ex libra ſignabantur, ut Plinius ſcribit lib. xxxiii. cap. 3. Sed paullatim imminuti, & ævo Alexandri Severi ad duas drachmas contracti ſunt; ſub Conſtantinopolitanis autem Imperatoribus pondus diverſum & minus fuit. Plerique Conſtantini ævo 84. ſub Valentiniano autem 72. ſolidos in libram auri computatos, ajunt, atque ita, temporibus diſtinctis, conciliant *l.* 5. *C. de ſuſcept.* & *l.* 13. *C. Th. eod.* cum *l.* 1. *C. Th. de ponderat.* ſed quia ne ſic quidem quaternorum ſcriptulorum conſtat ratio, forſan Panciroli & Savoti de numm. antiq. p. 111. cap. 17. emendatio eſt recipienda, qui in

d. l. I. pro VII. solidis VI. & pro XIV. potius XII. scribendum esse voluerunt, id quod etiam Joh. Fred. Gronovius lib. IV. de pec. vet. cap. 13. calculo suo probavit. Aureus olim differebat a solido proportione sescupla, ita ut 48. aurei libram auri efficerent: sed a Constantini & Juliani tempore ejus pondus ita decrevit, ut tempore Justiniani solido par fuerit; quapropter solidus & aureus promiscue accipiuntur, ut constat ex *l.* 24. *D. de in jus voc.* junct. *§. f. Inst. de pœn. tem. lit. l.* 5. *§.* 6. *D. de his qui effud.* junct. *§.* I. *Inst. de oblig. quæ quasi ex del.* & *l.* 37. *§.* I. *D. de pecul.* junct. *l.* I. *C. comm. de legat.* Vid. Ant. Augustin. lib. II. Emendat. cap. 9. & Covarruv. in vet. numism. collat. cap. III. tom. I. Oper. pag. 576. Hoc vero non eo dictum volo; ut nota quædam falsi, audaciæ aut stultitiæ inuratur Pandectarum architectis, tanquam male de nobis meritis: quicquid enim hi ad mores sui temporis detorserunt, mandato Justiniani est tribuendum; qui Prætorum aut Ædilium edicta confirmaturus, simul monetam veterem interpretari, eamque suæ exæquare debuit, cum omnes Digestorum libros quasi a manu sua accipi voluerit. vid. ejus *l.* I. *§.* 6. 7. *l.* 2. *§.* 10. *l.* 3. *§.* 20. *C. de Vet. jur. enucl.*

CA-

CAPUT II.

DE OCCASIONE ET NECESSITATE AEDILITII EDICTI.

Ædiles curules Edictum hoc proposuerunt, qua viarum, non autem fori inspectores, contra Maranum. Fuit illud a ceteris eorum Edictis, quæ vel supersunt, vel perierunt, separatum. Canes & molossi ad limina ditiorum. Verres & sues in haris pauperum urbanis. Vivaria aprorum extra Urbem. Lupi, ursi, pantheræ & leones in caveis Magnatum, partim ad ostentationem, partim ad ludos Circi cruentos. Stupendus harum belluarum numerus ex silvis Africanis & Syriacis, ferreis in caveis Romam advectus, tam sub libera, quam occupata Republica. Frequentes strages ab illis negligentius custoditis. Exordia hujus edicti ex jure Hebræo. Exod. XXI. *vs.* 28. *seq. inde ad Phœnicas, ab his ad Græcos venit. Solonis lex de cane mordente, a Xenophonte, Platone & Paulo in Sententiis laudata, ab Ædilibus extensa, & diligentius, quam a Decemviris, exposita. Edictum hoc late valuit in provinciis, quæ pompam ludorum imitabantur. Amphitheatrorum index, quæ extra Romam.*

Pri-

PRimariam Edicti caussam à cura viarum, Ædilibus curulibus mandata, repetendam esse censeo: neque enim hi munere suo satis se perfunctos rati sunt, si puræ essent plateæ, & ab omnibus, quæ liberum transitum impedirent, vacuæ; sed feroces quoque canes & sævas bellüas procul a viis arcendas crediderunt, exemplo Astynomorum, quibus Plato, in Republica sua, mandavit lib. VI. viderent, ne hominum corpora, visceribus suis nudata, a feris bestiis in via publica comederentur. Hæc autem viarum urbanarum curatio, cum magnam, ut supra vidimus, muneris Ædilitii partem occupaverit, nihil caussæ habuit doctissimus Maranus, cur in Parat. D. de Ædilit. edict. occasionem hujus Edicti retulerit ad animalia, quæ in foro & viis publicis venum exponebantur: quis enim unquam dixit aut scriptum nobis reliquit, leones & feras quasque bestias Romæ, instar equorum & boum, publice venales prostitisse? aut forum ibi ferarum, sicut suum & jumentorum fuisse?

Non magis subscribo Alberico a Porta, Fulgosio, Zoesio, Bockelmanno, ejusque assectis, qui unicum tantum Ædilium Curulium crepant Edictum; cujus primo capite emtoribus mancipiorum; alte-

altero his, qui jumenta emunt; & tertio viatoribus prospiciatur. Quæ enim connexio capitis tertii cum prioribus? & quidni potius dicamus, Ædiles de variis caussis, ad jurisdictionem suam pertinentibus, exemplo Prætorum, diversa edicta proposuisse, inde a Plauti usque temporibus, qui *Edictiones Ædilitias* memoravit. Hæc vero deinde in unum corpus collecta, licet juris honorarii portio essent, Edictis Prætorum olim non continebantur, sed propria collectione, quæ tamen priori cohærebat, erant comprehensa: donec Julianus, cum Edictum perpetuum ordinaret, quædam ex iis seligenda esse duxit, *l.* 2. §. 5. *C. de vet. jur. enucl.* Theophilus ad §. 7. Inst. de J. N. G. & C. *Ædiles*, infit, *de quibusdam causis jus constituebant*, & *Edictum eorum factum est portio*, & *cohæret edicto amborum Prætorum*, *Urbani* & *Peregrini*. Sic Gellii illud accipio lib. IV. cap. 2. *In edicto Ædilium Curulium*, *qua parte de mancipiis vendundis cautum est*, id est in corpore edictorum AEdilitiorum, partibus & titulis distincto, ad quod Cajus, Ulpianus & Paulus singulares commentarios ediderunt. Ipsi sane JCti Edicta distinguunt in *l.* 1. §. 2. 3. 4. *l.* 38. §. 1. 2. *l.* 63. *D. de Ædilit. ed.* & ne quis omnia AEdi-

AEdilium edicta sub illum titulum relata credat, ecce deperditi cujusdam edicti, de puero alieno non castrando, meminit l. 27. §. 28. *D. ad L. aquil.* Ovidius nos docet lib. VI. Fast. vf. 663. AEdiles sumtus funeris edicto coarctasse, ne plures, quam decem tibicines pompam funeris irent. Alias item actiones, nobis incognitas, quæ certo tempore non finitæ, quia non rescindebant id quod jure civili ratum erat, ab illis proditas esse, ex *l. 2. D. de divers. & temp. præscr.* colligere licet; nisi cum Amplissimo Bynkershoekio, lib. IV. Obs. cap. 8. pro *pleræque* ibi legamus *peræque*.

Verius ergo est, canes & verres, stabula sua aliquando relinquentes, leones item & pantheras, claustra & caveas frangentes, AEdilibus ansam dedisse prohibendi, ne in posterum promiscue haberentur. Et primum quidem ad *Canes* quod attinet, pericula frequentia viatoribus ab his imminuisse, nemo dubitabit; sive enim cogitemus, quod hi nocturni vigiles & custodes incorrupti, ob singulare robur, vigilantiam & fidem, ad limina ditiorum plerumque alerentur; sive quod decumanæ notæ canes, ad tutelam, gressus heriles comitantes, *Magnaque taurorum fractura colla Britannæ* in obvios aliquando ruerent, eosque lacerarent; omnino,

in

in republica bene constituta, cautione opus fuit, ne quis inde quid noxæ caperet aut detrimenti. Usus præterea docuerat, *Verres* quandoque lacessitos aut libidine actos ferocire, & homines adoriri, quinimo devorare, unde AElianus suem animal antropophagon appellavit. *Verris obliquum meditantis ictum*, cecinit Horat. lib. III. od. 22. Neque dubitandum est, an sues Romæ fuerint frequentes; quia Varro aliique rei rusticæ scriptores copiose diligenterque de fructu magno ex suibus disseruerunt. Idem quoque ad carnis pecudem primo loco suillam retulit, lib. IV. de L. L. Virgilius quidem lib. III. Georg. quo rei pecuariæ præcepta tradidit, de suibus mansuetis nihil dixit, & veteres JCti hæsitarunt, an sues pecudum appellatione contineantur *l.* 65. §. 4. *D. de leg.* 3. quia feram quodammodo habent naturam, nec collo aut dorso domantur, nullam denique utilitatem præstant, dum vivunt. Vix tamen fundum quisquam colebat, quin sues & verres haberet; sed in ipsa quoque Urbe lutulentæ sues in plateis ruebant, auctore Horatio; & crebro itu forum nundinarium fundosque petere discebant, Plinio teste lib. VIII. c. 51. *Stantis convicia mandræ*, ait Juvenal. sat. III. vs. 237. id est haræ, in qua porci

porci includuntur. Aprorum quoque vivaria ceterorumque silvestrium extra Urbem primus togati generis invenit Fulvius Hirpinus, qui in Tarquiniensi feras pascere instituit, nec diu imitatores defuere L. Lucullus & Q. Hortensius, auctore Plinio lib. VIII. cap. 52. & IX. c. 56.

Major de Apro, Lupo, Urso, Panthera & Leone dubitatio exsurgit; quis enim, dicat aliquis, tantæ vecordiæ ut belluas has immanes, qua vulgo iter fit, habuisse velit? & quid opus fuit prohibitione, cum omnis vir bonus tetras hasce bestias ex contubernio suo ad umbrosa nemora, ultra Sauromatas & glacialem Oceanum proscriptas optet? Verum non ita fuit Romæ. Prorsus enim ac Reges Medorum, Macedonum et Babyloniorum feras olim in caveis adamarunt, apud Xenophontem, Philostratum et Curtium lib. V. cap. I. ac hodie Reges et Principes, ostentationis gratia, et in magnificentiæ argumentum, leones, pantheras, leopardos, tigrides, aliasque ejusmodi bestias generosas alunt, sic etiam Magnates Romani, proximorum incuriosi, longinqua sectabantur, et belluas in clathris et cancellis ferreis vel ligneis continebant, de quibus multa Heinsius ad Claudian. lib. III. de laud. Stilicon. vs. 272. et ad Silium

lium lib. I. vs. 569. De Pasitele sculptore Plinius scribit lib. XXXVI. cap. 5. *Accidit ei, cum in Navalibus* (hæc fuerunt in tertia regione Urbis ad Aventinum) *ubi feræ erant, per caveam intuens, leonem cælaret, ut ex alia cavea panthera erumperet, non levi periculo diligentissimi artificis.* Neque unus forte & alter, sed plurimi ejusmodi bestias, sive feras, sive mansuefactas aluisse videntur, uti conjicio tum ex *l.* I. §. 10. *D. si quadr. paup.* tum ex Juvenal. sat. VII. vs. 75.

- - - *Nec defuit illi,*

Unde emeret multa pascendum carne leonem

Jam domitum: constat leviori bellua sumtu

Nimirum, & capiunt plus intestina poëtæ.

Deinde notum est, Leonum, ursorum & pantherarum venationes, in cruentis Circi vel amphitheatri spectaculis, maxima copia, jam inde editas esse, ex quo Q. Mucius P. F. Scævola, in Curuli ædilitate, primus leonum pugnam dedit, Plin. lib. VIII. H. N. cap. 16. Scaurus autem ædilitate sua varias, id est, pardos mares variegatos, centum quinquaginta universas misit, Pompejus quadringentas decem, Augustus quadringentas viginti, Plin. eod. lib. cap. 17. Domitius item Ahenobarbus, Ædilis Curulis, ursos Numidicos

centum in circo dedit Plin. d. l. cap. 36. & ludis denique Circensibus Nasicæ & Lentuli, Ædilium Curulium, sexaginta tres Africanæ, & quadraginta ursi atque elephanti luserunt, auctore Livio lib. 44. cap. 18. Hæ vero belluæ longo itinere & sumtibus immensis Romam delatæ, ibi, vel in municipiis agrisve vicinis, tantisper caveis includendæ & alendæ erant, donec dies edendorum ludorum veniret. Sub occupata republica major luxus & frequentia spectaculorum; qui tamen ad bestias damnati, post longum tempus nonnunquam executioni tradebantur, non quod deessent bestiæ, sed quia in tanto numero earum convehendo longa mora, & statum ludorum tempus erat exspectandum. vid. *l.* 29. *D. de pœn.* & Valef. ad Euseb. Hist. Eccl. lib. v. cap. I. Alioquin Historiæ Augustæ scriptores pleni sunt exhibitionum, in quibus animalia plurima producebantur & inusitata, quo populus jucundiore spectaculo frueretur. Dio Cassius venationes ita largiter a Trajano datas scribit, ut *mille feræ, interdum vero ad decem millia cæsa* fuerint. Adde Capitolin. in Gordian. c. 33. Valer. in vita Alexandri, & Salvian. lib. VI. de Gub. Dei. Lipsius sane ad Plinii paneg. c 34. ubi liberalitas Principis illius laudatur, *nunc*

nunc immanitatem ferarum, nunc mansuetudinem incognitam præbentis, admiratione cunctatur & hæret, unde hæc copia parari potuerit assidue, & sub uno Principe sæpius: nec enim una aut triplex Africa, cum Asia & Europa ei suffecisse videtur. Quanti labores iis conquirendis impensi fuerint, Petronius eloquatur ita canens cap. 119.

Quæritur in silvis Mauri fera, & ultimus Ammon
Afrorum excutitur, ne desit bellua dente
Ad mortes pretiosa fames, premit advena classes
Tigris & aurata gradiens vectatur in aula,
Ut bibat humanum, populo plaudente, cruorem.

Hac de causa venatio Leonum in silvis Africanis & Syriacis fuit privatis interdicta, nisi sacris codicillis id impetrassent; ursos vero venari per Numidiam cuivis, et comparare et alere licuit vid. *l. un. C. l.* 1. & 2. *C. Th. de venat. ferar.* quæque Franciscus Amaya et Jac. Gothofredus, in commentariis, ibi observarunt.

Jam quidem ferreæ caveæ portatiles advehendis et continendis feris illis in usu erant, quas Græci δεξαμενὰς, vel μελεάγρας vocant, quarumque Symmachus lib. II. epist. 77. uti Claudianus Paneg. III. in lau-

laudem Stilic. vs. 272. retium et clathrorum meminere:

Retibus & clathris dilata morte tenendæ
Ducendæque feræ.

Postea ilignas domus addit, seu caveas ligneas vs. 322.

Hæc laqueis innexa gemunt: hæc clausa feruntur
Ilignis domibus, fabri nec tigna polire,
Sufficiunt, rudibus fagis texuntur & ornis,
Frondentes caveæ &c. &c.

Vix autem tanta diligentia in illis custodiendis adhiberi potuit, quin aliquando erumperent et media in civitate horrendas strages ederent. Tertullianus ad Martyres, c. 6. *Quoties feræ, & in silvis suis, & in mediis civitatibus, elapsæ caveis homines devoraverunt?* Ammian. Marcellinus lib. XXVIII. cap. I. *Maximinus effudit genuinam ferociam, pectori crudo affixam: ut sæpe faciunt amphitheatrales feræ, diffractis tandem solutæ posticis.* Lamprid. in vita Diadumeni c. 5. *Leo ruptis vinculis & quidem ferus effugit.* Triste exemplum legitur lib. XVI. Historiæ miscellæ: *Mense Martio exsiluit elephas e stabulo nocte, & interfecit multos, alios debilitavit.* Hinc Chrysostomus homil. 60. in Matth. vivaria publica, in quibus be-

ſtiæ ad ſpectacula cuſtodiebantur, ſcribit, remota fuiſſe a Curia, Prætorio ac Palatio, ne forte beſtiis erumpentibus, periculum his in locis cuiquam crearetur. Quinimo Nardinus Romæ vet. lib. IV. c. 2. Vivarium Romanum extra muros Urbis ad portam Præneſtinam fuiſſe, ex ruderibus oſtendit; cui ſuffragatur Procop. lib. I. *Acie inſtructa circa Præneſtinam portam, ad eam muri partem mox ducit, quam Romani Vivarium vocant.* Juſſit id ſine dubio multitudo caſuum luctuoſorum, quæ noſtros quoque Ædiles, ludorum editores, et pericula crebra edoctos, jam ſub libertate excitavit, ut hoc Edictum, adverſus cives oſtentatores, vel Magiſtratus, aut privatos, ludos daturos, vel alios quoſcunque proponerent, quo ipſi et cives formidine liberarentur.

Hæc de occaſione & neceſſitate hujus Edicti ſufficere poterant, niſi quis forte de ejus fonte, origine & progreſſu quædam attexi poſtulet. Quotquot, cum Tertulliano, Caſſiodoro & Hugone Grotio, in ea ſunt ſententia, leges Romanas de lege divina, ut antiquiore, formam eſſe mutuatas, illi exordia hujus Edicti ex jure Hebræo Exodi XXI. vſ. 28. repetenda exiſtimabunt, inde ad Phœnicas, ab his ad Græcos perveniſſe: nam Solon, aucto-

re Plutarcho, in ejus vita cap. 40. inter alias leges de damno, quod quadrupes dedisset, posuit hanc: Κύνα δακόντα καραδῆναι κλοιῷ τετραπήχει δεδεμένον. *Canem, qui momorderit, catena quatuor cubitorum revinctum, noxæ dato.* Ad hanc respexit Xenophon lib. II. Hist. Græc. τοὺς δάκοντας κύνας κλοιῷ δήσαντες παραδιδόασι: *canes, qui momorderunt, catena vinctos, noxæ dedunt.* Eandem quoque repetiit Plato lib. XI. de LL. his verbis: Ἐὰν ὑποζύγιον ἢ ἵππος, ἢ κύων, ἤ τι τῶν θρεμμάτων σίνηταί, τι τῶν πέλας, κατὰ ταὐτὰ ἐκτίνειν τὴν βλάβην. *Si jumentum, aut equus, aut canis, aut aliud quod domesticum animal nocuerit, dominus eodem modo damnum resarcito*, ac si servus dedisset: nimirum noxam dedendo, vel restituendo quod alteri abesset, nisi intercesserit dolus. An vero Paulus Solonis legem laudaverit lib. I. Sent. tit. 15. §. 1. in verbis: *quadrupede cedat, quod etiam lege Pesulania de cane cavetur*, non satis constat. Cujacius, Augustinus & Rittershusius malunt *Solonia*, quibus ego assentior, donec natales legis *Pesulaniæ* clarius, quam adhuc factum est, in lucem proferantur. Nota erat lex Solonis Paulo, quæ in XII. Tabulas quoque translata fuit, tab. VII. *Si quadrupes pauperiem faxit, dominus noxi æstimiam offerto; si nolet, quod noxit dato.* Puta-

Putarunt namque Decemviri satis esse, damnum vindicari, quod contra naturam sui generis lascivia aut pavore dedisset quadrupes, id est, equus calcitrosus, vel bos cornupeta, aliudve animal, quod dorso & collo domatur, ut Ulpianus definit *Frag*. XIX. I. De ceteris animalibus, quæ ex generis sui natura sævire solent, non valde tunc temporis soliciti fuerunt, quia rarius illa Romæ habebantur. Canem vero, domus custodem sub quadrupedibus contineri, placuit in interpretatione Prudentum *l.* I. §. 5. *l.* 2. §. I. *D. si quadr.* forsan & utilis quadrupedaria ad bestias mansuefactas ac feras, quæ in alicujus potestate essent, extensa fuit *d. l.* I. §. 2. 10. *l. pen. D. eod.* Verum AEdiles deinde, ob luxuriem quæstionum, quotidie ex culpa emergentium, noluerunt amplius dominum ferocis animalis noxæ dando defungi posse, sed prudenter contra omnes, qui animal quodcunque ferox, sive ferum, sive mansuetum, sive mansuefactum, ibi habuerint, qua populi iter sit, pœnam pecuniariam, si nocuisset, proposuerunt; quo iter facientes servarentur indemnes, & incauti domini plecterentur. Hæc vero tandem in extraordinariam fuit conversa, si reus non haberet in ære, uti infra ex Paulo *l.* I. *tit.* 15. §. 2. dicemus.

Propositum est hoc Edictum initio Romæ tantum, sed deinde ob insignem utilitatem, maxime vero post compositum Edictum perpetuum, et datum omnibus in orbe Romano habitantibus jus civitatis, una cum ceteris AEdilium Edictis, late in provinciis valuit. Τὰ δὲ τούτων ἔδικτα ἐκράτει· καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. *Horum*, AEdilium scilicet, *edicta etiam in provinciis obtinebant*, ait Theophilus, ad §. 7. Inst. de J. N. G. et C. Merito autem hoc ubivis obtinuit, quia iter facientibus prospicit, et magnificentia luxusque per Italiam et provincias indies magis magisque, a Tiberii ævo, augebatur. Nam ut liberi parentum vitia facilius exprimunt, quæ specie amœnitatis blandiuntur, sic coloniæ et municipia pompam ludorum æmulabantur, adeo ut noxii, perdita securitate suis epulis bestiarum saginas instruentes, illas, in apparatu arenæ, argenteis gesis incesserint, auctore Plinio lib. 33 c. 3. De Demochare, in civitate Platearum, munus gladiatorium edituro, sive vere, sive ficte, ita scribit Apulejus lib. IV. Metam *Qui præterea numerus, quæ facies ferarum? nam præcipuo studio forensi advexerat etiam generosa illa damnatorum capitum funera. Sed præter ceteram speciosi muneris supellectilem, totis utcunque patrimonii viribus imma-*

immanis ursæ comparabat numerum copiosum. Nam præter domesticis venationibus captas, præter largis emtionibus partas, amicorum etiam donationibus variis certatim oblatis, tutela sumtuosa sollicite nutriebat. Ipsi etiam de plebe municipes et libertini homines, favorem vulgi captantes, munera edebant; unde Juvenalis notas per oppida buccas, et Martialis sutorum regulum cerdonem ludos edidisse, indignantur. Adde Plinium lib. 35. c. 7. et Tacitum lib. IV. Annal. c. 63. Vix denique colonia nobilior superest, in qua non insanarum istarum cædium reliquiæ. Gallia magnam amphitheatrorum copiam dedit, nec minorem quam Italia; Forojulium, Arelate, Nemausum, Burdigala et Augustodunum rudera ostendunt. Tintinnacense descripsit Baluzius in Historia Tutelensi, Nemausense Joannes Poldus, Arelatense Josephus Guisius, Arausionense Josephus de la Pise, Burdigalense Elias Vinetus, Veronense Torellus Sarayna. De Puteolano, Campano et Mediolanensi Lipsius de Amphitheatris, quæ extra Romam, et Montfaucon. tom. III. Antiquit. pag. 158. adeundi sunt.

CAPUT III.

DE SENTENTIA EDICTI ÆDILITII.

Ædiles vetant haberi omne, quod nocere possit, animal, qua vulgo iter sit, ut canes feroces solutos; sed domus illos defensores vinctos ad limina ædium excubare permittunt. Ostiarii servi, pariter ac canes, in catena. Januis Græcorum & Romanorum inscriptum: Cave, cave canem. *Philip. III. vs. 2. illustratur. Canes interdiu clausi, noctu solu'i, tam in Urbe quam ruri. Feras bestias prope viam licuit habere, claustris & caveis recte inclusas. Leones, panthera & ursi mansuefacti, sub jugum missi, bigas & quadrigas in publico traxere. Circulatores, qui serpentes aliaque animalia peregrina quæstus causa proponunt, in hoc Edictum incidunt, vel extra ordinem coercentur. L. ult. D. de extraord. crim. ab Accursio & Forcatulo perperam explicata. Quid sit habere, qua vulgo iter sit.*

ÆDiles igitur ferocia quævis animalia, tam domestica, quam fera, haberi vetantes, qua vulgo iter sit, canem, verrem, aprum, lupum,

pum, ursum & pantheram exempli causa addunt: Ne quis vero existimaret reliquas malefici generis belluas, ut tigrides, unicornes, elephantos, uros, vel etiam quadrupedes & jumenta, contra naturam generis sui efferata, ut equos calcitrones & boves petulcos permitti, *generaliter*, id est, in universum, tanquam clausulam generalem adjiciunt: *aliudve, quod noceret animal, sive soluta sint, sive alligata, ut contineri vinculis, quo minus damnum inferant, non possint.* Quorum verborum, sive ea Ædilium, sive Pauli sint, mentem ut recte percipiamus, rursus in memoriam revocandum est, quod supra ostendimus pag. 421. animal, *quod noceret*, idem hic esse, quod nocere posset vel soleat: non omnes enim omnino canes & verres ex publico pelluntur, sed feroces & immanes. Hinc Basilica canem vertunt, κύνα ἄγριον, atque ita in Synopsi legendum esse, recte Labbæus animadvertit. Phædrus & Seneca canem *acrem*, Paulus ferocem appellavit in *l.* 2. *§.* 1. *D. Si quadr. paup.* eoque pertinet *asperitas canis*, ab Ulpiano memorata in *l.* 1. *§.* 5. *eod.* quam Græci τραχύτητα appellant. Minime autem haberi prohibent vertragos & sagaces venaticos, quorum non sibi, sed domino venantium, haud mediocris mul-

multitudo fuit in divitum prædiis; neque reliquos mites, vocales & ad nocturnos strepitus solicitos; quos Varro *domus defensores*, Phædrus *liminis custodes* appellavit. *Nihil enim mali est, canes ibi quam plurimos esse, ubi permulti observandi, multaque servanda sunt*, ait Tullius pro Roscio cap. 32. In ipso Capitolio alebantur canes, semper in eos sævientes, qui soli ingrederentur; alii in æde Vulcani æditus agebant, neminem allatrantes, nisi sacrilegos, vid. Gell. lib. VII. cap. I & Valer. Max. lib. IX. cap. 13. Eleganter Columella lib. VII. de R. R. c. 12. *Quis hominum clarius, aut tanta vociferatione bestiam aut furem prædicat, quam iste latratu? quis famulus amantior domini? quis fidelior comes? quis custos incorruptior? quis excubitor inveniri potest vigilantior? quis denique ultor aut vindex constantior?* De canum fide, robore & sagacitate multa Plinius, Plutarchus, Ælianus, item Janus Vlitius ad Gratii Cyneg. Joh. Cajus de can. Britann. & Lipsius cent. I. ad Belgas epist. 44. quo, post Julium Cæsarem Scaligerum, animalis hujus blandientis nemo fuit amantior.

Verumenimvero quia dubitari poterat, an non canes feroces, ante aulas potentiorum, in vinculis, aut claustris habere liceat,

ceat, si nullum ab iis metuendum sit periculum, ideo AEdiles elogium suum declarant ulterius, in verbis: *sive soluta sint, sive alligata, ut contineri vinculis, quo minus damnum inferant, non possint*, tacite permittentes animalia, etiam fera, prope vias alligata habere, modo vincula sufficiant ad continendum, eaque non facile ab iis queant revelli. Hanc explicationem nobis suggerit particula *ut*, pro qua male Haloander *sive*, alii *aut* legunt, & confirmant Græci, tum in Basilicis lib. XIX. tit. 10. n. 26. ζῶον λελυμένον, ἢ μὴ οὕτως δεδεμένον ὥστε μὴ δυνάσθαι βλάπτειν, *Animal, sive solutum, sive non sic alligatum, ut damnum inferre nequeat*: tum Harmenopulus πρόχ. lib. V. 1. tit. 1. §. 2. Ὁ ζῶον ἄγριον βλαπτικὸν λελυμένον, ἢ μὴ οὕτως δεδεμένον, ὥστε μὴ δυνάσθαι βλάπτειν ἔχων ἐν δημοσίᾳ παρόδῳ. Hoc ipsum denique indicant verba sequentia Edicti *in l.* 42. *ita habuisse velit, ut cuiquam nocere, damnumve dare possit*, quæ sola rem omnem conficiunt. Constat præterea Romæ, pariter ac apud Græcos, canes fuisse acres, ad limina ædium, sed vinctos catena, qui fures, januam intraturos, magno tumultu excipiebant. Apud Homerum Iliad χ. Priamus ait, se aluisse, κύνας πυλαωροὺς ἐν προθύροισι κειμένους, *Canes portæ custodes, qui pro foribus excubabant*: & AEschylus, in Agamem-

memnone, idcirco eos, qui rés custodiunt, κύνας appellavit. Seneca, declamator Romanus, *catenarium canem* vocat lib. III. contr. 20 & alter Seneca lib. III. de ira c. 37. *Irasceris ergo catenario cani?* ubi male Vossius, in Inst. orat. janitorem vel ostiarium interpretatur. Petronius cap. 72. ad *januam venimus, ubi canis catenarius.* Præsto autem erat plerumque atriensis, qui interventu suo canem placaret, & a foribus abduceret, Plaut. Mostell. III. sc. vs. 167. Quinimo janitores, sive ostiarii, æque ac canes catenati, in limine domini & in cellulis, quæ magnarum domorum aut insularum foribus erant adstructæ, excubabant. Multis id docuit Faber lib. II. Sem. c. 12. Brodæus lib. III. Misc. c. 3. & Sagittarius de jan. vet. c. 16. ideoque paucis erimus contenti. Meminit *ostiarii* Alfenus Varus in *l.* 61. *D. de legat* 3. Ulpianus in *l.* 12. *§.* 9. *&* 42. *D. de. instruct. & instrum. leg.* Sueton lib. VII. c. 16. *confugitque in cellulam janitoris, religato pro foribus cane.* Idem de clar. Rhet. c. 3. *Lucius Octacilius Pelitus servisse dicitur, atque etiam hostiarius, veteri more, in catena fuisse.* Ovid. lib. I. Amor eleg. 6. init.

Janitor indigne, dura religate catena,
Difficilem moto cardine pande forem.

Hoc

Hoc amplius qui canem ejuſmodi mordacem alebant, imagine canis, in pariete vel janua picti, cum inſcriptione CAVE CAVE CANEM, monebant ingreſſuros, ut a cane ſibi caverent. Varro Eumenidibus, apud Nonium, in voce *præbitio*, mihi eſt auctor: *Quod ea die mea præbitio, in janua, Cave cave canem, inſcribi jubeo*: hoc eſt, cum hodie convivium parandum ſit, januæ meæ cave canem inſcribi juſſi, ut ab aditu deterreantur, qui ad condictum venturi ſunt. Petronius cap. 29. *Ad ſiniſtram intrantibus, non longe ab oſtiarii cella, canis ingens catena vinctus in pariete erat pictus, ſuperque quadrata litera ſcriptum, Cave cave canem.* A Græcis illud ſumtum eſſe, ex Lyſiſtrata Ariſtophanis docuit Turnebus lib. XV. Adverſ. c. 4. & deinde proverbii more uſurpatum a Veteribus, cum aliquem terrere, arcere, vel hominem maledicum caveri vellent; unde & ſatyra Varronis hac inſcriptione fuit. Huc etiam Thomas Gatakerus Adverſ. miſcell. c. 38. illud Pauli referendum putavit Philipp. III. vſ. 2. βλέπετε τοὺς κύνας, *cavete canes*, id eſt, Eccleſiæ hoſtes, qui rabidorum canum inſtar Apoſtolos impetebant.

Vinctos ergo canes habere licuit, neque damnum ab iis datum luebatur, ſi quis

quis moniti & inscriptionis securus, in aream vel domum alienam se contulisset. In agris vero Catonis præceptum erat cap. 124. de R. R. *Canes interdiu clausos esse oportere, ut noctu vigilantiores sint & acriores.* Repetiit Varro lib. 1. de R. R. c. 21. *Canes potius cum dignitate, & acres paucos habendum, quam multos, quos consuefacias potius noctu vigilare, & interdiu clausos dormire, catena vinctos esse, ut soluti acriores fiant.* Nocturnorum canum meminit Cicero pro Milon. c. 13. & illum tuto dormire posse, qui canem habet custodem, dixit Libanius in progymn. Ipse Canis de se apud Phædrum lib. III. fab. 7.

Quia videor acer, alligant me interdiu,
Luce ut quiescam & vigilem, cum nox venerit,

In Urbe vero & Municipiis æditui & janitores sub noctem in basilicis, insulis, & ædibus undique clausis, canes efferatos solvebant, atque in sacrilegos furesque mittebant vigiles hos, semper intentos, & super omnes stationarios solicitos. Argumentum hujus rei peto ex Seneca, qui de brevit. vit. c. XI. quosdam in caussis agendis ita actuosos fuisse, scribit, ut eos a claudenda *basilica immissi demum canes ejecerint.* Atque hæc de animalibus ferocibus mansuetis.

Feras

Feras autem ſævas & ſanguine humano gaudentes, nunquam ſolutas, verum clauſtris & caveis incluſas habere licuit; modo vincula eſſent firma & ſufficerent ad impetum earum reprimendum: alioquin ſi ex vinculis, quibus irritantur, erumpunt, ſunt ferociores, & iras ingentes, quas diu in pectore volverunt, exequuntur, auctore Liv. lib. 34. cap. 4. & 35. cap. 18. Libanius, in encomio Dianæ tom. 1. *Si forte quædam ex illis beſtiis, quæ in vivariis diu maceratæ ſunt, elapſa e cavea per civitatem diſcurrere cœpit, ſolo adſpectu terrorem injicit. Continuo ſibi quisque perfugium quærit, januæ clauduntur.* Beſtias autem accipere debemus ex feritate magis, quam ex animalis genere: quid enim ſi leo ſit manſuefactus, non erit Edicto locus, ſaltem quamdiu ad priſtinam aſperitatem non eſt reverſus. Erant quippe manſuetarii, qui belluas ſæviſſimas manſuefacerent, ut quæ antea ad occurſum hominum expaverant, ſub jugum miſſæ currus traherent, ſubſiderent in genua, ambularent per funem, atque in contubernium & domus divitum reciperentur. *l. 1. §. 6. D. de poſtul. l. 4. D. A. R. D.* Hinc in ſchematibus Deorum, Auguſtorum, & Auguſtarum bigæ quadrigæque elephantorum, leonum & pan-

therarum conſpiciuntur, ac Heliogabalus *proceſſit in publicum quatuor cervis junctis ingentibus: junxit ſibi & leones, Matrem magnam ſe appellans: junxit & tigres, Liberum ſeſe vocans*, auctore Lamprid. in ejus vita c. 28. Quouſque domitores illi profecerint late deſcribit Manil. lib. IV. Mart. lib. I. ep. 105. Seneca Epiſt. 85. fin. & lib. II. de ira cap. 31. ubi: *Adſpice intra domum urſorum leorumque ora placida, tractantibus pueris pariter ac feminis, adulanteſque domino feras.* Ædiles igitur has domitas beſtias haberi non vetant, quamdiu ferus, quem exuerant, non rediit animus: at ſi torvitas mitigata in perniciem vel damnum aliorum rurſum exaſperatur, qui eas aluit incidit in Edictum: nam ut Martialis de urſo cecinit, lib. VI. Ep. 64.

Sit placidus licet, & lambat digitoſque manuſque,
Si dolor, & bilis, ſi juſta coëgerit ira,
Urſus erit

Ita de leone Statius lib. II. Achilleid. vſ. 183.

Ut leo, materno cum raptus ab ubere, mores
Accepit, pectique jubas hominemque vereri
Edidicit, nullaſque ruit, niſi juſſus, in iras:

Si

Si semel adverso radiavit lumine ferrum,
Ejurata fides, domitorque inimicus, in illum
Prima fames, timidoque pudet servisse magistro.

Eodem hoc Edicto tenentur Circulatores, qui serpentes, ursos, leones, simias, cercopithecos, aut similia animalia circumferunt, & quæstus causa ostendunt, ut tamen, pro ratione circumstantiarum, extraordinariæ quoque actioni sit locus. Paulus lib. 1. Sent. in *l. ult. D. de extraord. crim. In circulatores, qui serpentes circumferunt, & proponunt, si cui ob eorum metum damnum datum est, pro modo admissi, actio dabitur.* Male Accursius hunc locum accepit de agyrtis, qui propositis subito serpentibus, metum hominibus incutiunt, ut fugiant, & res suas dimittant, alii autem veniant, qui eas furentur. Potius circulatores hic sunt præstigiatores, qui animos hominum sensusque quadam veritatis specie illudunt, & ludicra edunt, coram populo, in modum circuli circumstante, unde & nomen. Glossæ *Circulator* ὀχλάγωγὸς, ἀγύρτης. Talis erat L. Clodius, *pharmacopola circumforaneus*, apud Ciceron. pro Cluent. c. 14. & *Circulator Antonius*, notissimus homo Hispali, apud eundem lib. x. epist. 32. Se-

neca lib. VI. de benef. c. XI. *Alter apud proximum circulatorem resedit.* Prudent. Hymn. in Roman. vs. 303. *Quos sæpe falsus circulator decipit.* Hi vero sæpius animalia peregrina, fera, mansuefacta, artesve edocta, accepto pretio proponebant, vel, ad populum alliciendum, gratis monstrabant. Petron. cap. 47. *Ego putabam petauristarios intrasse, & porcos, sicut in circulis mos est, portenta aliqua facturos.* Celsus lib. V. de medicina c. 27. n. 3. *Colubra tuto estur, ictus ejus occidit, & si, stupente ea (quod per quædam medicamenta circulatores faciunt) in os digitum quis indidit, neque percussus est, nulla in ea saliva noxia est.* Iidem quoque impostores, cinctum forte cum anguibus faciebant, ad auctoritatem sibi conciliandam, inusitata specie; unde *metus* circumstantium. Steph. Forcatulus, Necyom. dial. 88. n. 4. *Circulatores, ait, sunt præstigiatores, qui carmine serpentes sopiunt, & deinde ferunt sibi innoxios, ut alios terreant:* verum non terrendi, sed conciliandæ existimationis gratia, serpentes veneno spoliatos circumferebant, licet animos infirmiorum sæpe metus occuparet. Similiter Bacchi, in festo Omophagiorum, *sese tortis serpentibus incingebant*, ut ait Catullus carm. 65. & inde *ostenso angue terribiles* erant, auctore Fir-

Firmico de err. prof. relig. c. 6. Prudentius adversus Symm. lib. 1. vs. 129.

- - - Baccho caper omnibus aris
Cæditur, & virides discindunt ore chelydros;
Qui Bromium placare volunt.

Nullum itaque noxium animal, sive id ferum, sive mansuetum, sive mansuefactum sit, *qua vulgo iter fit, habere* licet. Habere dupliciter accipitur: nam & eum habere dicimus, qui rei dominus est, & eum, qui dominus quidem non est, sed tenet *l.* 38. *§.* 9. *D. de V. O.* atque eodem modo verba *quæque ibi habuit*, in interdicto unde vi accipiuntur, ut non solum res proprias, sed etiam depositas, commodatas, oppignoratas & fructuarias comprehendant *l.* 1. *§.* 33. *D. de vi & vi arm.* Vulgo iter fit, qua cuivis e populo ire licet; sive viæ sint regiæ, sive aliæ quævis, per fundum privatum cuilibet patentes; subest enim hic eadem ratio, quam in *l.* 7. *§.* 1. *&* 2. *D. de his qui dejecer. vel effud.* adfert Ulpianus: *quia publice utile est, sine metu & periculo per itinera commeari, & quia iter facientibus prospicitur, non viis publicis studetur: semper enim ea loca, per quæ vulgo iter fit, eandem securitatem debent habere.*

CAPUT IV.

DE SANCTIONE ÆDILITII EDICTI EJUSQUE ÆQUITATE.

Si liber homo ab animali feroce occisus, pœna est CC. *solidorum: si vulneratus, judex eum, qui bestiam habuit, condemnat in id, quod bonum æquum videtur. Ceterarum rerum nomine quantum damni datum factumve sit dupli. Hunc in finem prodita est actio in factum, Ædilitia; quacum utilis actio noxalis de pauperie, & aliquando criminalis extraordinaria concurrit. Quatenus actiones brutorum ex simplicitate naturali dominis imputentur, sex speciebus distinctis explicatur. l.* I. *§.* II. *D. si quadrup. paup aliter quam a Grotio exposita. Exodi* XXI. *vs.* 29. *& Baba Kamma illustratur. Jus gentium Germanicarum, Saliorum, Ripuariorum, Saxonum &c. Cur Ædiles bestiis occidentibus nullam dictarint pœnam. Leges hac de re Hebraeorum & Græcorum explicatæ. Exempla brutorum quasi punitorum vetera & recentiora. Deodanda Anglorum.*

Vidi-

Idimus partem Edicti priorem prohibentem, supereſt de pœnali dicamus. Ajunt Ædiles: *Si adverſus ea factum erit, & homo liber ex ea re perierit, ſolidi ducenti:. Si nocitum homini libero eſſe dicetur, quantum bonum æquum judici videbitur, condemnetur: ceterarum rerum, quanti damnum datum factumve ſit, dupli.* Condemnatio diverſa eſt ex re, cui nocitum eſt, & diſtinguunt AEdiles. 1. An liber homo occiſus 2. An liber homo vulneratus 3. An in ſervi corpus vel in alias res damnum datum ſit. Si liber homo, ab animali feroce occiſus, datur ejus heredi, non ut heredi, ſed ut uni de populo, actio in factum ad ducentos ſolidos; non pro liberi corporis æſtimatione, quam nullam recipit, ſed pro pœna mera, agnato, affini, vel cuilibet de populo agenti applicanda *arg. l.* 1. *§.* 5. *l.* 5. *§.* 5. *D. de his effud.* Nec refert, mas an femina, filiusfamilias, an paterfamilias, infans an adultus perierit: nam & Homerus Iliad. XXIII. eis verſibus, qui referuntur in *l.* 16. *§.* 8. *D. de pœn.* infantis cædem ἀνδροκτασίαν vocat; & Imperatores capite puniendum cenſent eum, qui infantem occiderit *l. pen. C. ad L. Corn. de ſic.* Quinimo ipſe ſummus legiſlator, in edicto de

bove cornupeta Exodi XXI. vſ. 29. & 31. nominatim viri & mulieris, filii & filiæ, id eſt parvuli & parvulæ meminit, ne quis illud ad mares, & ætate majores tantum pertinere putet; quorum ut jactura major, ita vita pretioſior eſt. Rarius autem olim forte matrona honeſta in via publica occidi potuit, quia οἰκουρὸς a D. Paulo & Auguſto apud Dionem laudatur. LANIFICA. PIA PUDICA. FRUGI. CASTA. DOMISEDA inter matronalia decora refertur in marmore vetere. Propert. III. Eleg. 10.

- - - *caſta domi perſederat uxor.*

Alterum ſanctionis membrum eſt, ſi homo liber vivat, ſed *nocitum* tamen ei eſſe dicatur; tunc enim dominus animalis, vel quisquis illud habuit, actione Ædilitia in factum, quaſi ex delicto conventus, *quantum bonum æquum judici videbitur*, condemnandus eſt *Nocitum* hic non pertinet ad damna, quæ in re hominis liberi facta ſunt, puta ſi veſtimenta ejus, vel quid aliud ſciſſum corruptumve eſt, ſed ea, quæ in corpus ejus admittuntur, ut ſi pedibus fortaſſis manibusque vulnus illatum eſt *l. 1. §. 6. D. de his qui effud.* id enim omne, cum magnam habeat latitudinem, judex libero arbitrio inſtructus refarciri jubebit. *Æquum bonum* ἀσυνδέτως hic

hic accipitur pro omni eo, quod beat & æqualitatem civium servat; adeoque opponitur juri summo, quod summa plerumque injuria, summa malitia & crux est. Cicero lib. II. ad Herenn. *Ex æquo & bono jus constat, quod ad utilitatem communem videtur pertinere*. Plautus æquum a legibus separat Menæchm. IV. sc. 2. vs. 10. *Qui neque Leges, neque Æquum bonum usquam colunt*. Terent. Heaut. IV. sc. I. *Qui neque Jus, neque bonum, neque æquum sciunt*. Statius lib. III. Sylv. vs. 87. *Solum & sine fascibus æquum* vocat, cui fori rabiem & *strictæ jurgia litis* opponit. Hujusmodi igitur æquus judex rationem habebit impensarum, & honoris Medico præstiti, nec non operarum, quas vulneratus a tempore damni dati amisit, quasque inutilis ad labores factus, amissurus est, arg. *l*. 3. *D. si quadr. paup*. Deformitatis autem & cicatricum jure Romano nulla habetur ratio, quia hæc neque patrimonium liberi hominis minuunt, neque auferunt ei alimentorum quærendorum facultatem. *l. fin. D. de his qui dejec.*

Tertium sanctionis membrum est: *Ceterarum rerum, quantum damni datum factumve sit dupli*. Damnum, non a demtione, ut Paulus, cum Varrone & Isidoro; neque a δαπάνη, quasi *dapnum*, ut

Scaliger & Menagius; nec a δάμνω, quod eſt βιάζω, ut Grotius, nec ἀπὸ τοῦ δαμνᾶν, affligere, ut Guietus; ſed fortaſſis a δαμάω δάμνημι dictum, eſt τὸ ἔλαττον, cum quis minus habet ſuo; ſive res ejus inanimata ſit corrupta, ſciſſa & lacerata, ſive ſervus vel ancilla ſint occiſi vel vulnerati: adeo ut artificii, ad quod inutiles facti, & deformitatis quoque ratio habeatur, ſi pulchra horum facies deturpata ſit, quum ante majoris vendi poſſent. Harmenop. Προχ. lib. VI. tit. I. §. fin. Sic Horat. lib. II. epiſt. 2. ad pretium pueri augendum refert, quod

Candidus & talos a vertice pulcher ad imos.

Juvenal. Sat. x. vſ. 196.

Plurima ſunt juvenum diſcrimina, pulchrior ille
Hoc, atque ille alio, multum hic robuſtior illo.

Alias damnum iſtud, quod quadrupes fecit, JConſultis *pauperies* vocatur; quia dominum facit pauperiorem, nec tamen ab injuria facientis proficiſcitur. *Nulla eſt injuria, niſi a conſilio profecta. Nocere itaque nobis poſſunt muta animalia, ut ferrum & lapis, injuriam quidem facere non poſſunt*, ait Seneca lib. II. de ira c. 26. Damnum autem intelligimus pecuniarium,

nec

nec affectionis habetur ratio; quia pretia rerum non ex affectu, nec ex utilitate singulorum, sed communiter funguntur, *l.* 33. *D. ad L. Aquil. l.* 63. *D. ad L. Falc.* Neque hic inspicitur, quantum quis forte ex re corrupta lucrari potuisset, aut quanti res in eo anno, vel intra dies triginta retro pluris fuerit. *Damnum est amissio eorum, quæ habueris*, ait Quintilian. decl. 120.

Sic ergo in triplici specie, hactenus explicata, committitur pœna ab Ædilibus statuta, ad quam extorquendam comparata est actio in factum, honoraria, ex quasi delicto, pœnalis, quæ competit ei, cui nocitum est, & quandoque cuilibet de populo, adversus eum, qui animal ferox habuit, ad id, quod Edicto comprehensum est. Levius est hoc judicium actione legis Aquiliæ, quia præsens æstimatio, non præterita inspicitur: gravius contra in eo, quod semper in duplum tendit, si damnum rebus datum est, quum *damni formula*, ut Plinius vocat lib. IX. cap. 59. sui natura in simplum sit, & ab accidenti demum per inficiationem dupletur *l.* 2. §. 1. *l.* 23. §. *pen. D. ad L. Aquil.* Ratio est, ut metu gravioris pœnæ itinera publica reddantur tutiora, quod ut fiat Reipublicæ interest. Præterea cum hac Ædilitia

litia in factum actione primo concurrit utilis actio noxalis de pauperie, si damnum, à cane vel à verre domestico datum, ejus dominus inops resarcire non possit, *l. 2. §. 1. l. 4. D si quadrup:* Sic enim non tam negotium & factum duplex spectatur, uti Cujacius voluit, quam quod actiones illæ ad diversa tendunt, & institutâ quadrupedariâ aliquid amplius in Ædilitia reperitur: nunquam enim, (ut hispida & insuavi oratione, cum JCtis, ait Justinianus) actiones, præsertim pœnales, de eadem re concurrentes, altera alteram consumit §. 1. *Inst. si quadr: paup. l. 2. D. de priv. del. l. 60. D. de obl. & act. l. 43. §. 1. & l. 130. de R. I.* ibique Jac. Gothofredus. Deinde præter actionem de pauperie, cum Ædilitia concurrit actio extraordinaria criminalis, de qua Pauli locum infra cap. v. videbimus ex ejus *lib. 1. sent. tit. 15. §. 2.*

Nunc antequam manum de tabula tollamus, restat, æquitatem Edicti naturalem, & usum, vel non usum hodiernum paucis investigemus. Ex naturali simplicitate actiones brutorum domino non imputantur, nisi quatenus ille potuit & debuit eas moderari, ne in damnum aliorum erumpant. Prioris ratio est, quia absque facto suo nemo obligatur; posterioris,

ris, quia cohabitatio nostra nulli debet esse molesta, alias ex culpa, sive in faciendo, sive in non faciendo, obligatio oritur naturaliter, ut damnum resarciatur. Quod si enim ex regulis socialitatis quilibet mala alteri impendentia avertere debet, si id sine periculo fieri queat; quanto magis domini brutorum, ex regula generali de non lædendis aliis, & tuenda hominum æqualitate, resarcire debent pauperiem, eam ob causam illatam, quod isti ex debita custodia & circumspectione aliquid neglexerunt, aut causam & occasionem malorum eventuum, qui prævideri poterant, vel ipsi dederunt, vel non subtraxerunt. *Qui occasionem præstat, damnum fecisse videtur*, ait Paulus in *l.* 30. *§.* 3. *D. ad L. Aquil.*

Hoc vero ut accuratius intelligatur, videndum est (1. an ipse *læsus* petulantia sua v. gr. bovem cornu petere solitum, & fœnum in cornu habentem, aut canem mordacem irritaverit, vel magna negligentia, cum poterat, sibi ab illis non caverit, & talis de se queri debet. *l.* 2. *§.* 1. *D. si quadr. paup.* Paulus lib. 1. sent. tit. 15. §. 3. *Ei, qui irritatu suo feram bestiam, vel quamcunque aliam quadrupedem in se proritaverit, eaque damnum dederit, neque in ejus dominum, neque in custodem actio*

actio datur. (2. *Si tertius* canem irritavit & effecit, ut aliquem morderet, Aquilia vel in factum is qui instigavit, minime vero canis dominus tenetur *l.* 1. *§.* 6. *D. si quadr. paup. l.* 11. *§.* 5. *D. ad L. Aquil.* (3. Si arietes vel *boves inter* se commiserint, id est cornibus se invicem petierint, & alter alterum occidit, cum Quinto Mucio, distinguendum est, utrum is perierit, qui aggressus erat, & cessabit actio, an vero is, qui non provocaverat, & competit actio, ut noxa farciatur, aut in noxam dedatur animal, quod nocuit *l.* 1. *§.* 11. *D. si quadr. paup.* cujus rei ratio non tam in umbra juris, quod brutis competat, quærenda est, cum Grotio, lib. 1. de J. B. & P. c. 2. *§.* 3. n. 2. quam quod dominus arietis procacis & provocantis eum non custodivit. (4. Si animalia nostra, *citra nostram culpam*, & contra naturam sui generis sponte commota, alteri damnum dederint, Grotius lib. II. c. 17 *§.* 21. ex solo jure civili venire putat, quod damnum farcire, vel animal dedere debeamus; id quod simili à furioso vel infante, qui damnum dedere, petito, & exemplo navis nostræ, in aliam impactæ, firmari videtur: sed quia noxa caput sequitur, in contrarium dici potest, quod dominus obstet læso, quominus is brutum capiendo

vel

vel occidendo damnum sibi reparet: major autem reparandae laesionis, quam dominii est favor, ideoque recte a domino animalis postulatur, ut damnum reparet, aut si animal ipsi tanti non sit, illud noxae dedat. Vid. Pufend. de J. N. & G. l. III. c. I. §. 6. & quæ notavi ad Ej. O. H. & C. lib. I. c. 6. §. 11, 12.

Quid autem (5. si bestia fera vel animal domesticum *domini culpa* damnum dedit, aut liberum hominem occidit? Omnis certe culpa, etiam minima, sufficit ad restitutionis obligationem; sed hoc amplius, si fera negligentius habita, & quidem in loco, quo vulgo iter fit, culpa augetur, & prope ad maleficium accedit, ideoque pœnae est locus, cujus metu cives fiant attenti, & plebs adversus potentiores muniatur. Sicut ergo Aquilius, in Plebiscito suo hoc recte attendit, si corpore & in corpus, occidendo, vulnerando vel rumpendo, damnum a liberis hominibus fuerit datum, eoque duodecim Tabulis & legibus omnibus anterioribus, ob nimiam lenitatem, derogavit; ita Ædiles quoque, supplendi Juris Civilis gratia, pœnam pecuniariam proposuerunt, si quis magna negligentia feras habuisset prope vias publicas, eæque hominem liberum occidissent vel vulnerassent, aut in aliis rebus dam-

damnum intulissent. Quod si adhuc (6) *malitia quaedam* notabilis accessit, & dominus a vicinis monitus, vel a magistratu jussus animal ferox non includat diligentius, nec dimittat, extraordinariae poenae corporis afflictivae erit locus: dolo enim carere non videtur, qui judicis mandato non obtemperat *l.* 199. *de R. J.* Ex lege divina dominus bovis hominem occidentis capite plectitur, cui testato, tribus vicibus & coram magistratu erat denunciatum, ut bovem asservaret, eumque non asservaverit, Exod. XXI. vs. 29. ubi, quicquid nugentur Rabbini, mors judicis sententia irroganda intelligitur, ne legis mitigatio, quae proxime sequitur, frustranea sit. De bove autem Plato lib. IX. de LL. *Si jumentum aut quodpiam aliud animal quemquam occiderit, ejus consanguinei homicidam judicio persequuntor. Judicent autem agrorum magistri, quos & quot occisi consanguineus voluerit.*

Haec sunt, nisi fallor, praecipua juris naturalis dictata, ex quibus controversiae huc pertinentes decidi debent, quaeque gentes moratiores, additis quibusdam, vel detractis, in judicando secutae sunt. Sic Hebraeorum Juris consulti, cum mitius statui viderent de bove casu damnum inferente, quam de bove petulco, Exod.

XXI.

xxi. vſ. 35. 36. animalia innocua a nocuis, convictis & conteſtatis accurate diſtinxerunt, & alia damna ex ipſo corpore vivi animalis noxæ dati, alia vero ex præſtantiſſimo, id eſt in ſolidum, rependi voluerunt. vid. Baba Kamma cap. 1. §. 4. & 11. §. 4. Iisdem placuit regula, nihil intereſſe occidat quis, an mortis cauſam præbeat; ſed aliquando animal tantum lapidari, aliquando dominum ejus, vel commodatarium, aut conductorem ſimul occidi, aliquando mulcta pecuniaria plecti voluerunt. Vide L'Empereur ad Baba Kamma cap. iv. §. 5. 9. & cap. vii. §. 7. ubi: *Nemo canem educabit, niſi catena ligetur.*

Apud veteres Teutones dominus animalis noxii obligatus fuit ad damnum reſtituendum; ut tamen animal domeſticum a fero, & dominus ſciens ab ignorante ſepararetur. In lege Salica Francorum tit. 39. *Si aliquis homo ex quolibet quadrupede, qui domeſticus fuerit, occidatur, & hoc cum teſtibus poterit adprobari, dum illius dominus, cujus pecus erat, ante legem non adimplevit, medietatem de ipſa leudi componat, & pro alia medietate ipſum quadrupedem homini donet. Si vero pecoris dominus vitium in eo non intellexerit ſecundum legem exinde ſe poteſt defendere,*

dere, & de ipso pecore nihil solvat. Leudis est pretium hominis occisi, quo aut vivi redimitur vita, aut mortui componitur; idque *Weregildum* dicitur in simili lege Ripuariorum tit. 46. nam apud nationes Germanicas non modo res & mancipia, sed etiam homines liberi, cujuscunque status & dignitatis, suam habuerunt æstimationem, uti ex earum legibus Schilterus docuit Exerc. ad D. XIX. §. 14. seqq. Græci ἐπιζόνιον, Galli reparationem civilem vocant. Vid. Cujac. lib. XIV. Obs. cap. 4. In lege Saxonum tit. 12. ***Si animal quodlibet damnum cuilibet intulerit, ab eo, cujus esse constiterit, componatur, excepta fayda***, id est, pœna. Idem Rex Rotharis constituit, in lege Langobardorum lib. I. tit. 21. §. 3. Wisigothi autem, Burgundiones & Scoti mitius cum domino egerunt, cujus nulla esset culpa, eumque aut noxiam sarcire, aut animal in noxam dare voluerunt. LL. Wisigoth. lib. VIII. tit. 4. cap. 12. & Burgund. tit. 18. cap. I. Saxones vero & Lubecenses, cum Alemannis hoc amplius domino verris, canis, aut bovis cornupetæ permiserunt litis æstimationem evitare statim derelinquendo caput, quod nocuit, Landr. lib. 2. art. 40. & jus Lubecense lib. III. tit. II. art. I. juncto jure Aleman. cap. 211. ubi

ubi quædam hujus Ædilitii Edicti, minus recte intellecti, vestigia, in verbis: *des Hunt*, *adir Beer*, *adir Ochse*, *adir Pfert* &c. reperiuntur. De equis feritate sua nocentibus, duo sunt textus singulares in *cap.* 13. *&* 16. x. *de homicid.* quibuscum jungi potest Augustinus ad Poblicolam, epist. 154. in *can.* 8. *caus.* 23. *qu.* 5. Hodie pœna ducentorum aureorum & dupli, ab Ædilibus dictata, cessat, & pro conditione causæ mulcta, aliquando & gravior pœna corporis afflictiva, arbitrio judicis, rarissime autem capitalis dictatur; qua de re, præter Scriptores criminales, Grot. p. 111. Introd. cap. 33. & Mornac. ad l. 1. D. si quadr. paup. adeundi sunt. Ita Carolus V. Nemes. art. 136. *Qui feram bestiam, genitali feritate præditam, habet patiturve, unde vitæ corporisve periculum aliis sit metuendum, eam dominus removere tenetur: quod si enim illa damnum dederit, aut hominem occiderit, dominus feræ, pro conditione causæ, arbitrio judicantium pœnæ subjicitur, & quidem gravius, si admonitio Magistratus vel judicis præcesserit.*

Corollarii loco videamus, cur ipsis bestiis, quæ causa sunt proxima mortis, nullam Ædiles irrogarint pœnam? Quia scilicet in eas non cadit crimen, cum nec

 legem

legem nec legislatorem cognoscant, sed omnia impetu agant naturali, & vacent culpa, multo magis dolo: *nec enim potest animal injuria fecisse, quod sensu caret*, id est rationis usu, judicio & affectu, ut ait Ulpianus in *l.* 1. *§.* 3. *D. si quadrup.* Cicero lib. 1. de Offic. cap. 16. *In equis, in leonibus justitiam non dicimus: sunt enim rationis & orationis expertes*, & Seneca lib. 1. de ira cap. 3. feras ira carere, dicit, sed pro ira habere impulsum: *Muta animalia humanis affectibus carent: habent autem similes illis quosdam impulsus.* Quod autem Deus Optimus Maximus ab omni bestia requirit sanguinem hominis, quem effudit Genes. ix. vs. 5. & bovem, qui virum aut mulierem cornu petiit, lapidibus obrui jubet, & carne ejus interdicit, etiam alienigenæ, Exod. xxi. vs. 28. non ea vere pœna est bestiæ, sed dominus punitur amissione animalis, non satis diligenter custoditi, & periculum ac scandalum vitatur futurum. Abenezra: *Deus pœnam imposuit domino bovis.* vid. Grot. lib. II. de J. B. & P. cap. 21. *§.* XI. & Selden. de J. N. l. 1. cap. 4. Præterea horror simul injicitur hominibus, ne velint in eo delinquere, ob quod vident animal brutum impune non dimitti. *Pecora credendum est jussa interfici, quia*

flagi-

flagitio contaminata, *indignam facti refricant memoriam*, ex Augustino scribit Gratianus, in *caus.* 15. *qu.* 1. *can.* 4. Ad imitationem Mosis, Solon quoque canem, qui momorderit, noxæ dari præcepit, bojis quatuor cubitorum alligatum, ne scilicet ita innexus noceret, utque læsus de eo statuere posset, quicquid luberet, sicut jam supra vidimus ex Plutarcho in ejus vita cap. 40. ubi quid sit κλοιὸς, sive *bojæ*, ut Plautus loquitur, optime ex Xenophont. Hellen. discere licet. Plato item lib. IX. de LL. sancivit: *Jumentum, aut aliud animal, quod hominem occiderit, cædis convictum morte plectitor, & extra fines ejicitor*: eadem scilicet ratione, qua instrumentum, quo homicidium esset patratum, sceleris pœnas dedit, apud Pausaniam, & statuæ aliæve res inanimatæ, ex lege Draconis, in Prytaneo reæ cædis judicatæ & in mare demersæ leguntur, apud Demosthenem, Pausaniam & Suidam. Vid. Petit ad LL. Atticas lib. VII. p. 523. Ex Democriti lege animalia, quæ pauperiem fecerint, non noxæ, sed neci dari jubentur, auctore Stobæo serm. 42. Apud Salaminios lex erat, ut sus inventa depascens segetem alienam edentetur, ut refert Ælianus: idemque legibus Alemannicis cautum est cap. 211. non in pœnam,

 sed

ſed ne iterum noceret. Illud vero mirum eſt, quod Plinius lib. VIII. Hiſt. nat. cap. 16. ſcribit, Polybium referre, ſe *leones*, urbium Africæ depopulatores, *cruci fixos vidiſſe, quia cæteri, metu pœnæ ſimilis, abſterrerentur eadem noxa.* Idem lib. XXIX. cap. 4. in monumentum Urbis, olim a Gallis captæ, *Supplicia*, ait, *annua canes pendunt, inter ædem Juventutis & Summani, vivi in furca ſambucea arbore fixi.* Neque recentiora deſunt exempla animalium, ob cædem factam occiſorum, apud Boërium, Guidonem Papæ, Ærodium, Mornacium aliosque laudatos a Thomæ de noxia animal cap. 27. n. 31. idque Jure Alemannico cautum eſt, dicto cap. 211. §. 2. At Heigius, Clarus & Carpzovius tantum beſtiam, quacum Sodomia commiſſa eſt, igne comburendam tradunt: in reliquis Anglorum mos placet, ut pretium brutorum, quorum impetu homo occiſus eſt, in pios uſus erogetur, & Deo donetur; *Deodande* vocant. Vid. Bracton lib. III. tract. 2. cap. 5. n. 8. & du Frene h. v.

C A-

CAPUT V.

DE EDICTO PRÆTORIS, DE DEJECTIS, EFFUSIS ET PERICULOSE POSITIS.

Prætor Urbanus Edictis suis, in securitatem viarum, promisit actiones & interdicta: non vero extra ordinem punivit eum, qui feram bestiam colligasset, qua populi iter est. Paulus in Sent. explicatur. Verba Edicti Prætoris de dejectis. Ejus utilitas & necessitas quatuor argumentis demonstrata, petitis a multitudine hominum in Urbe, ab itinerum angustiis, altitudine ædium, earumque suggrundis, protectis & mænianis. Itinera post Neronis incendium latiora, & tamen angusta. Modus ædificiorum ex l. 1. *§.* 17. *D. de op. nov. nunc. Homines plebeji sub tectis habitantes, cœnacularii dicti. Cur mæniana in Edicto omissa. Secundum caput Legis Aquiliæ an egerit de dejectis & effusis, ad l.* 5. *§.* 4. *de his qui eff. & l.* 27. *§.* 4. *ad L. Aquil. Jus Hebræorum ex Baba Kamma. Fundamentum Edicti est obligatio quasi ex delicto inhabitantis, quocum agitur actione in factum. Condemnatio ex primo Edicti capite quadruplex. Qua in re ea differat ab actione Ædi-*

 li-

litia, & Legis Aquiliæ. Quatenus cicatricum nulla ratio habeatur. Actio ex secundo Edicti capite in decem aureos popularis adversus quem detur. Cujacii emendatio l. 5. §. 12. D de his qui dej. rejecta. Francisci Galliæ Regis edictum ex Thuano.

B Ædilibus Curulibus progredimur ad Prætores urbanos, qui adjuvandi, vel supplendi, vel corrigendi juris civilis gratia, varia jura in securitatem viarum introduxerunt; nunc enim datis actionibus pœnalibus damna a petulantibus vel imprudentibus habitatoribus, vel à nautis, cauponibus, & publicanis, in Urbe vel ruri, viatoribus data graviter coërcent; nunc etiam iis, quorum interest, interdicta prohibitoria & restitutoria, ne quid in via vel flumine publico fiat, quo iter vel navigatio deterior sit, pollicentur. Prius vero quam de singulis his agamus Pauli locus, ob vicinitatem cum præcedentibus, excutiendus est, cujus verba sunt *lib. 1. sent. tit. 15. §. 2.* quæ sequuntur: *Feram bestiam in ea parte, qua populi iter est, colligari Prætor prohibet. Et ideo sive ab ipsa, sive propter eam ab alio alteri damnum datum fuerit, pro modo admissi, extra*

extra ordinem actio in dominum vel custodem datur; maxime si ex eo homo perierit, vel fuerit læsus. Summus Cujacius *ad h. l.* existimavit *Prætorem* hic poni pro *Ædile*; non enim edicto Prætoris, sed Ædilium nos prohiberi ferox animal ibi habere, qua vulgo iter fit. Sequitur eum Cl. Noodt. lib. 1. Probabil. cap. 6. &, ut fieri solet, alii. Neque inelegans hæc observatio prima fronte videtur, quia Prætoris nomen, pariter ac Præsidis, generale est, atque Proconsules, Legatos Cæsaris, Dictatores, Consules, &, ut paucis dicam, omnes, qui jure vel exercitu præeunt, comprehendit; maxime vero Ædiles, quia jus Ædilitium dicitur juris honorarii portio *§. 7. Inst. de I. N. G. & C.* & Prætorias stipulationes sic exaudiri oportet, ut in iis contineantur AEdilitiæ; nam & hæ a jurisdictione veniunt *§. 2. Inst. de divis. stip.* junct. *l. 5. pr. D. de V. O.* Verum huic explicationi gravissime obstat, quod AEdiles nullam extraordinariam actionem, quae in tergum & scapulas domini animalis daretur, sed pœnam pecuniariam, laeso applicandam, introduxerunt. Deinde non fuit Jurisconsultis in more, Praetoris & AEdilium vocabula confundere, quorum jurisdictio erat diversa, *l. 63. D. de Ædil. edict.* &

 l. 31.

l. 31. *D. de evict.* Tiberius apud Tacitum lib. III. Annal. cap. 53. *Non Ædilis, aut Prætoris, aut Consulis partes sustineo.* Quinimo vix *Prætor* hic locum suum tueri potest: nam licet is edicta, ad securitatem viarum pertinentia, proposuerit, & Prætores de iisdem rebus, de quibus Ædiles, jus dixerint, omnium denique magistratuum jurisdictio Prætoria possit vocari, uti Cujac. lib. VIII. Obs. cap. 38. & Cont. lib. 2. subsec. lect. cap. 16. docuerunt, tamen Vir Clariss. Ant. Schultingius, in notis ad hunc Pauli locum, recte monuit, Prætorem vel Ædiles hujusmodi correctionem extraordinariam, qualis hic describitur, infligere non potuisse; quia mero imperio erant destituti, & omnia omnino crimina pertinebant ad Præfectum Urbi, *l.* 1. *pr. D. de Off. Præf. urb.* Forsan ergo melius vocem *Prætor* non Paulo, sed ejus enarratori Aniano acceptam feremus, qui tales minime nobis dedit Pauli libros, quales ex ejus officina prodierunt. Notum est, pœnas extraordinarias plerasque moribus esse introductas, ob inopiam reorum, ut qui non haberent in ære, luerent in pelle. vid. *l.* 7. §. 3. *D. de jurisdict. l. ult. D. de privat. delict. l. ult. D. de furt. l. ult. D. de injur. l.* 1. *in fin. D. de. pœn.* Atque hinc for-

forsan causa est repetenda, cur Justinianus, in §. 1. *Inst. si quadrup.* pœnam ducentorum solidorum, ob liberum hominem occisum, omiserit; quia tunc plerique extra ordinem criminaliter, maxime adversus inopes agebant, quo magis temeritas eorum coërceretur.

His præmissis ad Edictum adversus hos, qui effuderint, vel dejecerint, vel positum habuerint supra eum locum, quo vulgo iter fit, à Prætore propositum, nos convertimus, cujus duo sunt capita. Prioris verba, auctore Ulpiano, in *l.* 1. *D. de his qui effud.* ita sese habent: *Unde in eum locum, quo vulgo iter fiet, vel in quo consistetur, dejectum vel effusum quid erit, quantum ex ea re damnum datum factumve erit, in eum, qui ibi habitaverit, in duplum judicium dabo. Si eo ictu homo liber perisse dicetur, quinquaginta aureorum judicium dabo. Si vivet, nocitumque ei esse dicetur, quantum ob eam rem æquum judici videbitur, eum, cum quo agetur, condemnari, tanti judicium dabo. Si servus insciente domino fecisse dicetur, in judicio adjiciam, aut noxam dedere.* Alterum caput his verbis conceptum fuisse, idem Ulpianus tradit, in *l.* 5. §. 6. *D. eod. tit.* Praetor ait: *Ne quis in suggrunda protectove, supra eum locum,*

qua

multo difficilius, in tanta turba hominum, ait Pompon. in *l. 2. §. 9. de O. J.* Sub Nerone Seneca ad Helviam matrem c. 6. *Adspice agedum*, inquit, *hanc frequentiam, cui vix urbis immensæ tecta sufficiunt: maxima pars illius turbæ patria caret: ex municipiis, ex coloniis suis, ex toto denique orbe terrarum confluxerunt.* Idem lib. II. de ira c. 7. *Hæc tot millia ad forum prima luce properantia, quam turpes lites, quanto turpiores advocatos habent?* Lucanus denique lib. I. Pharſ. vſ. 24. pleraque Italiæ oppida deserta & vacua esse queritur, raros in illis errare habitatores, nulloque custode domus teneri; sed deinde vſ. 511. Romam. vocat

- - - *urbem populis victisque frequentem*
Gentibus, & generis, coëat si turba, capacem
Humani.

Cum illa multitudine hominum jam mihi, quæso, compara plateas, non admodum latas, & quantum periculi ex dejectis vel effusis turbæ imminuerit videbis. Cicero suo tempore, Agrar. II. c. 35. *angustissimis semitis* Romanos, præ Capua, usos fuisse ait. Seneca lib. II. controv. 9. *Tanta altitudo ædificiorum est, tantæque viarum angustiæ, ut neque adversus ignem præ-*

ſomnum Druſo eripuiſſe cecinit, & ſat. VI. vſ. 78.

Longa per anguſtos figamus pulpita vicos.

Sed & quamvis latæ eſſent plateæ, tabernis tamen & pergulis inſtitorum, cauponum, tonſorum & lanionum anguſtiores reddebantur, donec Domitianus ei rei modum impoſuit, cui Martialis idcirco gratulatur lib. VII. Epigr. 60.

Stringitur in denſa nec cæca novacula turba,
Occupat aut totas nigra popina vias.
Tonſor, caupo, coquus, lanio ſua limina ſervant.
Nunc Roma eſt: nuper magna taberna fuit.

His tertium momentum accedat ab altitudine ædificiorum petitum, ex quorum ſupremis cœnaculis plebs Romana, teſtas fractas & rimoſa vaſa dejiciens, lapſu graviore cerebra tranſeuntium feriebat. Initio quidem, cum per Urbis laxitatem licebat, unius tantum contignationis erant ædificia, culmo horrentia & e ſtramine conſtructa, ut Virgilius & Ovidius teſtantur: ſed poſtquam area plana infinitam illam hominum frequentiam recipere non poſſet, ad auxilium altitudinis ædificiorum res ipſa coëgit devenire; itaque altitudines, crebris contignationibus coaxa-

tur, ut Zeno inquit, in *l.* 12. §. 1. *C. de ædif. priv.* Hoc sane ut credamus jubet tum servitus altius tollendi, a JCtis nostris toties memorata, tum crebra testimonia veterum de tectis ædium sublimibus, etiam post illos Augustos exstructis. Senecæ Rhetoris sub Tiberio querelam jam ante audivimus; huic accedat junior Seneca ad Helv. cap. 9. *Quo altius turres sustulerint, quo latius vicos porrexerint, quo majori mole fastigia cœnationum subvexerint, hoc plus erit, quod illis cœlum abscondat.* Petronius, Neroni familiaris, Satyr. cap. 120. *Ædificant auro, sedesque ad sidera mittunt.* Claudian. in II. Conf. Stilic. vs. 131

Qua nihil in terris complectitur altius æther,
Cujus nec spatium visus, nec corda decorem,
Nec laudem vox ulla capit, quæ luce metalli
Æmula vicinis fastigia conserit astris.

Hoc amplius sciendum est, quod in partibus ædium superioribus, opifices plerumque & pauperes, cum familia ex conducto habitarint, qui *cœnacularii* idcirco in *l.* 11. §. 5. *D. de pign. act.* dicunt illi, qui domus totas conductas, quæstus gratia, per singula cœnacula locabant,

patent Projectiones, sive partes domus ita prominentes, ut nusquam quiescant; qualia sunt mæniana & podia pensilia, unde adspectus est in vicos & plateas, *l. 2. l. ult.* §. 1. *D. de S. P. V.* Mæniana a Mænio sunt appellata: is enim cum domum suam venderet, excepit sibi jus unius columnæ, super quam tectum projiceret ex provolantibus tabulatis, unde ipse & posteri munus gladiatorium spectarent, ut ex Festo & Asconio notum est. Mentio illorum fit in *l. 20. D. de S. P. V.* & *l. 2. §. 6. D. ne quid in loc. publ.* Græci ἐξωστὰς appellant, & ἐξωστόφια, uti ex Glossis constat, & Cujacius lib. 1. Obs. cap. 30. ad *l. pen C. de ædif. priv.* plenius explanavit. Similia sunt, quæ παραπετάσια dicuntur, in *l. 39. C. Th. de op. publ.* In provinciis ea ædificare permissum fuit, in Urbe non semper, nec forte eo tempore, quo hoc Edictum proponebatur. Ammianus Marcellinus lib. XXVII. cap. 9. de Prætextato, Præfecto Urbis: *Mæniana sustulit omnia, fabricari Romæ priscis quoque vetita legibus.* Ut adeo satis ex his constet, muniendam fuisse multitudinem per plateas Romanas diffluentem, adversus injurias, quæ ex alto imminebant. Audiamus Juvenalem sat III. vs. 268. ad avarum:

Respice nunc alia ac diversa pericula noctis:
Quod spatium tectis sublimibus, unde cerebrum
Testa ferit, quoties rimosa & curta fenestris
Vasa cadunt: quanto percussum pondere signent
Et lædant silicem. Possis ignavus haberi,
Et subiti casus improvidus, ad cœnam si
Intestatus eas. Adeo tot fata, quot illa
Nocte patent vigiles, te prætereunte, fenestræ.

Ad historiam Edicti quod attinet, nemo dubitat, quin paterfamilias, qui ipse corpus solidum, ut tegulam, lapidem, lignum dejecit ex ædibus suis, vel rem liquidam ipse effudit in eum locum, qua vulgo iter fit, vel consistitur, obligetur naturaliter ad damnum resarciendum, & lege civili insuper, ob crassam negligentiam, multari possit. Prius ex jure Hebræorum tradit Baba Kamma cap. III. §. 2. 3. *Effundens aquam vel stercus in locum publicum, qua alius damnum patiatur, hujus damnum præstare tenetur.* Posterius vero Aquilius tribunus plebiscito suo Romæ introduxit cap. III. Quid vero si habitantes cum eo uxor, filiusfamilias, hospes, cliens, libertus, aut servus dejecerint? Ipsi quidem dejicientes prin-

principaliter ex facto suo tenentur; ut tamen patrisfamilias damnum quoque imputari possit, quatenus is, tamquam familiae suae princeps, poterat & debebat actiones eorum, quos sub tectum recepit, moderari, ut ne civibus essent molestae, vel securitatem viarum impedirent. Sed quia rarius sciri potest, quis dejecerit aut effuderit, maxime si plures in eodem coenaculo habitent, vel si nocte dejectum sit, hinc utile visum fuit Praetori actionem poenalem proponere adversus aedium habitatorem, hoc fundamento, quod ille obligatus sit quasi ex delicto, id est ex facto illicito, sola culpa admisso: peccasse enim quodammodo videtur ob id, quod homines petulantes, incautos, parumve providos in coenacula recepit. *l.* 5. §. 5. *D. de obligat. & act.* ideoque aequum est, ut suam suorumque culpam praestet *l.* 6. §. 2. *D. de his qui effud.* vid Grotium lib. II. cap. 17. §. 6. seq. & Pufend. lib. III. de J. N. cap. 1. §. 6.

Marquardus Freherus lib. II. Verif. c. 3. olim putarat, secundo capite Legis Aquiliae de dejecto vel effuso actionem proditam fuisse; quia Ulpianus scribit, dominum aedium hac ex causa legis Aquiliae actione condemnari posse *l.* 5. §. 4. *D. de his qui effud. vel. dej.* verum discessit ab

hac sententia, quia damnum dejiciendo datum rupti, sive corrupti appellatione, in tertio capite legis Aquiliae, potest comprehendi *l.* 27. *§.* 13. *D. ad L. Aquil.* Sed tanti ponderis non visa fuit hæc ratio viro Ampl. Corn. van Bynkershoek lib. 1. Obs. cap. 13. quin censeret, caput illud egisse de dejectis, quod Prætores deinde, ob quæstionum luxuriam, Edicto complexi fuerint. Movet ipsum tum argumenti & utriusque tituli affinitas, tum quod Mucius actionem de dejecto ramo ex lege Aquilia esse dixit in *l.* 31. *D. eod.* tum Ulpiani auctoritas *d. l.* 5. *§.* 4. & denique quod actio pœnalis de dejectis, tanquam ex lege civili oriunda, perpetua est *l.* 5. *§.* 5. *& ult. de his qui effud.* Et sane fatendum est, inter tot virorum clarissimorum de capitulo illo conjecturas ad *l.* 27. *§.* 4. *D. ad L. Aquil.* puta Cujacii, Chifletii, Freheri, etiam Jacobi Constantinæi lib. 1. subtil. enod. cap. 6. hanc maxime probabilem videri, ob *d. l.* 5. *§.* 4. Pace tamen Viri Illustris liceat qualescunque dubitandi causas in medium proferre: primo enim ex verbis legis Aquiliæ ita demum actio datur, si quis ipse corpore suo, non hospes aut servus, damnum dedit. Deinde damnum injuria datum est verum delictum, hic quasi ex delicto agitur. Ratio-

tiones porro Edicti supra allatæ nondum forte tempore Aquilii tam evidentes fuerunt, ut tot inter alia damnorum genera opus esse crediderit capite de dejectis singulari. Ulpianus vero actionem in factum Praetoriam Aquiliæ vocare potuit; quia lex ista, derogans omnibus legibus anterioribus, sive XII. Tabulis, sive aliis, fons erat omnium decisionum de damno dato, ad quam Praetor, tanquam legum interpres, varias actiones accommodavit, quae eodem nomine Legis Aquiliae veniunt, & in perpetuum dantur. Utique multitudo periculorum & utilitas viarum Praetorem moverunt, ut duas has damni species gravius coërceret, quam in tertio legis Aquiliae factum erat; *neque adjecit culpæ mentionem, vel inficiationis, ut in duplum detur actio, quamvis damni injuriæ utrumque exigat*, ait Ulpian. in *l.* 1. *§.* 4. *D. de his qui effud.* Denique ex mente Praetoris hoc Edictum extensum est ab Urbe ad municipia, civitates & vicos, per quos vulgo iter fit; & si de nave dejectum, datur actio utilis in eum, qui navi præpositus est *l.* 6. *pr. & §.* 3 *eod.* At putator, qui non proclamavit, incidit in L. Aquiliam *§.* 5. *Inst de L. Aquil.* vel extra ordinem punitur Paul. *l.* v. *tit.* 23. *§.* 12. nullus hic est habitator, qui con-

niri possit, ideoque *l.* 31. *D. ad L. Aquil.* ab hoc Edicto aliena est.

Condemnatio ex primo Edicti capite non una est: nam (1) si damnum sordibus effusis datum sit in vestimenta aliasve res, quæ æstimationem admittunt, Prætor adversus habitatorem in suo, vel conducto, vel gratuito, non vero contra ejus heredem, judicium dat in duplum damni dati. (2) Si liber homo ex ea re occisus, actio popularis datur ad pœnam quinquaginta aureorum, cuivis ex populo intra annum, non vero heredi, nec contra heredem *l.* 5. *§.* 5. *eod.* Ratio autem, cur Ædiles in *l.* 42. *D. de Ædil. ed.* graviorem ducentorum solidorum pœnam dictaverint, homine libero a feroce animali occiso, hæc est, quod gravius sit alere leonem, ursum & lupum, quam hominem negligentem recipere, non tamen ita nocere solitum, & tristis forsan casus excitavit Ædiles, ut rigidius viarum securitatem sibi mandatam tuerentur. (3) Si liber homo vivit, sed ei nocitum dicatur, perpetuo agere licet, in id quod æquum judici videbitur: is autem computabit mercedes medicis praestitas aliaque impendia, quae in curatione facta sunt, & operas, quibus laesus caruit aut cariturus est: nam qui de actu tenetur simul tenetur de his, quae illum ex

actus

actus vi sunt consecuta. Senec. v. contr. 5. Cicatricum vero aut deformitatis nulla fit æstimatio, quia liberum corpus nullam æstimationem recipit *l. fin. D. h. t.* & licet reciperet, non est, cui illa exsolvi possit, quia nemo membrorum suorum dominus est *l.* 13. *pr. D. ad. L. Aquil.* propter atrocem vero contumeliam injuriarum agi potest *§. 9. Inst. ad L. Aquil.* & duæ fiunt æstimationes, alia damni, alia contumeliæ, *l* 5. *§.* 1. *ad. L. Aquil.* id quod adversus Titii censuram juris Romani observandum est, Obs. ad Laut. 268. Secundùm Hebræorum leges, lædens nomine damni, doloris, curationis, cessationis & ignominiæ tenetur, apud Constantin. L'Empereur ad Baba Kamma cap. 8. §. 1. 2. Multi quoque, cum Gomezio & Zoesio, excipiunt virgines innuptas, quod oris gratia iis est instar dotis, & nunc difficilius maritum sunt nacturæ, nec inique! sed minime hac actione eis experiundum, quæ rei læsæ æstimationem prosequitur. Apulej. in Apolog. *Virgo formosa, etsi oppido pauper, tamen abunde dotata est: adfert quippe ad maritum novam animi indolem, pulchritudinis gratiam, floris rudimentum.* (4) Si servus aliquid dejecerit, vel ex ejus cœnaculo aliquid sit effusum aut dejectum, in solidum obli-

gatur dominus, non modo, qui auctor fuit servo dejiciendi, sed etiam qui scivit, & cum prohibere posset, non prohibuit; ipse enim dejecisse videtur; at si dominus ignoravit, actio noxalis est *l.* 2. *l.* 3. *D. de noxal. act.* hoc effectu, ut duplum sit in condemnatione, noxæ deditio in solutione *l.* 6. *§.* 1. *D. de re jud.*

Ex altero Edicti capite datur actio popularis in factum, cuivis e populo, adversus eum, qui aliquid supra eum locum, quo vulgo iter fit, positum vel suspensum habet, cujus casus alicui nocere possit, ad decem aureos actori applicandos. *l.* 5. §. 6. *D. de his qui effud.* Positum hic accipere debemus, quicquid in habitationis, cœnaculi, horrei, vel ædificii cujuscunque suggrunda protectove expositum sit; modo id decidendo nocere possit, licet nondum nocuerit, *d. l.* 5. *§.* 9. Ratio est, ut metu gravioris pœnae cives, & maxime plebeji, in supremis cœnaculis res opificii sui crebrius suspendentes, fiant cauti, & itinera reddantur tutiora. Non datur hæc actio promiscue adversus habitantem, uti ex primo capite, sed adversus eum, qui positum habet, sive ipse posuit, vel ab alio positum patitur: sive sit dominus ædium, sive inhabitator, id est, ἔνοικος, inquilinus & conductor, nec refert ædes inhabi-

habitent, an non *d. l.* 5. §. 8. Si fervus pofuit domino fciente, hic fuo nomine tenetur, quia paffus eft poni; fin infciente, noxali judicio eft locus. *d. l.* 5. §. 10.

Quid autem fi id, quod pofitum erat, deciderit & nocuerit? Ulpianus ait, in *d. l.* 5. §. 12. *In eum competit actio, qui pofuit, non in eum, qui habitaverit: quafi hæc actio non fufficiat; quia pofitum habuiffe non utique videtur, qui pofuit, nifi vel dominus fuit ædium, vel habitator.* Non temere Cujacius lib. XXII. Obf. cap. 32. vitii hic aliquid haerere putat, quod non nifi trajectione verborum fanari poffit, hoc modo: *in eum competit actio, qui habitaverit, non in eum, qui pofuit.* Repugnat autem Suerinius repetit. lect. cap. 20., nec leves abfurditates ex hac correctione exoriri caufatur. Videamus. Species hæc eft: Cajus habitat ædes, in quibus Titius, qui eas non habitat, pofuit aut fufpendit aliquid periculofe; quod cadendo nocuit. Multum intererit, an Cajo fciente & patiente in fuggrunda vel projecto aliquid pofitum fuerit, an ipfo ignorante, vel fciente, fed in alia parte ædium, extra protectum. Si pofterius fupponas, haec actio *non fufficit*, id eft, deficit: nec enim ea datur adverfus Titium, qui pofuit, quia non eft dominus aedium, neque habita-

bitator; nec adversus Cajum, qui habitat, quia is neque posuit, neque positum habet, aut habuit, quum ignorarit, neque in suggrunda poni passus sit. Æquum vero visum, ut actio in factum, in eum qui posuit, ad exemplum hujus actionis, detur, in qua judex æstimet, quantum ob eam rem præstari æquum sit: majore enim odio dignus est, qui occasionem damni dedit, quam habitator, inter quem & casum nullus hic est nexus. Hanc interpretationem tum voces *positum erat*, non positum habuerat, tum etiam duæ species sequentes firmare videntur; altera de pictore, qui clypeum vel tabulam, sed non in protecto, expositam habuit, & altera de amphora ex reticulo suspensa, quia & *legitima* Aquiliæ, *&* *honoraria actio deficit.* Quod si vero speciem, cum Cujacio, ita concipias, ut Cajo sciente & in suggruenda positum fuerit, id quod decidit, trajectio verborum per se quidem non mala est, sed, præter codicum fidem, ei refragantur tum verba, *quasi hæc actio non sufficiat*, tum sequentia per *nam &* conjuncta. Utique adversus inhabitatorem actio sufficiet ex capite secundo Edicti, quo coercetur qui positum habuit, *sive nocuit id, quod positum erat, sive non nocuit l. 5. §. 11. eod.* neque opus est ad men-

tem

tem capitis primi confugiamus: nam quod dicitur suspensum pro dejecto haberi, in *l.* 1. §. 3. *eod.* verum est, etiamsi habitator vel dominus ædium suspendi non passus est, quod tamen requiritur, ut dici possit eos positum habuisse. Moribus nostris actio quidem competit adversus inhabitatores ædium, ut damnum dejiciendo datum resarciant, verum actiones pœnales non frequentantur, & Ædiles curant, ne quid periculose positum aut suspensum sit. Franciscus tamen I. Rex Francorum, pœnam decem Francicorum in eos constituit, qui pannum Parisiis ex fenestra suspensum habeant, auctore Thuano lib. XVI. Histor.

CAPUT VI.

DE EDICTIS PRÆTORUM ADVERSUS NAUTAS, CAUPONES ET STABULARIOS.

Tria Edicta adversus nautas, caupones & stabularios, totidem libris separatim ab Ulpiano exposita. Primum est de receptis, cujus æquitas, utilitas & necessitas ostenditur. Diversoria olim rara, donec a Lydis inventa. Caupones quidam meretricum & furum receptatores. Eorum iniquitas, vilitas & perfidia, ad l. 3. §. 1. D. naut. caup. Prætor

tor ab iis præstare voluit suam suorumque culpam levissimam. An potuerint repellere viatores. Discordia inter l. 1. §. 1. eod. & l. un. §. 6. D. furti adv. naut. sublata. De insignibus cauponum, ante fores; an antiqua, ad Luc. 11. vs. 16. Alterum Edictum de damno injuria dato, ex quo datur actio in factum perpetua, gravior quam Legis Aquiliæ, quasi ex delicto, contra nautam vel cauponem, in duplum, non contra heredes. l. 3. §. 4. cum l. 7. §. ult. D. naut. caup. conciliata. Tertium Edictum de furto in navi aut caupona commisso, sed non a vectore. De jure hospitii quædam ex moribus Germanorum, Francorum, Anglorum &c.

Pergimus ad Edicta Prætorum adversus nautas, caupones & stabularios proposita, in viatorum securitatem, dum istorum diligentia acuitur & fraudes coërcentur. Tria autem videntur fuisse edicta, huc pertinentia, quorum primum est, de restituendis iis, quæ receperunt salva fore; alterum de damno dato, & tertium de furtis, in navi, caupona vel stabulo factis. De primo egit Ulpianus lib. XIV. de altero lib. XVIII. de tertio autem lib. XXXVIII. ad Edictum;

ctum, uti rubricæ *l.* 1. *&* *l.* 7. *D. naut. caup.* & *l. un. D. furti adverſ. naut.* oſtendunt. Verba Edicti prioris integra ſuperſunt, in *d. l.* 1. hæc: *Nautæ, caupones, ſtabularii, quod cujusque ſalvum fore receperint, niſi reſtituent, in eos judicium dabo.* Æquitas Edicti manifeſta eſt: cùm enim hoc genus hominum viatores & hoſpites velut ad ſe invitent, & ſecurum trajectum vel diverſorium expreſſe promittant, hinc de omnibus, quæ diligentia humana caveri poterant, reſpondere tenentur. Nautæ quidem merces datur, ut trajiciat vectores; cauponi, ut viatores manere in caupona patiatur; ſtabulario, ut permittat jumenta apud ſe ſtabulari, & tamen cuſtodiæ nomine tenentur; quia ſalva fore recipiunt, quæ ad navim, cauponam vel ſtabulum perferuntur, adeoque præſumtio naſcitur, quod ad cuſtodiam exactiſſimam ſe obſtringere velint; ſive per ſe recipiant, ſive per magiſtrum navis, aut inſtitorem, cum neceſſe ſit plerumque eorum fidem ſequi *l.* 1. *l.* 5. *D. naut. caup.* & omnia facta magiſtri debet præſtare exercitor, qui eum navi præpoſuit *l.* 1. *§.* 5. *D. de exerc. act.* Ex his utilitas Edicti eſt manifeſta.

Tentari autem poſſet, actionem in factum, quæ ex Edicto proficiſcitur, ſuperva-

pervacuam esse, sicut miratum acccepimus Pomponium, cur honoraria hæc sit inducta, cum præsto essent actiones civiles; depositi, si gratis res susceptæ, vel, si merces intervenerit, ex locato & conducto. Verum Prætor innotescere voluit, se curam agere reprimendæ iniquitatis id genus hominum, qui cum furibus, adversus eos, quos reciperent, non raro coïbant *l.* 1. *§.* 1. *l.* 3. *§.* 1. *D. naut caup.* Horatius idcirco *perfidum cauponem* cum nautis audacibus conjungit lib. 1. sat. 1. vs. 29. Alibi eosdem, quasi naturæ perversitate, hospitibus malignos, & levissimæ fidei depingit, lib. 1. sat 5. vs. 4. ubi Forum Appii ait:

Differtum nautis, cauponibus, atque malignis.

Neque Romæ tantum, sed ubivis fere gentium male audivit isthæc hominum trias; Eccles. XXVI. vs. 28. *non justificabitur caupo a peccatis.* Dixit etiam Æschylus κάπηλον τέχνημα, qualis tamen proprie est, qui minutatim vendit res esculentas aut potulentas. Vetustissimis temporibus diu rariora fuerunt diversoria, uti ex Lothi, Jonæ aliorumque historiis pulchre ostenderunt Viri Cl. Perizonius ad Ælian. lib. IV. var. hist. cap. 1. & Clericus ad Genes. XIX. vs. 2. Postea Lydi primi caupones memorantur;

sed

ſed illi & ceteri magnam partem meretricum & furum facti receptatores, apud quos viri honeſti divertere nolentes jus hoſpitii multa cum religione contraxerunt. vid. Juſtin. lib. 1. cap. 7. Ælian. lib. III. cap. 14. lib. IX. cap. 19. & lib. XIV. cap. 14. & quæ plura de cauponiis, ſive meretriciis artibus Caſaubon. ad Theophraſti charact. pag. m. 184. & de vilitate, ignominia & avaritia cauponum Mornacius ex Platone, Ariſtotele & Plinio attulit, ad *l.* 1. *d. t.*

Præterea in plus teneri voluit Prætor nautas & caupones, quam depoſitarios & locatores operarum; quia in locato conducto culpa levis, in depoſito dolus & lata culpa propria duntaxat præſtatur: hoc edicto autem omnimodo qui recepit tenetur, non tantum ex culpa leviſſima ejus, ſed & ſi ſine culpa ejus res periit, facto miniſtrorum, vectorum aut viatorum, niſi ſi quid damno fatali contingit *l.* 1. §. *f. l.* 2. *l.* 3. *D. d. tit.* Nec quisquam putet gravius hoc adverſus eos conſtitutum: nam eſt in illorum arbitrio ne quem recipiant *l.* 1. §. 1. *eod.* licet ſemel viatores receptos repellere non poſſint *l. un* §. 6 *D. furt. adv. naut.* vel, ſi haec conciliat o diſpliceat, in arbitrio cujusque eſt, an velit cauponam exercere, ſi

Ii vero

vero ſigno præ foribus ſuſpenſo id profeſſus eſt, non poteſt repellere iter agentes. Ejusmodi ſignum nonnulli putarunt fuiſſe præſepe, in quo paſtores Chriſtum jacentem invenere, Luc. II. vſ. 16. & Sponius ita interpretatur, in inſcriptione Narbonenſe, OSPITALEM A GALLO GALLINACIO, quod gallus hoſpitii inſigne fuerit. Cetera de meſonautis, mediaſtinis, diaetariis, navium cuſtodibus, quid ſit χειρέμβολον facere, id eſt navi injicere, aliaque ad hujus Edicti interpretationem pertinentia Cujacius lib. XXVII. Obſ cap. 31. Auguſtinus lib. III. Emend. cap. 3. adverſus Alciati lib. III. Diſpunct. cap. ult. & lib. I. Parerg. cap. 43. nec non Ampl. Bynkershoek lib. II. Obſ. cap. 14. erudite explicarunt.

Alterum Edictum, de damno injuria dato, in nave, caupona aut ſtabulo periit, ſententiam autem ejus verbis Cl. Noodtii ad D. pag. 145. proponam: *In nautas, caupones & ſtabularios, ſi damnum injuria datum erit ab his, quorum opera navem, cauponam aut ſtabulum exercent, in duplum judicium dabo: niſi prædixerint, ut unusquisque res ſuas ſervet, & prædictioni conſenſum ſit.* Ulpianus ſeparatim lib. XVIII. ad Edictum, & Paulus lib. XXII. ubi in materia legis Aquiliæ erant

erant occupati, de hoc Edicto egerunt, secundum rubricam fugitivæ *l.* 7. *& ult.* *D. naut. caup.* juncta inscriptione *l.* 5. 6. 7. *D. ad L. Aquil.* Prætor enim ad exemplum damni injuria dati, sed gravius coercet damnum, in navi, caupona vel stabulo viatoribus datum, idque bifariam: primum enim in duplum promittit actionem, licet nulla culpa vel inficiatio exercitoris fuerit probata; deinde non modo ex facto proprio exercitoris, sed etiam ex facto illorum dat actionem, quorum opera navis exercetur, sive liberi fuerint, sive servi alieni, quia periculo suo eorum opera usus: nec opus est personam ejus designare, qui deliquit, nisi quis contra illum agere velit, quod est quoque licitum, *l. pen. §. ult. D. naut. caup.* Quamvis ergo ex simplicitate naturali factum alienum nemini imputari possit, *l.* 74. *de R. J.* id tamen fallit, si voluntas nostra concurrit, quæ vel ex culpa vel ex pacto colligitur *l.* 30. *§.* 4. *D. locat.* Utrumque adest in exercitore navis, cauponæ vel stabuli; nam ut ipse non deliquerit, argui potest ejus culpa, quod malos adhibuit homines *§. ult. Inst. de oblig. quæ quas ex del. l.* 7. *§.* 4. *D. naut. caup. l.* 5. *§. f. D. de oblig. & act.* Idem quoque ipso facto, interpretatione Præ-

toris, tutum hoſpitium viatoribus promiſiſſe cenſetur: nec dubitandum eſt, quin is, qui ſalvum fore recipit, a damno quoque recipere videatur, ſed in hoc Edictum incidit, etſi periculum cuſtodiæ recipiendo non ſubiit, *l.* 1. §. 1. *l.* 5. *§.* 1. *D. naut. caup.* juncta *l. un. §.* 4. *D. furt. adv. naut.*

Notandum ergo non unum eſt diſcrimen hanc inter actionem in factum, & ſuperiorem ex primo Edicto, quod cum Accurſius ignoraret, plus ſemel hæſitavit & a vero aberravit longiſſime. Rectius actiones binas Ludovicus Vitalis diſcrevit lib. 1. lect. var. cap. 2. Veram autem interpretandi viam Gilbertus Regius Boneſidio, ope inſcriptionum, indicavit, Enantioph. jur. civil. lib. 11. c. 7. eandemque Cl. Noodtius ad h. t. & lib. 11. Obſ. cap. 9. ingreſſus eſt, omnibus autem ſummus Cujacius præluxit, in Parat. D. furti adverſus naut. Nimirum (1) actio in factum ex Edicto primo, quaſi ex contractu, eſt rei perſecutoria, in ſimplum, ut in fidem recepta reſtituantur, damnumque rebus, ſive in navi, ſive in litore datum reſtituatur. *l.* 3. *pr. D. naut. caup.* Hæc vero ex ſecundo Edicto, quaſi ex delicto, eſt pœnalis, in duplum damni injuria in ipſa navi vel caupona

pona, non extra eam dati, *l. 7. D. naut. caup.* (2) Illa datur ob damnum, a quocunque, etiam a viatoribus vel vectoribus datum *l. 1. §. f. l. 2. l. 3. D. eod.* hæc autem tantum pertinet ad nautas, & homines liberos, quorum opera exercitor utitur, & ad eos, qui habitandi causa in caupona sunt; non vero ad eos, qui hospitio repentino excipiuntur, veluti viatores l. 6. §. 2. 3. *eod.* pulchra ratione: namque viatorem sibi eligere caupo vel stabularius non videtur, nec repellere potest iter agentes, ministros autem & inhabitatores perpetuos ipse quodammodo elegit, aut saltim non rejecit, nec exploravit cujus fidei, cujus innocentiæ sint, quorum factum eum præstare oportet, *l. un. §. 6. Furti adv. naut.* Sed nec ob damnum a servis propriis datum exercitor hac actione ex quasi maleficio tenetur, verum noxæ eos dedendo se liberat, cum ei ignoscendum sit, si quales quales ad instruendam navem adhibuit, velut in domestico malo, *d. l. ult. §. 4. D. naut. caup.* & *l. un. §. 5. furti adv. naut.* Denique (3) prior actio in heredem, & perpetuo datur, quia rei persecutionem continet *l. 3. §. pen. D. naut. caup.* hæc vero in heredem non datur, quia pœnalis est & honoraria, datur tamen perpetuo,

quia ad exemplum legis Aquiliæ a Prætore formata est *l. ult. §. 6. D. eod.* Sic ultro in concordiam redeunt omnia, nec umbra antinomiæ superest, si erratica illa duo capita finalia sub tit. nautæ caup. ad suas sedes referantur. vid. etiam Ampl. Brencman. de Leg. inscript. §. 7.

Superest tertium Edictum, cujus itidem deperditi verba, ex *l. 1. pr. D. furt. adv. naut.* ita concipi posse videntur: *In nautas, caupones, stabularios, si quid a quoquo eorum, quosve ibi habebunt, furtum factum esse dicetur, in duplum judicium dabo: Sive furtum ope consilio exercitoris factum sit: sive eorum cujus, qui in ea navi navigandi causa esset.* Sedes hujus edicti est in titulo D. *Furti adversus nautas, caupones & stabularios*, cujus unicum Ulpiani caput est ex lib. XXXVIII. ad Edictum, in quo is de actionibus Prætoriis, quæ ad similitudinem actionis furti civilis comparatæ sunt, etiam de propria furti actione in publicanos, viatoribus molestos, egit: uti constat ex *l. 12. D. de publican.* quacum jungenda est *l. 195. §. 3. de V. S.* ubi ipse Ulpianus hunc titulum Edicti *de furtis* appellat, *ut in Edicto Prætoris ostendimus, sub titulo de furtis, ubi Prætor loquitur de familia publicanorum.* Opus autem fuit Edicto,

ut

ut utilis furti actio, ex facto alieno, in exercitores navis, stabuli vel cauponæ competeret, quorum nulla injuria, nullumque maleficium est; & movit Prætorem rursus, quod quasi delinquere censetur, qui malorum hominum opera utitur, per quos viatores lædantur. Quidam in margine Russardi, in Edicto nostro pro *quosve* reponunt *quosve quasve*, forsan ut ipse exercitor excludatur, quem constat, ob furtum viatoribus factum, ex vero delicto teneri, etiam in quadruplum, si fur manifestarius sit, *§. ult. Inst. de obl. quæ quasi ex del.* at sequentia ostendunt, exercitorem, sive vectores ope & consilio ejus, sive nautæ, vel vectores, qui in navi essent navigandi causa, ipso inscio furati sunt, hac actione conveniri. Navigandi autem causa accipere debemus eos, qui adhibentur, ut navis naviget; quales etiam sunt, qui pro vectura remos agunt, quos Ulpianus ναυτεπιβάτας recte vocavit, in *l. ult. §. 2. D. naut. caup.* Factum ceterorum vectorum, qui naulum solvunt, in hac actione non venit. vid. Cujac. lib. XXVII. Obs. cap. 31.

Atque ita discretis Edictis luculenter apparet, quantam vectorum, viatorum, mulionum & quorumcunque peregrinantium curam gesserit Prætor; dum non

modo in custodiam recepta confestim ipsis restitui, sed etiam si quid damni ipsis illatum aut surreptum sit, duplo sarciri voluit: credebat enim satis promotum iri auream illam, quæ peregrinis debetur, celeritatem, si ipsis vel directo cum eo, qui deliquerat, vel cum navis exercitore liceret experiri, neque difficili probatione ejus quod interest opus esset, cujus vice alterum tantum in duplo fungitur. Atque ita oportebat in Republica bene constituta: nam ipse Deus Opt. Maximus, in Theocratia sua, advenarum & peregrinantium causam majorem in modum commendavit Exod. XXII. vs. 21. Deut. X. vs. 18. Apud Indos, Cretenses & Græcos Magistratus positi erant peregrinis, ne injuria afficerentur. Ipse Gentilium Juppiter, quod hospitibus jura dedisse credebatur, Ξένιος Ζεὺς apud Homerum Odyss. ξ vs. 55. & *Juppiter Hospitalis* apud Ciceronem & Plinium dictus est. Causa illius rei, quod nulla olim, aut rariora essent diversoria. De Lucanis, Italiæ populis, Ælianus lib. IV. var hist. cap. I. *Lex quædam sancit, si occidente jam sole venerit peregrinus, volueritque sub tectum alicujus divertere, is vero hominem non receperit, ut mulctetur & pœnas luat hospitalitatis.* De Germanis Cæsar lib. VI. de

de B. G. cap. 23. *Hospites violare fas non putant: qui quaque de causa ad eos venerunt, ab injuria prohibent sanctosque habent: iis omnium domus patent, victusque communicatur.* Hujus φιλοξενίας insigne testimonium profert Nicolaus Damascenus de mor. Gent. p. 8. Pomponius Mela lib. III. cap. 3. *hospitibus tantum bonos* nuncupavit. Tacitus de M. G. cap. 21. *Convictibus & hospitiis non alia gens effusius indulget: quemcunque mortalium arcere tecto nefas habetur. . . . notum ignotumque, quantum ad jus hospitii, nemo discernit.* Gothorum studium erga peregrinos viatores vehementer commendat Joh. Magnus Hist. Goth. lib. IV. cap. I. Slavorum mire extollit Helmoldus lib. I. cap. 83. & lib. II. cap. 12. aliorum Grotius celebravit lib. II. cap. 2. §. 16.

Eadem hospitalitas in Capitularibus Regum Francorum crebro inculcata est. Ita Carolus M. apud Baluz. tom. I. pag. 370. n. 27. *Praecipimus, ut in omni regno nostro, neque dives, neque pauper peregrinis hospitia denegare audeant.* Pag. 400. n. 16. *Intra regna nostra omnibus iterantibus nullus hospitium deneget, mansionem & focum tantum.* Pag. 935. n. 82. *Si quis homini aliquo pergenti in itinere mansionem vetaverit, sexaginta solidos componat in*

blico. Ab eadem humanitate est, quod Choppinus III. Parif. 3. n. 11. memorat, cauponem extra ordinem multatum, quod misellum viatorem sæva hyeme thorace spoliasset. Hinc etiam robatores apud Francos, Anglos & Scotos durissimis pœnis affecti, quod robas, id est vestes viatoribus diripiebant: præter has enim, in magna veterum paupertate & argenti inopia, raro aliquid erat quod adimeretur. Bene etiam observat Henricus Spelmannus, pauca olim in Anglia, usque ad Edwardum III. in Hibernia vero, ad sua usque tempora, fuisse diversoria, sed viatores ingressos ignotorum domus, cibi & quietis caussa, gratis mane recessisse. Ut ad Edictum nostrum revertamur, Theodorico Regi c. 119 placuit, ut nautæ & caupones, si præstent sacramentum de conscientia sua suorumque, nihil cogantur exsolvere; sed moribus nostris tantum abest, ut illud extra usum sit, ut utiliter etiam adversus exercitores cursus publici ex eo agatur, nec culpa probanda sit. Duplum vero non facile adjudicatur, etsi Brunnemannus pro usu ejus responderit, cent. III. decis. 14.

C A-

CAPUT VII.

DE EDICTO PRÆTORIS ADVERSUS PUBLICANOS.

Verba Edicti corrupti varie restituta, a Cujacio, Leunclavio, Pithæo & Frebero; nova conjectura. Publicum pro vectigali. Publicani viri splendidi ex ordine equestri: sed eorum ministri & portitores ob rapacitatem & proditoriam curiositatem odiosi ubivis. Matthæus & Lucas ex profanis scriptoribus illustrantur. Actio Prætoria adversus publicanos cur sit proposita; quænam habeat singularia. l. 1. *§.* 3. *de publican. collata cum Lucæ* XIX. *vs.* 8. *Actio extraordinaria, adversus publicanorum novas acerbitates & nomina exactionum illicitarum, a Nerone introducta, & renovata ab Antonino. Paulus in l.* 9. *§.* 5. *de publican. ex Tacito & Capitolino explicatus. Vectigalia cur nervi Reipublicæ appellentur. Portoria sunt onus rerum & mercium, ex instituto Cæsaris, maxime peregrinarum, quarum catalogus in l. ult. §.* 7. *D. de publican. Vectigal quare pendendum in itinere & transitu pontis. Quid pontaticum. Quantitas octava mercium pars; inde portitores octavarii dicti. Portorium quadragesi-*

gesimæ. Cur vectigalia inter funeris sumtus, ad l. 37. D. & l. ult. C. de religios. Leonini aliorumque corruptiones rejectæ.

Juvabit nunc stilum convertisse ad Edictum Prætoris, quo viatorum securitati adversus publicanos cavetur. Verba ejus in l. 1. D. *de publican.* sunt ista: *Quod publicanus, ejus publicani nomine, vi ademerit, quodve familia publicanorum: si id restitutum non erit, in duplum; aut, si post annum agetur, in simplum judicium dabo. Item si damnum injuria furtumve factum esse dicetur, judicium dabo. Si id, ad quos ea res pertinebit, non exhibebitur, in dominos sine noxæ deditione judicium dabo.* Nemo non videt initio Edicti, in verbis *ejus publicani nomine* vitii aliquid hærere, nec convenit inter Eruditos, quomodo illud tollendum sit. In Vulgata est *seu quis publicani nomine*; Cujacius in Parat. D. legit *ejus publici nomine*, auctoritate Basilicorum; Leunclavius lib. 11. Notat. cap. 85. mavult *juris publici nomine*; Pithœus *publicarii nomine*, ex Glossis Græco-Lat. δημόσιον, τελώνιον, *publicarium*; Ranchinus, *aut quis publicani nomine*; Freherus lib. II. verisf. c. 19. substituit *æris publici nomine*, vel *æris publicani*

cani nomine; alii denique, ut Ruſſardus, quosdam libros habere ajunt, *ſeu publicani nomine*, quosdam *ejusve familia publicani.* Vulgatæ lectio non placet; quod ſi enim familiam publicani his verbis intelligis, ocioſe ſtatim ſequetur, *quodve familia*; ſi vero extraneum, ex facto alieno publicanus non tenetur. Majorem ſpeciem habet Cujaciana emendatio: nam Baſilica lib. 56. tit. 1. vertunt: ἐὰν τελώνης ἢ ἡ φαμιλία αὐτῦ ὀνομάτι τῦ τέλυς ἀφελῶνταί τι; *Si publicanus vel ejus familia vectigalis nomine quid ademerit.* Publici quoque nomine ἁπλῶς poſiti, certum eſt vectigal intelligi fiſco debitum, quod Græci exponunt τέλος: nam publicanos Ulpianus definit, *qui publico fruuntur*, in *l.* 1. §. 2. *D. de publican.* & alibi qui *publica vectigalia* habent conducta, *l.* 12. §. 3. *eod.* Javolenus publicum vocat, quod vectigalium cauſa locatum eſt, *l.* 34. §. 1. *D. ex quib. cauſ. maj.* Sic conductiones publicorum in *l.* 33. *D. pro ſoc.* Horat. lib. 1. ep. 1. vſ. 77. *Pars hominum geſtit conducere publica.* Sueton. Veſpaſian. cap. 1. *Sabinus publicum quadrageſimæ in Aſia egit*, quæque plura id genus ſatis nota apud Lipſ. ad XIII. Ann. 51. Gronov. IV. Obſ. 23. Græv. ad III. Verr. 38. & ante omnes apud Briſſon. de V. S. leguntur. Veruntamen

tamen correctio iſta haud arridet; quomodo enim *ejus publici* dici poteſt, ubi publici nulla præceſſerit mentio? quærit Freherus. Longe magis *æris* probo; ſed, ut brevis ſim, *uſus publici nomine* conjicio legendum, hoc ſenſu: non omnem vim a publicano illatam hoc edicto coërceri, ſed eam, quam is pro uſu viæ aut fluminis publici, in uſum publicum, & ſpecie publici tuendi intulerit: publica enim dicuntur, quæ *publico uſui* deſtinata ſunt *l.* 2. §. 5. *D. ne quid in loc.* Potuit error inde enaſci, quod librarius ſyllabam poſtremam geminare neglexit, cum ſcriptum eſſet *publicanVSus.* Similia Rad. Fornerius lib. 1. rer. quot. cap. 19. & Fabrot. epiſt. ad Salmaſ. t. III. Theſ. jur. civ. pag. 1267. dedere.

Erant vero Romæ potentiſſimæ publicanorum ſocietates, non de plebe hominum, ſed ex ſplendido ordine equeſtri, quæ publicos reip. reditus, a Cenſoribus & Curatoribus viarum, quæſtus ſui cauſa, conducebant, & tam in Urbe, quam in provinciis maxima auctoritate valebant, uti Viri Cl. Sigon. lib. 11. de jur. civ. Rom. cap. 4. & Burmann. de vectig. cap. 9. late oſtenderunt. Cicero pro Planc. cap. 9. hoc ordine, ipſius amantiſſimo, florem Equitum Romanorum, ornamentum civitatis

tatis, & firmamentum Reip. contineri, ait, & pro lege Manil. cap. 7. viros illos ornatissimos, tanquam præsidia ceterorum ordinum & Reip. laudat. Seneca epist. 101. Senecionem Cornelium, equitem Romanum splendidum & officiosum, *ad publica* quoque accessisse, scribit, id est ad vectigalium redempturas. Appian. Bell. Civ. II. p. 435. *Equestris ordo potens, tam propriis divitiis, quam quæstu ex vectigalibus publicis, quæ redimere a populo solitus.* Hi vero vectigalia integrarum provinciarum conducta, per partes sublocabant, vel opera ministrorum & servorum suorum utebantur. Isti, ut rem facerent, plerumque in provinciis ultra constitutum exigebant, quantum possent, ideoque de eorum rapacitate, avaritia & delatoria curiositate non modo scriptores profani, sed & sacri queruntur. Matth. XVIII. vs. 17. XXI. 32. Luc. III. vs. 12. 13. XV. vs. 1. & Baba Kamma cap. X. §. 1. vetat pecunias permutari ex arca publicanorum, quia erant ipsius rapinæ. Apud Græcos notum est illud Comici: πάντες τελῶναι, πάντες εἰσιν ἅρπαγες, unde desumtum, quod Plutarchus in Lucullo, cum Harpyjis eos comparavit. Theocritus interrogatus quænam essent sævissimæ feræ? In montibus, inquit, ursi & leo-

leones, in urbibus publicani, auctore Stobæo lib. II. De portitoribus Cicer. lib. I. de Off. cap. 42. *Improbantur hi quæstus, qui in odia hominum incurrunt: uti portitorum, ut fœneratorum.* Augebatur odium ob curiositatem, an merces illicitæ essent, vel improfessæ. Nonius in portitores: *Portitores sunt telonarii, qui portum obsidentes omnia sciscitantur, ut ex eo vectigal accipiant.* Non mitius de M. Postumio & L. Pomponio publicanis sentit Liv. lib. XXV. cap. 3. quod *fraude avaritiaque parem in civitate neminem habuerint.* Alia pulchra Radulphus Fornerius congessit lib. VI. Rer. quot. c. 12. sed rem omnem obsignabit Ulpian. in *l.* 12. *D. de publican.* ita scribens: *Quantæ audaciæ, quantæ temeritatis sint publicanorum factiones, nemo est, qui nesciat: idcirco Prætor, ad compescendam eorum audaciam, hoc Edictum proposuit.*

Satis igitur causæ habuit Prætor, cur novam actionem ordinariam daret, si quid publicani vel familia eorum vi ademissent, aut plus exigendo damnum injuria furtumve fecissent, intra annum in duplum, cui res inest, post annum in simplum *l.* I. *pr. & §. pen. l.* 5. *§.* I. *l.* 12. *§.* I. 2. *D. de publican.* Gravior illa est, quam actio damni injuria, mitior quam vi bonorum

rapto-

raptorum aut furti, de qua Ulpianum lib. 38. ad Edictum egisse capite præcedenti vidimus. Sed non ideo minus si furtum factum aut vis adhibita sit, actionibus furti aut bonorum raptorum tenentur, *l.* 1. *§.* 3. 4. *l.* 9. *§.* 5. *D. eod.* unde titulus de publicanis in Edicto proxime juxta materiam de furtis est collocatus. Harum imitatione, vel si mavis ad exemplum Exodi XXII. vs. 1. Zacchæus publicanus, judicis personam in se sumens, quadruplum pretium restituit. Luc. XIX. vs. 8. Plures publicani tenentur singuli pro rata, ut tamen unius inopia alios oneret, ex rescripto Severi & M. Antonini *l.* 6. *eod. l.* 46. *§. f. de jure fisci.* Dupli pœna evitari potest restitutione ejus, quod supra modum exactum, ante sententiam facta *l.* 1. *pr.* & *§.* 4. *l.* 5. *D. de publican.* id quod admissum videtur, ne homines a conducendis vectigalibus deterrerentur; cum alias nemo pœnitentia sua nocens esse desinat. Si familiam suam, id est cœtum servorum sibi subjectorum, qui damnum, furtum aut vim fecit, non exhibeant, in solidum suo nomine, sine noxæ deditione conveniuntur, quod proprium est hujus Edicti *l.* 1. *§.* 6. *eod.* nam quia poterant & debebant bonos servos ad hoc ministerium eligere, culpa eorum

Kk præ-

præsumitur, & quasi ex delicto punitur. *l.* 3. *pr. eod.*

Hoc amplius summa publicanorum audacia, & vigor publicæ disciplinæ postulavit, ut aliquando extra ordinem plecterentur *l.* 9. §. 5. *de publican.* Apte Tacitus lib. XIII. Annal. cap. 51. tempus introductæ hujus animadversionis signat: cum enim publicani, Neronis tempore, suppressa lege, sive formula conductionis, nova indies nomina exactionibus illicitis invenirent, atque iter facientibus longe plus, quam publice erat constitutum, extorquerent, is temperandas censuit eorum cupidines, ne per tot annos sine querela toleratas novis acerbitatibus ad invidiam verterent. *Edixit ergo, ut leges cujusque publici occultæ ad id tempus proscriberentur: omissas petitiones non ultra annum resumerent: Romæ Prætor; per provincias, qui pro prætore aut consule essent, jura adversus publicanos extra ordinem redderent.* Hæc vero cum brevi servata, dein frustra haberentur, ideo M. Antoninus Philosophus viarum curatoribus coërcitionis potestatem dedit, auctore Capitolino ej. vita cap. XI. *De dit præterea Curatoribus regionum ac viarum potestatem, ut vel punirent, vel ad Præfectum Urbi puniendos remitterent eos,*

eos, qui ultra vectigalia quicquam ab aliquo exegissent. Adde quod ex lege Julia de vi publica tenentur, qui nova vectigalia exercent *l. fin. D. ad leg. Jul. de vi publ.*

Vectigalis vox late patet, & decumas, scripturam, vicesimam hereditatum, quadragesimam litium, quinquagesimam, centesimam & ducentesimam rerum venalium complectitur; nobis autem hoc loco proprio significatu notat pensionem, quæ pro mercium vectura, aut transitu, in via publica, itinere vel pontibus solvitur. Jus imponendi vectigalia imperio civili inest, sed gravem olet dominatum, si modus excedatur citra necessitatem *l.* 10. *D. de publican. l.* 2. *C. vectig. nov. inst.* Justitia eorum pendet vel ab impensis, quas Remp. in viarum, portuum & riparum munitionem insumere oportet; vel a securitate, quæ mercibus præstatur; vel denique a solo transitu & facultate commercii in territorio alieno: quæ tria tribus hodie vocabulis distinguuntur. vid. Grot. lib. II. cap. 2. §. 14. & Pufend. lib. III. cap. 3. §. 7. quæque Cl. Barbeyracus ad utrumque annotavit. Necessitas porro vectigalium tanta est, ut iis amissis & pacis ornamenta, & subsidia belli requirantur, auctore Tullio pro lege Manil. cap.

2. Idem contra Rullum cap. 18. *nervos* appellat populi Romani; ſicut Ulpianus, in *l.* 1. *§.* 20 *D. de quæſt.* in tributis *reip. nervos* eſſe dixit: quemadmodum enim in nervis robur eſt membrorum, quibus inciſis ea fiunt inutilia, ita amiſſis vectigalibus amittitur civitas, & *diſſolutionem imperii ſequi, ſi fructus, quibus Reſp. ſuſtinetur, deminuantur*, ajunt Senatores, ſtultum Neronis impetum attinentes, apud Tacit. lib. XIII. annal. cap. 50. Pertinacem vero remiſiſſe vectigalia, quæ in portubus, ripis fluminum & in itinere exigebantur, teſtis eſt Herodianus lib. 2. cap. 4. de cujus fide tamen dubitari poſſet, niſi exactiones ſuperiorum tyrannorum immodicas ſublatas fuiſſe putes. vid. Cl. Burmann. de vectig. cap. 5.

Apud Romanos alias quandoque vectigalium ſpecies ex rebus turpibus vel ſordidis exactas nollem, ab ipſa vero æquitate depromtum eſt, quod res neceſſarii ac domeſtici uſus, vel agriculturæ, vel exercitus cauſa comparatæ, fuerunt immunes *l.* 4. *§.* 1. *l.* 9. *§. pen. D. de publican. l.* 5. *C. de vectig.* Contra quicquid negotiationis cauſa habetur; imprimis vero merces peregrinæ, quæ ad luxum & voluptatem importantur, vel exportantur ad peregrinos, obnoxiæ fuerunt. Julium Cæ-

Cæsarem discriminis ejus auctorem laudat Sueton. ej. vit. cap. 43. *Peregrinarum mercium portoria instituit.* Catalogum illarum mercium, satis difficilem dedit Marcianus in *l. ult.* § *7. D. de publican.* in quo explicando Salmasius, Vossius & felicior Ill. Bynkershoek lib. IV. Obs. cap. 5. laborarunt. Solvitur vectigal in itinere; hinc quæstio Ulpiani de marito, qui pro uxore sua *vectigal, quod in itinere præstari solet*, solvit in *l. 21. pr. D. de donat. int. vir. & ux.* etiam in transitu pontis, redemptores portorium exegisse, ex Labeone discimus in *l. 60. §. 8. D. locat.* Sic pro Rheni transitu exigebant Romani, Tacit. IV. Hist. cap. 65. Seneca de const. sap. cap. 14. *cogitans & in pontibus quædam pro transitu dari.* Aimoinus *pontaticum* vocat lib. V. cap. 1. alii apud du Frene in Gloss. *pontagium* & *pontonagium* eadem notione dixerunt. Quantitas vectigalis, quod portorii nomine exigebatur, postremis temporibus fere erat octava mercium pars, *l. 2. C. de eunuch. l. 7. C. de vectig.* unde portitores *octavarii* dicti *l. 8. C. eod.* qui ope stationariorum & urbanorum militum vectigal exigebant *l. 34. §. 1. D. ex quib. caus. maj. l. 5. C. de vectig.* antea vero ordinarium quadragesimæ portorium fuisse videtur,

de quo Quintilian. declam. 359. *Præter instrumenta itineris omnes res quadragesimam publicano debeant: publicano scrutari liceat; quod quis professus non fuerit, perdat.* Symmachus lib. v. Epist. 63. *Quadragesimæ portorium, sive vectigal, non recte poscitur a Senatoribus Candidatis.* Plura vide apud Cujac. lib. VI. Obs. cap. 28. Reines. ad cl. IX. inscr. 36. Spanhem. de Præst. & usu. diss. XIII. pag. 549. & cujus præcipua diligentia commendanda est, Cl. Burmann. de vectigal. cap. 5.

Illud vero obscurius nonnullis visum fuit, quod publicanus ne mortuis quidem pepercerit: Macer enim in *l.* 37. *D. de religios.* funeris impensam esse dicit, quicquid corporis causa, antequam sepeliatur, consumptum est, ut si qua *vectigalia* sunt, sarcophagi & vectura. Ita Florentiæ legitur; sed apud Haloandrum est *vestiaria* quem Leunclav. lib. II. Notat. n. 36. & Elbertus Leoninus lib. III. Emend. cap. 10. secuti sunt, tum quia Græci τὴν ἔνδυσιν vertunt; tum quia hujusmodi vectigal nulla lege institutum reperiatur, nullo antiqui auctoris suffragio confirmetur, & favori cadaverum sepeliendorum sit contrarium, quæ non nisi permissu Pontificis, vel jussu Principis, in alium, quam ubi defun-

defunctus obiecit, locum transferre licuerit *l.* 8. *l.* 14. *D. l.* 1. *C. de relig.* Verum ex constitutione contraria, a Cujacio lib. XI. Obs. cap. 21. restituta, liquido apparet, vectigalia in itinere, olim pariter ac hodie, præstanda fuisse, dum corpus ex uno loco deferretur in alium; adeoque assurgendum esse auctoritati libri Medicei. *In nullo quopiam loco vectigal ab aliqua persona pro corporibus ex uno in alium locum translatis præstetur, l. ult. C. de religios.* Idem quoque lib. V. Obs. cap. ult. Florentinam lectionem ex Basilικῶν lib. 59. firmavit, in quibus τὸ τέλος, ἢ ἡ σορὸς, καὶ ἡ στολὴ legitur. Adde Rad. Forner. lib. III. rer. quot. cap. 6. Lips. lib. I. Elect. cap. 6. & 9. Guther. de jur. man. lib. III. cap. 19. & Kirchman. de fun. lib. III. cap. 25.

CAPUT VIII.

DE INTERDICTIS PRÆTORUM VIARIIS, ET DE VIA REFICIENDA.

Quinque Prætorum interdicta ad vias publicas pertinentia; cui quædam vicina de fluminibus adjiciuntur. l. 42. D. de proc à Græcorum errore liberata. Sensus Legis Decemviralis de via immunita, apud Ciceronem. Viæ militares communiter sumtibus ærarii vel fisci stupendis munitæ. Dio Cassius adversus Casaubonum defensus. Aliquando Magistratus vel privati de sua pecunia eas sterni curaverunt. Viæ vicinales constructæ per magistros pagorum, operis & nummis possessorum, quibus τέλος ὁδοστρωσίας, & collatio viarum injungebatur. Quid sit viam exigere. Onus hoc omnibus incumbebat, nec inter sordida munera, sed nobilissima relatum. Levabant illud milites legionarii, & damnati in opus publicum viarium, & legata in tutelam viarum relicta. l. 30. D. de leg. 2. explicata. Jus Francorum, Langobardorum & Anglorum hac de re vetus & hodiernum.

Per-

Pergamus nunc ad interdicta & prohibitoria & restitutoria, quæ Prætores, juris publici tuendi causa, promiserunt omnibus, quorum interest, ut usus viarum & fluminum publicorum pateat sine impedimento. Et primum quidem interdictum prohibitorium est, quo tam publicis, quam privatis utilitatibus prospicitur: *Ne quid fiat in via, itinere, aliove loco publico, quod actori nocere possit, & uti caveatur non fieri. l. 2. pr. & §. 18. D. ne quid in loc. publ.* Alterum prohibitorium cuivis e populo datur: *Ne quid fiat vel immittatur, in via publica itinereve publico, quo ea via idve iter deterius sit, fiat, d. l. 2. §. 20.* Hoc interdictum tantum ad vias extra urbem pertinet; si quid vero in urbica via fiat, effodiendo, construendo, & morticina projiciendo, ei rei Ædiles occurrunt, nec cuilibet necesse est ire ad interdictum *d. l. 2. §. 24. junct. l. un. D. de via publ. & si quid.* Tertium, restitutorium est: *Ut quod in via publica factum immissum quis habet, quo via illa iterve deterius sit, restituatur, d. l. 2. §. 35.* Datur hoc cuilibet contra possessorem hujusmodi operis, eumve, qui dolo malo possidere desiit, non contra eum, qui fecit vel immisit *d. l. 2. §. 37. 38. 42.* Quar-

tum prohibitorium est: *Ut ne cui vis fiat, quo minus in via publica vel itinere ire agere liceat*, *d. l.* 2. *§.* 45. Hoc quoque populare est, sed quasi privatæ actionis dari potest procurator *l.* 42. *D. de procurat.* ubi Græci pro *via publica* legerunt *vi publica*, περὶ βίας δημοσίας, quibus refellendis vel *l.* 6. *D. ne quid in loc. publ.* & *l.* 14. *D. de injur.* sufficiunt. Eodem nomine datur quoque actio injuriarum *l.* 13. *§. f. D. de injur.* & Paul. *lib.* v. *sent. tit.* 6. *§.* 2. ait solicitudinem hujus rei ad viarum curatores pertinere. Quintum interdictum prohibitorium rursus & omnibus, & in omnes datur: *Ne vis fiat ei, qui viam publicam iterve publicum reficere velit*, *l.* 1. *D. de via publ.* & *itin. publ.* Reficit autem & qui *aperit* viam, id est ad veterem altitudinem latitudinemque restituit, & qui *purgat*, id est ad libramentum proprium redigit, sublato eo, quod super eam esset. His adjungi debent interdicta prohibitoria & restitutoria, quibus Prætor navigantibus prospicit, & ripam munientibus: *Ne quid in flumine publico ripave ejus fiat, quo statio iterve navigio deterius sit.* Item: *quod factum est, vel immissum, ut restituatur l.* 1. *pr.* & *§.* 19. *D. de flumin.* Rursus *Ne vis fiat ei, qui navigat in flumine*, nec ei: *qui refi-*

reficit & munit ripam fluminis agrive, qui circa ripam est, *l.* 1. *D. ut in flum.* & *l.* 1. *D. de ripa mun.* Usus autem est Prætor in edictis hisce plus semel voce *itineris* de navi, ut alii Veteres supra laudati pag. 255. quibus accedat Ovidius lib. 1. Fast. vs. 4. & vi. 484. *dirige navis iter.*

Cum itaque viæ publicæ civium & peregrinorum usibus inserviant, & cuilibet permittatur in publicum petere, quod ad omnes pertineat, idcirco æquum est, ut munitio & refectio viarum & itinerum publicorum de communi fiat, *quia usum utilitatemque habent communem*, ait Ulpian. in *l.* 2. §. 22. *D. ne quid in loco.* Antiquissima lex de via munienda est xii. Tabularum, qua possessores viam pro modo & latitudine agrorum munire tenentur. Meminit ejus Cicero pro Cæcin. c. 19. *Lex jubet, si via sit immunita, qua velit agere jumentum: Potest hoc ex verbis intelligi, licere, si via sit in Brutiis immunita, agere, si velit, jumentum per M. Scauri Tusculanum.* Verba autem Decemvirorum in tab. 8. hæc fuisse putat Jac. Gothofredus: SI VIA AMSEGETES IMMUNITA ESCIT, QUA VOLET, JUMENTUM AGITO. Amsegetes autem dicuntur, quorum ager viam tan-

tangit, auctore Festo. οἱ πλησιάζοντες γείτονες in Eclog. Digest. Marcilius hanc legem ad jus viæ privatæ, qua servitus est, proprie referendam existimat, sed Jac. Gothofredus ei obstare ait, quod Julianus Imperator in *l. 2. C. Th. de itin. mun.* eundem *morem priscum* ad publicas referre videtur: *In muniendis viis justissimum æquitatis cursum reliquit auctoritas: singuli enim loca debent quæque sortiri, ut sibi consulant, vel negligentia vel labore. Igitur eos loca*, juxta morem priscum *delegata curare oportebit*. Optime Siculus Flaccus de condit. agror. pag 9. vias publicas a vicinalibus distinguit, cujus ipsa verba, quia rem accurate exponunt, adscribere non pigrabor. *Non una*, inquit, *omnium viarum est conditio: nam sunt viæ publicæ regalesque, quæ publice muniuntur, & auctorum nomina obtinent: nam & curatores accipiunt, & per redemptores muniuntur: in quarundam tutelam a possessoribus per tempora summa certa exigitur. Vicinales autem viæ de publicis, quæ divertuntur in agros, & sæpe ad alteras publicas perveniunt, aliter muniuntur per pagos, id est per magistros pagorum, qui operas a possessoribus ad eas tuendas exigere soliti sunt, aut, ut comperimus, unicuique possessori per singulos agros certa*

certa spatia assignantur, quæ suis impensis tuentur

Quid Decemvirorum tempore obtinuerit, non temere dixerim: Forsan autem a vero non abludemus, si singulas urbes & provincias crescentis Imperii Romani ad viarum novarum & militarium munitiones, sumtus & operas contulisse dicamus; neque enim æquum erat, ut soli agrorum viæ contiguorum domini onus illud sustinerent, cum vectigal in fiscum redigeretur. Utique Censores, quemadmodum alia opera publica, sic etiam vias sternendas marginandasque ære publico locarunt; neque verisimile est Appium Claudium viam cognominem, longitudine & præstantia operis nobilissimam, de suo censu munivisse: nam sterni eam curavit a porta Capena usque ad urbem Capuam, lapide durissimo, eoque non obvio, sed ἐκ χώρας ἄλλης μακρὰν οὔσης, ex longinqua regione advecto, grandiore & ad normam cæso, adhæc tanta latitudine, ut adversa inter se plaustra libere commeare possent, auctore Procop. lib. I. Bell. Goth. c. 14. Sub occupata republica Principes alii de fisco suo, alii de ærario sumtus illos fecerunt; nec defuerunt Magistratus, collegia, & cives privati, qui pietatis causa, SUA PECUNIA vias fecisse

ciſſe aut refeciſſe in lapidibus literatis laudantur, apud Cl. Bergierium lib. 1. ſect. 15. & 24. Unus nobis ſufficiat Dio Caſſius lib. 53. *Auguſtus, quumvideret vias, extra urbem aliquandiu neglectas, itinera difficilia exhibere, reliquas Patribus quibuſdam propriis ſumtibus reficiendas mandavit, Flaminiam, quia ea ducturus erat exercitum, ipſe procuravit, eſtque ea ſtatim inſtaurata, ac ob id ſtatuæ Auguſto in fornicibus, tam in ponte Tiberino, quam Arimini ſunt poſitæ. Reliquæ viæ poſteriori tempore refectæ, ſive publicis (neque enim Senatores libenter ſumptus faciebant) ſive ipſius Auguſti ſumtibus hoc factum quis dicere velit.* Quod ait, Senatoribus quibuſdam curam viarum propriis impenſis mandatam, ſuſpectum habet Caſaubonus & Suetonio magis credit, ita ſcribenti lib. II. c. 30. *deſumta ſibi Flaminia via Arimino tenus munienda, reliquas triumphalibus viris ex manubiali pecunia ſternendas diſtribuit.* Hærent quoque alii, ſed nihil video quid nos moretur, ſi tempora diſtinguamus. Dio ait, patribus ditioribus A. V. 727. vias quaſdam veteres propriis ſumtibus *reficiendas*, poſtea vero, ob tarditatem eorum, aliis eas publica pecunia curandas datas eſſe. Suetonius vero viros triumphi honore illuſtres,

ſtres, vias novas ex hoſtili præda *ſternendas* accepiſſe ſcribit. Ad eos, qui ſuo ære viam juſſu Auguſti curarunt, pertinet Valerius Meſſala, cujus diem natalem & triumphum eodem illo anno 727. Tibullus celebrat lib. I. eleg. 8. vſ. 57.

Nec taceant monumenta viæ, quem Tuſcula tellus,
Candida quem antiquo detinet Alba lare.
Namque opibus congeſta tuis hic glarea dura
Sternitur: hic apta jungitur arte ſilex.

Diverſa autem ratio fuit viarum vicinalium muniendarum, & tam harum, quam militarium reficiendarum: magiſtri enim pagorum hunc in finem operas, aut nummos, vel utrumque a poſſeſſoribus exigebant, aliquando etiam unicuique certa ſpatia adſignabant quæ ſuis impendiis tuerentur. Antiqui hoc *exigere viam* nuncupabant, interprete Aſconio, in III. Verrin. Græcis recentioribus ὁδοστρωσία lib. 54. Baſil. pag. 456. & γεφύρας ἀνάληψις Leoni Imp. in Tact. c. 2. §. 71. Juriſconſultis vero noſtris *collatio viarum* muniendarum vel ſternendarum appellatur, in *l.* 27. §. 3. *D. de uſufr. l.* 13. §. 6. *D. de act. emti. l.* 2. §. 22. *D. ne quid in loc. publ. l.* 6. *C. de pign. & hyp.* Conſtantinus in *l.* 1. *C. de collat. fund.* ait: *Emphyteutica-*

rii

rii possessores, sicut ceteri Provinciales, obsequium suum itineribus muniendis impendant: nulla enim ratione debent ad hoc, quod in commune profuturum est, sejungi. Honorius quoque & Theodosius in *l.* 2. *C. de immun. nem. conc. Per Bithyniam ceterasque provincias possessores in reparatione publici aggeris, & ceteris hujusmodi muneribus, pro jugerum numero vel capitum, quæ possidere noscuntur, dare cogantur.* Munus hoc non personæ, sed patrimonii erat, *l.* 14. *§.* 2. *D. de mun.* quod possessionibus indicebatur, nemine excepto. Paul. *lib* v. *sent. tit.* 6. *§.* 2. *l.* 4. *C. Th. de itin. mun.* adeo ut nullum privilegium tribuerit exceptionem *l.* 11. *D. de vacat. & excus. l.* 2. *C. de immun. nem.* nec muneris publici vacatio *l.* 12. *D. de mun. & hon.* nec veterani excipiantur *l.* 4. *D. de veteran.* nec Ecclesiæ *l.* 7. *C. de sacros. Eccl. Nov.* 131. *c.* 5. nec divinæ domus *l.* 4. *C. de privil. dom. Aug.* Ante Theodosium quidem *descriptiones ad viarum & pontium constructionem*, ut Julianus Antecessor appellat constit. 118. *§.* 5. propter barbarorum invasiones & viarum vastitates, inter munera sordida fuerant, *l* 15. & 18. *C. Th. de extraord. sive sord.* is vero in *l.* 6. *C. Th. de itin. mun.* eas inter nobilissima opera numeravit,

vit: *Absit, ut nos instructionem viæ publicæ, & pontium stratarumque operam, titulis magnorum Principum dedicatam, inter sordida munera numeremus. Igitur ad instructiones reparationesque itinerum pontiumque nullum genus hominum, nulliusque dignitatis ac venerationis meritis cessare oportet.* &c. Nobilia quoque sunt verba Valentiniani III. Nov. 21. quibus negat hoc onus contumeliosum esse, sed contra rationem inventum nomen munerum sordidorum, quo instauratio militarium viarum, per quas ad splendorem publicum pervenitur, quarum adminiculo status imperii floret, & sine quibus nihil necessarii operis effici potest, prava appellatione censeatur. Plura vide apud Cujac. & Amay. ad *l.* 4. *C. de privil dom. Aug.* Brisson. lib. III. sel. ant. cap. II. Merill. lib. VI. Obs. cap. 13. & Jac. Gothofred. tom. 5. C. Th. pag. 344.

Onus hoc levabant non modo milites legionarii, quorum proprius labor fuit vias militares tempore pacis munire, ne otio torpescerent, ut supra vidimus p. II. cap. 2. pag. 330. sed etiam facinorosi, qui propter crimina ad opus viarum publicum, ad tempus vel perpetuo erant damnati. Sueton. de Caligulæ sævitia c.27. *Multos honesti ordinis, deformatos prius stig-*

matum notis, ad metalla, aut ad viarum munitiones, aut ad bestias damnavit. Trajanus vero munitiones viarum ad ministeria refert, *quæ non longe a pœna sint*, ad Plinium lib. x. epist. 41. *Solent enim ejusmodi, ante annos decem damnati, ad balineum, ad purgationes cloacarum, item munitiones viarum & vicorum dari.* Præterea cives quidam, egregii publici amantes, partem suorum bonorum ultro in opus hoc publicum impendebant donationibus, vel tabulis supremis legabant; cujus rei nobile exemplum est in *l.* 30. *D. de leg.* 2. ubi Celsus quendam in testamento ita scripsisse refert: *Reipublicæ Graviscanorum lego in tutelam viæ reficiendæ, quæ est in colonia eorum, usque ad viam Aureliam.* Quærebatur an hoc legatum valeret, quia summa adscripta non est: sed placuit tantam summam videri legatam, quanta ei rei sufficeret, si facultates defuncti id patiantur. Hoc ratio jubebat & favor diverticuli reficiendi, quod in viam Aureliam incidebat, uti Cl. Cellarius Geograph. antiq. tom .I. pag. 937. ex tabula Peutingeriana ostendit: tantum namque viarum publicarum studium erat, ut legati ad alia nummi hunc in usum verterentur. Ita cum Tiberius censeret, *ut Trebianis legatam in opus*

opus novi theatri pecuniam ad munitionem viæ transferre concederétur, rata quidem mansit voluntas legatoris, Sueton. lib. III. cap. 31. verum si refectio viæ necessaria erat, salubriter id concedi potuisset, *arg. l. un. C. de expens. lud. publ.* cum enim L. Terentius, IIII vir I. D. monumentum fieri jusserat, licet summa ratio sit, quæ pro religione facit, tamen EA. PECUNIA. D. D. VIAE. STRATAE. SUNT. AB. ANNIA. AD. MURUM, apud Reinef. cl. 2. n. 28.

Superioribus haud dissentanea sunt, quæ Carolus M. sancivit Capit. lib. VI. c. 109. tom. I. Baluz. p. 941. *Possessiones*, inquit, *ad religiosa loca pertinentes, nullam descriptionem agnoscant, nisi ad constitutionem viarum vel pontium, si tamen intra eadem loca habuerint possessiones. In aliis vero omnibus habeant integram immunitatem.* De eadem pontium emendatione solliciti fuerunt Pippinus, Ludovicus Pius, & Carolus Calvus apud eundem pag. 545. 612. 617. 668. & t. II. pag. 70. Addo Aymoin. lib. V. cap. 14. & Monachum Sangallensem lib. I. de gestis Caroli M. cap. 32. *Fuit consuetudo in illis temporibus, ut ubicunque aliquod opus ex Imperiali præcepto faciendum esset, siquidem pontes, vel naves, aut trajecti, sive pur-*

gatio, seu stramentum, vel impletio cœnosorum itinerum, ea Comites per Vicarios & Officiales suos exequerentur, in minoribus duntaxat laboribus. A majoribus autem & maxime noviter exstruendis nullus Ducum vel Comitum, nullus Episcoporum vel Abbatum excusaretur aliquo modo. Cujus rei testes adhuc sunt arcæ pontis Magoncianensis, quem tota Europa communi quidem, sed ordinatissimæ participationis opere perfecit. Similia Legibus Langobardorum cauta leguntur lib. III. tit. I. §. 21. 26. 32. Merciorum quoque Rex Ethelbaldus, apud Ingulfum pag. 853. neminem ab hoc onere immunem esse voluit: *pontium & arcium instructiones nulli possunt laxari.* Matthæ. Paris. A. 1244. scribit, in libertatibus Monasteriorum Anglicanorum tria solere excipi, propter publicam regni utilitatem; *videlicet expeditionem, pontis & arcis reparationes, vel refectiones, ut per ea resisterent hostium incursibus.* Recentiora huc facientia vide apud Robert. lib. II. rer. jud. cap. 3. le Prestre questions de droit cent. I. ch. 32. Mev. ad jus Lub. lib. IV. tit. I. art. I. Matth. Obs. rer. Jud. 33. Lyncker. decis. 387. & Zahn. ichnogr. munic. c. 64.

CA-

CAPUT IX.

DE POENIS RAPTORUM, LATRONUM ET PIRATARUM.

Omnis raptor fur improbus est & atrox, sed grassatores & expilatores nocturni extra ordinem coërcentur gravius. l. 28. §. 10 D. de pœn. & l. 1. §. 1. D. de effract. illustrata. Pessimum raptorum genus latrones, quorum duces quidam famosi. Gentes integræ latrociniis infames. Stationarii latronibus investigandis ab Augusto constituti. l. 1. §. 12. D. de off Præf urb. exposita & vindicata. Quid Irenarchæ & Latrunculatores. Varia singularia in latrones eorumque receptatores. Cuilibet adversus eos arma ferre, eosque occidere licet. Crux, usitatum supplicii genus, a Constantino sublatum. Triboniani manus in l. 8. D. ad L. Corn. de fals. 28. §. pen. D. de pœn. aliisque. Bestiis latrones objecti. Nulla supplicii dilatio, ad l. 18. C. de pœn. Pœna piratarum, & eorum, qui naves expugnant. Naufragorum bona fisco addicere injustum.

rdo nos ducit ad pœnas raptorum & latronum, qui ferro armati, vel sine armis pacem publicam & securitatem viarum turbant, atque ideo *improbi* fures & *atrociores* appellantur *l.* 14 *§.* 12. *D. quod met caus l.* 1. *§.* 1. *D. de effract. l.* 2. *§.* 10. *D. de vi bon. rapt.* Adversus hos Prætor proposuit actionem mistam, quadrupli intra annum, post annum simpli; *l.* 2. *§.* 22. *seq. D. de vi bon. rapt.* ex lege Julia de vi publica & privata prodita est gravior accusatio criminalis *l.* 5. *§.* 2. *l.* 6. *D. ad L. Jul. de vi publ.* denique grassatores & expilatores nocturni extra ordinem coërcentur. Callistratus *l.* 28. *§.* 10. *D. de pœn* ait: *Grassatores, qui prædæ causa id faciunt, proximi latronibus habentur, & si cum ferro adgredi & spoliare instituerunt, capite puniantur; utique si sæpius atque in itineribus hoc admiserunt.* Grassatores sunt, qui non gradiuntur, sed cum impetu grassantur ad rapinam. Suetonius cum sicariis eos conjungit lib. 1. cap. 72. & palam succinctos ferro, quasi tuendi sui causa, raptosque per agros viatores ergastulis supprimentes, nobis depingit lib. 11. cap. 32. Petronius cap. 82. & Gell. lib. xx. cap. 1. *nocturnos* appellarunt. Juvenalis sat. 111. vs. 305.

Inter

Interdum ex ferro subitus grassator agit rem,
Armato quoties tutæ custode tenentur
Et Pomptina palus & Gallinaria pinus,
Sic inde huc omnes tanquam ad vivaria currunt.

Expilatores vero dicuntur caprimulgi & carinatores, qui redeuntes a cœna puellasve obvias noctu vestimentis spoliant, stuprant atque nudant, furibus tanto deteriores, quod vix pilum relinquunt, *l.* 16. *§.* 6. *D. de pœn.* οἱ τοὺς ἀνθρώπους ἐκδύοντες ὡς τραχύτεροι τῶν κλεπτῶν ὑπάρχοντες, Basilica habent in *l.* 1. *§.* 1. *D. de effract. & expil.* Hi si vilioris conditionis in opus publicum perpetuum vel temporarium dabantur, honestiores ordine ad tempus movebantur, vel fines patriæ excedere jubebantur *d. l.* 1. ubi Haloander edidit: *Expilatores, qui sunt atrociores fures, hoc est* λωποδύται: Budæus legit συλαγωγοὶ, Alciatus τοιχώρυχοι: at Florentiæ nulla vox Græca reperitur, & melius Cujac. lib. XV. Obs. c. 31. & XXVII. Obs. c. 30. ex Aristophane & Oppiano eam illustravit. Juventus enim Attica, luxu corrupta, hujusmodi expilationibus & grassationibus nocturnis pacem turbabat frequenter, ut ex Plauto patet Amph. I. 1. vs. 2. Trin. II. 2. vs. 34. & Sticho, IV. 2. vs. 26.

Non tu scis, quam afflictentur homines noctu hic in via?

Pessimum vero hominum genus sunt latrones, qui cædem cum rapina in viis publicis conjungunt, ideoque judicio etiam publico legis Corneliæ tenentur *l.* 1. *D. l.* 2. 3. 4. *C. ad l. Corn. de sic.* Horum quidam erant famosi, & duces suæ factionis, criminis causa sociatæ, *l.* 28. *§.* 15. *D. de pæn. l.* 6. *D. de appellat.* ut Bardylis Illyrius, & Viriathus Lusitanus, Cic. II. de off. cap. 11. Barrabas, Matth. XXVII. vs. 16. Corocatta Hispanus, Dio lib. 56. Tacfarinas Afer, Tacit. II. Ann. cap. 52. Ælianus & Amandus, Oros. lib. VII. cap. 25. Palfurius, Vopisc. in Probo c. 16. & Barsatoras denique, de quo Jac. Gothofred. in dissert. ad *l.* 13. *C. de fidej.* Sed integræ quoque gentes & nationes efferatæ latrocinari atque prædas agere in externos, nullo bello indicto, pro licito habuerunt; postquam memoria cognationis inter nos natura constitutæ, & instinctus communis ad societatem, & regula juris naturalis, hominem homini insidiari nefas esse, malis moribus ex parte quasi esset obliterata. Indicat hoc ipsa vox *hostis*, quæ veteri Latio nil nisi externum notabat, Cic. I. Off. c. 12. Thucydides lib. I. c. 5. οὐκ ἔχοντός πω αἰσχύνην τούτου τοῦ ἔργου, φέροντας δέ τι δό-

δόξης μᾶλλον. *Nondum infamiam habebat id vitæ genus, quin potius laudi ducebatur.* De Germanis Cæsar lib. VI. de Bell. Gall. 23. *Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusvis civitatis fiunt.* De Isauris Strabo, de Lusitanis Dio, de Asturianis *l. un. C. Th. de Asturian.* de aliis Grot. lib. II. de J. B. & P. c. 15. §. 5. l. III. c. 3. §. 2. & Pufend. lib. VIII. de J. Nat. & Gent. c. 6. & 10. sunt adeundi. Omnibus jus videbatur, extra fines suos ubicunque deprehensos, sine discrimine occidere, & quibus vitam non auferrent, dedisse jactabant: sed mitigatis moribus, latrocinium ad solitudines magis & silvas relegatum est, vid. *l. 5. D. ad L. Pomp.* & quæ ad eam scripsit Freher. lib. I. verif. c. 22.

Latronibus investigandis & comprehendendis varii olim diversis nominibus præpositi fuerunt. Et primi quidem *stationarii* milites, quum multi latrones per Italiam post bella civilia grassarentur, ab Augusto instituti sunt: *grassatores, dispositis per opportuna loca stationibus, inhibuit*, ait Sueton. lib. II. cap. 32. Tiberius deinde, tuendæ pacis a grassaturis ac latrociniis, *stationes militum per Italiam solito frequentiores dispofuit*, auctore eodem lib. III. cap. 37. Dispositæ etiam sunt in provinciis: Tertullian.

Apologet. cap. 2. *Latronibus vestigandis per universas provincias militaris statio sortitur:* & ita inter Æliam & Hierichum, in loco latrociniis infami, positam fuisse stationem, ob auxilia viatorum, ex Eusebio de loc. Hebr. Cujacius docuit lib. XIX. Obs. cap. XI. Apulej. item lib. VII. Metam. totam latronum factionem Hemi *militarium vexillationem indagatu*, confectam esse scribit. Frequens horum militum in legibus est mentio, *l.* I. *§.* 2. *l.* 4. *D de fugit. l.* 8. *C. d. accus. l.* I. *C. de curios. vel station.* sed eminet inter reliquas *l.* I. *§.* 12. *de off. Præf. Urbi* ex qua elici posse videtur, eosdem Præfecto Urbi, ab Augusto instituto, apparuisse: *Præfectus Urbi debet dispositos milites stationarios habere, ad tuendam popularium quietem, & referendum sibi, quid in Urbe agatur.* Nimirum Præfecti Urbi officium erat, tueri quietem civitatis, vigilem omnium curam agere, & animadvertere in facinorosos, pacis publicæ turbatores, id quod sine manu militari multisque adjutoribus obtineri non potuit, *l.* 17. *pr. §.* 3. 4. *D. de off. Præf. urb.* Seneca Epist. 83. L. Pisonem, Urbis præfectum, *custodem Urbis*; Juvenalis sat. XIII. vs. 157. Rutilium Numatianum Gallum *custodem Gallicum Urbis* vocat; & Statius Papinius lib. I. silv. 4. *Quem*

Quem penes intrepidæ mitis custodia Romæ.
Pedo Mæcenatem, Urbis custodiæ præpositum, *vigilem urbis Romanæ* appellat, in Epicéd. Eleg. 1. & iterum ad obtrectatorem:

Num minus Urbis eras custos & Cæsaris obses?
Num tibi non tutas fecit in Urbe vias?
Nocte subobscura quis te spoliavit amantem?
Quis tetigit ferro, durior ipse, latus?

At scrupulum injicit Lipsius lib. III. Epist. quæst. 18. ubi per milites stationarios apud Ulpianum intelligit illos, qui in theatro aut circo ludorum tempore agebant, ad reprimendas populi turbas: *popularium* vero quietem accipit pro consessu theatrali, qui popularia, ut Equestria equitum, dicebantur. Juvat hanc explicationem Tertulliani locus de spectac. c. 3. ubi *discrimina popularium per proclivum*, tum quod Ulpianus ante dixerat, quietem popularium & disciplinam spectaculorum ad Præfecti Urbis curam pertinere; Brissonius quoque *popularia* spectacula publica interpretatur: nec totus abit Cujacius lib. VIII. Obs. c. 29. quum populares hic & in *l.* 28. *§.* 3. *D. de pœn. l.* 4. *C. de off. Præf. urb.* ad factiones agitatorum quatuor, quæ in Urbe erant, retu-

retulit, Nerio suffragante, lib. 1. analect. cap. 5. Mihi autem magis placet, ut cum Casaubono, ad Marcum Capitolini c. 17. Salmasio ad Spartiani Nigrum cap. 3. & Jac. Gothofredo ad Tertullian. Nat. lib. 1. c. 10. & *ad l. 7. C. Th de ann. civ.* popularium nomine multitudinem populi urbanam, civesque militibus oppositos intelligamus. Stationarios quoque milites & in Urbe, & intra centesimum ab Urbe lapidem Præfecto apparuisse, ex Suetonio aliisque liquet.

Stationariis præfecti erant *Irenarchæ*, forte ἀπὸ τοῦ ἄρχειν τῆς εἰρήνης ita dicti. Horum officium erat, ad provinciarum & itinerum tutelam, noxios prehendi jubere, & prehensos ad Præsides & Magistratus deducere; uti Polycarpum ab Herode irenarcha comprehensum, Nicephorus scripsit. Creabantur periculo Decurionum, & ex dispositione Præsidum *l. un C. de irenarch.* Græci eos ad *l. 6. D. de custod. reor.* ita describunt: Εἰρηνάρχοι οἱ τῆς τοῦ δήμου εὐταξίας ἐπιστατοῦντες. Sunt qui eosdem præpositos *pacis* dici putarunt, in *l. 49. C. Th. de decur.* & *l. 1. C. Th. de pign.* Sed *pagis* legendum esse, ex *l. 1. C. Th. de erog. mil. ann.* Cujac. ad *l. 9. C. de jure fisci*, & Jac. Gothofred. ad *tit. C. Th. de Hirenarch.* monuerunt. Non absimiles his

fuisse

fuisse videntur *Latrunculatores*, ad persequendos latrones a Principe missi, *l. 6. §. f. D. de judic.* quos Græci ληςοδιώκτας vocant, Novell. 8. Meminit eorum Euseb. lib. IV. cap. 15. & Augustin. epist. 159. 160. Præterea *defensores* civitatum, similes tribunis plebis, qui olim in Urbe, per omnes regiones, in quibus fera & periculi sui nescia latronum ferveret insania, disciplinæ & quotidianis actibus adesse jubentur *l. 6. C. de defens.* Decuriones denique latronibus investigandis operam dedisse ex *l. 13. C. de fidejuss.* discimus. Ne vero diu occulti laterent, crimen extraordinarium in eos, qui latrones recipiunt & celant, introductum est *l. 1. D. de recept.* cujus pœna fuit supplicium corporale, aut dispendium facultatum *l. 1. C. de his qui latron.* proximi namque sunt latronibus, a quibus latrones recipiuntur. *Hoc natura simile est, facere scelus & probare*, ait Quintil. decl. 255. Gelas. P. P. epist. 10. *Legibus certe vestris criminum conscios susceptoresque latrocinantium par judiciorum pœna constringit.* Capitularia Karoli M. tom. I. Baluzii pag. 254. n. 24. *Si quis latrones receperit in sua potestate, & septem noctibus secum detinuerit, nisi ad præsentandum, nostrum bannum solvat*, &c.

Quo

Quo magis autem latronum furor ad perniciem publicam tendit, eo plura singularia, ad procurandam omnium salutem, in eos constituta sunt. v. c. quamvis Pompejus Magnus edicto prohibuisset ullum telum esse in Urbe, Plin. lib. xxxiv. Hist. Nat. c. 14. & lex Julia in agro aut villa arma haberi vetaret, ea tamen, quæ quis *itineris* & *tutandæ salutis suæ causa* gesserit, excipiuntur *l.* 1. *l.* 11. §. 2. *D. ad l. Jul. de vi publ.* Nam sicut Valentinianus in *l.* 1. *C. quando liceat unicuique* cunctis Provincialibus liberam resistendi facultatem recte tribuit: *ut quicunque militum vel privatorum ad agros nocturnus populator intraverit, aut itinera frequentata insidiis aggressionis obsederit, permissa cuicunque licentia, digno illico supplicio subjugetur; ac mortem, quam minabatur, excipiat, & id quod intendebat incurrat: melius est enim occurrere in tempore, quam post exitum vindicare*; ita tela & arma, quibus obviare oportet, cuilibet concedenda erant, adversus viarum obsessores & latrones publicos: nec enim hominis occidendi causa telum gerit, qui illud tuendæ salutis causa habet, Paul. *lib* v. *tit.* 23. §. 7. neque placuit eum puniri, qui latronem, cædem sibi inferentem, occiderit, *l.* 4. *D. ad L. Aquil. l.* 2. *l.* 4. *C ad L. Corn.*

L. Corn. de sic. Certe Apostolorum aliqui, Galilæi & Esseni, viri continentissimæ disciplinæ, iter fecerunt armati gladio, ob infestas latronibus vias, Luc. XXII. vs. 36. Joseph. lib. II. Bell. Jud. c. 12. & Cicero pro Milon. c. 4. *Gladios habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret.* Ovid. lib. II. Trist. vs. 271.

Et latro, & cautus præcingitur ense viator,
Ille sed insidias, hic sibi portat opem.

Pœna famosorum latronum erat summa; quandoque bestiis in spectaculis objecti, ut de Isauris Ammian. lib. XIX. fin. *In amphitheatrali spectaculo feris prædatricibus objecti sunt, præter morem*, de aliis Tertullianus scribit de spectac. c. 21. Aliquando flammis consumti, Augustin. lib. III. de lib. arb. c. 9. *Crudelissimi latronis membra cum tali ignis supplicio confici adspicimus, approbamus ordinem legum.* Usitatum vero genus erat crux, supplicium etiam vilibus personis infame. Hoc vel exemplo illorum constat, qui cum B. Servatore nostro in crucem sublati sunt; quos Matthæus & Marcus λῃστὰς, Lucas κακούργους nominarunt. Nota quoque sunt aliorum testimonia. Julius Firmicus lib. VI. Math. c. 31. *Homicidam, latronem efficiet; istic fac moribus comprehensus, pati-*

patibulo suffixus, in crucem & crudeliter erigitur. Seneca epist. 7. *Latrocinium fecit aliquis, quid ergo meruit? ut suspendatur.* Petron. cap. III. *Imperator provinciæ latrones jussit crucibus affigi.* Locum signat Quintil. decl. 274. *Quoties noxios crucifigimus, celeberrimæ eliguntur viæ; ubi plurimi intueri, plurimi commoveri hoc metu possint.* Causa est, ut unius pœna sit metus multorum: nam & Polybius, Plinio referente lib. VIII. c. 16. leones, ob hominum appetitus, crucifixos vidit; quia ceteri metu pœnæ similis absterrerentur eadem noxa. Verum quia Constantinus hoc supplicii genus sustulit, auctore Nicephoro lib. VII. Hist. Eccl. c. 46. & Theodosius crucem pro ligno venerandæ religionis Christianæ haberi rescripsit *l. ult. C. Th. de pagan.* ideo vox illa, beneficio Triboniani & sociorum, abest a Pandectis, furcæ nomine substituto, in *l.* 3. *§.* 5. *D. ad L. Corn. de Sic. l.* 8. *D. ad L. Corn. de fal. l.* 9. *§.* 1. *l.* 28. *pr.* & *pen. l.* 38. *§.* 2. *de pœn.* cum quibus si conferas Paulum *lib.* V. *tit.* 17. *§.* 3. & *tit.* 22. *§.* 1. & otiosam particulam *vel* in *d. l.* 3. & voces *summo supplicio* non satis apte in *d. l.* 8. pro cruce surrogatas consideres, de emblemate Triboniani non dubitabis. Idque Cujacius, Lipsius, Contius,

tius, Rævardus, Faber, Brissonius, Fornerius, & qui non alii? dudum viderunt.

Illud quoque ad singularia adversus latrones referendum est, quod non solum quadragesimæ, sed & ipsis Paschæ diebus quæstioni subjici possunt, cum facillime & in hoc summi numinis speretur venia, per quod multorum salus procuratur *l.* 10. *C. de feriis.* Pœna item non differtur in decimum diem, ut aliorum damnatorum, ex Senatusconsulto Tiberii tempore facto, Sueton. Tib. cap. 75. Senec. de tranq. vit. cap. 14. sed statim in eos animadverti præcipitur, ne Principis clementiam supplicationis vel alio quovis obtentu eis experiri liceat *l.* 18. *C. de pœn.* Neque regula quod reo capitis damnato quivis ex populo, pro eo etiam invito, appellare potest *l.* 6 *D. l.* 29. *C. de appellat.* in latronibus insignibus locum habet, quos damnatos statim puniri publice interest *l.* 16. *D. eod.* Præsidi porro latronem manifestum prius punire, deinde ad Principem scribere permissum, non pœnæ festinatione, sed præveniendi periculi causa *l* 6. *§.* 9. *D. de injusto rupt.* Denique eos, qui a latronibus nominati, corruptis accusatoribus, diem suum obierint, ut confessos de crimine, non relinquere defensionem heredibus, *rationis*

esse, Impp. rescripserunt, in *l.* 2. *D. de bon. eor.* Nihil speciale vero in latronibus hic agnoscit Cujac. lib. VI. Obs. c. 24. legitque *rationis non est*, crisi violenta, ideoque non immerito reprehensus a Roberto lib. I. recept. c. 37.

Latronibus similes sunt piratæ, & tanto pejores, quo magis ad summam remp. navium exercitio pertinet *l.* 1. *§.* 20. *D. de exerc. act.* harum enim cursibus suppeditantur omnes undique ad vitam copiæ, multisque rebus fruimur, sub alieno sole natis, ut ait Cicero lib. II. de Nat. Deor. cap. 60. In piratas ergo, ut publicos hostes, omnis homo miles est, maxime in mari, ubi judicia sunt nulla. Hinc Cæsar defendi potest, quod privatus adhuc, aut saltem legatus populi Romani, piratas; a quibus captus erat, cruci suffixit, cum Proconsul in eos non animadverteret, Vellej. Paterc. lib. II. cap. 42. Justissima quoque severitate Prætor, præter criminalem executionem & pœnam corporalem, lege constitutam, specialem furti actionem proposuit in eum, qui ex naufragio, rate vel navi expugnata aliquid cepit, amovit, abstulit vel corrupit dolo malo, intra annum in quadruplum, non ei tantum, cujus interest, sed etiam fisco *l.* 1. *seqq. D. de incend. ruin.* Ratio est,

quia

quia reip. ſalus hoc modo evertitur cum detrimento privatorum: atque ita Athenis, qui vi abſtulerat, & laeſo & ærario tenebatur in duplum, auctore Demoſthene, in Midiana. Claudius adhæc, rei nauticæ, ut Sueton. docet in ej. vit. cap. 19. ſtudioſiſſimus, Senatusconſulto omnium rerum nomine eos teneri voluit, qui ex naufragio vel unum clavum abſtulerint *l.* 3. §. 8. *D. eod.* Solebant enim ad utrumque latus eſſe gubernacula, uti Grotius in imaginibus Arateis oſtendit; eaque vinculis navi annectebantur, quæ Lucas Act. XXVII. vſ. 40. ζευκτηρίας, Latini *juncturas* vocarunt. Quinimo ſicut Athenis, qui remum aliudve inſtrumentum navale ſuffuratus eſſet, capite, aut perpetuo exilio, aut publicatione bonorum luebat, uti Marcellinus in Hermogenem refert; ita Hadrianus de his, quos diripuiſſe probatum eſt, ut *de latronibus*, gravem ſententiam dici juſſit *l.* 7. *D. eod.* Antoninus denique unicuique naufragium ſuum impune colligere permiſit *l.* 12. *D. eod.* Quod enim jus habet fiſcus in aliena calamitate, ut in re tam luctuoſa compendium ſectetur? ait Conſtantinus *l.* 1 *C. de naufr.* etſi quibusdam populis nunc placeat aulicorum Domitiani ſententia, quos pungit Juvenalis Sat. IV. vſ. 53.

Si quid Palfurio, si credimus Armillato,
Quicquid conspicuum pulchrumque est æquore toto
Res fisci est, ubicunque natat.

CAPUT X.

De cæde viatorum expianda, et de damno spoliatis resarciendo.

Lex Mosis de populo lustrando, in cujus finibus latrocinium commissum, Deut. XXI. *vs.* I. *una cum aliis perperam a Judæis explicata. Similis lex Draconis: aliæ leges Atheniensium adversus latrones: eorum* ἀνδροληψία *&* φιλοξενία *erga quoscunque. l. 4. D. de colleg. & corp. male accepta. Erranti viam non monstrasse in diris. Eunomia legis Ægyptiacæ, aliis quoque gentibus probatæ, quæ punit eos, qui opem non tulerunt occiso. Leges veterum Italorum, Cymensium, Persarum, Insubrium & Anglorum, ut vicani damnum sarciant, raptore non prehenso. Magis teneri Magistratus, sive advenarum curæ sint præfecti, sive negligentes fuerint in latronibus inhibendis. Varia ejus rei exempla antiqua & recentia. Quando hodie territorio-*

rum

rum domini damna resarciant viatoribus spoliatis, & quare.

Superioribus vicinæ sunt leges, ad cædem viatorum expiandam, & damna spoliatis resarcienda pertinentes, quas uno velut fasce complectemur. Primas suo merito damus legi Dei, populo Israelitico datæ, Deut. XXI. vs. 1. seqq. Quod si enim homicidium in agro esset commissum, cujus auctor, de civitate in civitatem gliscens, ignorabatur, Seniores, sive Judices, proximæ civitatis, reatum sanguinis expiare jubentur, postquam, ad demonstrandam sui suorumque innocentiam, ore & lotione manuum, coram sacerdotibus ad hunc actum vocatis, testati essent, se insciis cædem esse factam: nam quia populi peccatum in Rectores redundat, qui non satis cavent, ne quid criminis committatur, opus erat solenni ritu, quo se suosque cives a sceleris culpa purgarent, istaque piaculari victima quasi significarent ita se occisuros homicidam, si detegatur, omnemque se moturos lapidem, ut is prehendatur. De lotione manuum, innocentiæ symbolo, apud gentes, vid. Grot. ad Matth. XXVII. vs. 24. & Jurisprud. meam symbol. Ex. II. c. 8. Lex non distinguit inter

Gentilem & Iſraëlitam, ſed illum pariter ac hunc diligere jubet, atque ab opprimendo eo abſtinere Exod. XXII. vſ. 21. Levit. XIX. vſ. 34. Num. XV. vſ. 16. at Judæorum magiſtri perperam hæc ad peregrinum juſtitiæ tantum & peregrinum inquilinum reſtrinxerunt, abunde ſatis ſe officiorum partes impleviſſe credentes, ſi iis præceptis paruiſſent, quibus civitas eorum continebatur; reliquos vero beſtiarum numero habebant, pulchro prætextu ſcilicet, quod lex Moſis imperet ſpecialiter benefacere popularibus, Deuter. XXII. vſ. 1. hinc μισανθρωπία, ab amicis Antiochi apud Photium, & *adverſus omnes alios hoſtile odium* iis objicitur apud Tacit. lib. V. Hiſt. c. 5. Quinimo licet maledictus dicatur, qui facit, ut coecus erret in via, vel qui pervertit jus peregrini, Deut. XXVII. vſ. 18. 19. tamen Juvenalis ne viæ quidem monſtrandæ beneficium, minime moleſtum, eos exhibere voluiſſe exteris non Judæis, criminatur ſat. XIV. vſ. 103.

Non monſtrare vias eadem niſi ſacra colenti.

Atticæ leges belle conveniebant cum Hebræis; quia Draco, ſi cædes facta, cujus auctor ignotus, conſtituit καθάραι τὸν δῆμον αὐθήμερον, *luſtrare populum ea ipſa die*, qua quisque occiſus fuerit, apud Demoſthe-

sthenem, ἐν τῷ πρὸς Μακάρταλον, de qua vid. Petit. ad LL. Att. lib. VII. tit. I. pag. 520. Adeo enim execrabile, & diis invisum, uti ex Ibici interfecti historia apud Solinum constat, videbatur esse latrocinium, ut vel cognati ejus, qui occisus esset, vel Demarchus populum lustrare debuerit, ipse vero fugitivus sacris malluviis, libationibus, crateribus, igne & tecto arcebatur. Propinqui, cadaver occisi efferentes, hastam ad tumulum defigebant, seque vindictam cædis cupere testabantur. Qui vero latronem, vim in via intentantem, illico interfecerat, purus censebatur, auctore Demosthene in Aristocrat. & Libanio decl. 33. neque ulla prædæ agendæ permissa erat societas, uti quidam ex Solonis lege, in *l.* 4. *D. de colleg. & corp.* colligunt, ad quam Ampl. Bynkershoek videatur lib. I. Obs. cap. 16. Alia lex permittebat proximis & necessariis occisi tres viros externæ urbis prehendere, in qua homicida receptus latebat, nec deditus, nec punitus; & hæc res ἀνδρολη⌊ία dicebatur, de qua vid. Meurs. Them. Att. l. I. cap. 19. & Grot. lib. III. de J. B. & P. c. 2. §. 3. Alia lex erat ab ipsa humanitate & utilitate dictata, ut peregrino advenienti & abeunti securitas præstaretur, apud Xenophontem Memorab. lib. II.

cujus verba erant iſta: τῦς ξένους μὴ ἀδικεῖσαι. Theophilus idcirco §. 1. *Inſt. de jure nat.* opponit Lacedæmoniorum & Athenienſium mores; illi enim peregrinos non admittebant, hi vero ab illa ξενηλασία tam alieni fuerunt, ut etiam coluerint Aram Miſericordiæ, & bellum ſæpe pro exteris ſumſerint. Eodem tendit vetus ſenarius in Excerptis Grotianis pag. 938.

Ξένυς ξένιζε, ϰ̀ σὺ γαρ ξένος γ'έσῃ.

Hoſpiti benefac, tu quoque hoſpes forte eris,

Rurſus alia lex erat, hic non omittenda, qua is, qui erranti viam monſtrare detrectaſſet, ſacris arcebatur. Cicero III. de off. c. 13. *Erranti viam monſtrare, Athenis publicis execrationibus ſancitum eſt.* Quamvis enim laxa ſint humanitatis officia, quæ egenti tantum jus imperfectum, ob circumſtantias infinitas, tribuunt; deteſtandæ tamen malignitatis honeſtis viris viſum fuit, ea negare, aut ægre diſpenſare, quæ aliis ſunt utilia, & tibi non moleſta, ideoque jus perfectum fere effecerunt. Homo quippe in adjutorium mutuum generatus eſt, & latiſſime patet omnibus inter omnes ſocietas, in qua rerum omnium, quas ad communem uſum natura genuit, eſt ſervanda communitas,

Ἀ'γνοεῖς ἐν ταῖς ἀραῖς ὅτι ἐςὶν, εἴ τις μὴ φράσαι ὀρθῶς ὁδὸν

ἰδεῖν. *Nescis in diris hoc esse, si quis non recte monstrarit viam?* ait Diphilus, in Parasito. Tulit hanc legem Buzyges, qui arare docuit Athenienses, & secundum Vaticanam Græcorum proverbiorum appendicem cent. 1. prov. 21. diris devovit eos, qui peregrinos hospitio & tecto, id est, aqua & igne non exciperent, aut qui erranti viam non monstrarent: ἢ μὴ ὑποφαίνουσιν ὁδὸν πλανωμένοις. Romanorum Philosophus Seneca lib. IV. de benef. cap. 29. etiam ignotis errantibus viam monstrandam esse, ait, quia non homini id præstamus, sed humanitati; & diu ante ipsum Ennius, quicquid sine detrimento potest præstari, id cuicunque *comiter*, id est hilare ac libenter, tribui præcepit, laudatus eapropter a Cicerone lib. 1. de off. 16.

Homo, qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:
Nihilominus ipsi lucet, cum ille accenderit.

Duriores autem prima fronte videntur esse aliæ gentium quarundam leges, quæ cædem ab aliis factam, ab aliis lui, vel damnum, in via publica datum, a proximioribus oppidanis, municipibus, aut vicanis resarciri jubent, cum ex facto alterius præter heredem nemo teneatur; ac ne is quidem, qui sit ejusdem civitatis,

 vici

vici vel provinciæ *l. un. C. ut null. ex vic. Nov.* 52. *&* 134. Verum, si attentius consideres, fundamentum utriusque est, quod crimen ad paucos, ejus suspicio tamen & invidia ad omnes vicinos pertinebat, quos meminisse æquum erat, quod non nobis solum nati sumus, sed ortus nostri partem patria vindicat, partem amici, partem totum genus humanum cognatum. Par parem quidem cogere nequit nisi ad id, quod ex jure stricte sic dicto debetur; Superior vero cogere potest etiam ad alia, quæ virtus quælibet præcipit; quia in jure superioris, qua superior est, hoc comprehenditur, auctore Grotio lib. II. cap. 25. §. 3. Fluxisse autem leges illæ videntur ab Ægyptiis, quos Diodorus Siculus lib. I. cap. 77. scribit, capitali supplicio obnoxium habuisse, qui in via hominem interfici aut quamlibet vim sustinere vidisset, & cum posset non vindicasset. Si quis re vera opem ferre non poterat, indicare tamen latrones & actione scelus persequi tenebatur: quo neglecto plagæ certo numero inflictæ, & triduo cibis interdictum. Ex hac lege Mosis zelus quoque a nonnullis defenditur Exodi II. vs. 12. Similiter Plato puniendum censet, qui vim alteri illatam non arcet, lib. IX. de LL. pag. 881. & Cice-

Cicero lib. I. de off. c. 7. duo injustitiæ genera facit, unum eorum, qui inferunt, alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possint cum suo commodo & sine periculo, non propulsant injuriam: *qui non defendit, nec obstitit, si potest, injuriæ, tam est in vitio, quam si parentes, aut amicos, aut patriam deserat*, id est æque peccat in justitiam, licet minus. Ambrosius lib. I. Off. cap. 36. *Qui non repellit injuriam a socio, si potest, tam est in vitio, quam ille, qui facit.*

Regula ergo ex facto alieno nemo tenetur, ex regulis societatis civilis, exceptionem patitur valde naturalem, nisi in altero illo fuerit potentia & obligatio ad factum illud concurrendi; hanc vero jus civile accuratius ad certas personas determinare solet. Sic Aristoteles mirab. ausc. c. 80. scribit, in Heraclea, Græcos & indigenas iter facientes ab incolis observari, ne quid iis forte mali contingat, cum alioquin futurum sciant, ut quorum in finibus aliquid delicti in viatores admissum fuerit, criminis pœnas luant, & damnum illatum resarciant. Non dissimile Cymensium institutum Rad. Fornerius lib. v. rer. quot. c. 28. ex Heraclide Pontico, περὶ πολιτειῶν observat, ut ad eorum restitutionem, quæ furto fuissent ablata, omnes vici-

vicini conferrent, indeque factum, raro ut aliquid amitteretur; cum eadem diligentia res alienas ac proprias custodirent singuli. Sic & Abas Rex Persiæ, ad latrones extirpandos decreto sancivit, ut incolæ oppidi proximi resarcirent, si quis in via publica spoliatus esset, apud Petrum de Valle Itin. p. 2. epist. 1. In Libuis, Gallis & Insubribus etiam suo tempore legem municipalem fuisse, ut si quidquam damni cuiquam viatori datum sit, teneantur proximi pagani id resarcire, vel nocentem sistere, refert Alciat. lib. VI. Parerg. c. 29. recteque contra pravam Pauli de Castro judaizantis interpretationem docet, legis rationem, ut itinera tuta sint, non tantum in civibus, sed magis in peregrinis obtinere, quum & his jus nascatur ex lege civili & pro subjectis temporariis habeantur. v. Grot. lib. II. c. II. §. 5. Bartolus quoque in *l.* 4. *D. de nox. act.* scribit, usurpatum in sua paroecia morem, ut incolæ ipsi plecterentur, qui sceleris alicujus auctorem non comprehendissent. Apud Anglos denique *escapii* pœna olim tenebantur cives urbis, ex qua homicida evasisset, licet nondum is deprehensus esset, & carceri mancipatus, uti pluribus discere licet ex Auctore Fletæ lib. 1. c. 20. §. 75. & Covvello lib. IV. Instit. tit. 18. §. 14. Recte

Recte Cujacius lib. XIX. Obſ. c. XI. monet, plus imputandum eſſe Magiſtratibus & dominis, qui vico imperant, quam vicanis: jus enim habent, tam ſinguli, quam reſpublica exactam quandam diligentiam ab iis exigendi, non modo ſi hunc in finem primario ſint inſtituti, ne peregrino cuiquam fiat injuria, ut de advenarum præfectis apud Indos Strabo lib. XV. p. 708. & Diod. Siculus lib. II. c. 42. teſtantur; ſed etiam ſi lex ordinariis magiſtratibus expreſſe, aut per ſufficientem conſequentiam indicavit, curarent, quo malis hominibus provincia purgaretur *l.* 3. *D. de off. præſ. l.* 2. *C. de off. Rect. prov.* Hac propter Grotius lib. II. de J. B. & P. c. 17. §. 20. ſcribit, ex neglectu teneri Reges ac Magiſtratus, qui ad inhibenda latrocinia & piraticam non adhibent ea, quæ poſſunt & debent remedia, eoque nomine damnatos olim ab Amphyctionibus Scyrios, legimus apud Plutarch. in Cimon. pag. 483. Similiter Cumanum, procuratorem Syriæ, imputaſſe propinquorum vicorum *incolis*, vel (ſi Cujacii δεσπότας placet, pro δεσμῶτας) proximorum vicorum *dominis*, quod latrones non comprehenderant, auctor eſt Joſephus lib. II. de bell. Jud. cap. 12. Idem ex Sabaudia in Angliam traductum ab Henrico III. ſcribit

bit Matth. Parisiens. A. 1253. *Si quis obiter spoliaretur, vel quomodolibet a latrone damnificaretur, ipsi, quibus incumbebat eminentius patriæ custodia, cæso satisfacerent competenter, & amissa restituerent.* Idem lege Regis Scotiæ 98. cautum apud Buchanan. lib. IX rer. Scot. In Persia Prætores tenentur refundere quicquid in viis publicis suæ jurisdictioni & telonio subjectis, ablatum est, Tavernierio teste, Itin. lib. 1. p. 4.

Non minus hodie Comites & dominos territorii, qui vectigal exigunt, damna viatoribus per latrones data farcire teneri, ajunt Gail. lib. II. Obs. 64. Mynsing. c. 5. Obs. 70. aliique apud Lauterbach. ad tit. de publican. fin. laudati: sed vix est, ut ex nudi vectigalis solutione id demonstrari possit; hoc enim pro solo transitu, & in compensationem sumtuum, ad vias reficiendas necessariorum penditur, ut Titius recte animadvertit Obs. 998. Quamobrem damna resarcit dominus duobus casibus, si accepto guidagio conductum specialem promisit, vel si lata ejus culpa in latronibus non repressis probetur Rec. Imp. 1559. §. 34. 35. Hodie guidagium vulgare & parvum pro rerum, quæ exportantur, securitate tanquam regale & jure territorii exigitur; sed olim, durante

rante jure manuario, conductus illi pactitii magis erant frequentes, unde toties in chartis medii ævi occurrunt *deductores, duces conductorii*, διασώσται & ἀποσώσται. v. Frene Gloss. v. *conductus* & *guidagium*. Extat de hac quæstione Bartoli consilium 5. & Baldi locus in tit. 1. Feud. lib. 1. quibus jungatur Carpz. pr. crim. qu. 91. n. 58. & Schilt. Exerc. XLII. §. 50. Alii nominis editionem & mercium professionem factam postulant, arg. *l. un. C. de lit. & itin. custod.* Alii, ut viator spoliatus sit in via publica, non vero ad avia deflexerit, arg. *l. 2. C. de curs. publ.* & *l. 2. C. Th. de curios.* Ego addo, viam regiam quidem esse tutissimam, & Pythagoræ symbolicum illud: *Extra viam publicam ne ingrediaris*, si nil obstet, hic observandum esse; attamen læsi raro de damno restituto gaudebunt; quis enim adversus potentes, etsi culpa non vacent, munitus est satis? & quis, sodes, litigare velit cum Principe, quem majestas & ferrum tuetur?

C A-

CAPUT XI.

DE VARIIS LEGIBUS VIARIIS.

Scriptores practici de jure viarum. Regulæ de vehiculis sibi obviis. Romæ via decedendum honoratioribus. De foveis ursorum & luporum capiendorum causa in via factis. l. 28. ad. L. Aquil. cum Exodi XXI. *vs.* 33. *collata. Per ferias viam publicam munire licuit. Cato ex Virgilio illustratus. Religiosi diebus festis iter non suscepere. Lex Dagoberti. Si via publica casu amissa, vicinus privatis vel Reip. viam præstat, ad l.* 14. §. 1. *D. quemadm. servit. Cur Principes constituerint; ne vehicula oneraria Urbem ingrederentur, aut equi in civitatibus insederentur. Qui fimo vel cœno aliquem in via perfundit extra ordinem coërcetur, ut & piscatores, qui specie phari facibus suis noctu fallunt navigantes l.* 1. §. 1. *D. de extraord. crim. l.* 10. *D. de inc. ruin. explicatæ. De plateis non artandis, ad l.* 12. *C. de ædif. priv. & l.* 14. *C. de op. publ.*

Immensi esset operis omnia colligere, ad viarum securitatem & commodum spectantia, igitur coronidis loco

loco tantum leges memorabiles breviter enarrabimus, quæ animo nunc occurrunt. Nolim vero exſpectes, ut ad practicas quæſtiones me demittam, tum quod illæ ab inſtituto præſente & a genio hujus opuſculi ſunt alienæ; tum quia Fritſchius, in duabus diſſertationibus, de jure regali Viarum publicarum & Pontium, in illis plus æquo & tam diligenter fuit occupatus, ut mihi labor ille inanis futurus eſſe videatur. Neque de tranſitu exercitus, aut de vehiculis ſibi obviis nunc quidem poſt Cl. Feltmannum, agere vacat, qui in binis diſceptationibus hujus argumenti, quantum ſatis eſt, ea de re dixit, ad illa *l.* XI. *C. de ſervit.* verba: *Uti via publica nemo probibetur.* Grotius quoque jus tranſeundi terra & amnibus late explicat lib. II. de J. B. & P. cap. 2. §. 13. & quod ad aurigas ſibi obvios attinet, res breviter eo redit, eum cedere aut retroire debere, qui colliſioni culpa ſua anſam præbuit; vel, hac ceſſante, qui minore cum incommodo id facere poteſt; in pari vero cauſa par eſſe utriuſque officium, niſi honos altus aut privilegium alteri tribuat prærogativam. Ita Conſuli vel Prætori, per denſiſſimos populoſiſſimæ Urbis numeros tranſeunti, non modo decedendum erat ſemita vel via, ſed & vehiculo

equoque desiliendum, auctore Seneca Epist. 64. & Arnob. lib. VII. adv. gent. ex quo more Lipsius lib. I. Elect. cap. 23. ritum navalem illustrat, quo navigantes urbibus, castellis, arcibus, vel navibus, reverentiæ vel subjectionis gratia, vela submittunt. Plane in Urbe Seneca lib. I. de clem. cap. 6. ait, turbam crebro elisam, *quoties aliquid obstitit, quod cursum ejus, velut torrentis rapidi, moraretur.* Horat. lib. I. sat. 6. vs. 42.

- - - At hic, si plaustra ducenta
Concurrantque foro tria funera, magna sonabit.

Juvenal. sat. III. vs. 239.

Si vocat officium, turba cedente, vehetur
Dives, & ingenti curret super ora liburno.

Mox . . . *nobis properantibus obstat*
Unda prior: magno populus premit agmine lumbos
Qui sequitur; ferit hic cubito, ferit asfere duro
Alter: at hic lignum capiti incutit, ille metretam.

Alia lex vialis est Pauli *l.* 28. *D. ad L. Aquil.* de foveis ursorum cervorumque capiendorum causa factis: nam qui in *itineribus* eas fecit, lege Aquilia obligatur, si aliquid eo decidit, vel deterius factum

est

eſt: qui vero in *aliis locis*, ubi fieri ſolent, nihil tenetur, præſertim ſi denunciatum eſt, aut præviderì potuit. In ſimili re Moſes Exodi XXI. vſ. 33. *Quum retexerit quis puteum, aut quum foderit quis puteum, deinde non operuerit illum; itaque ceciderit illuc bos aut aſinus: dominus ille putei rependito.* Late hanc legem divinam explicat Baba Kamma cap. 5. §. 5. cujus ſumma eo redit, ex ore putei rem judicandam eſſe, num illud loco publico, an privato obvertatur. Foſſas autem urſis & lupis capiendis primus Romanis oſtendit Fovius quidam, qui poſtea Fabius dictus eſt, Feſtus in *Fovei.* Meminerunt antiquiſſimi hujus venandi generis Horatius, Phædrus, Manilius, Statius, Claudianus & Silius lib. VI. vſ. 329.

Haud ſecus ac, ſtabulis procurans otia, paſtor
In foveam parco tectam velamine frondis
Ducit nocte lupos poſitæ balatibus agnæ.

Vid. ibi Dausquejus & Cl. Collega noſter Drakenborchius in notis. Solon Athenis præmium conſtituit ei, qui lupum maſculum interfeciſſet, drachmarum quinque, ea tamen lege, ut ſepeliretur, quia Apollini ſtabulis triſte illud animal erat ſacrum, auctore Plutarcho, Æliano, Suida aliisque apud Meurſ. Them. Att. lib. II. cap.

 17.

17. De aliorum populorum præmiis vid. Mornac. ad *l.* 42. *D. de Ædil. ed.*

Ad singularia porro viarum referri potest, quod Cato, Romani generis disertissimus, ait de re rust. cap. 2. *Per ferias potuisse fossas veteres tergeri, viam publicam muniri, vepres recidi* &c. hoc vero sine dubio de feriis sine festo, ut nundinis, vel de diebus intercisis, qui deorum hominumque erant communes, vix autem de feriis indictis conceptisque accipi debet: affirmabant enim sacerdotes has pollui, si opus aliquod fieret, & ideo per præconem denunciabatur, ne quid ageretur, & præcepti negligentes multarentur, ut Festus in *Præcias* & Macrob. lib. 1. Saturn. cap. 16. docuere. Sed qui disciplinas Pontificum interius edocti, ea diebus festis, ob immensum eorum numerum, sine piaculo fieri posse dicebant, quæ vel prætermissa nocerent, vel quæ supra terram, sine institutione novi operis, fierent; unde Maro, totius sacrorum ritus peritissimus, cecinit lib. 1. Georg. vs. 268.

Quippe etiam festis quædam exercere diebus
Fas & jura sinunt. Rivos deducere nulla
Relligio vetuit, segeti prætendere sepem. &c.

Quotquot vero, sine delectu dierum festorum,

rum, superstitionibus se implicabant, neque iter necessarium suscipere in illis audebant; adeo ut peregrina quoque sabbatha observarent, tanquam minus apta rebus gerendis, teste Ovidio, Tibullo, aliisque supra laudatis part. 1. pag. 18. ubi apud Judæos ultra octo stadia die Sabbathi proficisci nefas fuisse diximus. Pie Dagobertus Rex Francorum sancivit, ut *in itinere positus cum carro vel cum nave, pauset die dominico, usque in secundam feriam*, alias in duodecim solidos condemnetur, tom. 1. Capit. Baluz. pag. 113.

Rursus singulare nobis memorat Javolenus in *l.* 14. *§.* 1. *D. quemadm. serv. amitt. Cum via publica vel fluminis impetu, vel ruina amissa est, vicinus proximus viam præstare debet.* Choppinus lib. 11. de privil. rust. cap. 5. recte hoc refert ad certum anni tempus, quo fructus colligi percipique necesse est; sed nil vetat quo minus idem fore dicamus, si Respublica, jure imperii, vel, ut alii vocant, dominii supereminentis, agri partem sibi justo pretio vendi postulet, ad novam viam struendam: etsi enim desiderium ejus, qui invitum distrahere postulat, justam causam non contineat, *l. 9. D. rer amot. l.* XI. *C. de contr. empt.* & vulgatum sit de Cæsare & Augusto, quod ille neminem

expellere ex agris, hic vero proximas foro ſuo domos, poſſeſſoribus extorquere, non fuerit auſus, Sueton. lib. I. cap. 38. & II. cap. 56. fallit tamen id, ubi aperte de publica utilitate, neceſſitate vel de religione agitur *l.* 12. *de religioſ.* tunc enim plurium ſalus ſuprema lex eſt, & tota civitas quaſi unam perſonam atque commune patrimonium refert; æquitas denique ſuggerit, ut id patiare, quod mihi quidem prodeſſe poteſt, tibi vero non eſt nociturum, Paul. in *l.* 2. §. 5. *D. de aq. pluv.* Seneca lib. VII. de benef. cap. 4. *Jure civili omnia regis ſunt, & tamen illa, quorum ad regem pertinet univerſa poſſeſſio, in ſingulos dominos deſcripta ſunt, & unaquæque res habet poſſeſſorem ſuum. Ad reges poteſtas omnium pertinet, ad ſingulos proprietas.* Idem ſcribit Philo περὶ φυλαργίας & Ambroſius epiſt. 14. *Comitibus & tribunis dicentibus Imperatorem jure ſuo uti, eo quod in poteſtate ejus eſſent omnia.* vid. Grot. lib. II. de J. B. & P. cap. 14. §. 7. Rad. Forner. lib. V. rer. quot. cap. 26. & Covarruv. lib. III. var. reſolut. 14. n. 8.

Utile porro & neceſſarium fuit edictum, quo Claudius monuit *viatores, ne per Italiæ oppida, niſi aut pedibus, aut ſella, aut lectica tranſirent,* auctore Sueton.

ton. lib. v. cap. 25. Hadrianus idem repetiit, apud Spartianum ej. vit. cap. 22. *Vehicula cum ingentibus sarcinis Urbem ingredi prohibuit. Sederi equos in civitatibus non sivit.* Ratio fuit partim metus, ne in Urbe rumperentur fornices cloacarum; qua ratione redemtor earum, de marmoribus ingentibus Scauri, damni infecti caveri postulavit, cum in palatium transveherentur, Plin. lib. xxxvii. cap. 2. partim ne strata platearum pulcherrima læderentur, quibus multitudo currum necessariorum in Urbe jam satis erat molesta, Horat lib. ii. epist. 2 vs. 72.

Festinat calidus mulis gerulisque redemtor,
Torquet nunc lapidem, nunc ingens machina tignum.

& lib. i. epist. 17. vs. i. ad Scævam:

- - - *Si te pulvis strepitusque rotarum,*
Si lædet caupona; Ferentinum abire jubebo.

partim denique ob pericula, quæ ex nimio plaustrorum onere, in clivis illis facile oriebantur, uti Casaubonus ad d. l. Spartiani ex Juvenale observavit, sat. iii. vs. 254.

- - - *modo longa coruscat*
Sarraco veniente abies, atque altera pinum
Plaustra vehunt: nutant altæ, populoque minantur.

Nn 4 *Nam*

Nam si procubuit, qui saxa Ligustica portat,
Axis, & eversum fudit super agmina montem,
Quid superest de corporibus? quis membra, quis ossa
Invenit? obtritum vulgi perit omne cadaver.

Idem municipibus rursus vetuit Marcus, perpetuus Hadriani in legibus ferendis imitator, apud Capitolinum ej. vita cap. 23. *Sederi in civitatibus vetuit equis, sive vehiculis.* Postremum equo vehi licuit, non vehiculo. Vopiscus de Aureliano, cum Antiochiam ingrederetur cap. 5. *quia invidiosum tunc erat vehiculis in civitate uti, equus ei Imperatoris applicitus, cui per festinatiooem insedit.*

Ad hanc velut saturam legum vialium quoque pertinet, quod Paulus ait, graviter & extra ordinem in eos animadverti, qui fimo corrupto aliquem in via perfuderint, vel cœno lutove *oblinuerint*, antique pro *obleverint*, *l.* 1. *§.* 1. *D. de extr. crim.* ut Varro lib. III. de R. R. c. 7. *Aves decipiuntur, cum se obleverint visco.* Magis vero coërcendi si, ad extinguendos oculos, calx mixto aceto missa in faciem effusaque fuerit; quam incredibilem sceleris excogitationem detestatur Augustinus adv. circumcell. epist. 68. Illud

lud quoque religiosa Præsidis constantia efficiendum memorat Ulpianus in *l.* 10. *D. de incend. ruin.* ne piscatores nocte, ostenso lumine, fallant navigantes, quasi in portum aliquem delaturi, eoque modo in periculum naves, & qui in eis sunt deducant, sibique execrandam prædam parent: in ausuros pœnæ corporales & pecuniariæ sunt statutæ. Enimvero ex pharis, turribus & summis montium verticibus nautis iter ad portum noctu monstrabatur, igne multo vel lumine accenso. Phari nomen habent a turri, quam Ptolemæus Philadelphus in Pharo insula magnificentissimam, in gratiam navigantium albo lapillo exstruxit, de qua Cæsar, Strabo, Plinius aliique. Similes quoque in Piræeo apud Thucydidem, nec non in Italiæ & Romani imperii portubus apud Suetonium & Plinium laudantur; omnium finis, ut flamma ad portum contendentibus luceret, & ut Statius cecinit:

Lumina noctivagæ tollat Pharos æmula Lunæ.

Sic ergo patet, quam facile fuerit piscatoribus nautas decipere; noctu enim piscantes, velocibus scaphis λαμπομένας δαΐδας, *lucidas faces* ferebant, ut ex Oppiani lib. ult. Cyneg. vs. 140. Cujacius & Scipio Gentilis notarunt.

Postremum sit, quod Papinianus & Ulpianus monent, si viæ publicæ exemtus sit commeatus, vel ea, cum parietes ventrem faciunt, aliove modo coartetur, magistratus intervenire, *l. un D. de via publ. & si quid l.* 2. *§.* 25. *D. ne quid in loc. publ.* quæque Paulus scribit de actione viæ receptæ & de compellendis his, qui viam publicam exaraverint, *l.* 3. *D. de via publ. & itin.* Arcadius item & Honorius ædificia, quibus angustentur spatia platearum, dirui ac prosterni præcipiunt in *l.* 14. *C. de oper. publ.* & mæniana, nisi spatium inter se per decem pedes liberi aëris, in media viæ publicæ, quæ intercedit, latitudine habeant, modis omnibus destrui jubent, in *l.* 11. *C. de ædif. priv.* Zeno denique nulli, qui Constantinopoli domum ædificaret juxta compitum, angiportum vel plateam, duodecim pedibus latiorem, permisit auferre partem plateæ, ad Remp. pertinentis, eamque proprio superaddere ædificio, in *l.* 12. *§.* 3. *C. eod.* ad quam Cujacius videatur lib. XIX. Obs. cap. 21. &, qui similes Regum Galliæ constitutiones laudat, Jac. Gothofred. ad 39. *C. Th. de op. publ. t.* v. *p.* 312..

F I N I S.

IN-

INDEX.

A.

Acervi Mercuriales. 170
Ædiculæ & parva templa peregrinantium. 222
Ædiles Curules vias refici & purgari jubebant 342 vetabant noxia haberi animalia, ubi iter fit. 443
Ædilium Edictum viarium 416 verba ejus an sint genuina 417 in provinciis valuit 440 Ejus causa primaria 428. Origo ex Jure Hebræo & Græco 437. Æquitas 460. Pœna varia. 455
Ægyptii profani cultus auctores 50. venerati canes. 103
Agger pro via militari. 359
Altitudo ædium Romæ. 479
Amosus illustratus. 222
Amtegetes muniunt vias. 523
Angariæ. 397
Angeli viarum duces. 216
Animalia fera cur à Romanis alta 432 433 stupendus illorum numerus 434 mansuefacta traxerunt bigas 450. illorum actiones an dominis sint imputandæ. 461
Aper minor. 420
Apes Lunæ sacræ 80
Apis Ægyptiorum. 52
Apollo præcipuus Deorum vialium. 115. unde Didymæus Averruncus, Agyeus dictus 116. an solis viis urbanis præfuerit. 118
Appia via ceterarum regina 336. laudatur 338. 525
Apulejus vindicatus. 11
Aqua lustralis in viis. 19
Aquila dux itineris 107. insigne Principatus Romani 109. ejus religio & cultus. 110
Aquiliæ Legis caput secundum. 485
Aræ Deorum vialium. 23
Arabum Duces viales. 96
Architecti Pandectarum defensi. 426
Armorum usus quando permissus. 542
Astra pro Ducibus viatorum. 69
Astoreth vel Astarte Syrorum & Phœnicum Dea vialis. 56
Ἀγυιεῖς Græcorum. 345
Athenienses religiosissimi 98. Deus illorum ignotus. 300
Auspicia itinerum ab avibus. 105
Augustus tutor viarum maximus 220. 388. cohortes ejus contra latrones. 351
Aureus solidus ex quo tempore. 424

B.

Bacchus Deus vialis 123. idem qui sol & Apollo. 124
Bestiæ non sunt puniendæ. 467
Belus Babyloniorum idolum. 64
Belenus Noricorum 75. Gallorum. 86
Bivia Dea 250
Britannorum Mercurius 93
Bruta deorum vialium symbola. 104

C.

Cabiri navigantibus utiles 261. illorum cultus & templa 265 stellæ 266. vota illis soluta. 268
Cæsar viarum curator 387 de B. G. illustratus. 84
Canes Dianæ comites 143. ad statuas Larum. 225 ad limina

na ditiorum 430 custodes Capitolii 444. feroces vincti ad ædium limina 445. nocturni soluti 448
Carolus M. sustulit deos viales. 308
Caveæ portatiles ad vehendas feras 435
Cauponum iniquitas & perfidia 496. insignia ante fores. 498
Censores viis perfecti. 334
Censuræ decrementa. 339
Chaldæorum dii viales 64 artes. 66
Childerici monumentum. 79
Cibus dei. 218
Circulatores. 451
Cicatricum ratio. 489
Clavigeri dii 126. 187
Cœnacularii. 481
Columbæ boni ominis. 105
Columnæ Deorum vialium 39 earum origo, usus & cultus 40. cur obeliscatæ. 122
Columnæ milliares. 362
Coloniarum sacra. 302
Compitalia. 229
Consulum cura viaria 369
Corvi a diis missi. 107
Crucis supplicium sublatum. 543
Culinæ in sepulchris. 228
Curatores viarum quando instituti 377 illorum dignitas, apparitores & coërcendi potestas 378
— operum publicorum 381 lapidibus inscripti. 382
Curionis Lex viaria. 368
Cursus publicus ab Augusto institutus 396. in Provinciis Præsidibus mandatus. 406
Cygni navium Duces. 106
Cyrus viarum curator. 321

D.

Damnum unde dictum. 457
Dea cœlestis. 62
Deæ minutæ. 252
Decimæ. 195
Deorum multitudo 3. nomina 6. statuæ & aræ 23. classes. 100
Diana numinum vialium præcipua 131. erat luna 115. soror Apollinis 128. præerat venationi 132. illius luci 31. nomina varia 134. adjutrix navigationis. 147
Dii averrunci 116 minorum gentium 234. bivii, trivii, quadrivii. 252
Dii marini alii quam terrestres 256. senes & cærulei 272. an differant à litoralibus 273 tutelares 224. & locales generaliter invocati. 301
Dii omnes pro confessu Deorum. 297 seq.
Dii viales in duas classes divisi. 48
Dies, quibus iter non faciebant veteres 17. 565
Diversoria olim rara. 496
Duploma. 398
Duumviri, viocuri extra urbem. 375

E.

Edicta Prætoris viaria. 472
Enodia Diana. 133
Epulum funebre Laribus positum. 227
Erranti via monstranda 552
Esaias expositus 63. 407
Exta in mare projecta. 286
Expilatores. 535

F.

Fluvii adorati 19. Diis sacrati. 274
Fluctus inter Divos 280

For-

I N D E X.

Fortuna redux 244. in Dearum numerum relata 247 cur bona dicta 249. quid fuerit. 248
Foveæ capiendorum luporum. 563
Francisci 1. Edictum. 493

G.

Gad & Meni 60. 130
Gallorum Dii viales.
Genii tres significatus. 213
Germanorum Dii viales 84. 91
Glaucus. 269
Glarea. 335
Grassatores. 534
Guidagium. 558

H.

Hebræorum Dii viales.
Hecate Diana 136. cur Trivia 138. triplex illius facies 140. sacrificium. 145
Hercules unde dictus 180 Deus vialis 182. idem qui Sol. 184. Sanctus 188. Saxanus 189. adoratus in litore 192. plures 181. Gaditanus 94 Macusanus 193 Deusonensis 82. Prodicus. 201
Herculis templum 29. figura 193. ara præcipua 194. statuæ 200. decimæ 197. sacrificia. 199
Hermæ 93. ante ædes positi 164
Herodis columna. 133
Hispanorum Dii viales. 93
Horatius explicatus. 221
Horithya. 278
Hœdus Diis marinis oblatus. 286
Honoratis via cedendum. 562
Hospitii Jus apud Hebræos, Indos, Cretenses, Græcos, Germanos, Francos & Anglos. 504

I.

Janus Sol & deus vialis. 126
Januæ inscriptum Cave canem. 447
Ictis unum numen. 194
Insignia cauponum antiqua. 498
Indorum dii viales 95. Agoranomi. 323
Interdicta Prætoris viaria. 521
Johannes Baptista strator, mercator. 497
Irmensula. 90
Irenarchæ. 538
Is dea. 251
Isis Dea vialis 95. navigantium numen 149. Germanis an cognita. 78.
Iter & cursus de navibus 255 338
Iteris pro itineris. 373
Itinera capescenda invocato Deo. 312
Judæorum μισανθρωπία. 550
Jupiter peregrinantium Deus unde 100. Sol. 114. thesaurorum inventor 203. hospitalis. 504

L.

Lapides viales in biviis 33. uncti 35. coronati 36. rudes 37. pro Diis habiti. 44
Lapis minor, e quo in equos scansio 366. milliaris. 362
Latrones prehendebant stationarii 537. & latrunculatores 541. integræ gentes latrociniis infames, 536 seq.
Latronum famosorum pœnæ gravissimæ. 543. earum singularia. 545
Lares viales 205. unde dicti.

207 varii generis 208. Urbis Romæ 209. Augusti 210. quid sint. 225
Larum festa concepta 229. sacrificia 230. permutatio. 304
Latrunculatores. 541
Leugæ Gallorum. 304
Lex Atheniensium de via monstranda erranti. 552
Lex Ægyptiaca memorabilis. 553 seq.
Legis Aquiliæ caput secundum. 485
Leges gentium de damno à vicinis farciendo 555 variæ viariæ. 570
Lex Solonis. 438
Leges illustratæ.
§. 10. J. de R. D. 24
L. 1. D. de R. D. 24
L. 6. §. 3. D. eod. 305
L. 17. §. 9. D. de act. emt. 240
L. 6. 19. D. de auro, argento. 210
L. 2. §. 21. D. Ne quid. in loc. publ. 316. 356
L. un. D. de via publ. 344
L. 2. D. de cloac. 380
L. 184. D. de V. S. 393
L. 18. §. 4. D. de mun. & honor. 397
L. 137. de V. Obl. 398
L. 7. §. 1. de off. Proconf. 408
L. 4. §. 5. D. eod. L. 5. eod. 412
L. 40. 41. 42. D. de Ædil. Edict. 417. seq.
L. ult. D. de extraord. crim. 451
L. 1. §. 11. Si quadr. paup. fec. 462
L. 1. §. 17. D. de nov. op nunc. 480
L. 5. §. 4. D. de his, qui effud. 486
L. 27. §. 4. ad L. Aquil. ibid.
L. 5. §. 6. D. de his, qui effud. 492
L. 3. §. 1. D. Naut. caup. stabul. 496
L. 1. §. 1. eod. & L. un §. 6. furt. adverf. naut. 497
L. 3. §. 4. cum. L. 7. § ult. naut. caup. 501
L. 25. §. 6. locati. 103
L. 1. §. 3 de public. 513
L. 9. §. 5. eod. 514
L. 37. D. de relig. & sumt. fun. 518
L. 7. §. f. ad L. Jul Majest. 110
L. 43. §. 4. de furt. 162
L. 63. §. 1. de A. R. D. 203
L. 1. § 1. de extraord. crim. 168
L. 10. de incend. ruin. 569
L. 14. §. 1. quemad. servit. 565
L. 28. ad L. Aquil. 562
L. 4. de colleg. & corp. 551
L. 1. §. 12. de off Præf. urb. 538
L. 1. §. 1. de effract. 535
L. 28. §. 10. de poen. 534
L. 42. de procurat. 522
L. 30. de leg. 2. 530
L. 18. C. de pœnis. 545
L. 12. C. de ædif. privat. 570
L. 14. C. de oper. publ. ibid.
L. ult. C. de relig. 519
L. 4. C. de privil dom. Aug 385
L. un. C. de thesaur. 203
L. 10. C. Th. de pagan. 28
L. 3. C. Th. de thesaur. 203
L. 12. C. Th. de pagan. 307
L. 4. C. Th. de curs. publ. 329
L. 1 C. Th. de ponder. 426
L. XII. Tab. 356. 522
Leonis Novellæ 163. 203
Pauli sententiæ 380. 438. 472
Caji fragmenta. 236
Ulpiani tit. 92
Lucas illustratus 289. 300. 510
Luna Dea 77. varia specie cul-12

ta 72. mas & fœmina habita. 129
Luci prope vias 30 a Diis iuhabitati. 31
Lucorum cultus quamdiu durarit 307. prohibitus Edictis & Canonibus. 308
Lucretius illustratus. 25
Lunus mas & fœmina. 129
Lupi occisi præmium. 563
Lustratio populi ob cædem. 549

M.

Macrobii locus corruptus. 200
Magi ex Oriente. 66
Magistratuum negligentia in curandis viis punienda. 557.
Malachias illustratus. 406
Mater Stata. 252
Mathematici a peregrinantibus consulti. 15
Matthæi locus expositus. 66
Mansiones. 396
Mercurii nomen unde 175. cultus ubivis. 91
Mercurius viacus 153. non Vius 154. pro Sole habitus 155. mercatorum Deus 157. petasatus quare 159. στροφαῖος 165 cum Hercule conjunctus. 201
Mithra Persarum. 71
Milliarium lapidum numerus ubi ceperit. 390
Milliarium aureum. 389
Μίλιον Constantinopolitanum. 394
Militum ministeria. 411
Mæniana 483. cur in edicto de dejectis omissa. 483
Moscovitarum Dii viales. 96
Moses illustratus 38. 40. 42. 52. 199. 215. 468. 550
Multitudo hominum Romæ 476
Municipia & coloniæ imitabantur pompam ludorum Romanorum 440 sua retinebant sacra. 302
Mutationes. 397

N.

Navigantium ungues & capilli mari oblati. 290
Navis expugnatæ pœna durior. 547
Navium nomina 289. ornamenta. 104
Naufragorum tabellæ 292 bona Fisco non addicenda. 547
Nehalennia Dea vialis. 81
Neptunus unde appellatus 257. Redux 260. vota illi facta a nautis 259 & taurus niger oblatus. 284
Neptunalia. 258
Noctiluca Diana. 128
Nox diem ducit. 77
Numen gentilibus unum. 294

O.

Oceanus & Thetis Deorum antiquissimi. 257
Octavarii. 517
Omina sinistra. 16
Oscula peregre euntium 20 terræ data. 21
Osiris Ægyptiorum. 50

P.

Panopea. 269
Peregrinantium preces 6 vota. 19
Persarum Dii viales.
Phari. 41. 569
Phœnicum Dii viales. 56
Piscatorum faces. 569
Piratarum pœnæ. 546
Plateæ Romæ angustæ. 477
Plautus illustratus 120. 223
Pilioru·um origo. 396
Pontaticum. 517

INDEX.

Pontes nobiliores. 360
Portæ Deorum vialium sedes. 24
Portitores. 511
Portunus. 270
Protecta. 481
Proverbium Ἑρμῆς κοινὸς unde ortum 160. Proverbia Salomonis illustrata. 173
Præsidis cura viarum. 405
Priapus 240. Deus litorum & portuum. 243
Prætor securitati viarum prospexit 472. an sub illius nomine veniat Ædilis. 473
Prætoris edictum de dejectis 475 adversus nautas, caupones & stabularios 494 adversus publicanos 508. emendatur. 510
Prætoris interdicta ad vias publicas pertinentia. 521
Principes an damna restituant spoliatis. 568
Proconsulis ingressus solennis. 411
Publicani ex ordine Equestri 510 eorum ministri odiosi. 511
Publicum pro vectigali. 509

Q.

Quercus Jovi sacra. 82
Quæstorum collegio strata viarum mandata. 351
Quadrivii dii. 252
Quatuorviri viarum. 372

R.

Raptorum pœnæ. 534
Reduces Diis agebant gratias 12 & vota solvebant 13 Neptuno 259 Cabiris. 268
Redemtores operum publicorum. 383
Reges Spartani viocuri. 323
Regina cœli. 59
Religio peregrinantium. 6
Rhenus Germanorum Deus 275
Roma cultrix cunctorum numinum. 99
Robatores. 506

S.

Sabbatho iter facere non licuit 18
Sanctus Viarius. 312
Saxanus Hercules. 189
Securitatas viarum præcipua Magistratuum cura. 315
Semiramis prima viarum curatrix. 318
Serpentes viæ duces. 111
Servi ostiarii in catenis. 446
Semo Sancus. 188
Sempronia Lex. 354
Si Deus, si Dea. 299
Silvanus viatorum numen 234
Deus campestris. 237
Sigillaria viatorum. 218
Simulacra Deorum sanioribus invisa 295 à Poetis irrisa. 296
Sol & Luna quare pro Diis 46 64
Sol Persarum dux 71 Germanorum Deus universalis 74 ad solem omnes Dii relati. 125. illius diversa nomina 63
Solidus. 424
Solonis lex de cane. 438
Statuæ Deorum vialium 23 Sanctorum hodie in viis. 310
Stapedes nulli Veterum. 366
Statores. 408
Stella, quam viderunt Magi. 67
Strata viarum. 335
Stratores 367. 407
Superstitio itineraria 15 16 recentioris ævi. 312
Synedrium Hebræorum curavit vias. 321

Syro-

Syrorum. Dii viales. 56
Symbola Deorum. 131

T.

Tacitus explicatus 83. 88
Tamfana. 83
Tauri mari & fluminibus immolati. 285
Tergeminus. 140
Telearchi viarum curatores. 322
Termini coronati & uncti. 34
Templa Diis vialibus sacra 27. 32
Teutates itinerum dux 84 unde dictus. 86
Tempestates divinæ 283 inter divos 281 cur aræ illis positæ. 283
Theologia veterum triplex, fabularis, civilis & naturalis. 114
Theraphim consulebant de itinere. 65
Thetidi juvenca oblata. 284
Tibilenus diabolus. 75
Tobias explicatus 216. 217
Triboniani emblemata 423. 543
Trivia. 134
Tuisto Germanorum Dux. 88
Turcarum Dii viales. 96
Tutela navis 288 differtab ejus insigni 289 viarum, præfat.

V.

Vectigalis justitia, necessitas 515 in itinere & transitu pontium 517 pro mortuis transferendis solvendum. 518
Venatio leonum. 435
Vehicula oneraria urbem non ingressa 566 sibi obvia. 561
Veneris stella a nautis observata. 148
Venti inter Divos. 277
Verres & sues in haris Urbanis. 431
Via unde dicatur & quotuplex sit 327 332 de navibus usurpatur. 255
Viæ relatæ ad regalia 317 a Vespasiano, Trajano aliisque Imperatoribus aut factæ aut refectæ 399 titulis Romanorum Principum dedicatæ. 385
— stratæ à militibus 330 sumtibus ærarii 525 privatorum 526 & possessorum 527 facinorosis in pœnam 529 gentium Leges de muniendis viis. 531
Viæ ad amussim directæ 356 earum latitudo & firmitas 358 duplici modo munitæ per Italiam 357 distinctæ per columnas milliares 362 in provinciis munitæ à Præsidibus 402 versus Gallias quatuor viæ regiæ constructæ 403 in Britannia. 405
Viam exigere 527 purgare 522 monstrare 552 lapidibus sternere quis invenit 319 publicam per ferias munire permissum. 564
Viarum mensuræ celebriores 364 ornatus, prospectus, amoenitas 375 numerus 331.
Vicinus viam præstat Reipublicæ vel privatis. 565
Vigintiviratus janua ad honores. 374
Vitulus aureus Hebræorum. 54
Vivaria aprorum & aliarum belluarum. 432
Vicomagistri. 351
Victimæ oblatæ Diis marinis. 285
Vinum in fluctus Diis fusum. 287

INDEX.

Vius deus. 154
Vota peregrinantium 10 ex visu. 298
Vulgi stupor circa deos. 44
Uriæ nautarum amicæ. 282

X.

Xerxis cura pontium. 320

Z.

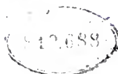
Zelandorum dea. 81

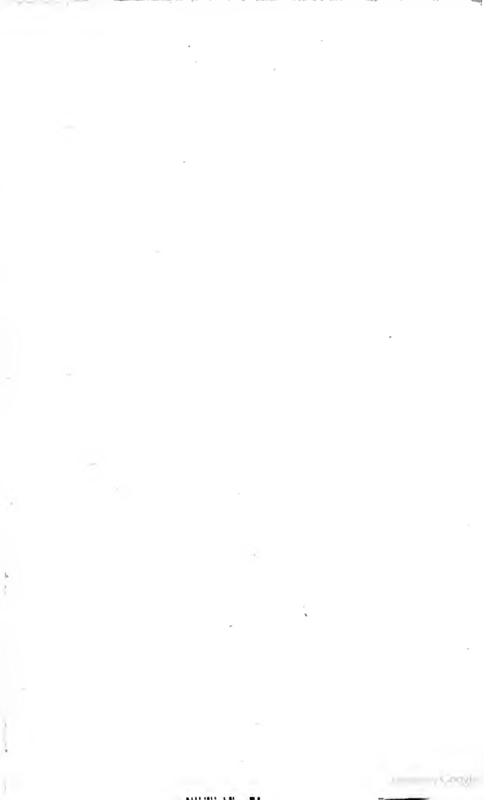
FINIS.

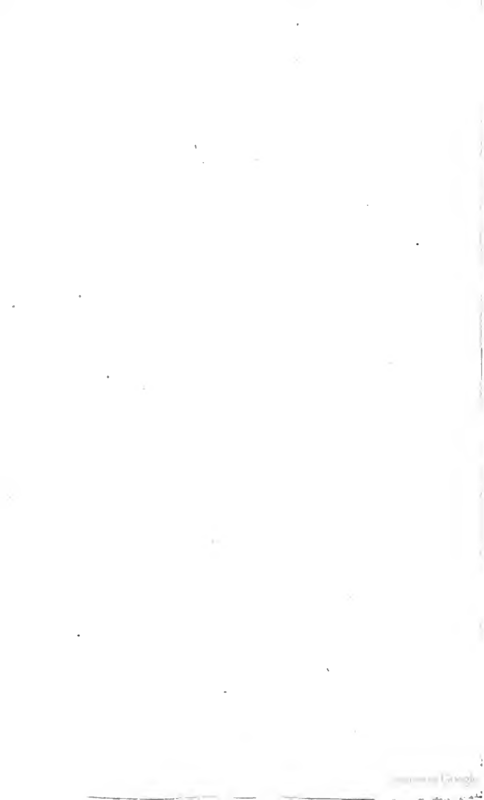
TRAJECTI AD RHENUM,
Typis PETRI MUNTENDAM.

Lau.

